

Teel tasakaalustatud ühiskonda

Naised ja mehed Eestis

II

Teel tasakaalustatud ühiskonda

Naised ja mehed Eestis

II

Tallinn 2010

Käesolevas kogumikus avaldatud artiklid väljendavad autorite isiklike seisukohti.
Kõik tekstides esinevad võimalikud vead on autorite vastutusel.

Toimetajad: Raili Marling, Liina Järviste, Käthlin Sander

Teostaja: OÜ Lege Artis

Keeletoimetajad: Lauri Vanamölder, Anneli Sihvart

Küljendaja: Jan Garshnek

ISBN 978-9949-9063-2-1

Autoriõigus: Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium, 2010

Väljaandja:

Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium

Gonsiori 29, 15027 Tallinn

Tel: 626 9301

Faks: 699 2209

e-post: info@sm.ee

Vt ka väljaannete nimekirja aadressil <http://www.sm.ee>

Trükise väljaandmist toetab Euroopa Liit ESF-i programmist „Soolise võrdõiguslikkuse edendamine 2008–2010“

Trükitud taaskasutatud paberile

Sisukord

Eessõna <i>Toomas Hendrik Ilves</i>	5	Inimkaubandus ja prostitutsioon – soolise ebavõrdsuse silmatorkavad ilmingud	112
Teel tasakaalustatud ühiskonda: sissejuhatus <i>Raili Marling</i>	6	<i>Kristiina Luht</i>	
Soolise võrdõiguslikkuse riiklike poliitikate areng 1999–2009 <i>Käthlin Sander</i>	8	Mida on Eestis tehtud inimkaubanduse ennetustöös ja ohvriabis? <i>Kristiina Luht</i>	118
Kas Eestis on levinud võrdõiguslikkust toetavad hoiakud? <i>Liina Järviste</i>	13	Pilguheit soolisele tegelikkusele Eesti haridussüsteemis <i>Tiiu Kuurme</i>	127
Mehed ja naised tööelus <i>Märt Masso</i>	26	Naised teaduses <i>Endla Lõhkivi</i>	132
Töö- ja pereelu ühitamine <i>Leeni Hansson</i>	40	Millal naised poliitikast kaovad? <i>Mirjam Allik</i>	138
Muutuv perekond ja sotsiaalsed riskid <i>Mari Kalkun</i>	46	Meediamaaistik, sugu ja sooline võrdõiguslikkus <i>Barbi Pilvre</i>	150
Vaesus kui soolistunud nähtus <i>Marre Karu</i>	52	Võrdõiguslikkuse poliitikate rakendamise võimalikkusest meedias <i>Barbi Pilvre</i>	160
Naised, mehed ja pension <i>Lauri Leppik</i>	62	Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas <i>Erle Rikmann, Mikko Lagerspetz</i>	163
Paarisuhtevägivald Eestis: areng 21. sajandil <i>Kadri Soo, Sirje Otsavel</i>	66	Naisorganisatsioonid ja soolise võrdõiguslikkuse poliitika kujundamine <i>Reet Laja</i>	172
Soolised terviseerinevused Eestis <i>Taavi Lai</i>	77	Eesti võrdõiguslikkuse teel: kokkuvõte <i>Ülle-Marike Papp</i>	180
Seksuaaltervis ja sugu <i>Kai Part</i>	88	Järelsõna asemel <i>Kadi Viik</i>	195
Mitmene diskrimineerimine – mõistest õigusliku raamistiku ja õiguskaitse küsimusteni <i>Kristiina Albi, Mari-Liis Sepper</i>	97		

Eessõna

Toomas Hendrik Ilves

1918. aastal oma riiki luues tegi Eesti rahvas põhimõttelise otsuse, mille kohaselt kaasati riigi ülesehitamisse kõik sel maal elanud inimesed. Tõsiasi, et toona pea eranditult meeste poolt juhitud riik tagas naistele kohe valimisõiguse, asetaski Eesti tol ajal progressiivsete ja eesrindlike riikide hulka. Naiste valimisõigus leidis inimõigusena tunnustamist alles 1948. aastal Genfi konventsioonis, näiteks Prantsusmaa ja Itaalia olid sellise otsuseni jõudnud vaid paar aastat enne seda, Eestist oluliselt hiljem.

Ometi oleks viga omistada tänastele otsustajatele eisiisade tarkust ja avatust. 50 aastat võõraid võime ning nende poolt lörtsitud võrdse kohtlemise printsiip vajutasid me mõtlemisse jälje, mille kustutamise nimel on Eesti ühiskonnal tulnud teha tööd kaks viimast aastakümnet. Mõõngem, et see pole alati olnud ei lihtne ega ka mitte ilus.

Kui Eesti valitsus ja parlament asusid kümme aastat tagasi menetlema soolise võrdõiguslikkuse seadust, kohtas see avalikkuses, aga ka poliitikute hulgas vastuseisuga võrdsitatud arusaamatust. Pilk toonaste parlamendidebattide stenogrammidele reedab peale muu ka eelarvamusi ja väiklust.

Õnneks on vahepealne kümnend meid targemaks ja sallivamaks vorminud. Kui tahame end määratleda 21. sajandi demokraatliku Euroopa riigina, siis peame teadlikult tegelema ka soolise võrdõiguslikkuse ja ajas üha muutuvate soorollide teemaga.

Ühiskond saab sidusa tervikuna toimida vaid siis, kui teadvustame võrdväärselt nii naiste kui meeste muresid ja rõõme, kui arvestame nende ootuste ja võimalike hirmudega. See ei tohiks olla ülemäära keeruline ega pingutust nõudev. Ümbritsevad meid ju pidevalt mõlemast soost pereliikmed, sõbrad ja kolleegid, kelle kõigi sõnad ja teadmised teevad me elu rikkamaks. Eesti on liiga väike, et raisata iganenud eelarvamuste tõttu meestes ja naistes

peituvat eriomast potentsiaali, tarkust ja elukogemust. Meid on liiga vähe, et elimineerida ühistest otsustest inimesi nende soolise kuuluvuse või ka näiteks vanuse tõttu.

Eesti on maailmale lahti. Meie vanaemade ja vanaisade raudseid reegleid lapselapsed enam ei mõista. Õigemini, nad tõlgendavad neid teisiti. Meil tasub sagedamini ja tähelepanelikumalt vaadata noori ja õppida neilt loomulikku sallivust, mida ei ole veel jõudnud rikkuda künism, sageli elukogemuseks tituleeritav kibestumine ja kapseldumine. Vabas ühiskonnas kasvanutel tuleb sallimine ja eelarvamustest prii hoiak hästi välja. Meil tasuks isade-emadena või vanavanematena seda mõista ning seesugust avatust soodustada. Sedakaudu jätkame ka ise kasvamist.

Sooline võrdõiguslikkus saab alguse maast madalast. Sellest, kuidas jaotatakse koduseid majapidamistöid, kuidas toetab kool tüdrukute ja poiste võimete mitmekülgset arendamist, kas tööandja maksab õiglast palka jne. Igaüks meist – iga perekond, iga kool, iga tööandja, iga erakond – peaks teadvustama oma rolli soolise võrdõiguslikkuse edendamisel.

Meil on palju Euroopalt õppida, aga samas palju ka anda. Eesti naised on kõrgelt haritud, aktiivsed tööhõives; meie mehed lõövad aina rohkem kaasa pereelus ja pehmete väärtuste tähtsustamisel. Me ei pruugi olla kümne aasta pärast viie rikkama riigi hulgas, küll võime olla aga Euroopa ihaldusväärseim elukeskkond, kus austatakse inimõigusi, õigust võrdsele kohtlemisele kui üht põhiõigust, ja väärtustatakse iga inimest – meest ja naist, tüdrukut ja poissi, noort ja vana.

See raamat vaatab tagasi eelmisesse aastakümnesse ja seab sihi järgmisteks. Ma soovin edu selle kogumiku koostajatele, lugejatele ja eriti poliitilistele otsustajatele – jõudu ja selgroogu jätkata õiglasema ühiskonna kujundamist.

Teel tasakaalustatud ühiskonda: sissejuhatus

Raili Marling

Sooline võrdõiguslikkus on kaasaegse ühiskondliku arengu üks kesksemaid eesmärke. Üha laiemalt mõistetakse, et naistele ja meestele igakülgset võrdsete õiguste ja võimaluste andmine on ainus viis tagada ühiskonna tasakaalustatud arengut ja inimressursside maksimaalset ühise heaolu teenistusse rakendamist. Sooline ebavõrdsus pole mitte individuaalne, vaid sotsiaalne probleem, mis vajab lahendamist ühiskondlikul tasemel. See, mis oli veel 1970. aastatel radikaalseiks peetud liikumiste mure, on nüüdseks muutunud üheks oluliseks demokraatia indikaatoriks, rahvusvaheliste tippkohtumiste teemaks ning ÜRO ja Euroopa Liidu poliitikate eesmärkideks. Siiski, kuigi viimastel aastakümnetel on tehtud arvestatavaid edusamme, on soolise võrdõiguslikkuse edendamine kestev protsess, tee, millest küll oluline osa on läbitud, mis aga pole kaugeltki lõppenud.

Tegemist on teega, millel iga ühiskond liigub oma tempos, mida mõjutab konkreetne ajaloolis-poliitiline kontekst. Eestis on sooküsimusi tõsisemalt teadvustatud alates taasiseseisvumisest, mil lülitusime muu maailma sotsiaalsesse ja poliitilistesse mõttevahetustesse ning hakkasime oma ühiskonda viima kooskõlla rahvusvahelise õiguse ja inimõiguste standarditega. Ühiskondlike muutuste läbiviimine eeldab head ülevaadet hetkeolukorrast ja alustuseks tuli õppida ühiskonda läbi sooprisma vaatlema. Naiste ja meeste olukorra võrdlevaid analüüse hakati Eestis avaldama 1990. aastate keskpaigast alates (Joonsaar *et al.* 1995, Järve 1999) ning nende arv on pidevalt kasvanud. Üheks oluliseks katseks anda ülevaade naistest ja meestest Eesti ühiskonna eri sfäärides oli 2000. aastal ilmunud kogumik „Teel tasakaalustatud ühiskonda: naised ja mehed Eestis“. Kümne aasta jooksul on see pilt ning ka meie teadmised soo ja ühiskonna suhetest tugevasti muutunud. Käesolev jätkukogumik ongi oma eesmärgiks seadnud analüüsida seda, kuidas Eesti ühiskond on viimase kümne aasta jooksul eri valdkondades soolise ebavõrdsuse problemaatikaga tegeleenud ning milliseks on kujunenud meie naiste ja meeste praegune olukord ja võimalused.

Viimase sajandi jooksul on tugevasti muutunud arusaam soo mõistest. Sugu, üks ühiskonna kirjeldamise põhikategooriaid, tähendab psühholoogilisi, sotsiaalseid ja kultuurilisi erinevusi naiste ja meeste vahel. Varasemas kirjanduses eristati meile kaasa sündinud ja suhteliselt muutumatut bioloogilist sugu ning alati dünaamilist sotsiaalset sugu ehk siis tähendust, mida iga ühiskond bioloogilisele erinevusele annab. Praeguseks on adutud, et see jaotus on problemaatiline, sest sotsiaalsed ja kultuurilised normid on tugevasti läbi põimunud

RAILI MARLING, PhD, töötab Tartu Ülikooli germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituudi dotsendina. Tema interdistsiplinaarne teadustöö keskendub kujutamise poliitikate võrdlevale analüüsile, vaa-deldes eelkõige soo ja võimu temaatikat. Ta on sel teemal avaldanud artikleid välis- ja kodumaistes teaduslikes väljaannetes ning esinenud sootemaatikast puudutavate sõnavõttudega meedias ja populaarteaduslikes kogumikes. Ta on Eesti nais- ja meesuuringute ajakirja *Ariadne* Lõng toimetaja, ajakirja *Aspasia*, *International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women and Gender History* toimetaja ning Eestis Naisuurimus- ja Teabekeskuse juhatusse liige.

sellega, mida peame „loomulikuks“, ning nende kahe eristamine on sageli keerukas kui mitte võimatu. Tänapäeva soouuringutes kasutatakse seega mõistet sugu valdavalt sotsiaalse soo tähenduses.

Samas on oluline mitte unustada, et naised ja mehed pole gruppides monoliitsed, vaid et mõlema soo sees eksisteerib suuri erinevusi. Sugu pole dünaamiline mitte ainult ajas ja ruumis, vaid ka ühe ja sama inimese soolises käitumises: meie erinevad sotsiaalsed rollid nõuavad meilt erinevate naiselikkuste või mehelikkuste esitamist kas või ühe ja sama päeva sees. Näiteks kodus abikaasa ja emana, tööl juhtivtöötajana ja õhtul peol vana klassikaaslasena väljendame oma soolisust erinevalt. Sellised dünaamilised lähenemised aktsioneerivad mitte ainult naiselikkuste ja mehelikkuste paljusust ning vajadust neid võrdväärselt kohelda, vaid ka seda, mil määral meie soolist identiteeti mõjutavad tegurid nagu rahvus, seksuaalsus, klass, vanus jne. Kuigi meie soostereotüübid on jäänud paljuski binaarseiks, on reaalsus palju mitmekesisem. Probleemid tekivad sellest, kui seda mitmekesisust püütakse normeerivate stereotüüpide kahte tulpa suruda. Kaasaegsed soolise võrdõiguslikkuse poliitika püüavad üha rohkem paljususi arvesse võtta, seda näiteks ühiskondlikus elus ja tööturul, kus ei toimi abstraktsed töövõtjad, vaid erinevate vajadustega soolistatud inimesed. Vaesel vanemal naisel on teised vajadused kui noorel reproduktiivseas naisel, keskklassi gay-mehel teised vajadused kui rahvusvähemusse kuuluval pensionäril. Ühiskond peaks püüdlema nendele kõigile võrdsete õiguste ja võimaluste tagamise suunas.

Lääneriikides on sooline võrdõiguslikkus tänaseks üha enam juurdumas riikide eri tasandi poliitikas (rahvusvahelised lepped, õigusi tagavad seadused ja ühiskondlikke tavaid mõjutavad meetmed) ja igapäevaelus, kuid see nihe pole tekkinud üleöö. Soolise tasakaalustatuse olulisuse teadvustamine on pika protsessi tulemus, mida tuleks vaadelda laiemas ajaloolis-poliitilises kontekstis. Naiste õiguste teema astus poliitilisele areenile 18. sajandi lõpus, kui Ameerika ja Prantsuse revolutsioon tõstisid inimeste võrdsuse ja vendluse oma ideaalideks. Tekkis loogiline küsimus, kas selle inimese kategooria alla kuulusid ka naised, kellel tol ajal puudusid nii poliitilised kui juriidilised õigused (oma varale, lastele, kehale). Sellele vastuolule liberalistliku ühiskondliku ideaali ja praktika vahel juhtisid tähelepanu esimesed naisõiguslased ning see kerkis oluliselt esile 19. sajandi poliitilises mõttes, kus naiste rõhutatud olukorda nähti üha selgemini ühiskonna arengut piirava faktorina. Naised said paljudes lääneriikides valimisõi-

guse 20. sajandi teiseks kümnendiks ning sajandi keskpaigaks lisandusid sellele ka kindlamalt tagatud majanduslikud ja varalised õigused. Esimene Eesti Vabariik

Nimeline üheõiguslus, liiatigi kui see piirdub ainult poliitilise, ei tähenda veel, et naise endamaksmapaneku teel ühiskonnas oleks kõrvaldatud kõik takistused, mis aastasadasid kestnud eestkoste all elamine ja põlised traditsioonid sinna veeretanud. Maa-ala, millele naine tunneb endal olevat õiguse, tuleb tal kätte võita samm-sammult, visa võitlusega.
(Eesti Naisliit, 1930)

võttis iseseisvudes omaks tolle aja progressiivsed ideed ning tagas riigi loomisel ka naistele valimisõiguse. Eesti naised said valimistel oma arvamust avaldada enne kui näiteks Suurbritannia või Prantsusmaa naised, sest uut riiki luues ei pidanud me olemasolevad jäiku süsteeme lõhkuma, vaid saime lähtuda oma ajastu parimatest praktikatest. Võimalus meie aja parimatest praktikatest õppida on Eestil ka täna, kui seisame silmitsi uute soolise ebavõrdsuse probleemidega.

Kahjuks ei lõppenud tee tasakaalustatud ühiskonda valimisõiguse või vara omamise õiguse juriidilise tagamisega. Naine sai küll valida, kuid temast ei saanud kohe täisväärtuslikku kodanikku. On märkimisväärne, et ameerika kirjanik Charlotte Perkins Gilmani 1912. aastast pärinevat küsimust, kas naised on inimesed, kordas 1930. aastatel briti kirjanik Dorothy L. Sayers ja oma 2006. aastal ilmunud raamatus ameerika filosoof Catharine MacKinnon. See teema on kahjuks endiselt päevakajaline, kuigi teiste rõhuasetustega kui eelmisel sajandil. Naised said siis küll laiemat ligipääsu tööturule, kuid see ei taganud tegelikku soolist võrdõiguslikkust, sest töökohad olid nii lääneriikides kui ka Nõukogude blokis struktureeritud, arvestades töötajaga, kes pole samaaegselt väikeste laste esmane hooldaja ning kelle kanda pole enamik kodustest kohustustest. See topeltkoormus seadis naised tööturul ebavõrdsesse konkurentsi ning kahjustas tõsiselt nende majanduslikku olukorda meestega võrreldes. Naiste olukorda mõjutas ka nende hilisem liikumine palgatööl ja nende

rakendamine eelkõige ajutise või abitööjõuna. Oma rolli mängisid stereotüübid naiste ja meeste võimete ja neile sobivate rollide kohta, mida kultuur ja haridussüsteem jätkuvalt taastootsid ning mis mõjutasid naiste enesekuvandit ja valikuid. Enamik neid probleeme on aktuaalsed ka täna. Kuigi formaalselt on võrdsed õigused tagatud, kaldub naiste karjääri takistama nn klaasist lagi, naised töötavad sageli alaväärtustatud ja -makstud aladel ning on vaesemad kui mehed. Ka peredes, kus mõlemad vanemad töötavad, on naised perega seotud tegevuste poolest sageli sisuliselt üksikvanemad. Naiste toomine n-õ meeste mängumaale pole piisav, kui me ei küsimärgista seal kehtivaid reegleid ega mõtesta ümber meeste rolli.

Kuigi meestel on selles võrdluses selge eelis, on tegu kaheteralise mõõgaga. Soolised stereotüübid kahjustavad ka mehi, kelle suurem võim ning sellega kaasnev vastutus ja koormus tööturul mõjuvad räsivalt nende eneseteostusele isiklikus elus ja toovad kaasa kõrge riskikäitumise ja varajaste surmade määra (vt nt Kaufman 2001 või laiemas rahvusvahelises kontekstis

Connell 2007). Sooküsimus pole enam pelgalt naisküsimus ning selgemalt adutakse, et soolise ebavõrdsuse probleemide lahendamiseks tuleb tegeleda nii naiste kui ka meestega.

Sellised dilemmad panid feministlikud mõtlejad ja soolist võrdõiguslikkust taotlevad liikumised võrdsuse ja soo puutepunktide üle sügavamalt juurdlema. Üheks keskseks sammuks sooküsimuste lahendamise suunas on olnud soo ja ühiskondlike võimustruktuuride seoste nähtavakstegemine. Kuigi näiliselt puudutab soolisuus kõige isiklikumaks peetud elu aspekte, kehtivad ka seal paratamatult võimusuhted ja sellest tulenev ebavõrdsus. Ei ole juhuslik, et kodus tehtavat tööd ei nimetata tihti „päris“ tööks ega peeta kodust väljaspool tehtava palgatööga võrreldavaks. Üheks esimeseks takistuseks sooprobleemaatika analüüsis ongi laialt levinud nägemus, et inimese soolisuus kuulub elu erasfääri, mida poliitika ei saa – või isegi ei tohi – puudutada. Meie ühiskonnas valitseb jätkuvalt sajandeid kehtinud arusaam, et erasfäär on selgelt lahutatud avalikust sfäärist. Esimeses elatakse väidetavalt apoliitilist eraelu, teises

Soolise võrdõiguslikkuse riiklike poliitikate areng 1999–2009

Käthlin Sander

2000. aastal, mil Eesti liitumine Euroopa Liiduga oli juba selgelt päevakorral, muudeti Eesti Vabariigi valitsuse seadust, sätestamaks, et naiste ja meeste võrdõiguslikkuse edendamine, sellealase tegevuse koordineerimine ning vastavate õigusaktide eelnõude koostamine kuulub sotsiaalministeeriumi valitsemisalasse. Nende ülesannete täitmisega tegeles tegelikult juba 1996. aasta lõpus loodud soolise võrdõiguslikkuse büroo. Tegevusi (nt uurimused, koolitused jm teavitustegevused) viidi ellu peamiselt välisrahastuse toel (nt EL, Põhjamaade Ministrite Nõukogu, ÜRO jt). Büroo koordineeris muuhulgas ka soolise võrdõiguslikkuse seaduse eelnõu väljatöötamist, millega alustati samuti 2000. aastal.

21. sajandi algusaastatel tõusis Eesti ühiskonnas tasapisi huvi ja valmidus arutleda ebavõrdsuse teemadel. Nii muutus ka soolise võrdõiguslikkuse teema mõnevõrra aktsepteeritumaks. Viidi läbi mitmesuguseid teavitus- ja uurimisprojekte nt inimkaubanduse, prostitutsiooni ja paarisuhtevägivalla teemadel, samuti töö valdkonnas. Olulisel määral pöörati tähelepanu ka naisettevõtluse ja naiste tööalase karjääri teemale. Mitmed

tegevused olid suunatud avaliku sektori töötajate soolise võrdõiguslikkuse alase teadlikkuse tõstmisele, rakendamaks soolise võrdõiguslikkuse süvalaiendamise strateegiat. Koostati ka mitmesuguseid laiemale üldsusele suunatud infomaterjale.

Lisaks toimus aktiivne õigusala ja institutsionaalne areng. 2004. aastal loodi sotsiaalministeeriumis soolise võrdõiguslikkuse büroo asemele soolise võrdõiguslikkuse osakond. Vahetult enne liitumist EL-iga, pärast mitmeid aastaid arutelusid nii ministeeriumides, Riigikogus kui ka ühiskonnas laiemalt, võeti 2004. aasta aprillis vastu soolise võrdõiguslikkuse seadus. Seaduse eesmärk on tagada põhiseadusest tulenev sooliselt võrdne kohtlemine ning edendada naiste ja meeste võrdõiguslikkust kõigis ühiskonnaelu valdkondades. Seadusega sätestati oluliste definitsioonide (nt sooline võrdõiguslikkus, otsene ja kaudne diskrimineerimine, seksuaalne ahistamine jm), põhimõtete (nt soolise diskrimineerimise keeld era- ja avalikus sektoris, jagatud tõendamiskohustus) ja kohustuste (nt riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutuste, haridus- ja teadusasutuste ning koolitusinstitutsioonide, samuti tööandjate kohustused soolise võrdõiguslikkuse edendamisel) kõrval ka soolise võrdõiguslikkuse voliniku ametikohta ja ülesanded. Esimene volinik Margit Sarv nimetati ametisse 2005. aasta oktoobris.

2000. aastate teisel poolel on Eesti ühiskonnas üldiselt hakatud rohkem tunnustama n-õ pehmete väärtuste ja inimõiguste olulisust. Seega on ka soolise võrdõiguslikkuse teemad olnud avalikes aruteludes sagedasemad. Riiklikus soolise

arutatakse olulisi poliitilisi teemasid, esimese eest kannavad hoolt naised, teise eest mehed. Esiteks loob see selge vastanduse „naiste maailma“ (= kodu) ja „meeste maailma“ (= muu maailm) vahele ning takistab naiste liikumist tööturule või vastupidi, meeste eneseteostust kodus ja pere kontekstis. Vastandus on samuti osutunud hierarhiaks, sest kodust peetakse vähemtähtsaks kui avalikku. Seega on riik traditsiooniliselt kaldunud mitte sekkuma probleemidesse, mis jäävad erasfääri (nt paarisuhtevägivald, laste õigused jne). Erasfäär on küll avalikust näiliselt eraldatud, kuid mitte sellest sõltumatu, sest laiemama maailma hierarhia mõjutab kodust ja vastupidi.

Alates 1970. aastatest on selgemalt adutud, et avalik ja erasfäär on lahutamatu seotud – et isiklik on ka poliitiline – ning et soolise ebavõrdsuse küsimusi tuleb lahendada neis kahes paralleelselt. Sooprobleemadega tegelejad jõudsid arusaamale, et paljud tööelu normid, mida oli senini peetud sooliselt neutraalseks, olid loodud ajal, mil tööturul olid valdavalt mehed, ning ei arvestanud seega naiste elukaare spetsiifikat

(nt laste sünnitamisega kaasnev karjääripaus) või koduse sfääri rolli tööelus (nt pikkade tööpäevade või sagedaste komanderingute kokkusobimatus väikeste laste eest hoolitsemisega). Teadvustati, et kuigi näiliselt on karjääri tegev mees oma „õnne sepp“, võimaldab tal edasi liikuda tema elukaaslase panus, kes on enda kanda võtnud enamiku kodustest ja lastega seotud ülesannetest ning kes on seetõttu ise tööturul haavata-vam. Toodi välja ka see, et meestel, kes soovivad ennast erasfäärile pühendada, on tööturu struktuuri ja ühiskondlike normide tõttu seda raske teostada. Tänapäev on need arusaamad liikunud soouuringutest laiemalt ühiskonda ja poliitilistesse praktikatesse.

Ühiskonnas eksisteerivate soolise ebavõrdsuse probleemide lahendamiseks on mitmesugused feministliku mõtte koolkonnad pakkunud välja väga mitmeid lahendusi, alates liberaalfeministlikust universaalsete õiguste retoorikast ning lõpetades soomõistete radikaalse kahtluse alla panemiseni poststrukturealistlike teooriate poolt. (Detailsema ülevaate feministliku filosoofia vooludest leiab nt Koivunen ja Liljeström 2003

võrdõigussuse poliitikas kerkisid sel perioodil lisaks töö, inimkaubanduse ja prostitutsiooni ning naistevastase vägivalla teemadele üles uued küsimused. Võrdõigussuse vallas hakati aina rohkem tähelepanu pöörama meestele. Teavituse- ja analüüsitegevuste raames on tegeldud meeste rolli teadvustamisega perekonnas ja isana. Samuti on teadvustatud meeste probleeme seoses mehelikkuse normidega ning nende negatiivse mõjuga näiteks tervisele. Ka näiteks inimkaubanduse ja prostitutsiooni probleemides on hakatud rohkem nägema meeste osa.

Oluliseks arenguks võib nimetada veel temaatiliste arengukavade koostamist, mille edukamaks näiteks on inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava 2006–2009. 2009. aasta teisel poolel alustati ministriumide koostöös 2010. aastal ka Vabariigi Valitsuse heakskiidu saanud „Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010–2014“ väljatöötamist. Arengukava raames viiakse muu hulgas ellu naistevastase vägivalla (eriti inimkaubanduse ja prostitutsiooni ning perversivägivalla) ennetamiseks, tõkestamiseks ning vähendamiseks vajalikke tegevusi.

Oma panuse võrdse kohtlemise olulisuse tajumiseks ühiskonnas andsid ka 2007. aastal EL võrdsete võimaluste aasta raames ellu viidud tegevused. Pöörati tähelepanu ka ebavõrdsusele, mille põhjuseks on mitmete diskrimineerimise aluste samaaegne koosmõju (nt sugu ja vähemusrahvusesse kuulumine).

Sotsiaalministeeriumi soolise võrdõigussuse osakond muutus 2009. aastaks erinevate poliitikate keskseks koordi-

neerimispunktiks. Naiste ja meeste võrdõigussuse teemadele lisandus teistel alustel (nt puue, seksuaalne orientatsioon jms) võrdse kohtlemise tegevuste koordineerimine. Samuti oli sinna aastatel 2007–2009 koondunud riikliku perepoliitika koordinatsioon, mis 2010. aasta alguses koos lastepoliitikaga liikus eraldi osakonda.

2009. aasta algusest laiendati samal ajal jõustunud võrdse kohtlemise seadusega voliniku ülesannete ringi ning ta asus tegutsema soolise võrdõigussuse ja võrdse kohtlemise volinikuna.

Hoolimata sellest, et Eesti riigi rahaline panus soolise võrdõigussuse edendamise poliitikate elluviimisesse on viimasel viiel aastal olnud suurem kui varem, on välisrahastusel jätkuvalt oluline roll soolise võrdõigussuse edendamise tegevuste toetamisel Eestis ka 21. sajandi esimese kümnendi lõpus, seda eriti töövaldkonnas (nt ESF, sh EQUAL, PHARE, muud EL finantsmehhanismid). ●

KÄTHLIN SANDER, LLM, töötab nõunikuna sotsiaalministeeriumi soolise võrdõigussuse osakonnas. Ta on pikaajaline ekspert soolist võrdõigussust puudutavates õigusalasest küsimustes. Samuti on ta olnud mitmete soolise võrdõigussuse teemaliste väljaannete toimetaja.

või Põldsaar ja Kivimaa 2009, 799–806.) Soolise võrdõiguslikkuse poliitika arendamisel on aga oluline olnud soolise suunitlusega ühiskondlik aktivism (nt nais- ja kodanikuõiguste liikumine või keskkonnahoiule pühendunud protestiliikumised), mis on survestanud ühiskonda soolise ebavõrdsuse küsimust ja sellega seonduvaid sotsiaalseid probleeme tõsiselt võtma. Sooküsimuste ümbermõtestamiseks on vastuvõtliku pinnase loonud viimase sajandi ühiskondlikud muutused: naiste haridustaseme kasv ja nende aktiivne liikumine tööturule, sündivuse kontroll ja mitmesuguste sotsiaalsete teenuste kättesaadavus, eelkõige aga väärtushinnangute muutumine postmaterialistlikus ühiskonnas, mis on üha enam hindamas mitte niivõrd materiaalseid hüvesid kui nn „pehmeid väärtusi“ (isiklik vabadus ja areng, kodanikualgatus, loodushoid jne) (Norris ja Inglehart 2003). Need ühiskondlikud muutused, survegruppide pidev tegevus ja avalikkuse toetus on viinud selleni, et enamiku lääneriikide seadusandlus tõstab soolise võrdõiguslikkuse oluliseks sotsiaalseks hüveks ja inimõiguseks ning on loonud meetmeid diskrimineerimise likvideerimiseks ja võrdsete sotsiaalsete võimaluste tagamiseks.

Siseriikliku tasandi tegevusi toetavad rahvusvahelised lepingud ja konventsioonid. Neist üks olulisemaid on 1979. aastast pärinev ÜRO Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta (eesti keeles Riigi Teataja II 1995, 5/6, 31), aga ka 1995. aastal IV ülemaailmsel naiste konverentsil Pekingis vastu võetud põhjalik tegevuskava. Naiste ja meeste võrdne kohtlemine on sisse kirjutatud Euroopa Liidu asutamislepingusse. Amsterdami leping toob naiste ja meeste võrdõiguslikkuse välja ühiste väärtuste nimistuse ning seab selle edendamise Euroopa Liidu üheks eesmärgiks. Seega pole üllatav, et enamikus Euroopa riikides on loodud institutsioonid ja seadused naiste ja meeste võrdsete õiguste ja võimaluste kaitseks. Need meetmed on liikunud läbi mitmesuguste arengufaaside: naiste inimõiguste sätestamine, nende tagamiseks erimeetmete rakendamine ning lõpuks soo kui ühiskonna põhikategooria teadvustamine. Kõiki neid lähenemisi kasutatakse mitmetes riikides tänaseni. Ükski riik ei saa küll väita, nagu oleks ta soolise ebavõrdsuse kaotanud, kuid vaieldamatult on tehtud suuri edusamme, tagamaks, et nii naised kui mehed saaksid olla täisväärtuslikud inimesed avalikus ja koduses sfääris. Sellealast statistikat pakub näiteks ÜRO arenguaruanne, milles on eraldi välja toodud soolist võrdõiguslikkust mõõtvad indeksid. 2009. aastal olid naiste võimaluste edendamise indeksi (Gender Empowerment Measure) tipus

Rootsi ja Norra; Eesti asetus 109 riigi hulgas 30. kohale (Human Development Report 2009).

Eesti on soolise võrdõiguslikkuse diskussioonis aktiivselt osalenud viimase viieteistkümnel aastal ning meie arusaamad on nende aastate jooksul järk-järgult arenenud. Kuigi ka Eestis nagu muudes lääneriikides oli 20. sajandi alguses tegev naisliikumine, summutas soolise ebavõrdsuse problemaatika laiemat arutelu paradoksaalselt Nõukogude võimu kohustuslik soolise võrdsuse ideoloogia, mis oma loosunglikkusega eiras tegelikus elus esinevat sügavat soolist ebavõrdsust. Eesti taasavanemine Läänele ei toonud kaasa automaatselt lülitumist seal käivatesse debattidesse, sest vajasime üleminekulist kohandumise ja õppimise faasi. Nii oli 1980. aastate lõpu Eestile omane 1930. aastatesse tagasi vaatav rahvusromantiline lähenemine, mis soovis taastada möödunud patriarhaalseid perspektiive, eirates muutunud maailma ja väärtusi. Samaaegselt ujutasid meie kultuuriruumi üle ilutööstuse ja kehakultusega seonduvad stereotüüpsed kaubastatud soolised ideaalid. Rõhutati sugude erinevust, mitte nende koosmõju või tasakaalustatust. Laialt omaksvõetud neoliberalistliku poliitika ja tarbimiskultuuri väärtuste tulemusena rahvusromantiline nägemus küll nõrgenes, kuid näeme endiselt selle varju näiteks Eesti iibepoliitikaga kaasnevas pronatalistlikus retoorikas. Endiselt kardetakse ka feminismitonti (vt Pilvre 2002, 140–159). Selliseid keerukaid ideoloogiate ristumisi ja segunemisi leiab meil teisisi ning need mõjutavad meie suhtumist soolise ebavõrdsuse küsimustesse.

Ennast rahvusvahelisse kogukonda taasintegreerides on Eesti aga soolise ebavõrdsuse probleeme üha tõsisemalt käsitlema hakanud. Eesti ühines 1991. aastal ÜRO naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise konventsiooniga. ÜRO liikmena laieneb Eestile ka kohustus järgida 1995. aasta Pekingi konverentsi tegevuskava. 1996. aastast tegutseb sotsiaalministeeriumi juures soolise võrdõiguslikkuse üksus; 2005. aastal nimetati ametisse soolise võrdõiguslikkuse volinik (2009. aasta algusest soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik). Euroopa Liitu astudes võtsime endale kohustuse järgida Euroopa Liidu soolise võrdõiguslikkuse alast õigust, mis tähendab kohustust kaotada sooline diskrimineerimine ning edendada naiste ja meeste võrdset võimalusi ühiskonna eri sfäärides. Just soov Euroopa Liitu astuda pani Eesti ka 2004. aastal vastu võtma soolise võrdõiguslikkuse seadust, mille ümber toimunud debatt näitas elavalt Eestis valitsevat umbusku soolise võrdõiguslikkuse suhtes, seda hoolimata üha laiemalt kättesaadavast

soouurimuslikust teadmisest. Viimase tutvustamisega on tegelenud juba pea kümme aastat ilmunud nais- ja meesuurimuse ajakiri *Ariadne Lõng*, keskused Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli juures, mitmesugused kursused ja projektid.

Ühelt poolt on tänase Eesti avalikkuse suhtumist soolise ebavõrdsuse probleemidesse mõjutanud neoliberalistlik ideoloogia, mis näeb naisi ja mehi eelkõige konkurentidena vabal turul ja eirab sügava soolise ebavõrdsuse olemasolu sellel näiliselt neutraalsel võitlustandril. Ka tarbimiskultuuri virvatuled panevad sooja laiemalt sotsiaalprobleematikat vältima. Teisalt on Eestil silme ees maailma progressiivseima soolise võrdõiguslikkuse poliitika rakendajad Skandinaaviamaades, kus naiste ja meeste võrdseid võimalusi edendatakse avalikus ja erasfääris. Soolise võrdõiguslikkuse omaksvõtu heaks on tugeva panuse andnud Eesti liitumine Euroopa Liiduga ja elatustaseme märgatav tõus, mis on võimaldanud meil üha enam mõelda lisaks igapäevasele hakkamasaamisele ka niisugustele väärtustele nagu sallivus ja võrdõiguslikkus. Kuidas praegune majanduslangus soosusteid ja väärtusi laiemalt mõjutama saab, on raske prognoosida, kuigi tavaliselt on majanduskriisidega kaasas käinud konservatiivsete hoiakute tugevnemine. Tahaks siiski loota, et alanud positiivsed muutused sallivuse ja inimõiguste igakülgse tagamise suunas ei seisku. Meie avalikus retoorikas valitseb küll ühelt poolt postsotsialistlik ja neoliberalistlik umbusk soolise võrdõiguslikkuse suhtes, aga samaaegselt ka üha avatum suhtumine maailma. Viimane on aidanud sooprobleematika olulisust üha laiemalt teadvustada ning soolise võrdõiguslikkuse praktikat edukalt mitmesugustes eluvaldkondades rakendada.

Seda maastikku püüabki kaardistada käesolev kogumik, mis on ühtaegu nii tagasivaade käidud teele kui ka suunanäitaja tulevikku. Käsitletavate teemade ring on lai. Liina Järviste vaeb Eestis valitsevaid vastuolulisi soostereotüüpe ning nende mõju ühiskonnale. Märk Masso annab ülevaate meeste ja naiste olukorra sarnasustest ja erinevustest tööelus. Leeni Hansson vaatleb perega seonduvat küsimusi, eelkõige töö ja pereelu ühitamise raskusi. Marre Karu rõhutab vajadust vaadelda vaesust kui soolistatud nähtust. Kadri Soo ja Sirje Otstavel näitavad lähisuhtevägivalla mõistmises toimunud muutusi. Taavi Lai keskendub terviseprobleemide ja tervisekäitumise soolistatusele. Kristiina Albi ja Mari-Liis Sepper toovad Eesti mõttemaastikule maailmas viimasel ajal palju mõtteainet pakkunud mitmese diskrimineerimise juriidilise külje. Kristiina Luht analüüsib inimkaubanduse ja prostitutsiooni alast olu-

korda Eestis. Tiiu Kuurme toob esile sooliste ebakõlade olemasolu hariduses ja selle mõju ühiskonnale. Mirjam Allik esitab uuendusliku lähenemise naiste osalusele poliitikas. Barbi Pilvre analüüsib meedia tootmise ja meediaorganisatsiooni, meedia sisu ning auditooriumi reaktsioonide soolist iseloomu. Erle Rikman ja Mikko Lagerspetz püüavad vastata küsimusele, mil määral meie kodanikuühiskond on soolistatud. On rõõmutav, et meil on viimase kümne aasta jooksul tehtud nii palju uurimusi mitmesuguste ühiskonna valdkondade analüüsimiseks soolisest vaatenurgast. Kuigi muutused pole kõigis valdkondades olnud kiired või positiivsed, annavad süvendatud analüüsid meile parema võimaluse hetkeolukorra mõistmiseks ja tulevikustrateegiate kujundamiseks tegeliku soolise võrdõiguslikkuse saavutamise nimel.

Soolisus, mille eri aspekte selle kogumiku artiklid käsitlevad, on meiega iga päev nii kodus kui tööl ning nende kahe sfääri suhted mõjutavad mitte ainult iga üksikindiviidi, vaid ka kogu ühiskonna heaolu. Nagu näitavad artiklite vahel ära toodud tsitaadid Eesti Vabariigi esimeste kümnendite naisorganisatsioonidelt, pole tegu uute probleemidega. See peaks mõtlemisainet pakkuma kõigile neile, kes peavad sooküsimusi imporditud hetketeemaks. Samuti peaksime küsima, miks meie tee vastusteni on nii pikk olnud. Pilk minevikku võiks teravdada meie tulevikusuundmusi. Oleme minevikust pärinud rea küsimusi, kuid paranenud on meie suutlikkus neile vastuseid otsida ja oma teel paremini orienteeruda. Meie lootuseks on, et kümne aasta pärast on Eesti teel tasakaalustatud ühiskonna suunas tublisti edasi liikunud ning et käesolevast raamatust on sellel teekonnal abi olnud.

Kasutatud allikad

-
- Connell, R. W. (2007). Globaliseerumine, imperialism ja mehelikkused. *Ariadne Lõng*. 1/2, 77–99.
- Eesti Naisliit (1930). *Kümme aastat Eesti Naisliitu 1920–1930*. Tallinn: Eesti Naisliit.
- Human Development Report 2009. Statistics of the Human Development Report*. <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
- Inglehart, R., Norris, P. (2003). *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joonsaar, A. et al. (toim.). (1995). *Eesti naised muutuvad ühiskonnas. Eesti rahvusraport, 1995 ÜRO IV naiste konverents „Võrdõiguslikkus, areng, rahu“*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Järve, M. (toim.). (1999). *Jagatud õigused ja vastutus. Sooline võrdõiguslikkus Eestis*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.

- Kaufman, M. (2001). Mehed, feminism ja meeste vasturääkivad võimukogemused. *Ariadne Lõng*. 1/ 2, 137–151.
- Koivunen, A., Liljeström, M. (toim.). (2003). *Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. *Riigi Teataja II*. 1995, 5–6/31.
- Maimik, P., Mänd, K. ja Papp, Ü.-M. (toim.). (2000). *Teel tasakaalustatud ühiskonda: naised ja mehed Eestis*. Tallinn
- Pilvre, B. (2002). *Formaat. Valitud tekste klassivõitlusest ja naisküsimusest 1996–2002*. Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastuse AS.
- Põldsaar, R., Kivimaa, K. (2009). Feministlik teooria. Raamatus Epp Annus (toim.). *20. sajandi mõttevoolud*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 799–806.
-

Kas Eestis on levinud võrdõiguslikkust toetavad hoiakud?

Liina Järviste

Lühikokkuvõte

.....

Eesti on demokraatlik riik, kus ametlikult püüeldakse naiste ja meeste võrdõiguslikkuse poole. Soolist võrdõiguslikkust mõjutavad lisaks seadustele ja poliitikatele aga olulisel määral inimeste hoiakud. Artikli eesmärgiks on analüüsida Eestis levinud hoiakuid, selgitamaks, kas need toetavad naiste ja meeste võrdõiguslikkuse saavutamist või mitte. Esiteks tutvustatakse tekstis Ronald Ingleharti väärtuste teooriat ning selle seost soolise võrdõiguslikkuse saavutamisega ühiskonnas. Seejärel analüüsitakse eestimaalaste hoiakuid soolise võrdõiguslikkuse suhtes järgmiste teemade abil: hinnangud naiste ja meeste positsioonile ühiskonnas, meeste osalus laste kasvatamisel ning nendega koju jäämisel, lastele edaspidiseks eluks olulised oskused ja omadused, naiste osalus poliitikas ning leivateenimise kohustus. Peamise andmeallikana kasutatakse küsitlus-uuringut Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009. Kuna teatavad soolise võrdõiguslikkuse monitooringu küsimused on võrreldavad Soome analoogse uuringuga Tasa-arvobarometri 2008, siis võimalusel tuuakse võrdlevaid näiteid Soome elanike hoiakutega.

LIINA JÄRVISTE, MA,
töötab analüütikuna sotsiaalministeeriumi sotsiaalpoliitika info- ja analüüsi osakonnas. Tal on magistrikraad soouuringutes Kesk-Euroopa Ülikoolist Budapestis. Liina Järviste töövaldkond on sooline võrdõiguslikkus. Ta on avaldanud artikleid ja publikatsioone hoiakutest naiste ja meeste võrdõiguslikkuse suhtes ning isade ja lapsehoolduspuhkuse teemadel.

Olles demokraatlik riik ning Euroopa Liidu ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonide liige, on Eesti endale võtnud kohustuse oma riiklike poliitikatega naiste ja meeste võrdõiguslikkust edendada. Kas eestimaalaste väärtused ja hoiakud toetavad võrdõiguslikkuse saavutamist või mitte? Millised on nende kogemused ebavõrdsusega? Kas naiste ja meeste võrdõiguslikkuse edendamine on väärtus, mida toetab enamik Eesti inimestest, või on meie ühiskonnas pigem levinud pealiskaudne poos, mida sisimas pole siiski omaks võetud?

Tuntud väärtusteuurijad Ronald Inglehart ja Pippa Norris (2003) väidavad, et majanduslik areng ning õiguslikud ja institutsionaalsed reformid, mis toetavad naiste ja meeste võrdseid õigusi, on väga vajalikud, tagamaks soolise võrdõiguslikkuse arengut pikemas perspektiivis. Ent teisalt mõjutab naiste ja meeste võrdõiguslikkust väga oluliselt ühiskondlik kultuur ehk keeruline kogum õpitud käitumisviise ja teadmisi. Seega mõjutavad naiste ja meeste võrdõiguslikkust konkreetsetes ühiskonnas levinud väärtused, hoiakud ja uskumused selle kohta, mida tähendab naiseks ja meheks olemine (*ibid.*).

Kuid möödunud on ka aeg, mil naist ainult majanduslikud mured kihutasid tegewusele väljaspool perekonda; on saanud üldiseks teadmine, et ühiskond vajab kõikide, meeste kui naiste kaastööd.

(Emma Asson-Peterson, 1924)

Naiste ja meeste võrdõiguslikkuse edendamise poliitikate hulka kuulub ühiskondliku kultuuri mõjutamine. Poliitikate kujundamiseks on vajalik taustinformatsioon ühiskonnas toimuva kohta. Sotsiaalministeeriumi tellimusel on aastatel 2003, 2005 ja 2009 viidud läbi elanikkonnaküsitlus Soolise võrdõiguslikkuse monitooring (SV monitooring). SV monitooringu eesmärgiks on elanike arvamuste ning hoiakute väljaselgitamise kaudu koguda teavet valitsevate ühiskondlike arvamuste kohta soolist võrdõiguslikkust ning ebavõrdsust puudutavatel teemadel. Käesoleva artikli eesmärk on anda põgus ülevaade sellest, millised on viimase kümne aasta jooksul olnud Eesti inimeste hoiakud ning kuidas tajutakse

naiste ja meeste ebavõrdsust ja võrdõiguslikkust Eesti ühiskonnas.

Kuna soolise võrdõiguslikkuse võtmeteemadeks peetakse reeglina naiste ja meeste olukorda tööturul, poliitilises elus, perekonnas ning soostereotüüpide levikut ühiskonnas, siis analüüsin Eesti inimeste hoiakuid sellistes eluvaldkondades nagu suhtumine naiste ja meeste positsiooni ühiskonnas, töö ja pereelu ühitamine, hoiakud laste kasvatamise, naiste poliitilise osaluse ja leivateenimise suhtes. Kuna teatavad SV monitooringu küsimused on võrreldavad Soome analoogse uuringu Tasa-arvobarometri 2008, siis võimalusel toon võrdlevaid näiteid Soome elanike hoiakutega. Võrdlus Soomega on huvipakkuv, kuna see on Eestile ühelt poolt kultuuriliselt lähedane ühiskond, ent teisalt peetakse Soomet kui Põhjamaad üheks heaolu- ning võrdõigusliku riigi heaks näiteks.

Väärtused ja võrdõiguslikkus

Enne kui konkreetsete eluvaldkondade juurde asuda, peaks küsima, kas Eesti inimeste jaoks on sooline ebavõrdsus üldse viimase kümne aasta jooksul probleemiks olnud. Ronald Ingleharti teooria kohaselt kaasneb ühiskonna moderniseerumisega agraarsest industriaalseks ning sealt edasi postindustriaalseks ühiskonnaks väärtuste teisenemine. Selle teooria järgi paigutuvad väärtused kahele teljele – 1. traditsioonilised (*traditional*) vs ilmalik-ratsionaalsed (*secular-rational*), 2. toimetuleku (*survival*) vs eneseväljenduslikud (*self-expression*) väärtused.

Traditsiooniliste väärtuste hulka kuuluvad religiooni tähtsustamine, sotsiaalsetele normidele vastamine, autoriteedile allumine, kindlad arusaamad hea ja kurja kohta, perekonna ning naiste-meeste rollide mõtestamine eeskätt laste saamise seisukohalt (naiste olulisim roll on olla ema, mehel leivateenija). Ilmalik-ratsionaalsed väärtused aga vastanduvad traditsioonilistele: kirikul puudub märkimisväärne mõju, oluliseks peetakse inimeste isiklikke püüdlusi, mitte ühiskonna või perekonna heakskiitu, suhtumine seksuaalsusesse on liberaalne ning aktsepteeritakse nii vaba kooselu kui samasoolisi suhteid.

Toimetuleku ja eneseväljenduslike väärtuste skaalal tähistavad toimetuleku väärtused eeskätt inimese materiaalse heaolu tagamist. Toimetuleku väärtuste domineerides on ühiskonnas tavapärane inimeste vaheline usaldamatus, tolerantsuse puudumine, samuti ei taju üksikindiviidid oma isiklikku vastutust ühiskonna

ees. Eneseväljenduslike väärtuste laiemal levikuga aga kaasneb sallivuse ja usalduse kasvamine. Muuhulgas on Ingleharti väitel üheks eneseväljenduslike väärtuste esilekerkimise näiteks ka mitmesugused kodanikuliikumised – nt keskkonna, naiste õiguste jt teemadel.

Seega, ühelt poolt kaasneb moderniseerumisega üleminek traditsioonilistelt väärtustelt ilmalike-ratsionaalsete väärtuste suunas. See tähendab paljuski religiooni mõju vähenemist. Teiseks toimub seoses majandusliku heaolu kasvuga toimetulekuga seotud väärtuste ebaolulisemaks muutumine ning eneseväljendusega seotud väärtuste olulisuse kasvamine. Mida rikkamaks muutub ühiskond, seda olulisemad on selle liikmetele elukvaliteet, üksikisiku autonoomia ja eneseväljendus, mitte niivõrd isiklikule heaolule suunatud materiaalsed püüdlused (Inglehart ja Norris 2003).

Moderniseerumise ning väärtuste teisenemisega on otseselt seotud ka suhtumine naiste ja meeste võrdõiguslikkusesse. Ilmalike-ratsionaalsete väärtuste esilekerkimisega on seostatud mehe-naise abielul põhineva traditsioonilise perekonna nõrgenemist ning naiste rolli avaramat mõtestamist (Inglehart ja Norris 2003). Pere sünonüümiks ei ole tänapäeva Eestis ja arenenud lääneriikides enam terve elu kestev abielu naise ja mehe vahel, kuhu sünnivad lapsed. Seda, kas ning kes on pere, ütlevad inimesed ise. Traditsioonilise tuumikpere nõrgenemisest annavad märku mitmed suundumused. Ilmalik-ratsionaalsete väärtuste ilmnemisel on erinevatest ühiskondades (sh Eestis) täheldatud, et abielude arv väheneb vaba kooselu arvelt. Lahutused ja elu jooksul mitme partneriga elamine muutub tavaliseks ning samuti on märkimisväärne üksi last kasvatavate vanemate (reeglina naiste) hulk (Inglehart ja Norris 2003). Näiteks Eestiski sündis 2008. aastal üle poole lastest peredesse, kus vanemad ei olnud omavahel ametlikus abielus, ning kõikidest lastega leibkondadest on iga kuues ühe täiskasvanuga perekond (Tervis, töö ja sotsiaalelu 2000–2008). Lisaks on samasoolised partnerid hakanud ennast senisest üha enam perena defineerima.

Tulles tagasi väärtuste muutumise ning võrdõiguslikkuse juurde – eneseväljenduslikud väärtused toetavad naiste ja meeste võrdväärsed rolle, seda nii kodus kui ka tööl. Inglehart leiab, et kogu maailmas on aset leidmas oluline hoiakute ja väärtuste muutus võrdväärsed rollide suunas. Selle muutuse taga on kaks peamist arengut – ühiskonna moderniseerumine ning põlvkondade vaheldumine. Ent samas tunnistab Inglehart oma analüüsis ka seda, et iga ühiskonna moderniseerumine kulgeb omamoodi ning seda mõjutavad suuresti ühiskonna kultuuritraditsioonid ja religioosne pärand. Kui Inglehart

tegeleb terve maailma väärtuste uurimisega, siis vaatan allpool veidi kitsamat pilti: kuhu Eesti asetub oma väärtustelt võrdluses teiste Euroopa riikidega?

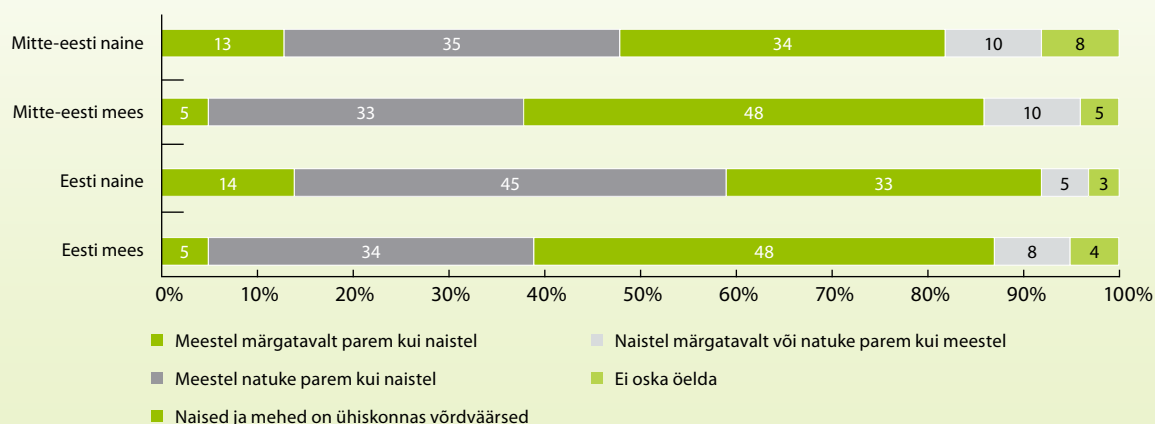
Inglehart on Maailma väärtuste uuringu ehk World Values Survey¹ tulemusi analüüsid paigutanud Eesti nn postkommunistlike üleminekuriikide hulka (Inglehart ja Norris 2003). Sarnaselt Lääne-Euroopa ja iseäranis Skandinaavia riikidega olid Eesti ühiskonnas ülekaalus ilmalik-ratsionaalsed väärtused. Ent eneseväljenduse vs toimetuleku väärtuste skaalal oli Eesti (koos teiste Ida-Euroopa riikidega) erinevalt Lääne-Euroopa ja Skandinaavia maadest tugevalt toimetuleku väärtuste poole kalduv. Inglehart on toimetuleku väärtuste domineerimist põhjendanud endiste nn Ida bloki maade üleminekuga kommunistlikust kapitalistlikku ühiskonnakorraldusse. Suurte ühiskondlike muutuste ja majanduse kokkuvõttega kaasnes olulisel määral kindluse ja turvatunde kõikumalöömine, mis omakorda soodustas materiaalsete väärtuste esilekerkimist ning mittemateriaalsete väärtuste tahaplaanile nihkumist. Kas ja kuidas Eestis domineerivad väärtused rahvusvahelises võrdluses alates 1999. aastast muutunud on, ei saa kahjuks vastava uuringu puudumise tõttu öeda.

Naised ja mehed Eestis võrdsed?!

Ingleharti teooriat, et eneseväljenduslike väärtuste esilekerkimine toetab naiste ja meeste võrdõiguslikkust, kinnitab teiste uuringute seas ka 2003. aasta SV monitoring. Selle uuringu tulemusi analüüsid jõuti toona järeldusele, et Eesti on riik, kus soolist ebavõrdsust probleemina ei teadvustata ning võrdõiguslikkust tajutakse pigem „naiste asjana“ (Pettai ja Proos 2003). Selline suhtumine võrdõiguslikkusesse peegeldab selgelt asjaolu, et eneseväljenduslikud väärtused ei ole ühiskonnas laialt levinud. Samuti on mitmed teised 1990. aastatel ja 2000. aastate alguses läbi viidud uuringud jõudnud sarnasele järeldusele. Vahepealsesse aega on aga jäänud nii Eesti liitumine Euroopa Liiduga kui ka soolise võrdõiguslikkuse (ning hiljem lisandunud võrdse kohtlemise) seaduste vastuvõtmine, samuti soolise võrdõiguslikkuse (ja võrdse kohtlemise) voliniku institutsiooni loomine ja tegutsemine. Kas selle aja jooksul on Eesti inimesed hakanud tajuma naiste ja meeste ebavõrdsust probleemina? Esmalt analüüsin üldiseid hoiakuid soolisesse ebavõrdsusesse ühiskonnas.

1 World Values Survey viidi Eestis viimati läbi 1999. aastal, vt rohkem <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

Joonis 1. Kuidas hindate naiste ja meeste positsiooni Eesti ühiskonnas? (2009, %)

Allikas: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009

2009. aasta suvel läbi viidud SV monitooringu küsitluse kohaselt leidis enam kui kolmandik eestimaalasi, et naised ja mehed on ühiskonnas võrdväärsed (joonis 1). Meeste positsiooni pidasid naistega võrreldes märgatavalt või natuke paremaks ligi pooled vastajatest. Huvitav on aga siinjuures märkida, et eesti rahvusest naised tajusid kõige enam, et meeste positsioon ühiskonnas on parem kui naistel. Kõige võrdväärsemana aga tunnetasid olukorda eesti rahvusest mehed. Samuti nägid meeste positsiooni paremana kõrgemalt haritud naised ning võrdväärssusse uskusid keskmisest sagedamini esimese taseme² haridusega naised. Võib oletada, et kõrgemini haritud (kolmanda haridustasemega) naised tunnevad, et nende haridus ja oskused ei ole ühiskonnas ning tööturul samamoodi hinnatud kui samaväärne haridus ja oskused meeste puhul. Eesti rahvusest mehed võivad aga tajuda ühiskonda võrdväärsemana seetõttu, et nad ise on nn ühiskondlik norm ning tänu sellele on nende ligipääs ühiskondlikele ressurssidele samuti kõige parem. Eelisseisundis olev grupp aga ei pruugi endast erinevate ühiskonnaliikmete positsiooni ühiskonnas adekvaatselt tajuda.

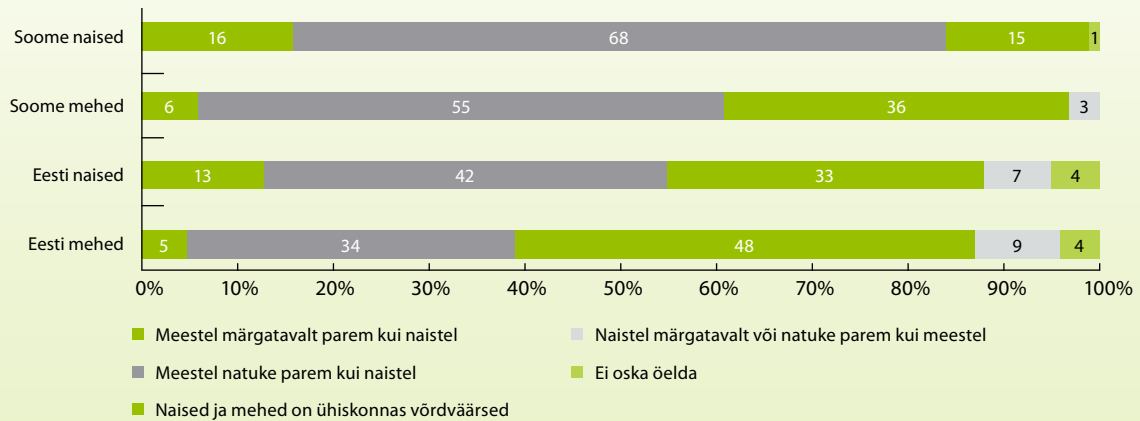
2 Esimese taseme haridus (või madalam) – põhiharidus või madalam haridus (alghariduseta, algharidus, kutseharidus põhihariduseta); teise taseme haridus – kutsekeskharidus pärast põhiharidust, kutseharidus koos keskhariduse omandamisega, keskeri- või tehnikumiharidus pärast põhiharidust, keskharidus või kutsekeskharidus keskhariduse baasil; kolmanda taseme haridus – keskeri- või tehnikumiharidus pärast keskharidust, kutsekõrgharidus, rakenduskõrgharidus, diplomiõpe, bakalaureus, magister või doktor.

Võrdluseks, soomlaste arvamused erinevad ühiskonna võrdväärssuse küsimuses eestimaalaste omadest märgatavalt (joonis 2). Soome vastab Eestist enam formaalselt soolise võrdõiguslikkuse mudelile – naiste väga kõrge esindatus poliitilises elus, Eestist märgatavalt väiksem sooline palgalõhe (2007. aastal EE³ 30% ja FI 20%), suhteliselt kõrge naiste tööhõive (tööhõivemäär 2008. aastal EE 63% ja FI 69%) ning kõrge sündimus (sündimuskordaja 2007. aastal FI 1,83 ja EE 1,63). Ent ebavõrdsuse tajumine on 2009. aastal Eestis märgatavalt väiksem kui Soomes. Kahe riigi ning naiste ja meeste võrdluses tajuvad just Soome naised ühiskonnas kõige enam meeste positsiooni paremust. Valdav enamik Soome naistest ei usu, et nende ühiskonnas on naised ja mehed võrdväärsed. Soome naiste kõrgema ebavõrdsuse tajumise taga võib oletada laialt levinud teadlikkust soolisest võrdõiguslikkusest ja ebavõrdsusest ning nende väljendusvormidest. Ebavõrdsust osatakse ühiskonnas tähele panna ja samuti oma ebavõrdsuse kohtlemise kogemust sooperspektiivist hinnata.

Veidi enam kui pooled Eesti naistest leiavad, et meestel läheb üldiselt paremini. Ent kolmandik Eesti naistest (ja ka Soome meestest) usuvad, et naised ja mehed on ühiskonnas võrdväärsed. Kõige enam usuvad naiste ja meeste võrdsesse staatusesse ühiskonnas Eesti mehed – pea pooled vastanutest. Huvitav on märkida, et just Eesti mehed usuvad 2009. aastal kõige enam ka

3 EE – Eesti, FI – Soome.

Joonis 2. Kuidas hindate naiste ja meeste positsiooni ühiskonnas? Eesti (2009) ja Soome (2008) võrdlus (%)

Allikad: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009 ja Tasa-arvobarometri 2008

sellesse, et naiste positsioon ühiskonnas on natuke või märkimisväärselt parem kui meestel. Võib vaid spekuloida, kas seda hoiakut mõjutavad vastaja mälusse jäänud üksikud näited, alates 2000. aastate algusest avalikkuses üha enam kõne all olnud meeste varajane suremus ning riskikäitumine või ka majanduslangusega seonduvad kogemused. Nimelt on mehed kriisi alguses naistest keskmiselt enam kaotanud töökohti ning tööga seotud hüvesid. Alates 2007. aasta lõpust on registreeritud töötus meeste seas proportsionaalselt enam kasvanud. Näiteks kui veel 2007. aastal oli registreeritud töötute seas kolmandik mehi ning kaks kolmandikku naisi, siis 2009. aasta III kvartali lõpuks oli registreeritud töötutest enam kui pooled mehed (Töötukassa statistika).

Kuidas peaksid asjad olema ja kuidas nad tegelikult on?

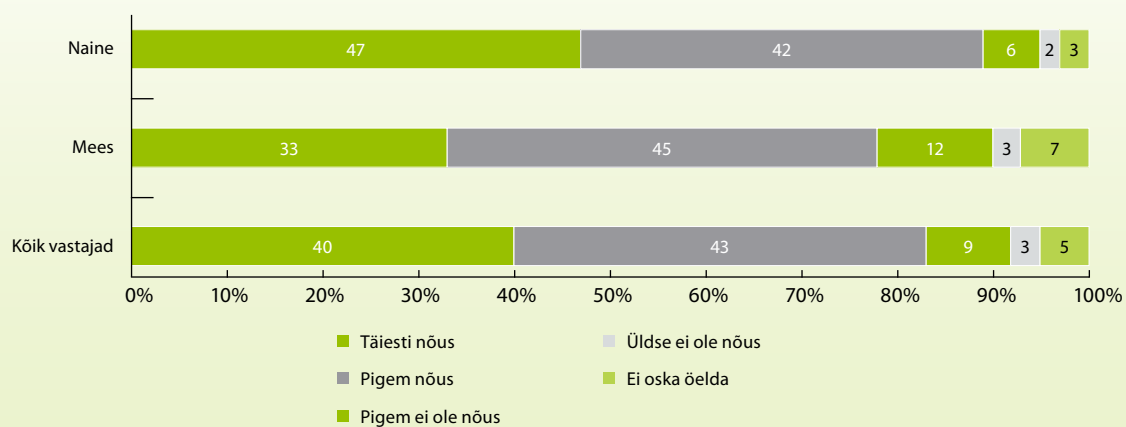
Võib öelda, et Eesti inimeste suhtumine võrdõiguslikkusesse on üsna kahetine. Kui hoiakuid vaadelda käitumise taustal, on olukord iseäranis kompleksne. Üldisel tasandil on hoiakud ja käitumine omavahel seotud, ent sotsiaalteadustes on reeglina loobutud hoiakute ja käitumise otsesest ja absoluutsest seostamisest. Ajzan on oma kavandatud käitumise teoorias leidnud, et inimeste tegelikku käitumist mõjutab enim käitumisvalmidus. Seda aga mõjutavad lisaks hoiakutele subjektiivsed nor-

mid ehk konkreetsele inimesele oluliste teiste inimeste arvamused ja hoiakud ning tajutatav käitumise kontroll ehk see kui lihtsaks peetakse teatud viisil käitumist, tegutsemist. (Ajzen 1988, 1991, tsiteeritud Armitage ja Christian 2003) Samuti mõjutab käitumist hoiaku tugevus. Võib eeldada, et mida tugevam on hoiak, seda suurema tõenäosusega inimene käitub sellele vastavalt (Armitage ja Christian 2003). Kokkuvõttes võib tõdeda, et hoiakutel on siiski oma roll inimeste käitumise kujunemisel ning me võime eeldada, et hoiakute muutumine teatud määral mõjutab inimeste reaalsel käitumist.

Järgnevalt vaatlen SV monitooringu näitel Eestis eri teemadel levinud olulisi hoiakuid ning käitumist naiste ja meeste võrdõiguslikkuse suhtes. Esiteks käsitlen isade osalust laste kasvatamisel, seejärel suhtumist meeste kodus olemisse lapse eest hoolitsemiseks, poiste ja tüdrukute kasvatamisel oluliste oskuste ja omaduste arendamist, naiste osalust poliitikas ning viimaseks leivateenija rolli.

Isaduse teema on viimastel aastatel üks olulisimaid, võiks isegi öelda, et võtmeteema nii Eesti kui ka Euroopa riikide avalikus soolise võrdõiguslikkuse debatis ning poliitikates. Meeste osalust laste kasvatamisel ja kodutööde jagamist naistega on nii feministlike aktivistide kui ka poliitikakujundajate poolt mitmetes riikides ning rahvusvahelistes organisatsioonides (nt Euroopa Liit, Euroopa Nõukogu) peetud üheks keskseks teemaks võrdõiguslikkuse saavutamisel, kuna naiste osalust ja edu avalikus ja tööelus mõjutab olulisel määral kodune

Joonis 3. Mehed peaksid osalema praegusest rohkem laste hoidmises ja kasvatamises (2009, %)

Allikas: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009

ebavõrdne tööjaotus ning iseäranis ebavõrdne hoolduskoormus seoses laste kasvatamisega (Järviste 2008).

Ka Eestis on üha enam avalikkuses sellest rääkima hakatud, et meeste nõrgad lähisuhted ning keskenmõeldumise vaid tööelule ja -edule mõjub halvasti nende tervisele ja elukvaliteedile. Erinevates rahvusvahelistes uuringutes on leitud, et mida rohkem mehed osalevad lapse sünnist saadik aktiivselt tema kasvatamisel, seda suurem on tõenäosus, et see jätkub hiljem ning toob kaasa võrdsema kodutööde jaotuse perekonnas. Tihe emotsionaalne side lapsega aga avaldab tõenäoliselt positiivset mõju ka mehe tervisele ja elukvaliteedile (Järviste 2008).

Mitmed Euroopa riigid eesotsas Islandi, Rootsi, Norra ja Saksamaaga on stereotüüpse tööjaotuse murdmiseks ning laste ja isade lähendamiseks teinud vanemapuhkusest⁴ teatud aja (3 kuud Islandil, 2,5 kuud Norras, 2 kuud Rootsis, Saksamaal⁵) kättesaadavaks ainult meestele. Samuti rõhutavad nende riikide teised võrdõiguslikkuse poliitikad meeste osaluse vajadust koduses elus. Põhjamaades, kus isakuude traditsioon sai alguse juba 1990. aastatel, soosivad ühiskondlikud hoiakud

ja käitumine isade kodus olemist. Valdav enamik mehi kasutab isakuude võimalust ja on oma lapsega kodus (Järviste, 2008). Millised on aga Eesti inimeste hoiakud isade aktiivse osalemise suhtes lapse eest hoolitsemisel?

2009. aasta SV monitooringust selgub, et üldise väitega, mille kohaselt mehed peaksid osalema praegusest rohkem laste hoidmises ja kasvatamises, on enamasti nõus nii naised kui mehed (Joonis 3). Naisvastajate seas on väitega nõustujaid keskmisest arvukamalt vanuserühmas 20–29 (94%) ehk vanuses, kus enamasti luuakse peret ning hakatakse lapsi saama. Võrreldes mitte-eestlastega arvavad eestlased sagedamini, et mehed peaksid praegusest rohkem osalema laste hoidmises ja kasvatamises. Eesti meestest oli sellega nõus 79%, mitte-eesti meestest 73%, eesti naistest 90% ja mitte-eesti naistest 85% (vt rahvuslike erinevuste kohta hoiakutes ka lk 23).

Naiste puhul avaldas hinnangutele mõju nende tööalane staatus – töölkäivad naised pidasid meeste panuse suurenemist vajalikuks keskmisest sagedamini kui mittetöötavad naised. Töölkäivad mehed, kellel on lapsed, hindavad aga meeste panuse suurenemist laste hoidmises ja kasvatamises sagedamini mittevajalikuks kui töölkäivad naised (18% vs 7%). Üks võimalik seletus töölkäivate naiste ja meeste hoiakute erinevusele võib olla see, et isegi peredes, kus mõlemad vanemad täisajaga töötavad, langeb naistele suurem lastega tegelemise ning kodutööde koormus. Ka ajakasutusuurering kinnitab, et tasulise ja tasustamata töö liitmisel teevad

⁴ Eesti kontekstis ei kasutata ametlikult mõistet vanemapuhkus, mille all rahvusvaheliselt mõistetakse vanema õigust teatud perioodi vältel pärast lapse sündi katkestada töötamine ning saada selle eest (palgaga seotud) hüvitist. Üldjoontes vastab vanemapuhkuse mõiste Eestis lapsehoolduspuhkuse ja vanemahüvitise skeem.

⁵ Puhkuste pikkus on antud 2009. a seisuga, MISSOC, http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/db/public/compareTables.do, (22.12.2009).

naised iga päev ligi tund aega (54 min) rohkem tööd kui mehed (Ajakasutusuring). Teine selgitus võib olla traditsiooniline nägemus mehest isana, mis on piiritletud sigitamise, kaitsmise ja materiaalse toetamisega. Meeste sooidentiteedi loomine tuleneb paljuski eelnevatest tegevustest. Oma mehelikkust kinnitavad isad veelgi enam läbi selle, et nad ei tee neid asju, mida teevad emad (Coltrane 2004). Selle idee kehtimist võime näha ka Eestis levinud hoiakutes. Näiteks arvas 2009. aastal SV monitooringu järgi peaaegu kaks kolmandikku (64%) Eesti meestest, et nemad peaksid olema pere peamised rahateenijad. Lisaks arvab üle poolte inimestest, et koduste tööde tegemise eest peaks peamiselt vastutama naine. Meeste suuremat osalemist laste hoidmises ja kasvatamises ei pea oluliseks 12% elanikest, sealhulgas 15% meestest ning 9% naistest. Võib oletada, et naised pooldavad enam seda, et mehed peaksid rohkem lastega tegelema, oma topeltkoorma tõttu. Palgatöö ning kodutööde kohustused koos muutuvad naistele lihtsalt kurnavaks. Teiselt poolt võib meeste vähemat valmidust kodutöid teha mõjutada arusaam sellest, et nemad on palgatöoga oma kohuse perekonna ees juba täitnud.

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et Eesti ühiskonnas on üsna kindel toetus sellele, et meeste osalus laste hoidmisel ja kasvatamisel võiks üldiselt suureneda. Lootust meeste käitumise muutumisele tulevikus võib anda see, et töölkäivad naised tunnevad, et mehed võiksid rohkem laste kasvatamisel kaasa lüüa. Sageli mõjutavad meeste osalust laste kasvatamisel just nende partnerite hoiakud. Ajzeni teooria kohaselt võime oletada, et naistel võib olla nn oluliste teistena mõju ka meeste kavandatavale käitumisele. Aga loomulikult mängivad lisaks naistele rolli ka ülejäänud olulised inimesed nende elus – sõbrad, töökaaslased jt.

Rääkides edasi meeste osalusest laste kasvatamisel, vaatan järgnevalt hoiakuid meeste vanemapuhkuse võtmise suhtes. Selle teema analüüsimiseks kasutan kahte allikat – lisaks SV monitooringule ka TNS Emori poolt 2006. aastal läbi viidud väärtuste uuringut RISC ja selle erimoodulit.

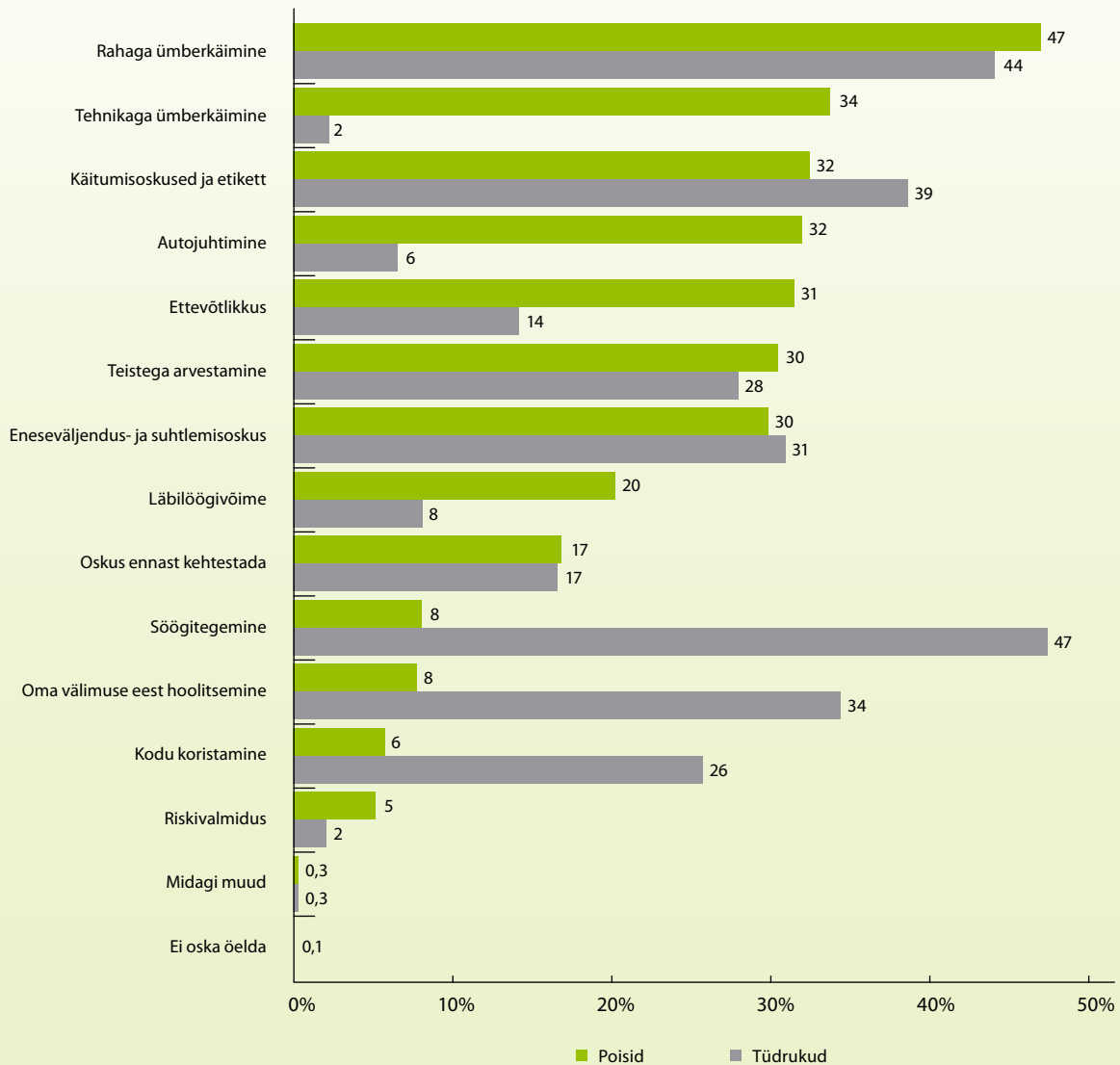
RISC küsitluses uuriti inimeste suhtumist nn isakuusse ehk vanemahüvitise perioodist ühe kuu andmisesse ainult isadele (vt ka arutelu lk 18). Suhtumine vanemahüvitise jagamisse emade ja isade vahel on vastandlik. Üle poolte (56%) eestimaalastest suhtub positiivselt isakuu kehtestamisse. Peaaegu kolmandik (30%) on aga suuremal või vähemal määral selle mõtte vastu. Keskmiselt positiivsemalt suhtusid isakuusse alaealiste laste isad – neist pooldas seda 61% ja vastu oli 28%. Huvitav on aga märkida, et isakuu vastaste seas

oli keskmiselt enam lapsehoolduspuhkusel olevaid naisi (RISC 2006). Võib oletada, et väikeste laste emad võivad tajuda meeste kojujäämist ohuna oma ema- ja naiseidentiteedile ning võivad pigem tõrjuda meeste katseid aktiivselt laste eest hoolitseda. On leitud, et emadust tajutakse sageli naiseks olemise ideaalina. Igapäevast tegevust laste eest hoolitsemisel võetakse naiselikkuse „loomuliku“ väljendusena. Seega annab rutiinne laste eest hoolitsemine võimaluse naistele väljendada ja taastada oma naiselikkust ning kinnitada enda suhet naisena nii meestesse kui ka tervikuna kogu maailma (Coltrane 2004).

2009. aasta SV monitooringus uuriti aga suhtumist eelmisest veelgi egalitaarsema lastekasvatamise mudeli osas ehk inimeste hoiakuid 1,5 aasta pikkuse vanemahüvitisega kaetud perioodi võrdse jagamise suhtes emade ja isade vahel. Ka siin on näha suhteliselt positiivset suhtumist. Enam kui kolmandik vastajatest (38% meestest ja 37% naistest) pooldab vanemahüvitise aja jagamist võrdselt vanemate vahel. Vastu oleks sellele 26% meestest ja 29% naistest. Neljandik inimestest on neutraalsel seisukohal. Kuid suhteliselt suur osa ehk ligi kümnendik inimestest (10% meestest ja 12% naistest) ei oma selles küsimuses seisukohta. Seega üsna suur hulk eestimaalastest ei oma selles küsimuses seisukohta. Keskmisest positiivsemalt on vanemahüvitise aja jagamise suhtes vanemate vahel meelestatud mitte-eestlastest mehed, 15–19-aastased ning madalama haridusega vastajad. Keskmisest negatiivsemalt suhtuvad vanemahüvitise võrdsesse jagamisse 30–49-aastased vastajad, nii naised kui mehed. Kuigi hoiakud vanemahüvitise jagamise suhtes on suhteliselt positiivsed, võib vastaste ning oma seisukohta mitte omavate inimeste arvamus mõjutada harjumuspärane sooline tööjaotus ja stereotüübid, mille kohaselt väikeste lastega saavad „loomupäraselt“ paremini hakkama naised. Levinud argumente isade koju mittejäämiseks on käsitletud mitmesugustes isapuhkuse kohta käivates kvalitatiivsetes uuringutes (vt nt Karu *et al.* 2007 või Pajumets 2007). Märkimisväärse hulga eestimaalaste neutraalne või teadmatu hoiak aga viitab vajadusele isade koju jäämise teemat senisest veelgi enam avalikes aruteludes käsitleda.

Mis puutub inimeste tegelikku käitumisse laste eest hoolitsemise jagamisel, siis suhteliselt edumeelsed hoiakud, kus enam kui kolmandik inimestest pooldab vanemahüvitise võrdset jagamist, pole reaalselt ellu rakendunud. Kui vanemahüvitise skeemi rakendamise esimestel aastatel oli hüvitise saajate seas mehi stabiilselt 1–2% ringis, siis 2009. aastal oli neid veidi enam kui 8% (Sotsiaalkindlustusamet). Seega on vanemahüvitise

Joonis 4. Oskused ja omadused, mille arendamisele peaks poiste ja tüdrukute kasvatamisel erilist tähelepanu pöörama (2009, %)

Allikas: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009

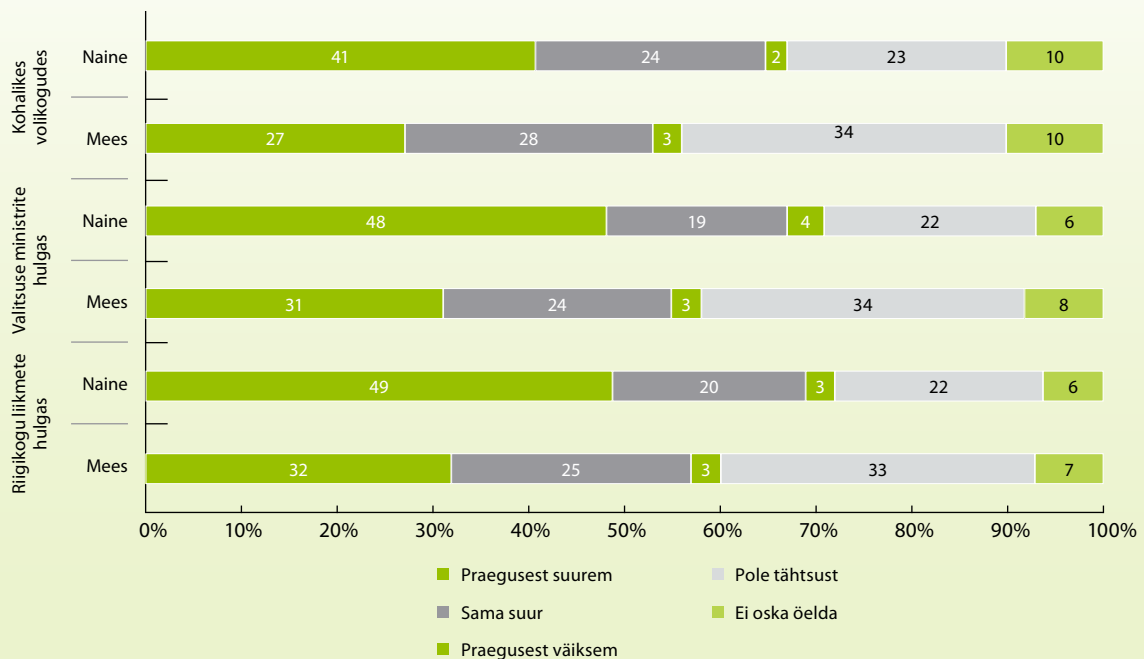
saajate seas meeste osakaal üsna tähtsusetu, kuigi pisut kasvav, ning võib möönda, et teatud väikseid muutusi on inimeste tegelikus käitumises märgata.

Kui hoiakud on teatud määral muutunud meeste hoolitsemisrolli toetavaks, siis kas võime eeldada, et järgmise põlvkonna lapsevanemaid ehk praegusi lapsi valmistatakse juba ette võrdväärsemateks rollideks elus ja perekonnas? Järgnevalt vaatan hoiakuid teemal, kuidas peaks poisse ja tüdrukuid kasvatama. Kas valitsevad hoiakud kasvatuse suhtes pigem soosivad

traditsiooniliste soostereotüüpide kadumist või püsimist?

2005. ja 2009. aasta SV monitooringus uuriti, kui erinevalt nähakse poiste ja tüdrukute kasvatamist ehk mida peetakse nende arendamisel oluliseks (joonis 4). Vastajatel paluti nimetada kolm kõige tähtsamat oskust või omadust, mida poiste ja tüdrukute kasvatamisel oluliseks peetakse, valikuna etteantud nimistust. Kõige olulisemad oskused on mõlemal korral jäänud peaaegu muutumatuks, vahetunud on vaid järjestus. 2009. aasta

Joonis 5. Milline peaks nende tasandite poliitikute hulgas olema naiste osakaal? (2009,%)

Allikas: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009

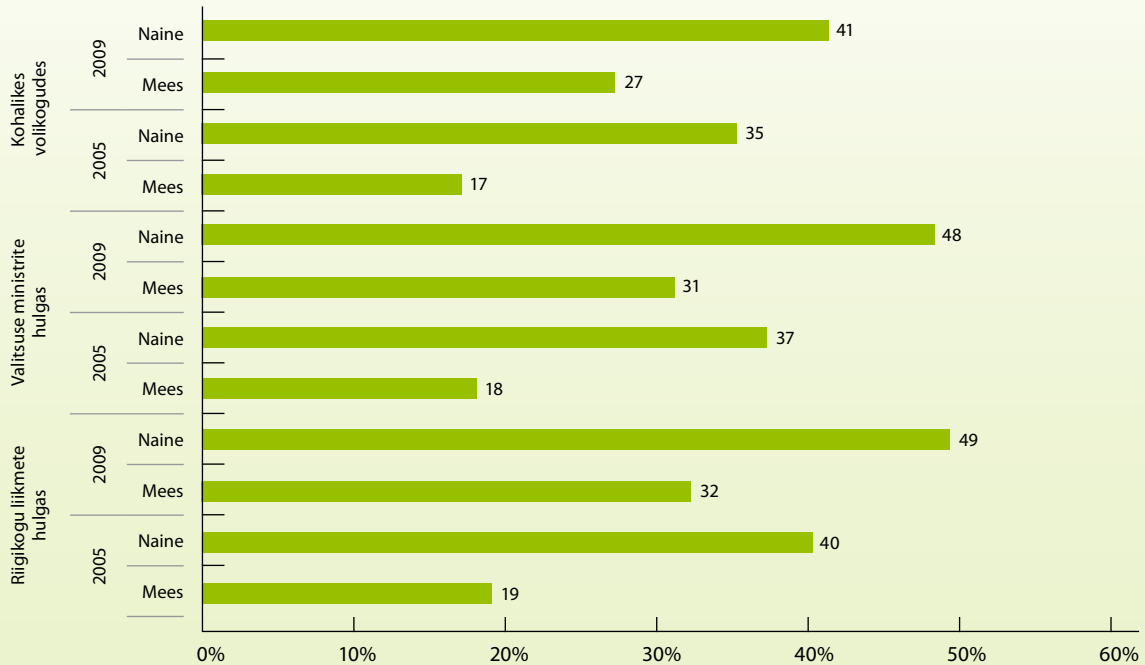
SV monitooringus nimetati tüdrukute puhul kõige sagedamini oluliseks söögitegemise oskust, seejärel rahaga ringikäimist, käitumisoskusi ja etiketti ning oma välimuse eest hoolitsemist. Tüdrukute kasvatamisel pidasid just mehed naistega võrreldes sagedamini oluliseks selliste tavapäraste „koduperenaise“ annete arendamist nagu kodu koristamine (mehed 29% vs naised 23%) ja söögitegemine (mehed 53% vs naised 42%), kuid ka oma välimuse eest hoolitsemine (mehed 40% vs naised 30%).

Huvitav on siinkohal märkida, et nii poiste kui tüdrukute puhul oli rahaga ümberkäimise tähtsus 2005. aastal kolmandal kohal, ent on 2009. aastal muutunud poiste puhul kõige olulisemaks ning tüdrukute puhul tõusnud teisele kohale. Võib oletada, et majanduskriis on mõjutanud inimeste hoiakuid, näidates, et kõigile, nii naistele kui meestele, on oluline rahaga ümberkäimise alustõdede tundmine. Laias laastus võib siiski tõdeda, et laste kasvatamisel on meil soodus pinnas traditsiooniliste soostereotüüpide taastootmiseks – poisid tegelegu autode ja tehnikaga, tüdrukud söögitegemise ning viisakas ja ilus olemisega. Raha on vaja nii autode kui ka söögitegemise jaoks, järelikult sellega peaksid nii poisid kui tüdrukud tulevikus oskama ümber käia. Seega ei kajastu poiste ja tüdrukute kasvatamisel oluliseks peetavast erilist muutust

võrdväärsemate soorollide kasuks. Paistab, et isegi kui oluline osakaal Eesti inimestest näeb soolist võrdõiguslikkust ühiskonnas üha enam üldise hüvena, ei ole see hoiak kuigivõrd jõudnud praktikasse või igapäevaelu puudutavate väärtushinnanguteni, nt laste kasvatamise.

Nii rahvusvaheliselt kui ka Eestis peetakse üheks oluliseks soolise võrdõiguslikkuse näitajaks naiste ja meeste osalemist poliitikas. Poliitiline võim on oluline ühiskondlik ressurss ning ligipääs sellele peegeldab sugudevahelist võrdsust ühiskonnas. Kogu taasiseseisvumisaja on Eesti parlamendi liikmete seas naisi olnud vähem kui neljandik, kuid iga valimisega on see näitaja suurenenud. Kuigi 2003. aasta ning 2007. aasta Riigikogu valimiste valimisnimekirjade võrdlus näitas naiskandidaatide osakaalu suurenemist, võib kandidaatidele antud hääle alusel järeldada, et naiskandidaatide „väärtus“ häälekogujatena on parteide jaoks meeskandidaatidega võrreldes jätkuvalt väiksem (Järviste ja Järve 2008). Kuid millised on Eesti valijate hoiakud naiste poliitikas osalemise ja poliitilisele võimule ligipääsu suhtes? SV monitooringus uuriti inimeste hoiakuid selle suhtes, kas erinevatel poliitilistel tasanditel peaks vastajate arvates osalema rohkem naisi või ollakse rahul hetkeolukorraga. Juunis-juulis 2009, mil küsitlus läbi viidi,

Joonis 6. Milline peaks nende tasandite poliitikute hulgas olema naiste osakaal? (hinnangu „praegusest suurem“ andnud vastajad, 2005 ja 2009, %)

Allikas: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring, 2005 ja 2009

oli Riigikogu 101 saadiku seas 22 naist, Eesti Vabariigi Valitsuse kolmeteistkümne ministri seas 1 naisminister.

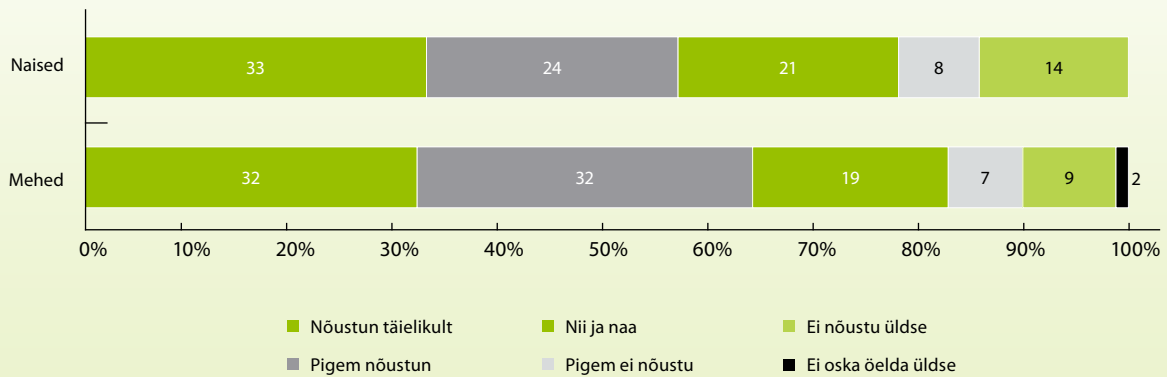
Naiste osakaalu suurenemist eri tasandi poliitikute seas toetavad meestega võrreldes sagedamini naised (joonis 5). Kõige vajalikumaks hindasid nii naised kui ka mehed naiste osakaalu suurenemist Riigikogu liikmete (meestest toetas naiste osakaalu suurenemist ligi kolmandik ning naistest pooled) ning valitsuse ministrite hulgas (meestest ligi kolmandik ning naistest pooled). Võrreldes naistega oli meeste hulgas arvukamalt neid inimesi, kes arvasid, et Riigikogu liikmete ning valitsuse ministrite hulgas on naiste arv piisav või et naiste osakaalul eri tasandi poliitikute seas pole tähtsust.

Uurimaks, mida tuleks ette võtta naiste osakaalu suurendamiseks poliitikas, esitati vastajaile viis vastusevarianti ning paluti valida kõige sobivam. Pea kolmandik (32%) vastajaist arvas, et naiste osakaalu suurendamisele poliitikas aitaks kaasa väljapaistvate naissoost tipp-poliitikute lisandumine, 22% leidis, et parteid peaksid määrama naisi valimisnimekirjadesse võrdselt meestega. Ülejäänud variandid, nagu valijate üleskutsumine hääletamiseks

naiste poolt, naistele Riigikogus teatud arvu kohtade eraldamine ning ainult naistest koosneva partei loomine, leidsid vähem poolehoidu.

Märgatavad arengud on toimunud inimeste hoiakutes võrdluses eelmise küsitlusega (joonis 6). Võrreldes 2005. aastaga on nii meeste kui ka naiste seas kasvanud poolehoid naiste osakaalu suurendamisele poliitikute seas. Seda, kas niisuguse naisi toetavate hoiakute suurendamise taga on üldine ühiskonna võrdväarsuse suurem pooldamine või ka nt meedias sageli tõstatatud küsimus, et poliitikas on naisi liiga vähe, ei saa kahjuks sellele uuringule toetudes selgitada.

Järgmise näitena Eesti inimeste soolise võrdõiguslikkuse kohta käivate hoiakute osas käsitlemisen pere majandusliku toimetuleku kindlustamist (vt ka Leeni Hanssoni artiklit lk 40). Arvamusel, et mees peaks olema perekonnas peamine leivateeniija, on Eestis üsna tugev poolehoid. 64% meestest ja 57% naistest on täielikult või pigem nõus väitega, et mees peaks olema pere peamine toitja. Keskmisest enam pooldavad seda seisukohta mitte-eestlased, kelle üldised hoiakud

Joonis 7. Kas mees peaks olema pere peamine leivateeniija? (2009, %)

Allikas: Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009

võrdõiguslikkuse küsimustes on sageli märgatavalt konservatiivsemad kui eestlastel. Erinevusi eestlaste ning mitte-eestlaste hoiakutes võib selgitada kultuurierinevustega. Hoolimata ühtselt kodumaast, majanduskeskkonnast ning teiste suurte väliste erinevuste puudumisest eesti rahvusest ja teiste eestimaalaste kogukondade vahel, on hoiakulised erinevused nii soolist võrdõiguslikkust puudutavates kui ka paljudes teistes küsimustes eestlaste ja mitte-eestlaste vahel üsnagi selged. Erinevuste selgitamiseks võib tuua Ingleharti teooria, mille järgi mõjutab näiteks religioon ühte kultuuri edasi ka siis, kui inimesed ei ole aktiivselt religioossed ning hoiakud on sekulariseerunud (Inglehart ja Norris 2003). Eesti põlisrahvastiku ehk eestlaste kultuur tugineb peamiselt protestantlikule maailmanägemusele ning valdava osa immigrantrahvastiku (peamiselt vene keelt emakeelena kõnelejate) kultuur on mõjutatud vene õigeusu kirikust.

Siinkohal on ehk huvipakkuv vaadata, kas ka soomlased usuvad valdavalt, et mehel lasub esmane vastutus pere toimetuleku eest (joonis 8). Kuigi küsimuse vastuste skaala on pisut erinev ega ole üheselt võrreldav, on vastuste jaotus Eesti omast siiski märgatavalt erinev ja lubab teha tingimuslikke järeldusi.

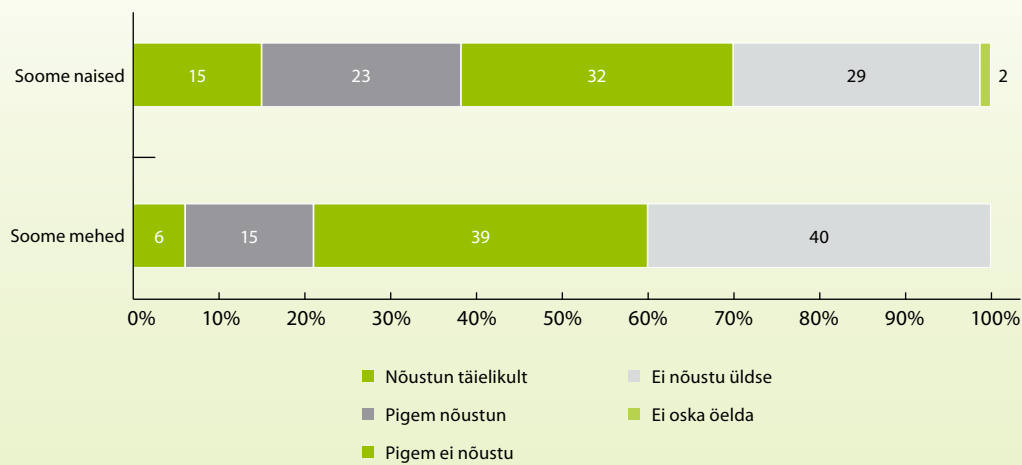
Erinevalt eestimaalastest ei arva enamik soomlasi, et perele raha teenimine oleks peamiselt meeste ülesanne. Võiks öelda, et suurem osa meestest seda väidet ei toeta. Vaid viiendik Soome meestest usub, et nemad peaksid kandma peres peamist vastutust raha teenimise eest. Veidi enam kui kolmandik Soome naistest arvab, et mehed

peaksid seda tegema. Pea kaks kolmandikku naistest ei toeta väidet, et mehed peaksid olema pere peamised leivateeniijad. Seega võib öelda, et soomlaste hoiakud pere ülevõlvimise suhtes on märgatavalt võrdõiguslikumad kui eestimaalaste omad.

Huvitav on aga see, et kui enamus Eesti naistest ja meestest pooldab seisukohta, et mees peaks olema pere peamine leivateeniija, siis küsides, kelle ülesanne peaks olema pere majandusliku toimetuleku kindlustamine, on inimeste hoiakud oluliselt võrdõiguslikumad (joonis 9). Pere toimetuleku kindlustamise küsimuses esinevad jällegi märkimisväärsed erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste vahel. Kõige enam arvavad mitte-eesti mehed, et nemad peavad pere toimetuleku kindlustama. Eesti rahvusest naised on jällegi kõige vähem veendunud selles, et mehed peaksid olema pere majandusliku toimetuleku kindlustajad.

Pere peamise leivateeniija ning pere toimetuleku kindlustamise küsimuste hoiakute erinevuse üheks selgituseks võib olla see, et olukorras, kus sooline palgalõhe ehk meeste ja naiste keskmise palga vahe on 30%, eeldatakse, et mehed peaksid tooma leibkonda kõige enam raha ehk olema peamised leivateeniijad. Aga teisalt, olukorras, kus leibkonna igapäevane toimetulek või teatud tarbimistase pole võimalik ilma naiste panuseta pere eelarvesse, eeldab enamik naisi ja mehi, et majandusliku toimetuleku kindlustamine peaks olema mõlema – nii naise kui mehe – ülesanne. See tähendab, on aru saadud, et soovitud tarbimistaseme saavutamiseks või säilitamiseks on vajalik kahe sissetuleku olemasolu peres. Naiste

Joonis 8. Mehel lasub esmane vastutus pere toimetuleku eest (Soome, 2008, %)

Allikas: Tasa-arvobarometri 2008

panus, olgugi et paljudes peredes väiksem kui meestel, on siiski lihtsalt hädavajalik perede toimetulekuks.

Eeldust, et naised peaksid panustama perekonna ülalpidamisse, võiks pidada meie ajaloo ja tänase (tarbimis)ühiskonna peegelduseks. Eesti kultuurile on ajalooliselt omane naiste tööpanus perekonna toimetulekusse. Agraarühiskonnas on naiste töö pere ellujäämise seisukohalt ülioluline, kuna tavaliselt vastutavad naised toidu kasvatamise, valmistamise ning hoidmise eest. Eestis ei jõudnud linnastumise ja industrialiseerimisega Lääne-Euroopas 20. sajandi keskpaigas levinud mudel, kus naine on kodune, hoolitseb laste eest ning mees on pere ainuke sissetuleku teenija, enne Teist maailmasõda väga laialt levida. Suur osa elanikkonnast tegeles jätkuvalt põllumajandusega. Pärast sõda toimunud intensiivset linnastumist ja industrialiseerimist mõjutas aga tugevalt kommunistlik režiim, mis eeldas naiste aktiivset panust tööturul. Seega tänases Eestis, kus naiste tööhõive on Euroopa keskmisega võrreldes suhteliselt kõrge, üldine elatustase aga madal ja inimeste tarbimissoovid jällegi kõrged, on naiste (meestest keskmiselt madalamad) palgad oluline panus enamiku Eesti perede toimetulekusse. Seega, eestimaalased võivad küll eeldada või ihaleda seda, et mehed peresid üleval peaksid, ent tegelikkuses adutakse tõsiasi, et ilma naiste tööpanuseta pole võimalik pere majanduslikku toimetulekut kindlustada.

Kokkuvõte: kas meie kultuur toetab võrdõiguslikkust?

Küsites, pärast mõningate Eesti inimeste hoiakute vaatlemist, uuesti artikli alguses tõstatatud küsimust, kas Eestis valitseb soolist võrdõiguslikkust soosiv kultuur, võib vastata, et pigem veel mitte. Ühelt poolt meil tunnustatakse meeste paremat positsiooni ühiskonnas ning meie inimeste hoiakud on muutunud üsna soosivaks isade aktiivse osalemise osas laste kasvatamisel. Ent teisalt on ebavõrdsuse tajumisest ja toetavast suhtumisest hoolivatesse isadesse vähe, kui seda hoiakut ei toeta (veel) inimeste reaalne käitumine. Mehed ei jää oma lastega vanemapuhkusele ning pigem on levinud arusaam, et meeste ülesanne on perekonna majanduslikku toimetulekut kindlustada ja naiste kohus kodud korras hoida. Lisaks sellele toetavad hoiakud tugevalt traditsiooniliste soostereotüüpide edasi andmist lastele. Poisse kasvatatakse autosid juhtima ning tehnikat tundma; tüdrukutelt aga eeldatakse söögitegemiseoskusi, viisakust ning head välimust. Rahaga ümberkäimist ja selle teenimist oodatakse meie tarbimisühiskonnas mõlema sugupoole esindajatelt. Poliitilise võimu kui olulise ühiskondliku ressursi jagamist naistele pooldab selle uuringu andmetel võrreldes 2005. aastaga enam inimesi, ent siiski peab naiste osaluse suurenemist vajalikuks vaid veidi enam kui kolmandik eestimaalastest. Suur osa inimesi siiski ei näe sel-

Mehed ja naised tööelus

Märt Masso

Lühikokkuvõte

.....

Artikli „Mehed ja naised tööelus“ eesmärk on anda kvantitatiivne kirjeldav ülevaate meeste ja naiste sarnasustest ja erinevustest tööelus ning seeläbi analüüsida meeste ja naiste võrdseid võimalusi, nende võrdset kohtlemist ja võrdõiguslikkust tööelus.

Meeste ja naiste käitumise, olukorra ja kohtlemise kvantitatiivsel kirjeldamisel kasutatakse peamiselt Eesti tööjõu-uuringu (2001–2008), Euroopa töötingimuste uuringu (2005) ja Tööinspektsiooni töökeskkonna andmekogu andmeid. Analüüsil keskendutakse viiele tööelu allteemale: (1) osalemine tööturul, (2) sooline segregatsioon, (3) töökorraldus, (4) töötasustamine ning (5) töötervishoid ja tööohutus.

Artiklis leitakse, et naiste tööhõive määr on madalam kui meestel, samas kui meeste töötuse määr on kõrgem kui naistel, olgugi et mehed hindavad oma hõive-turvalisust kõrgemaks kui naised. Samuti leitakse, et mehed töötavad sagedamini kõrgematel ametipositsioonidel ning neil on sagedamini võimalus kontrollida töökorraldust kui naistel. Naised kipuvad saama väiksemat töötasu kui mehed; mehed töötavad aga tihtipeale ohtlikus töökeskkonnas ning nendega juhtub sagedamini tööõnnetusi kui naistega. Artiklis tõdetakse, et meeste ja naiste käitumist ja olukorda kirjeldavate kvantitatiivsete näitajate erinevused ei tulene küll ainult ebavõrdsest soolisest kohtlemisest ja ebavõrdsetest võimalustest, kuid et mitmed sügavamad ning teoreetilised analüüsid on tõendanud seost näitajate erinevuste ning ebavõrdse kohtlemise ja võimaluste vahel, tuleb ka sooliselt tundliku tööpoliitika kujundamisel nendele erinevustele ning nende põhjustele tõsiselt tähelepanu pöörata.

MÄRT MASSO, MA, töötab analüütikuna sotsiaalministeeriumi tööpoliitika info ja analüüsi osakonnas. Tema peamiseks töövaldkonnaks on individuaalsed ja kollektiivsed töösuhted ning ka töötervishoid ja tööohutus. Tal on magistriraad sotsioloogias Kesk-Euroopa Ülikoolist Budapestis ning pooleli on doktoriõpingud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonna sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudis. Ta on avaldanud artikleid ja analüüse puuetega inimeste toimetuleku, halduskoormuse, töökorralduse, individuaalsete ja kollektiivsete töösuhete teemadel.

Sissejuhatus

Nii igapäevaelust kui ka uuringutest teame, et meeste ja naiste käitumine ning nende kohtlemine tööelus on erinevad. Käesoleva artikli eesmärk on kirjeldada meeste ja naiste sarnasusi ja erinevusi tööelus ning analüüsida meeste ja naiste võrdseid võimalusi, võrdset kohtlemist ja võrdõiguslikkust tööelus. Artiklis keskendutakse järgemööda viie tööelu allteema kvantitatiivsele kirjeldavale analüüsile: (1) osalemine tööturul, (2) sooline segregatsioon, (3) töökorraldus, (4) töötasustamine ning (5) töötervishoid ja tööohutus.

Meeste ja naiste tööelu kirjeldavate kvantitatiivsete näitajate erinevuste tõlgendamine on problemaatiline mitmel põhjusel. Sooline võrdõiguslikkus ja võrdsed võimalused ei tähenda, et mehed ja naised peaksid olema statistiliselt ühesugused. Vabas ühiskonnas peaks erinevatel indiviididel ja gruppidel olema võimalus elada soovitud ja sageli eripärast elu ning selle tõttu ka kirjeldavad kvantitatiivsed näitajad ei peaks olema ühesugused. Kvantitatiivne sarnasus ei iseloomusta tingimata ka võrdsete võimaluste või põhjendamatult ebavõrdse kohtlemise puudumist, sest kui näiteks meeste ja naiste töötasud oleksid võrdsed, võib ikkagi olla neid, kelle palk on just soo tõttu madalam või kõrgem.

Seega on läbilõikeline statistiline analüüs küllaltki piiratud, et selgitada, kas meeste ja naiste erinev käitumine, erinevad võimalused ja erinev kohtlemine tulenevad põhjendamatult ebavõrdsest kohtlemisest ja võimalustest (näiteks diskrimineerivatest soorollidest ja soorolliootustest) või naiste ja meeste vabast käitumisest ning muudest sotsiaalsetest või töösuhete alastest protsessidest. Sellest tulenevalt on poliitika kujundamisel kvantitatiivsete kirjeldavate näitajate tõlgendamiseks ja kasutamiseks sageli vaja täiendavaid sooliselt tundlikke analüüse, mis tuginevad soolistele teooriatele ja otsivad usaldusväärseid seletusi statistiliste erinevuste põhjendamiseks. Ka käesolevas artiklis viidatakse teoreetilistele käsitlustele, mis meeste ja naiste soolisi erinevusi tööelus on seletanud, ning arutatakse poliitikalüüsi üle, millega vähendada põhjendamatuid erinevusi meeste ja naiste võimalustes ja kohtlemises.

Osalemine tööelus

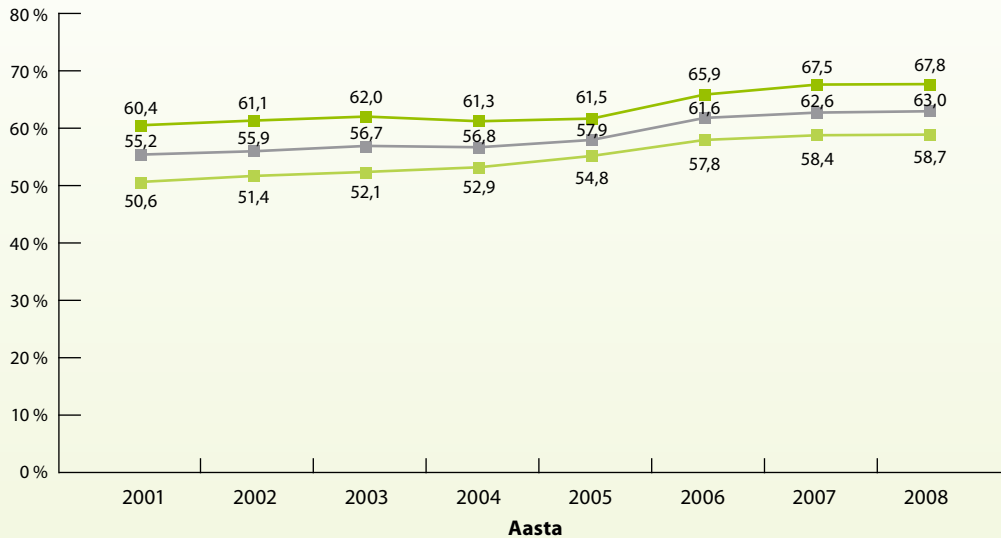
Esimese alapeatüki all käsitletakse meeste ja naiste osalemist tööelus, vaadeldakse meeste ja naiste tööga hoi-

vatust ja töötust. Statistikaameti tööjõu-uuringu metoodika järgi iseloomustab tööhõive määr tööga hõivatute osakaalu 15–74-aastaste seas.

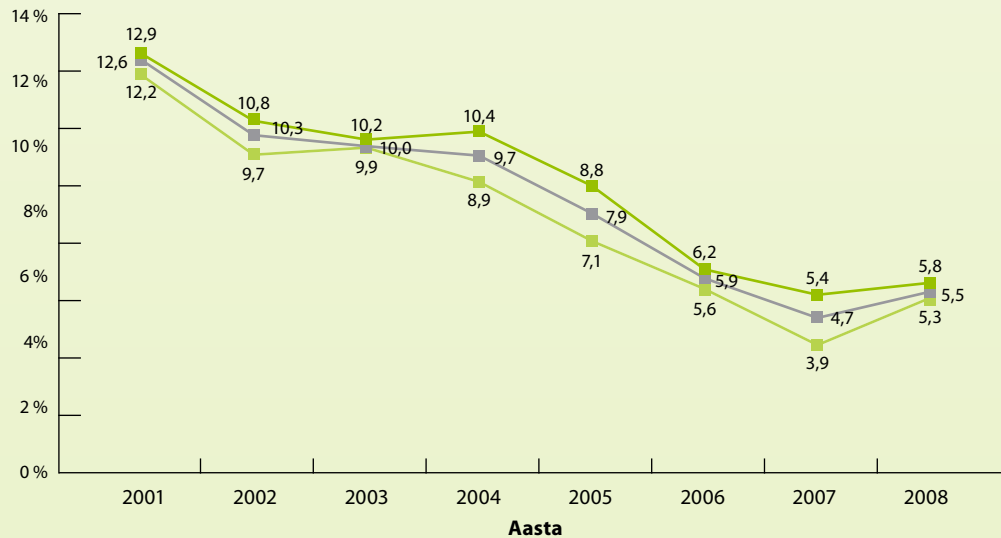
2008. aastal töötas Eesti 15–74-aastasest elanikkonnast 63%. Võrreldes kümnendi algusega suurenes tööga hõivatute osakaal tööealisest elanikkonnast 7,8 protsendipunkti võrra. Meeste tööhõive määr on kümnendi jooksul olnud ligikaudu 9 protsendipunkti võrra suurem naiste tööhõive määrast. Meeste tööhõive määr on naistega võrreldes olnud kõrgem ka erinevates vanusegruppides, nii noortel, keskealistel kui eakatel (joonis 2). Võrreldes Euroopa Liidu keskmisega on Eesti naiste tööhõive määr kõrgem (15–64-aastaste tööhõive määr on Euroopa Liidus tervikuna 59,1%, Eestis 66,3%) ning tööhõive määra lõhe meeste ja naiste vahel väiksem (EL-is 13,7%, Eestis 7,3%) (Eurostat „Labour market statistics“). Seega, võrreldes Euroopa Liiduga on Eesti naised oma elustiililt rohkem töökesksed – võib eeldada, et tulenevalt soovist, vajadusest või sotsiaalsetest ootustest on naistel Eestis olnud hea võimalus osaleda tööelus, kuid meestega võrreldes on naiste hõive määr siiski ligi 8 protsendipunkti väiksem.

Järgnevalt vaadeldakse ka teist olulist tööturu näitajat – töötuse määra. Töötuse määr, mis iseloomustab töötute osakaalu majanduslikult aktiivse rahvastiku seas ehk tööga hõivatute ning töötute seas, on meestel ja naistel kümnendi jooksul muutunud küllaltki sarnaselt, kuid meeste töötuse määr on olnud ligikaudu poole kuni pooleteise protsendipunkti võrra kõrgem kui naiste töötuse määr (joonis 1). Olulised on siin aga just erinevused vanusgruppides. 2008. aastal oli meeste töötuse määr mõnevõrra suurem noorte ning eakate seas, naistel aga keskealiste seas (joonis 2), mis tuleneb naiste sagedasemast osalemisest hariduselus elutee alguses ning meeste sagedasematest terviseprobleemidest elutee teisel poolel.

2008. aastal alanud majanduslangus ja tööturu olukorra halvenemine on mõjutanud tugevamalt just mehi, kelle töötuse määr on kasvanud kiiremini kui naiste vastav näitaja. Statistikaameti tööturustatistika andmebaasi andmetel oli meeste töötuse määr 2009. aasta II kvartalis 6,9 protsendipunkti võrra suurem naiste töötuse määrast. Samuti on vähenenud lõhe meeste ja naiste tööga hõivatute osakaalu vahel. Eespool nägime, et kui varem oli meeste seas hõivatute osakaal ligi kümnendiku võrra suurem kui naistel, siis 2009. aasta II kvartaliks on vahe vähenenud 3,1 protsendipunkti (ning meeste ja naiste tööhõivemäär kahanenud 57%-ni). Siinjuures on töötuse määr mitte-eestlaste seas nii meestel kui naistel kõrgem ning soolised erinevused on palju väiksemad –

Joonis 1. 15–74-aastaste hõiveseisund (2001–2008, %)

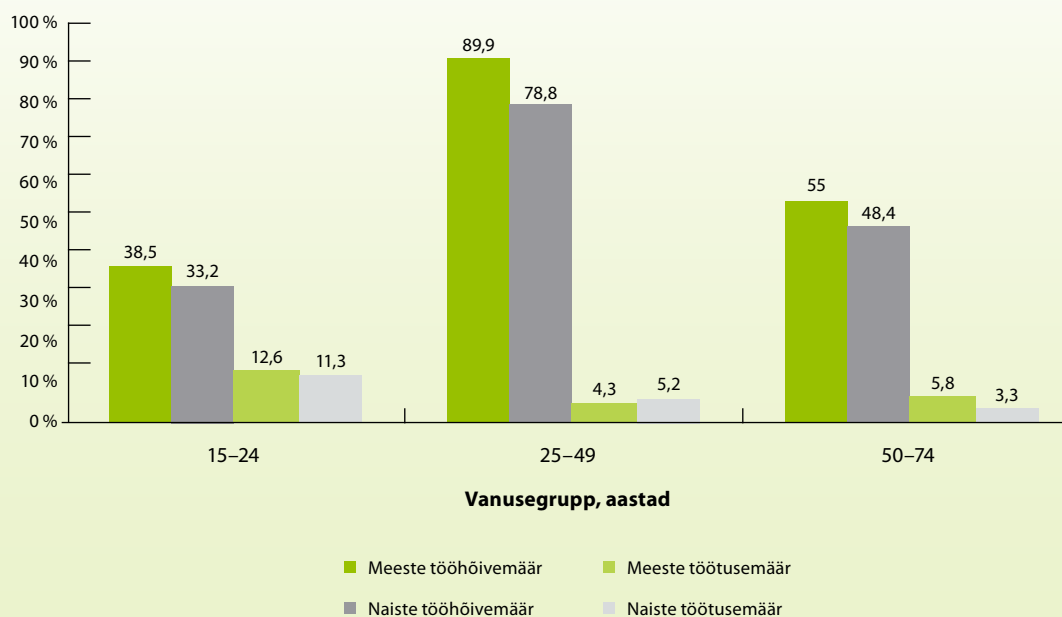
■ Meeste tööhõive määr ■ Naiste tööhõive määr
■ Tööhõive määr kokku

■ Meeste töötuse määr ■ Naiste töötuse määr
■ Töötuse määr kokku

Allikas: Statistikaamet. Eesti tööjõu-uuring, tööturu statistika andmebaas

Joonis 2. Meeste ja naiste tööhõivemäär vanusegruppides (2008, %)

Allikad: Statistikaamet. Eesti tööjõu-uuring, tööturu statistika andmebaas

mitte-eestlastest meeste töötuse määr oli 2009. aastal 8,4%, mitte-eestlastest naistel 8,1%.

Meeste ja naiste erinevat olukorda tööturul iseloomustavad töösuhete ja tööhõive turvalisus, mis näitavad vastavalt, kui võrd töötajad ise peavad võimalikuks töö kaotamist ning eeldavad, et vajadusel leiaksid uue sobiva töökohta (vt nt Vermeylen ja Hurley 2007). 2008. aasta Eesti tööjõu-uuringu andmetel pidas 6% meestest ning 8,1% naistest võimalikuks, et järgneva aasta jooksul kaotavad nad oma praeguse töö, ning 87,7% meestest ning 79,6% naistest uskus, et kui nad kaotaksid oma praeguse töö või hakkaksid otsima uut tööd, siis neil õnnestuks leida oma ametioskustele ja kogemustele vastav uus töö¹. Seega, kuigi meeste töötuse tase on kõrgem naiste töötuse tasemest, hindavad mehed sagedamini oma töösuhet turvaliseks ning usuvad sagedamini, et neil õnnestuks leida oma ametioskustele ja kogemustele vastav töökoht ehk neil õnnestuks jääda hõivatuks.

Kokkuvõtvalt, toodud statistika näitab, et tööelus osalemine on sooliselt diferentseeritud. Mehed osalevad sagedamini tööelus kui naised. Tööjõu-uuringu andmete alusel toovad naised sagedamini mitteaktiivsuse põhjusena välja rasedus-, sünnitus- või lapsehoolduspuhkuse

ja vajaduse hoolitseda laste või teiste pereliikmete eest. Ka siin ilmneb sotsiaalselt kujundatud käitumismuster, mille järgi naised soovivad ja naistelt oodatakse kesken-dumist privaatsfäärile, perekonnale ja kodule, mehed vastupidi aga soovivad ja meestelt oodatakse aktiivset tegetsemist avalikus sfääris, majanduses, kus tegevusi nähakse väärtust loovatena (Odih 2007, 11).

Majanduses ning tööturul toimuvate muutuste taustal aga suureneb ennaktempos meeste töötus, olgugi et mehed peavad naistega võrreldes vähem tõenäoliseks, et nad vajadusel ei leiaks uut töökohta, ning väheneb meeste ja naiste tööhõive lõhe. Majanduslangus on tugevamalt mõjutanud meeste poolt domineeritud tegevusalasid, näiteks ehitust, kinnisvara-alast tegevust, töötlevat tööstust, mis ka kiire majanduskasvu aastatel löid juurde palju töökohti ja suuremal määral hõivasid meestööjõudu. Järgnevalt vaadeldaksegi hõivatute soolist jagunemist erinevate tööde vahel.

Töölane segregatsioon

Töölane segregatsioon iseloomustab meeste ja naiste töötamist erinevatel tegevusaladel, erinevatel ametikoh-

¹ Autori arvutused.

Tabel 1. Naiste osakaal tegevusalade lõikes (EMTAK 2008, tuhanded)

	Kokku hõivatuid	Naiste osakaal
Tegevusalad kokku	656,5	49,6%
Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük	25,3	30,4%
Mäetööstus
Töötlev tööstus	135	45,8%
Elektrienergia, gaasi, auru ja konditsioneeritud õhuga varustamine	8,2	22,0%
Veevarustus, kanalisatsioon, jäätme- ja saastekäitlus	2,3	43,5%
Ehitus	81	9,3%
Hulgi- ja jaekaubandus, mootorsõidukite ja mootorrataste remont	92,5	59,2%
Veondus ja laondus	49,9	26,9%
Majutus ja toitlustus	23,6	78,8%
Info ja side	15,3	45,8%
Finants- ja kindlustustegevus	10,4	69,2%
Kinnisvaraala tegevus	10,2	53,9%
Kutse-, teadus- ja tehnikala tegevus	20,5	56,1%
Haldus- ja abitegevused	17,3	49,7%
Avalik haldus ja riigikaitse, kohustuslik sotsiaalkindlustus	38,4	55,5%
Haridus	59,9	79,6%
Tervishoid ja sotsiaalhoolekanne	31,1	91,3%
Kunst, meelelahutus ja vaba aeg	14,8	68,2%
Muud tegevusalad	14,8	74,3%

Allikad: Statistikaamet. Eesti tööjõu-uuring, tööturu statistika andmebaas

tadel ning tööalastel positsioonidel. Kvantitatiivses analüüsis iseloomustab segregatsiooni osakaal mehi ja naisi erinevates tööalastes kategooriates, näiteks tegevusaladel (tabel 1).

Tabelist ilmneb, et kuigi naised moodustavad ligi 50% kõigist hõivatutest, on naiste osakaal drastiliselt suurem näiteks tervishoiu ja sotsiaalhoolekande tegevusalal, hariduses, majutuses ja toitlustuses. Selgelt on näha, kuidas ühiskonnas joonistuvad välja tegevusalad ja tööd, mida pigem valivad mehed või naised.

Samuti iseloomustab Eesti soolist ametialast segregatsiooni sarnaselt Euroopa riikidega naiste harvem töötamine juhtide, kõrgemate ametnike seas. Eesti tööjõu-uuringu andmetel olid sellel ametialal hõivatutest 36,2% naised. Võimusuhteid tööelus ning segregatsiooni iseloomustab samuti meeste ja naiste erinev juhtimisala tegevus. 2008. aasta Eesti tööjõu-uuringu andmetel on 23% meestel ning 15,7% naistel põhitöökohal juhtimiskohustused ehk teisisõnu nad juhendavad teisi töötajad ning vastutavad teatud tööde täitmise eest. Toodust ilmneb, et mehed hõivavad naistega võrreldes oluliselt sagedamini ametialahierarhias ning tööalastes positsioonides kõrgemaid kohti.

Tööalast segregatsiooni iseloomustab ka töösuhte iseloom – naised on meestest sagedamini palgatöötajad ning mehed naistest sagedamini ettevõtjad. 2008. aasta Eesti tööjõu-uuringu andmetel töötas palgatöötajatega ettevõtjana või üksikettevõtjana 4,3% naistest ning 9,6% meestest².

Lisaks saab soolist tööalast segregatsiooni kirjeldada tehtava töö iseloomu järgi (tabel 2), mis sageli on tingitud tegevusalast ja ametialast.

Tabelist ilmneb, et meeste hinnangul nõuab nende poolt tehtud töö mõnevõrra sagedamini vastavust täpsetele kvaliteedistandarditele. Teisisõnu peavad mehed töötegemisel lähtuma kindlatest reeglitest, mis kujundavad töötegemise protsessi ning töö lõpptulemust. Samuti hindavad mehed sagedamini, et nende töö nõuab keeruliste ülesannete täitmist. Naised hindavad aga sagedamini, et nende töö nõuab monotoonsete ülesannete täitmist. Kuna naised töötavad ka sagedamini teenindus- ja müügitöötajate ning lihttöölisena, mis sageli on korraldatud monotoonsete ülesannete täitmisena, siis on selline naiste töö iseloom ka oodatav.

² Autori arvutused.

Tabel 2. Eesti palgatöötajate tööalane segregatsioon töö iseloomu järgi (2005, %)

Kas Teie põhitöö nõuab...	Mehed	Naised
vastavust täpsetele kvaliteedistandarditele	70,7%	61,8%
oma töö kvaliteedi hindamist	85%	84,7%
ootamatute probleemide iseseisvat lahendamist	85%	81,1%
monotoonsete ülesannete täitmist	53,4%	58,4%
keeruliste ülesannete täitmist	68%	52,1%
uute asjade õppimist	77,4%	76,8%

Allikas: Euroopa töötingimuste uuring 2005, autori arvutused

Kokkuvõtvalt, ühiskonnas on välja kujunenud meeste ja naiste tööd ning mehed töötavad naistest sagedamini ettevõtjatena ning juhtivatel tööalastel positsioonidel. Samuti iseloomustavad meestöötajad oma tööd sagedamini keeruliste ülesannete lahendamist ning kvaliteedistandarditele vastamist nõudvana, naised iseloomustavad sagedamini oma tööd monotoonsena.

Soolisest segregatsioonist rääkides kasutatakse sageli klaasist lae ning klaasist lifti hüpoteesi (Baxter ja Wright 2000), viitamaks sellele, et naistel on meestega võrreldes keerulisem tõusta tööalaste positsioonide hierarhias tippu ning takistused suurenevad hierarhia tipu poole liikudes. Meestel seevastu sellised takistused puuduvad või on väiksemad ning neil on lihtsam liikuda tööalaste positsioonide vahel hierarhia tipu poole. Metafoori juures on oluline just see, et kindla töö tegemist takistavad ja toetavad tegurid on osalistele ja vaatajatele nähtamatud või keeruliselt tabatavad, kuid siiski reaalsed ja mõjusad. Kirjanduses (vt ülevaadet nt Francesca ja Verashchagina 2009, 26–31) on soolist tööalast segregatsiooni seletatud mitme erineva, kuid sageli samaaegselt mõjuva teguriga. Ajalooliselt on argumenteeritud, et mehed ja naised erinevad füüsilise jõu, käteosavuse, närvisüsteemi, sh aju töötamise iseärasuste ning mõtlemise poolest ning see on kindlate tööde tegemiseks andnud eelise ühele või teisele sugupoolele. Ka sellised võimalikud bioloogilised suhtelised eelised ei tulene vaid bioloogiast. Sageli on niisugused eelised ühiskonnas sotsiaalselt oluliseks muudetud, näiteks füüsiliselt rasket tööd on võimalik masinate abil korraldada selliselt, et füüsilise jõu eelis pole määrav.

Inimkapitali teooriad keskenduvad inimeste oskustele, teadmistele, kompetentsidele ja kogemustele ning leiavad, et naistel on olnud vähem võimalik omandada töö jaoks tarvilikke oskusi, teadmisi, kompetentse ja kogemusi. Samas tuleb ka selle lähenemise puhul tõdeda,

et sageli on naistel kõrgem formaalne haridustase, kuid sageli on ühiskondlikult kujundatud ametikohale juurdepääsuks oskuste ja teadmiste barjäärid, mis loovad põhjendamatult ebavõrdsed võimalused ametikohal töötamiseks. Näiteks kõrgetele juhtivatele ametikohtadele juurdepääsuks on vaja meestekesksete suhetevõrgustike loomise ja kasutamise oskust, mis tingimata ei ole niivõrd vajalikud ametikohal tulemuslikult töötamiseks, kuivõrd näimaks ametikohale sobiv (näiteks oluliste juttude ajamine ja otsuste tegemine saunalaval).

Segregatsiooni kujundavad ka eelistused ja eelarvamused. Selle lähenemise järgi on meestel ja naistel kindlad eelistused elukutsete ja tööde suhtes. Eelistuste teine külg on aga stereotüüpsed diskrimineerivad eelarvamused, mille järgi mehed ja naised ise soovivad ning teised ootavad neilt kindlate elukutsete ja tööde eelistamist. Stereotüüpsed tööalased rolliootused loovad teadmise ja käitumise, mille puhul eeldatakse, et mehed ja naised sobivad paremini kindlate tööde tegemiseks, näiteks naised hooldusõeks ja mehed kirurgiks.

Organisatsioonikäitumise, töösuhete- ja personali-praktikad võivad samuti olla sooliselt erinevad, kujundades meestele ja naistele erinevad rajad organisatsioonisiseseks karjääriks ning erinevad põhimõtted tööde jaotamiseks meeste ja naiste vahel. Näiteks personali-praktikad võivad kindlate tööde tegemiseks tähtsustada pidevat valmisolekut töökohustuste täitmiseks ning seeläbi eeldada, et naiste kui kodutööde ja perekondlike kohustuste tõttu topeltkoormat kandva sugupoole võimalused ametikohal töötada on väiksemad.

Sooline ametialane segregatsioon kujundab oluliselt meeste ja naiste teisi töötingimusi, näiteks töökorraldust, töötasustamist ja tööohutust, mida vaadeldakse järgnevatel alapeatükkides.

Töökorraldus

Töökorraldus hõlmab sotsiaalseid tegevusi ja protsesse töökoha tegevuste organiseerimisel. Järgnevalt vaadeldakse, kuidas töö on ajaliselt korraldatud ning kuidas on töötajatel võimalust mõjutada oma tööajakorraldust ning töötegemise viise.

Esimesena vaadeldakse tööaega ning iseloomustatakse töönädala pikkust, töötempot ja nendega seoses ilmnevaid soolisi erinevusi.

Tabelist 3 ilmneb, et kümnendi jooksul on nii meeste kui naiste keskmine töönädala pikkus vähenenud. Olgugi et meeste ja naiste keskmine töönädala pikkus peamisel töökohal erines 2008. aastal vaid 1 tunni ning 24 minuti võrra, on meeste seas oluliselt rohkem neid, kes teevad pikki töönädalaid. 2008. aasta Eesti tööjõu-uuringu andmetel³ töötas üle 49 tunni nädalas 7,4% meestest ning vaid 1,9% naistest. Samuti ei töötanud 2005. aasta Euroopa töötingimuste uuringu andmetel³ meestest 40,3% ning naistest 67% kunagi rohkem kui 10 tundi päevas, 1–3 korda kuus töötab üle 10 tunni päevas 21,6% meestest ning 9,8% naistest, ning üle 3 korra kuus 28,5% meestest ning 18,5% naistest. Ühesõnaga, tööjõu-uuringu ja

3 Autori arvutused.

Tabel 3. Eesti hõivatute keskmine tavaline tööaeg peamisel töökohal (2001–2008, tunnid)

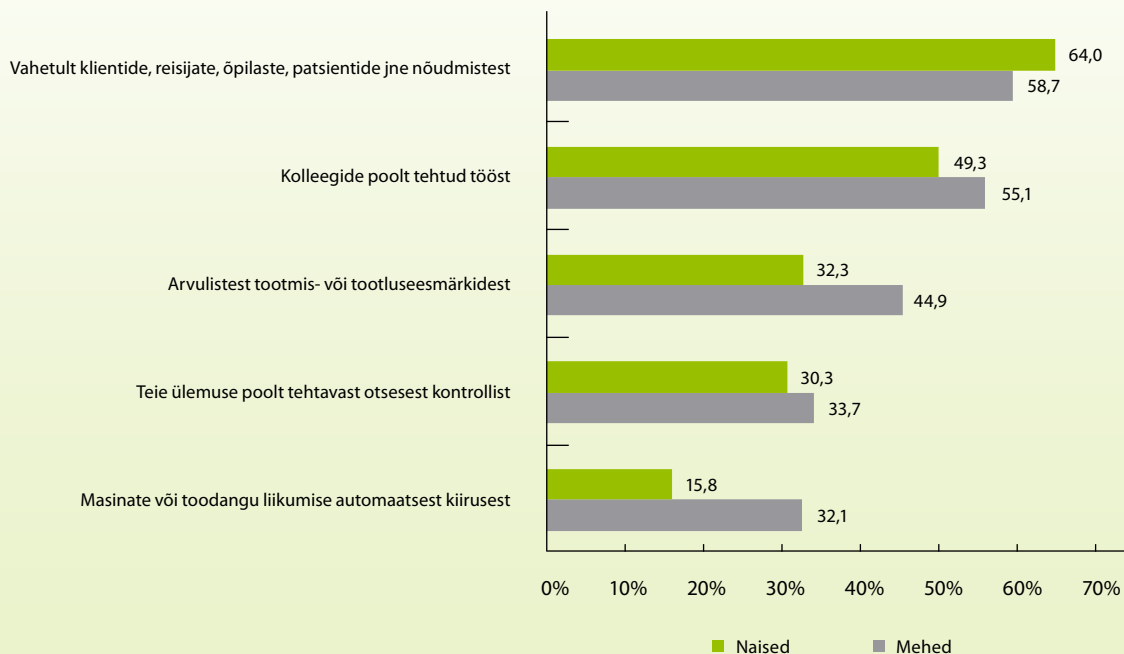
	2001	2003	2005	2008
Kokku	42	41,6	41,3	40,9
Mehed	42,9	42,3	42,1	41,6
Naised	41	40,8	40,6	40,2

Allikad: Eurostat. Labour Force Survey Series, Working Time

töötingimuste uuringu andmetel töötavad mehed naistega võrreldes nädalas kauem ning teevad sagedamini pikki tööpäevi.

Tööaja mahu kõrval iseloomustab tööajakorraldust ka töö tempo. 2005. aasta Euroopa töötingimuste uuringu andmetel³ 46% meeste ja 48% naiste töö ei nõua väga kiiresti töötamist ning 36% meeste ning 44% naiste puhul töö ei nõua töötamist pingeliste tähtaegade. Uuringu andmed näitavad, et meeste poolt tehtava töö tempo on sageli suurem kui naistel. Joonisel nr 3 on toodud töötempot kujundavate tegurite osatähtsus meeste ja naiste lõikes.

Joonis 3. Töö tempo sõltub (2005, %)

Allikas: Euroopa töötingimuste uuring 2005, autori arvutused

Tabel 4. Töötamine õhtuti, öösiti ja nädalavahetustel (2001–2008, %)

	2001	2003	2005	2008
Osakaal hõivatutest, kes töötavad vähemalt pooltel päevadel õhtusel ajal (6st 12ni õhtul)				
Kokku	19,4	21,3	18,2	16,4
Mehed	18,8	22,5	19,1	15,2
Naised	20	20,1	17,3	17,6
Osakaal hõivatutest, kes töötavad vähemalt pooltel päevadel öisel ajal (pärast 12 öösel)				
Kokku	7,4	8,6	6,9	5,7
Mehed	8,0	10,4	8,3	6,6
Naised	6,8	6,8	5,5	4,8
Osakaal hõivatutest, kes töötavad sageli laupäeviti				
Kokku	24,2	25,1	19,9	16,7
Mehed	5,1	25,9	19,4	15,0
Naised	23,3	24,3	20,3	18,4
Osakaal hõivatutest, kes töötavad sageli pühapäeviti				
Kokku	24,2	25,1	19,9	16,7
Mehed	8,5	18,3	13,3	10,1
Naised	15,5	17,1	14,5	12,1

Allikad: Statistikaamet. Eesti tööjõu-uuring, tööturu statistika andmebaas

Ilmneb, et naiste töö tempo sõltub mõnevõrra sagedamini klientidest, reisijatest, õpilastest, patsientidest jne, meestel aga sagedamini kolleegide poolt tehtud tööst, arvulistest tootmis- või tootluseesmärkidest, juhi kontrollist ja korraldustest, masinate ja toodangu liikumise automaatsest kiirusest. Sellised soolised erinevused tulenevad sageli soolisest tööalasest segregatsioonist.

Tööajakorraldust iseloomustab ka tööaja ajastamine, mis näitab, millal ööpäevas ja nädalas tööd tehakse. Töötamine õhtuti, öösiti ja nädalavahetustel võimaldab osadel töötajatel ühildada tööelu ja eraelu, näiteks võimaldab pärast päevast kooli töötada õhtuti, samas piirab nendel aegadel töötamine elukorraldust, näiteks võimalust tarbida teenuseid, osaleda kultuuriüritustel ning suhelda lähedaste, perekonna, sõpradega.

Tabelist 4 ilmneb, et kuigi kümnendi jooksul on vähenenud töötamine õhtuti, öösiti ja nädalavahetustel, töötavad naised meestest sagedamini õhtusel ja öisel ajal ning nädalavahetusel. Sageli tuleneb see vajadusest ühitada tööelu ja eraelu, kuid sageli ka tööandja etteantud valikust, mis mõjutab naiste valikuid ja võimalusi töövälises elus.

Meeste ja naiste erineva tööajakorralduse iseloomustamiseks on oluline teada, kuivõrd töötajad saavad kontrollida oma tööaega. 2005. aasta Euroopa

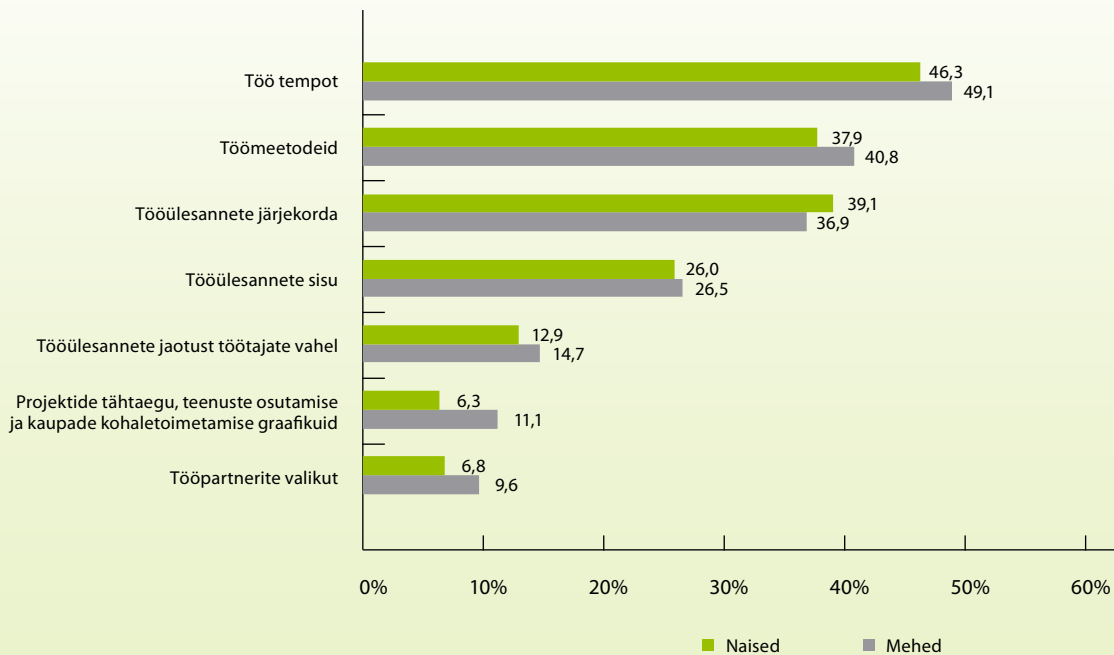
töötingimuste uuringu andmetel³ 59% Eesti meestel ning 66% Eesti naistel määratakse tööaeg ettevõtte või asutuse poolt ning neil puudub võimalus seda ise muuta. Seega naised teevad tööd ja töötavad töökohtadel, kus neil on harvem võimalus valida töögraafikute vahel või tööaega ise kujundada ja määrata. Sama uuringu andmetel leiab 71% Eesti meestest ning 68% Eesti naistest, et tööaeg sobib hästi pere- ja ühiskondlike kohustustega väljaspool tööd. Ühesõnaga, naiste tööajakorraldus määratakse sagedamini tööandja poolt ning nende tööajakorraldus võimaldab mõnevõrra harvemini, kuid mitte oluliselt harvemini ühitada tööd isikliku ja pereeluga.

Tööajakorralduse kõrval vaadeldakse järgnevalt ka meeste ja naiste võimalust mõjutada teisi töökorralduse aspekte (joonis 4).

Ilmneb, et meestel kaldub olema sagedamini võimalus mõjutada oma töö korraldust, vaid tööülesannete järjekorda on naistel mõnevõrra sagedamini võimalik mõjutada.

Kokkuvõtvalt, soolised erinevused töökorralduses iseloomustavad paljuski sotsiaalseid ja võimusuhteid töösuhetes. Meeste ja naiste erinevad võimalused ja valikud oma töökorralduse kujundamisel tulenevad laiemalt sotsiaalsetest suhetest ühiskonnas. Meeste pikem tööaeg tuleneb sageli rolliootusest ja -käitumisest, mis väär-

Joonis 4. Eesti hõivatute võimalus mõjutada töökorraldust (2005, %)

Allikas: Euroopa töötingimuste uuring 2005 ja autori arvutused

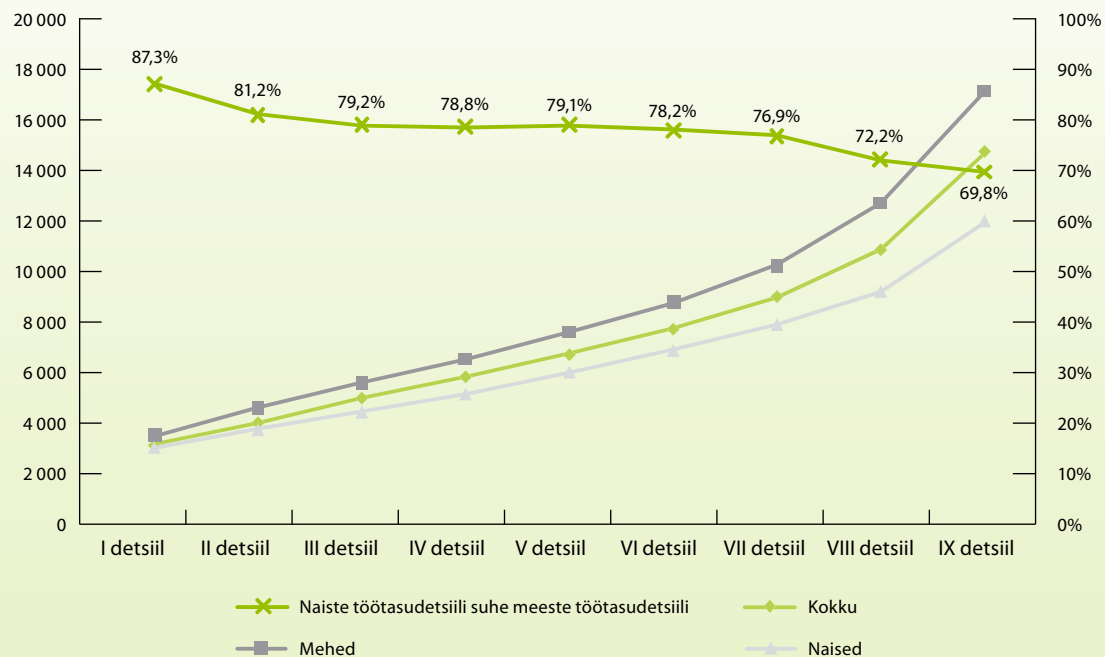
tustab meeste tegutsemist avalikus sfääris, sealhulgas tööelus (Odih 2007). Naiste sagedasem töötamine mittevapärase töökorraldusega, sealhulgas töötamine osajaga ning hilisemal ajal või nädalavahetustel suurendab naiste võimalusi olla tööga hõivatud, hoolimata eraelulistest ja pereelulistest kohustustest ja vajadustest. Kuna naised on sageli leibkonnas teisesed leivateenijad, kelle sissetuleku panus leibkonna sissetulekusse on sageli väiksem kui meestel, on nad peamised leibkonnaga seotud tööde ja tegevuste eest vastutajad (Tijdens 2002). Samas võib see mõjutada naiste töö iseloomu (sooline segregatsioon) ja eraelu ning pereelu ajalist struktuuri ning tuua kaasa näiteks laste heaolu languse, partnerlussuhte kvaliteedi languse, terviseprobleemid jne (Presser *et al.* 2008, 83–84).

Naiste väiksem kontroll töökorralduse üle ning madalam töö autonoomia tuleneb pigem võimusuhetest töökohal, naiste positsioonist võimuhierarhias kui otsest tööst, mida naine töökohas omal ametikohal teeb (Adler 1993, 461). Madalam töö autonoomia toob aga kaasa madalama motivatsiooni, tööga rahulolu, tööelu kvaliteedi, töö efektiivsuse (Sadler-Smith *et al.* 2003, 710), samuti tööstressi (Au 2004, 1342–1343).

Töötasustamine ja sooline palgalõhe

Oluline töötingimus, milles töötaja ja tööandja kokku lepivad, on töötasu. Töötajad nõustuvad tegema kindlat tööd ja saavad selle eest tasu. Järgnevalt vaadeldakse, kuidas erineb meeste ja naiste töötasustamine. Statistikaameti 2005. aasta Eesti mees- ja naispalgatöötajate tunnipalga võrdlusest ilmneb, et keskmiselt moodustab naiste töötasu meeste töötasust 74,6% ning aastate lõikes on selline suhe püsunud samas suurusjärgus (tabel 5). Samuti, jaotades täisajaga töötajad keskmise brutotöötasu alusel detšiilidesse (esimene detšiil näitab töötasu, millest 10% töötajad saavad väiksemat tasu jne), ilmneb, et naiste ja meeste detšiilide suhe väheneb suuremate detšiilide suunas (joonis 5).

Teisisõnu, kõrgema palgatasemega kümnedikes teenivad naised meestest veel vähem kui madalama palgatasemega kümnendikes. Statistikaameti 2005. aasta andmetel teenis 10% naistest üle 12 000 krooni, samas kui 10% meestest teenis üle 17 200 krooni, mis tähendab, et naiste ülemine detšiil moodustab meeste ülemisest detšiilist 69,8%, samas kui 10% naistest teenis alla 3100 krooni ning 10% mees-

Joonis 5. Täistööajaga töötajate brutokuutasu detšiilid soo lõikes (2005, kroonid)

Allikas: Statistikaamet. Palgastatistika andmebaas

test 3436 krooni kuus, mis tähendab, et naiste alumine detšiil moodustab meeste alumisest detšiilist 87,3%.

Ühiskonnas tasustatakse erinevaid töötajaid ja töid erinevalt, tulenevalt nende tootlikkusest ning nendele omistatud väärtusest. Tabel 5 iseloomustab ametiala pearühmade lõikes naiste ja meeste keskmise tunnipalga suhet. Ilmneb, et sõltumata ametialast on naiste tunnipalk alati väiksem kui meestel, varieerudes 67,2%-st keskastme spetsialistide ja tehnikute ametialal 93,4%-ni põllumajanduse ja kalanduse oskustöölise ametialal.

Lisaks töötasu suurusele on oluline vaadata töötasustamise viise. Järgnev töötasustamise viiside analüüsimine iseloomustab, millistest komponentidest koosneb palgatöötajate töötasu ning millised on siin soolised erinevused.

2005. aasta Euroopa töötingimuste uuringu andmetel (tabel 6) saavad Eesti naised meestega võrreldes sagedamini kindlaksmääratud põhipalka, seevastu Eesti mehed võrreldes naistega saavad sagedamini tükitöö- või töö tootlikkuse tasu, lisatasusid, näiteks lisa- ja ületundide eest. Sellised keskmised meeste ja naiste erinevad tasustamispõhimõtted võivad mõjutada ka meeste ja

naiste võimalust teenida kõrgemat ning sama töö eest sarnast töötasu.

Samas, toodud andmed ei anna tõsikindlat teadmist, et meeste ja naiste töötasu suurus ning töötasustamise põhimõtted on erinevad soo tõttu, kuna meeste ja naiste tööalane ning sotsiaalne taust erinevad oluliselt. Süvaanalüüsid püütakse arvutada ja tõlgendada erinevate tööalaste tegurite, näiteks oskused ja teadmised, kogemused, tegevusala, ametiala, ja sotsiaalsete tegurite, näiteks vanus, karjääripausid reproduktiivkäitumise tõttu, tööelu ja pereelu ühitamise jne mõju meeste ja naiste töötasu erinevustele (vaata näiteks Oaxaca 1973).

2004. aasta Praxise uuringus, mis põhines 1998.–2000. aastal kogutud Eesti tööjõu-uuringu andmetel, leidsid autorid, et tööjõukoosseisust ja -struktuurist tulenev palkade erinevus on 8,1%–9% ning teistest teguritest tulenev erinevus 20,5%–21,4% (Rõõm ja Kallaste 2004, 16). Seega naiste ja meeste palkade erinevus 8,1%–9% eksisteeriks ka siis, kui samade isikuomaduste ja töökohatunnustega naistele ja meestele makstaks võrdset tasu. 2010. aasta lõpuks valmib sotsiaalministeeriumi tellimisel uuem süvaanalüüs, mis taas põhjali-

Tabel 5. Naiste tunnipalga suhe meeste tunnipalka ametiala lõikes (2001–2005, %)

	2001	2002	2003	2004	2005
Kokku	75,7	75,9	75,8	76,5	74,6
Seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid	83,5	78,3	79,6	81,9	80,7
Tippspetsialistid	74,3	72,8	73,1	75,4	76,2
Keskastme spetsialistid ja tehnikud	69,6	70,6	68,5	68,1	67,2
Ametnikud	74,3	73,8	73,1	77,6	81,8
Teenindus- ja müügitöötajad	73,0	66,7	72,7	75,0	78,8
Põllumajanduse ja kalanduse oskustöölised	91,6	86,7	79,6	84,4	93,4
Oskus- ja käsitöölised	78,0	77,1	76,3	74,9	67,6
Seadme- ja masinaoperaatorid	84,8	90,4	86,1	82,1	79,8
Lihttöölised	71,6	75,7	74,2	76,2	73,2
Relvajõud

Allikas: Statistikaamet. Palgastatistika andmebaas

Tabel 6. Eesti palgatöötajate töötasu komponendid (2005, %)

	Mehed	Naised	Kokku
Kindlaksmääratud põhipalk	71,5	87,1	79,5
Tükitöö- või tootlikkuse tasu	37,6	16,7	26,9
Lisatasu	60,5	49,5	54,8
Tulemustasu, nt osakonna töötulemuste eest	17,3	13,9	15,5

Allikas: Euroopa töötingimuste uuring 2005, autori arvutused

kumalt vaatab töötajate, töökohta ja töötasustamisviiside mõju naiste ja meeste töötasu erinevustele.

Süvaanalüüsist ilmneb, et naiste ja meeste erineval tasustamisel on mitmeid põhjuseid (vaata ka Wharton 2005). Näiteks kui tagada meestele ja naistele võrdsed võimalused omandada vajalikud oskused ja teadmised, kogemused, kandideerida ning saada valituks ametikohale jne, väheneks ka tegevusalase ja ametialase segregatsiooni mõju soolisele palgalõhele. Palgalõhet vähendaks ka töötasustamissüsteemide kujundamine selliselt, et erinevad tegevusalad ning ametikohad ning tehtavad tööd ei oleks erinevalt väärtustatud soopõhiselt – teisisõnu, meeste tööd ei tohiks olla kõrgemalt väärtustatud ja seeläbi kõrgema tootlikkusega sellepärast, et need on meeste tööd. Töötasustamise põhimõtete mõju vähendamiseks peaksid need kujunema selliseks, et ei oleks mehi ja naisi ning meeste ja naiste töid ebavõrdselt kohtlevad. Näiteks sõltuks töötasustamine töötulemus-

test, mitte niivõrd meeste ja naiste puhul kasutatavatest tasustamissüsteemidest, meeste ja naiste erinevast käitumisest palgaläbirääkimistel või otsesest ebavõrdselt kohtlemisest, mille puhul meestele ja naistele makstakse erinevalt ja erineva suurusega palka just nende soo tõttu. Erinevatele soolise palgalõhe põhjustele tähelepanu pööramine peaks vähendama nii otsest kui kaudset ebavõrdselt kohtlemist, mis meestele ja naistele tööelus osaks saab.

Tööohutus ja tervishoid

Inimeste igapäevased tegevused, sealhulgas töötamine, mõjutavad inimeste tervist. Tervishoiu ja tööohutuse seaduse § 2 järgi on tervishoid tööohutusvõtete kasutamine, mis võimaldab töötajal teha tööd tervist ohtu seadmata. Kuna mehed ja naised teevad sageli erinevat tööd ning meeste ja naiste erinevatest väärtustest, hoiakutest, käitumisest ja kohtlemisest tulenevalt teevad mehed ja naised sama tööd sageli erinevalt, siis on oluline vaadata, kuidas töötamine meeste ja naiste tervist mõjutab.

Töötamise ohtlikkust iseloomustavad toimunud tööõnnetused ning tööga seotud haiguste levik. Tervishoiu ja tööohutuse seaduse § 22 järgi on tööõnnetus töötaja tervisekahjustus või surm, mis toimus tööandja antud tööülesannet täites või muul tema loal tehtaval töö. Tööinspektsiooni andmetel juhtus 2008. aastal 4059 tööõnnetust, neist meestega 2671 ja nais-

Tabel 7. Tööõnnetused, kutsehaigused ja tööst põhjustatud haigused (2001–2008, tk)

		2001	2003	2005	2008
Tööõnnetused	Mehed	2048	2273	2346	2671
	Naised	1245	957	1085	1388
	Kokku	3293	3230	3431	4059
Kutsehaigused	Mehed	150	47	53	28
	Naised	97	48	45	47
	Kokku	247	95	98	75
Tööst põhjustatud haigestumised	Mehed	-	-	217	128
	Naised	-	-	182	134
	Kokku	-	-	399	262

Allikas: Tööinspeksioon. Töökeskkonna andmekogu

tega 1388. Seega kõigist juhtunud tööõnnetustest 66% juhtub meestega.

Peamiselt ametialasest segregatsioonist tulenevalt juhtub naistel meestega võrreldes rohkem tööõnnetusi hotellides ja restoranides (76% tegevusalal juhtuvatest tööõnnetustest juhtub naistega), infos ja sides (53% tegevusalal juhtuvatest tööõnnetustest juhtub naistega), hariduses, tervishoius ja sotsiaalhoolekandes (84% tegevusalal juhtuvatest tööõnnetustest juhtub naistega) ning muul ühiskonna-, sotsiaal- ja isikuteenindustegevusosalal (70% tegevusalal juhtuvatest tööõnnetustest juhtub naistega).

Tööga seotud haigused on kutsehaigused või tööst põhjustatud haigused. Need on haigused, mille on põhjustanud tervisele ohtlik töökeskkond või töölaad (vt ka TTOS § 23). Tööinspeksiooni andmetel⁴ diagnoositi 2008. aastal 75 kutsehaigust, neist 28 meestel ning 47 naistel. Samuti diagnoositi 261 tööst põhjustatud haigestumist, neist 128 meestel ning 134 naistel. Seega kõigist diagnoositud kutsehaigusest 37,3% diagnoositi meestel ning ka tööst põhjustatud haigustest 48,8% diagnoositi meestel.

Ühesõnaga, Tööinspeksiooni tööõnnetuste ja tööst põhjustatud haiguste statistika näitab, et aastate lõikes on suurenenud tööõnnetuste arv ning vähenenud tööga seotud haigestumiste arv. Andmetest ilmneb ka, et töötamine mõjutab meeste ja naiste tervist erinevalt – kui meestega juhtub rohkem tööõnnetusi ning mehed haigestuvad sagedamini tööst põhjustatud haigustesse, siis naised haigestuvad sagedamini kutsehaigustesse ja tööst põhjustatud haigustesse. Ajalooliselt on ohtli-

kumad tööd olnud meeste tööd, näiteks tööd hankivas ja töötlevas tööstuses; kuid ohud, millega naised oma traditsiooniliste tööde juures kokku puutuvad, näiteks rutiinsed liigutused ja sundasendid, on sageli varjatud, keerulisemalt välditavad ja mõjuvad kumulatiivselt. Seetõttu juhtub naistega küll vähem tööõnnetusi, kuid naised puutuvad meestest mõnevõrra sagedamini kokku tööga seotud haigustega, mis kujunevad välja pikema aja jooksul.

Töötamise mõju tervisele tuleneb töökeskkonna ja töökorralduse ohtlikkusest. Mehed hindavad naistega võrreldes sagedamini oma töökeskkonda ning töölaadi ohtlikuks ning töötavad sagedamini töökeskkonnas, kus on ohutegurid. 2005. aasta Euroopa töötingimuste uuringu andmetel⁵ on 42% meeste ning 34% naiste arvates nende tervis või turvalisus töö tõttu ohustatud. Viidatud uuringu andmetel 21% meestest ning 52% naistest töötab töökeskkonnas, kus nad mitte kunagi või peaaegu mitte kunagi ei puutu kokku füüsikaliste, keemiliste või bioloogiliste ohuteguritega. Väga ohtlikus keskkonnas, kus töötaja puutub üle 3/4 tööajast kokku nimetatud ohuteguritega, töötab 45% meestest ja 30% naistest, ohtlikus keskkonnas, kus nimetatud ohuteguritega puututakse kokku vähem kui 3/4 tööajast, töötab 34% meestest ning 18% naistest. Töötamise võib tervisele ohtlikuks muuta ka mitteergonoomiline töölaad, töökorraldus, näiteks valu tekitavad või väsitavad poosid, ükslused liigutused. Sama uuringu andmetel 17% meestest ning 24% naistest töötab viisil, kus töölaad või töökorraldus ei ohusta nende tervist. Kusjuures, kui väga ohtliku laadiga on töö 52% meestel

4 Tööinspeksioon. Töökeskkonna andmekogu.

5 Autori arvutused.

ning 51% naistel, siis ohtliku laadiga 31% meestel ja 24% naistel.

Kokkuvõtvalt, tööinspektsiooni ning uuringute andmed näitavad, et reeglina töötavad mehed ohtlikumas töökeskkonnas ning nendega juhtub sagedamini tööõnnetusi. Naiste töökeskkonna ohud on sageli aga varjatud ja nende mõju tervisele kujuneb välja pikema aja jooksul.

Kui naine oma tööga ära elada suudab, sealjuures teades, et ühiskond on kohustatud aitama teda emakssaamisel ning tema lapsi kasvatama, ainult siis on ka antud eeltingimused hingeoluliseks wabanemiseks mehe mõjuvõimust. Kui mees ei ole ainuke tugi, mis talle üle jääb emakssaamisel, siis ei ole enam seda olulist põhjust, mis seni naist paratamatult sundis sinna poole juhtima oma pilkusi.
(Alma Ostra-Oinas 1924)

Seega tulenevad meeste ja naiste erinevused töötavate ja tööhutuses olulisel määral tööalasest segregatsioonist, samas aga võib ka sama töö mehi ja naisi mõjutada erinevalt ning sama töö puhul võivad meestel ja naistel olla erinevad terviseriskid ja mõju tervisele. Naised töötavad sageli töökeskkonnas, mis on kujundatud meeste eripärast ja vajadusest lähtuvalt ja ka samad ohutegurid, näiteks kemikaalid, võivad mehe ja naise organismi erinevalt mõjutada. Samuti tajuvad ja hindavad mehed ja naised erinevate olukordade ohtlikkust erinevalt ning mehed kalduvad hilinenult ning alaraporteerima ohtlikest olukordadest ning tööga seotud terviseprobleemidest. Lisaks võib organisatsiooni ohutuskultuur, mille eesmärgiks on muuta töötamine ohutuks, kohelda meeste ja naiste tööd ning mehi ja naisi erinevalt, mille tulemuseks võib olla meeste ja naiste erinev ohutus (vt ka raportit "Gender issues in safety and health at work", Messing *et al.* 2006). Sootundlik lähenemine organisatsiooni ohutuskultuuri kujundamisel peab arvestama meeste ja naiste erinevaid hoiakuid ja väärtusi ohutusküsimuste suhtes, erinevaid ohutusalasid teadmisi, erinevat käitumist ning kohtlemist.

Teel sooliselt tasakaalustatud tööellu

Läbi artikli on näidatud, kuidas tööelus osalemine, tööde jaotumine, töökorraldus, töötasustamise ning tööhutus on sooliselt erinev. Sageli seletavad selliseid erinevusi meeste ja naiste sooliselt erinevad võimalused ja erinev kohtlemine töösuhetes. Ühiskonnaelu ja tööelu toimimise soolised argipraktikad on sageli osalistele ja kõrvaltvaatajatele varjatud ning inimesed ei oska märgata ega hinnata sooliselt põhjendamatuid ebavõrdseid võimalusi ja kohtlemist või peetakse soolisi erinevusi loomulikuks ja sotsiaalselt soovitatavaks.

Tööpoliitikaga kujundab riik teadlikult või alateadlikult soolisi erisusi ja sarnasusi töösuhetes. Tööpoliitika arengulugu Euroopas ja Eestis iseloomustabki laenamine sooliselt diskrimineeriva, sooliselt neutraalse ning sootundliku lähenemise vahel (autori kohandatud, Smyth *et al.* 1999, 108). Näiteks Euroopa ja ka Eesti mõeldud saajandi tööpoliitikat iseloomustab teadlik meeste ja naiste eristamine, mis oli mõeldud küll naistööajate kaitsmiseks, kuid selle kõrvalmõjudeks oli ka naiste tööalaste positsioonide nõrgestamine. Näiteks naiste öisel ajal töötamise rangem piiramine (Presser *et al.* 2008) või kindlate tööde tegemise keelamine nende ohtlikkuse tõttu (raport „Gender issues in safety and health at work“) on näidanud, et selline kaitsev poliitika on sageli ideoloogiliselt laetud ning soolisi stereotüüpe hoidev ning seeläbi soolist segregatsiooni ja naiste piiratud tööelus osalemist alalhoidev. Reaktsioonina sellisele poliitikale on proovitud kaotada niisugused piiravad „kaitsemeetmed“ ning püüeldud võrdõigussuhte poole – mehed ja naised on seaduse ees võrdsed, kandes ühesuguseid kohustusi ja õigusi. Ka praegust Eesti tööõigust iseloomustab eelkõige neutraalne lähenemine sooküsimustele tööelus ja töösuhetes⁶.

Sooliselt neutraalne tööpoliitika on aga sageli sooliselt pime, vaikimisi domineeritud ühe sugupoole väärtustest ja ootustest, ning seeläbi ignoreerib keerukaid soolisi suhteid tööelus, mis kujundavad meeste ja naiste erinevaid võimalusi, käitumist ja kohtlemist. Sooliselt tundlik lähenemine tööelule peaks peegeldama meeste ja naiste tööalase käitumise ja kohtlemise erinevusi ja selle põhjuseid ning arvestama meeste ja naiste erinevustega. Selline sooliselt tundlik tööpoliitika peaks vaidlustama argiteadmiste ja -hoiakute põhinevad soorollid ja ootused, mis kujundavad meestele ja naistele erinevad

6 Samas, alles 2009. aasta juulis kehtima hakanud töölepinguseadusega kadus tööandjatel keeld võtta tööle naisi rasketele ja tervist kahjustavatele töödele.

võimalused töötada ning erinevad tööd ja töötingimused. Samas, sooliselt tundliku tööpoliitika kujundamine põrkub ise väljakutsete otsa, kuna peab tegema nii teadmispõhiseid kui väärtuspõhiseid otsuseid, milliseid soolisi eripärasid peaks nägema positiivsetena ja nende alalhoidmist toetama ning milliseid negatiivsetena ja oodatavaid soorolle ning töösuhteid õõnestavana. Nii-suguste otsuste tegemisel tööõiguse arengus on seega vaja nii poliitilist tahet kui ka sügavamat arusaamist sotsiaalsest soost ning soolistest töösuhetest.

Kasutatud allikad

- Adler, M. A. (1993). Gender Differences in Job Autonomy: The Consequences of Occupational Segregation and Authority Position. *The Sociological Quarterly*. 4, 449–465.
- Au, K., Cheung, M. W. L. (2004). Intra-cultural Variation and Job Autonomy in 42 Countries. *Organization Studies*. 25, 1339–1362.
- Baxter, J., Wright, E.O. (2000). The Glass Ceiling Hypothesis: A Comparative Study of the United States, Sweden, and Australia. *Gender and Society*. Vol. 14, No. 2, 275–294.
- Francesca, B., Verashchagina, A. (2009). *Gender segregation in the labour market: root causes, implications and policy responses in the EU*. European Commission.
- Hearn, J. (2002). Men, fathers and the state: national and global relations. Teoses B. Hobson (toim.) *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 245–272.
- Messing, K., Ostlin, P. (2006). *Gender Equality, Work and Health: A Review of the Evidence*. World Health Organization.
- Oaxaca, R. L. (1973). Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review*. 14, 693–709.
- Odih, P. (2007). *Gender and Work in Capitalist Economies*. Open University Press.
- Ostra-Oinas, A. (1924). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924-1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Presser, H.B., Parashar, S., Gornick, J. C. (2008). Gender and nonstandard work hours in 12 European countries. *Monthly Labour Review*. Vol. 131, No.2.
- Report – *Gender issues in safety and health at work*. European Agency for Safety and Health at Work 2003. Published in 2003. Office for Official Publications of the European Communities.
- Rõõm, T., Kallaste, E. (2004). *Naised-mehed Eesti tööturul: palgaerinevuste hinnang*. Poliitikaanalüüs. 8/2004. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus PRAXIS.
- Sadler-Smith, E., El-Kot, G., Leat, M. (2003). Differentiating Work Autonomy Facets in a Non-Western Context. *Journal of Organizational Behavior*. Vol. 24, No. 6, 709–731.
- Smyth, I., March, C., Mukhopadhyay, M. (1999). *A Guide to Gender-analysis Frameworks*. Oxfam GB.
- Tijdens, K. G. (2002). Gender roles and labor use strategies: Women's part-time work in the European Union. *Feminist Economics*. 8(1), 71–99.
- Vermeylen, G., Hurley, J. (2007). *Varieties of flexicurity: reflections on key elements of flexibility and security*. European Foundation for Improving Living and Working Conditions.
- Wharton, A.S. (2005). *Gendered jobs and gendered workers in The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*. Backwell Publishing.

Töö- ja pereelu ühitamine

Leeni Hansson

Lühikokkuvõte

.....

Mitmed uurimused, näiteks 2005. aastal läbi viidud Soolise võrdõiguslikkuse monitooring, TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi sotsioloogide poolt mitmetel aastakümnetel läbi viidud elanikkonnaküsitlused jms on näidanud, et vaatamata Eesti naiste kõrgele tööhõivele, nende panusele perekonna majandusliku toimetuleku kindlustamisel ning viimastel aastakümnetel oluliselt teisenenud perekonnavormidele on stereotüüpne kujund isast kui perekonna toitjast ja emast kui laste eest hoolitsejast meie kultuuriruumis sügavalt juurdunud. Suuremas osas perekonna ja tööelu ühitamist käsitlevas teoreetilises kirjanduses läheneetakse lapsevanemate rollidele üsnagi stereotüüpselt, st keskendutakse väikeste laste emade töötamisele. Peresisese tööjaotuse muutmisele ja isade osalemisele oma laste elus on senini oluliselt vähem tähelepanu pööratud. Ka mitmed töö- ja pereelu ühitamist käsitlevad seadusandlikud meetmed on pööratud väikeste lastega naistele.

Ühe meetmena, mis peaks aitama võrdsustada lapsevanemate rolle, on mitmetes riikides mõlemale vanemale antud individuaalne õigus vanemapuhkusele. Samas näitab statistika, et realselt kasutavad isad lapsehoolduspuhkust suhteliselt harva. Ka Eestis on õiguslik alus peresiseste ja lapsevanema rollide võrdsemaks jaotamiseks loodud, ent lapsehoolduspuhkuse õigust kasutavad valdavalt emad. Teiste riikide kogemused aga näitavad, et isade suuremal osalusel väikelaste eest hoolitsemisel, eeskätt lapsehoolduspuhkuse kasutamisel, on mitmeid positiivseid tulemusi nii peresuhete kui ka laiemalt soolise võrdõiguslikkuse olukorra jaoks.

Käesoleva uurimuse eesmärk on välja selgitada, kuidas on muutunud üldised hoiakud stereotüüpsete pererollide suhtes ja kuidas viimase 10–15 aasta jooksul vastu võetud perepoliitika-alased meetmed soodustavad või takistavad stereotüüpse peresisese rollijaotuse muutumist.

Uurimuses kasutatakse olemasolevaid sotsiaalstatistika andmebaase ning TLÜ RASI-s aastatel 1998, 2003 ja 2008 läbi viidud elanikkonnaküsitluste „Töö, kodu ja vaba aeg“ andmestikke.

LEENI HANSSON,

PhD, on Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi Elustiilide keskuse vanemteadur ja õppejõud. Leeni Hanssoni teaduslikuks huvialaks on peamiselt olnud perekonnasotsioloogia, soouuringud, sotsiaalsete võrgustike ja elustiilide uuringud. Leeni Hansson kuulub mees- ja naisuuringute ajakirja Ariadne Lõng toimetuskolleegiumi. Leeni Hansson oli ka üks autoreid 2000. aasta kogumikus „Teel tasakaalustatud ühiskonda“.

Sissejuhatus

20. sajandi lõppu iseloomustatakse enamasti kui põhjapanevate globaalsete muutuste ajajärku, ent mehed-naised-pere-töö seostes võib endiselt näha palju traditsioonilisi ja stereotüüpseid arusaamu (Inglehart ja Baker 2000). Valdavat enamikku Euroopa riikidest iseloomustab naiste kõrge või siis kasvav tööhõive, ent perekonna ja töö kui eraldiseisvate sfääride ideoloogia näib olevat inimeste mõttemaailmas sügavalt juurdunud vähemalt selles osas, mis puudutab naiste traditsioonilist rolli laste kasvatamisel ja koduse majapidamise eest hoolitsemisel (Beck-Gernsheim 2002).

Euroopa Liidus ei ole senini üritatud välja töötada liikmesmaid hõlmavat ühtset perepoliitikat, kuna on lähtutud põhimõttest, et perepoliitika kujundamisel tuleb arvestada ühele või teisele maale ja kultuurile omaste väärtushinnangute ja hoiakutega. Töö ja pereelu ühitamise võimaluste üle käivates diskussioonides asetatakse Euroopa Liidus esikohale enamasti töö ja keskendutakse tööga seonduvate meetmete ühtlustamisele. Nende meetmete peamine eesmärk on naiste tööturupositsiooni parandamine ja naistele meestega võrdsete karjääri-võimaluste loomine (Pfau-Effinger 2003). Naiste tööhõive suurendamises ja tööturul valitseva ebavõrdsuse vähendamises võib soolise võrdõiguslikkuse seisukohalt näha eesmärki omaette. Teisalt riikides, kus demograafilised protsessid mõjutavad rahvastiku vanuselist koosseisu negatiivses suunas, on kogu tööealise elanikkonna võimalikult kõrge tööhõive olulise tähtsusega eeskätt majanduslikust ja sotsiaalsest aspektist. Seega, levinumad töö ja pereelu ühitamise meetmed, nagu paindlik tööaeg, võimalikud lisapuhkused väikeste laste emadele, laste päevahoiu võimalused jne on tegelikkuses suunatud eeskätt sellele, et ka väikeste laste emad saaksid oma rolli töötajana võimalikult edukalt täita. Naiste kodust töökoormust ja abikaasade/partnerite omavahelist tööjaotust peetakse endiselt eeskätt privaatsfääri kuuluvateks küsimusteks, mida seadusandlike meetmetega reguleerida olevat keeruline kui mitte võimatu. Tulemuseks on olukord, kus töö ja pereelu ühitamiseks mõeldud poliitika töötavate naiste topeltkoormusele olulist mõju ei avalda.

Perekonnasotsioloogia klassikud (vt nt Steinmetz *et al.* 1990) väidavad, et peresisesed rollid ja võimsuhted sõltuvad nii abikaasade sotsiaal-majanduslikust staatusest ja majanduslike ressursside olemasolust kui ka näiteks konkreetsest perekonnatsüklist. Viimase osas on eriti oluline aeg, mil peres on väikesed lapsed, kuna

traditsiooniliselt on eeldatud, et ema on peres see, kes laste sünni järel keskendub enam peresfäärile. Seetõttu väikeste laste ema võimalused majanduslike ressursse genereerida kahanevad oluliselt. Isa rollist lapsevanemana ja vanemate võrdsemast osalusest laste kasvatamisel räägiti perekonnasotsioloogias pikka aega sootuks vähem. Viimastel aastakümnetel on olukord mõnevõrra muutunud ning mitmete riikide, sealhulgas ka Eesti perekonnauurijad on hakanud isa rollile perekonnas oluliselt enam tähelepanu pöörama (vt nt Lamb 2004, Almqvist 2008, Lammi-Taskula 2008, Gregory ja Milner 2008, Haas ja Hwang 2009, Pajumets 2007, Toming 2007 jt). Isa rolli on vaadeldud nii isa-laps suhete, partnersuhete kui ka isa psühholoogilise heaolu kontekstis (täpsem ülevaade Goldberg *et al.* 2009).

Käesoleva artikli peamine eesmärk on anda ülevaade üldisest peresisesest rollijaotusest ja töö ning pereelu ühitamist puudutavatest hoiakutest ning viimase 10–15 aasta jooksul selles valdkonnas toimunud muutustest.

Eesti põhiseadus rõhutab perekonna rolli rahva püsimisel ja kultuuri säilimisel. Perekond on koht, kus omandatakse ja kantakse edasi üldisi kultuurilisi väärtusi ja norme, traditsioone ja tavasid. Ei 2010. aastal jõustunud uuest, ega vanast alates 1994. aastast kehtinud perekonnaseadusest me perekonna definitsiooni ei leia. Rahvastikustatistikas kasutatakse perekonnatuuma mõistet ja statistilise perekonnatuumana käsitletakse samas leibkonnas elavaid isikuid, kes on omavahel seotud kui abikaasad, vabaabielupartnerid või kui vanem ja laps(ed). TLÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi poolt alates 1985. aastast perioodiliselt läbi viidavates uurimustesarja „Töö, kodu ja vaba aeg“ kuuluvates elanikkonnaküsitlustes käsitletakse perekonnana mitmesuguseid kooslusi, kes on ise end perekonnana identifitseerinud ja kes on vastanud pereelu puudutavale küsimusteplokile. Käesolevas artiklis kasutatakse termineid *pere* ja *perekond* sünonüümidenä.

Analüüsis kasutatakse olemasolevaid sotsiaalstatistika andmebaase ning TLÜ RASI-s aastatel 1998 ja 2008 läbi viidud elanikkonnaküsitluste „Töö, kodu ja vaba aeg“ andmestikke. Nimetatud elanikkonnaküsitlusi tuntakse vastavalt küsitluste aastale ka lühinimetuste „Eesti '98“, ja „Eesti 2008“¹ all (täpsemalt küsitluste läbiviimisest ja valimitest vt Hansson 2004 ja 2009). Parema ülevaate saamiseks on mõnel puhul kasutatud ka analoogiliste varasemate küsitluste („Eesti '85“ ja „Eesti '93“) andmeid.

1 Elanikkonnaküsitluse „Eesti 2008: Töö, kodu ja vaba aeg“ läbiviimist rahastati Tervise Arengu Instituudi kaasabil.

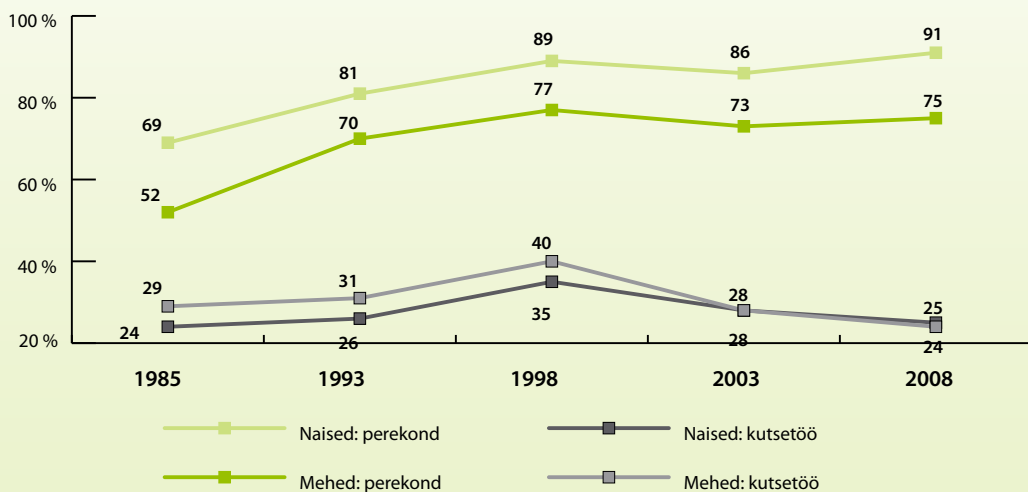
Perekond ja töö väärtusteskaalal

Mitmed uurimused (vt nt Narusk *et al.* 1999; Heinla, 2004; Järve 2006 jt) on näidanud, et perekond ja töö on Eesti inimeste jaoks läbi aastakümnete olnud peamisteks eluväärtusteks, eriti elukaare sellel etapil, kus on juba loodud oma perekond ja pandud alus tööalasele karjäärile. Joonisel 1 on toodud TLÜ RASI erinevatel aastakümnetel läbi viidud elanikkonnaküsitlustes perekonda ja tööd *väga tähtsaks* pidanud meeste ja naiste osakaal. Küsitlustes oli kasutusel 5-astmeline skaala alates *väga tähtis* kuni *pole üldse tähtis*. Joonise 1 põhjal võib järeldada, et perekonda on hinnatud ja hinnatakse jätkuvalt nii naiste kui meeste poolt kutsetööst kõrgemalt. Naiste hulgas on perekonda *väga tähtsaks* pidavate osakaal olnud traditsiooniliselt mõnevõrra suurem kui meeste hulgas. Aastatel 1985–2008 meeste ja naiste perekonda puudutavates väärtushinnangutes toimunud muutused on üldjoontes samasuunalised, st perekonda väga tähtsaks pidavate inimeste osakaal on kasvanud, samas kui kutsetööd väga tähtsaks pidavate osakaal on viimasel aastakümnel pigem kahanenud.

Joonisel 1 toodud andmetest võib jääda petlik mulje, nagu oleks töö Eesti inimeste jaoks ebaoluline. Tegelikult see muidugi nii ei ole. Joonise tõlgendamisel on oluline arvesse võtta, et kui perekonna puhul kasutas enamik vastajatest vastusevarianti *väga tähtis*, mis on toodud ka joonisel, siis kutsetöö puhul kasutati valdavalt vastusevarianti *tähtis*. Nii oli 1985. aasta küsitluses kutsetöö tähtis (st vastusevariandid *väga tähtis* ja *tähtis* kokku) 83%-le meestest ja 77%-le naistest, 2008. aastal vastavalt 80%-le meestest ja 79%-le naistest. Nende inimeste osakaal, kes vastasid, et töö neile erilisel korda ei lähe, on suhteliselt väike. Samas tuleb tõdeda, et 1990. aastaid iseloomustas töö tähtsuse tõus, sealt edasi aga asendus tõus mõningase langusega. Siinkohal on oluline teada, et 2008. aasta küsitlus toimus oktoobris, mil majanduskriisi mõju Eestis täie teravusega veel ei tunnetatud.

Mis puudutab aga perekonda, siis valdav osa Eesti inimestest hindab perekonda kui väärtust emotsionaalsel tasandil küll väga kõrgelt, ent nii meie elanikkonnaküsitluste kui ka teiste varasemate uurimuste põhjal võib järeldada, et perekonda väärtustatakse meil kõrgelt mitte niivõrd kui realselt olemasolevat perekonda,

Joonis 1. 18–69-aastaste meeste ja naiste perekonda ja tööd puudutavad väärtushinnangud, vastuste väga tähtis osakaal (1985–2008, %)

Allikad: TLÜ RASI elanikkonnaküsitlused „Töö, kodu ja vaba aeg“ aastatest 1985–2008

millesse kuulutakse, vaid pigem kui lähisuhete sümbolit (Järve 2006).

Peresisene rollijaotus

Peresiseste rollide ja kodutööde jaotumisest saame rääkida eeskätt nende pered puhul, kus on kaks abikaasat/partnerit. Edasises analüüsis on TLÜ RASI elanikkonnaküsitluste „Eesti '98“ ja „Eesti 2008“ andmebaasidest selekteeritud paarisuhtes elavad naised ja mehed. 2008. aasta küsitluse valimis oli selliseid vastajaid 1002 ja 1998. aasta valimis 1549. Püsisuhtes elavad paarid jaotuvad nelja põhilisse rühma. Esimese rühma moodustavad paarid, kellel pole lapsi. 2008. aasta elanikkonnaküsitluses moodustasid lasteta paarid kõikidest kooselavatest paaridest 17% (1998. aastal 11%). Teise rühma moodustavad paarid, kelle lapsed on juba kodust lahkunud, vastavalt siis 23% ja 22%. Kolmanda rühma moodustavad alaealiste lastega pered, st paarid, kelle kodus elavatest lastest vähemalt noorim on alaealine. 2008. aastal oli selliseid paare 43% ja 1998. aastal 50%. Neljanda rühma (17% mõlemas küsitluses) moodustavad vanematekodus elavate täiskasvanud lastega pered. Nimetatud rühmad erinevad mitte üksnes koosseisu ja perekonnatsükli poolest, vaid ka abikaasade/partnerite perekonnaseisu ja keskmise vanuse poolest. Näiteks lasteta paaridest olid 2008. aastal abielus 30% ja vabaabielus 70% ning abikaasade või partnerite keskmine vanus oli 30 aastat. Alaealiste lastega peredest oli 60%-l partnerid abielus ja 40%-l vabaabielus ning partnerite keskmine vanus oli 36 aastat. Perede puhul, kus elati koos täiskasvanud lastega või lapsed olid kodust lahkunud, oli abikaasade või partnerite keskmine vanus 54–57 eluaastat ning enamikel juhtudel oli tegemist abielupaaridega. Alljärgnevas analüüsis on pööratud kahe vanemaga alaealiste lastega peredel, ent võrdlusena on vaadeldud ka lasteta peresid ja peresid, kus kodus elav laps või lapsed on täiskasvanud.

Kodutööd

Eesti perekonnaseaduse kohaselt on abikaasade ja lapsevanemate õigused ja kohustused võrdsed. Viimastel aastakümnetel läbi viidud erinevad sotsioloogilised uuringud on näidanud, et tegelikkuses on suuremal osal Eesti peredest välja kujunenud teatud rolli- ja tööjaotus. Pere majandusliku toimetuleku osas loodetakse endiselt rohkem mehele (Hansson ja Kelam 2004, Derman *et al.*

2005). Kas tänastes Eesti peredes, kus mehe sissetulek on enamasti kõrgem kui naise oma, ent põhiliselt naise poolt tehtavad kodutööd võimaldavad perel loobuda mitmete oluliste teenuste ostmisest, on naise panus pere majandusliku toimetuleku kindlustamisel mehega võrreldes väiksem või mitte (vt nt Laidmäe 2006), on omaette teema ja vajaks edasistes uurimustes rohkem tähelepanu. Ometi ka suurem osa alaealisi lapsi kasvatavatel naistel töötab, enamus nendest ka täistööajaga ning nagu omane suuremale osale postsotsialistlikest riikidest, jääb naiste teha peale igapäevase palgatöö veel hulk tasustamata tööd, mida Arlie Hochschild (1989) on tabavalt ka naiste „teiseks töövahetuseks“ nimetanud. Meie varasemad uurimused, näiteks 2005. aastal läbi viidud soolise võrdõiguslikkuse monitooring, on näidanud, et mehed on kodus vastutavad eeskätt selliste tööde eest nagu auto sõidukorras hoidmine ja kodused remonditööd, st tööd, mis ei nõua igapäevast ajakulu, vaid pigem teatud perioodilist suuremat ettevõtmist. Teisalt, nimetatud tööde puhul kasutatakse sageli kõrvalist abi või leitakse inimene või firma, kes suuremahulisemad või keerulisemad tööd ära teeb. Seevastu naiste õlule jäävad enamasti igapäevaselt aega ja tähelepanu nõudvad kodutööd nagu söögitegemine, nõude pesemine, riiete korrashoid ja tubade koristamine. Kokkuvõtvalt võib öelda, et naiste õlul olevad kodutööd ehk Hochschildi (1989) väljendit kasutades naiste „teine töövahetus“ on suuremas osas Eesti peredes endiselt oluliselt pingelisem ja aeganõudvam kui meeste kodutöödega seonduv koormus. Kodutööde koormuse ühtlasem jagamine abikaasade/partnerite vahel võiks parandada peresiseseid suhteid, vähendada konfliktide tekkepõhjuseid ja kokkuvõttes lubaks naistel ka oma kutsetöös paremini toime tulla.

Olulised otsused

Kuidas aga tänased Eesti pered toimivad, kuidas võetakse vastu peret ja pereliikmeid puudutavad otsused, kellele jääb oluliste otsuste tegemisel viimane sõna? Nii meie varasemad elanikkonnaküsitlused (vt nt Hansson ja Kelam 2004) kui ka 2008. aasta küsitlus näitasid, et valdavas osas Eesti peredes otsustatakse pereelu puudutavaid olulisemaid küsimusi, nagu näiteks pere juurdekasvu küsimused ning laste haridustee ja kooli valik, pereliikmete vaba aja sisustamine ja perekonnatuttavate valik jne abikaasade või partnerite poolt ühiselt. Nendel juhtudel, kui põhiliseks otsustajaks on üks abikaasast või partneritest, on otsustamisõigus seo-

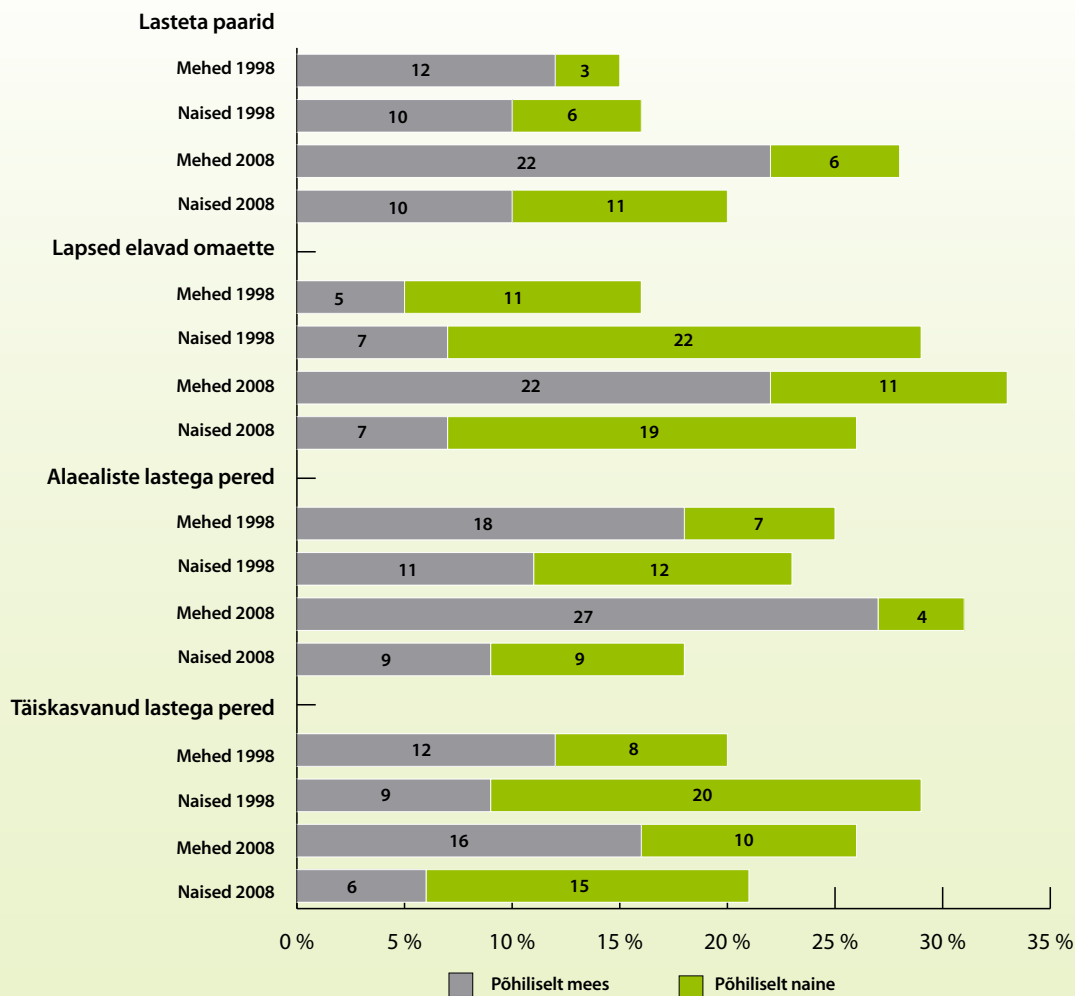
tud traditsiooniliste soorollide ja n-ö naiste ja meeste otsustusvaldkondadega. Erilisi muutusi eri aastakümnete elanikkonnaküsitluste tulemuste võrdlemine välja ei toonud.

Joonisel 2 on toodud üks huvitavam otsustamisvaldkond, millega igas peres suuremal või vähem määral kokku puutuda tuleb – pere jaoks vajalike suuremate kulutuste või väljaminekute tegemine. Tegemist on otsustamisvaldkonnaga, milles viimase kümne aasta jooksul on toimunud märgatavad ja mõnevõrra üllatavadki muutused. 1998. aastal olid meeste ja naiste hinnangud selles osas, kes siis peres suuremate kulutuste tegemise üle lõplikult otsustab, suhteliselt sarnased – 13% abielus

või vabaabielus meestest arvas, et nemad ise otsustavad, ning 10% naistest oli sellega nõus.

Joonisel 2 on näha, et võrreldes 1998. aastaga oli 2008. aastaks kõikides vaadeldavates peretüüpides märgatavalt kasvanud nende meeste osakaal, kes näevad oma rolli suuremate kulutuste üle otsustamisel suuremana kui oma naise rolli. Samas, kui lasteta paarid välja arvata, näevad naised oma rolli suuremate kulutuste üle otsustamisel pigem väiksemana kui 1998. aastal. Ühest küljest see kinnitab lääne perekonnasotsioloogide (vt nt Steinmetz et al. 1990) uurimistulemusi, et suuremaid materiaalseid ressursse omaval abikaasal või partneril on peres ka suurem otsustamisõigus. Teata-

Joonis 2. Meeste ja naiste vastused küsimusele „Kes otsustab teie peres suuremate kulutuste tegemise üle?” (ülejäanud juhtudel otsustatakse ühiselt) (1998 ja 2008, %)

Allikad: TLÜ RASI elanikkonnaküsitlused „Eesti ’98“ ja „Eesti 2008“.

vasti on statistikaameti andmetel Eestis naiste keskmine palk madalam kui meeste keskmine palk. Näiteks 2006. aastal toimunud Eesti tööjõu-uuringu andmetel moodustas naiste keskmine netopalk meeste keskmisest palgast 69%, kusjuures kõige suurem sooline palgaerinevus ilmnes 30–39-aastaste seas, kus naiste palk moodustas meeste palgast 66%. Tööjõu-uuringust ilmnes ka, et meeste ja naiste palgaerinevused olid suuremad just eelkooliealiste lastega peredes (täpsemalt vt Randoja 2008). Palgaerinevuste tõttu on suuremas osas kahe vanemaga peredest suurema sissetuleku saajaks mees ja elanikkonnaküsitlustest selgunud meeste osakaal suuremate kulutuste üle otsustamisel ei tule seetõttu üllatusena. Teisalt, kui võrrelda naiste arvamusi 1998. aastal ja 2008. aastal, siis siin on muutused naiste hinnangutes oluliselt väiksemad kui meeste hinnangutes. Silma hakkab ka asjaolu, et lahknevus meeste ja naiste vastustes on suurenenud. Kui 2008. aastal alaealiste lastega peredes enam kui neljandik meestest väitis, et suuremate kulutuste tegemise üle perekonnas otsustavad nemad, siis meeste suurema rolliga nõustus üksnes 9% naistest. Meeste ja naiste arusaamad peres tehtavatest suuremate kulutustest ning nende otsuste tegemise tagamaad vajavad edasist täpsemat uurimist.

Kooselu probleemid

Varasemad elanikkonnaküsitlused on näidanud, et peredes on üheks suuremaks lahkkelide ja tülide allikaks

kodutööde jaotus (Hansson ja Kelam 2004). Ka 2008. aasta elanikkonnaküsitluses nimetasid abielus või vabaabielus elavad inimesed partnerite omavaheliste tülide ja lahkkelide sagedasemaks põhjuseks just kodutööde jaotust. Kuna kodutööde iseloom on viimase 15 aasta jooksul moodsa olmetehnika kasutuselevõtu ja kodude üldise parema tehnilise varustatuse taseme tõttu oluliselt muutunud, on isegi mõnevõrra üllatav, et ka 2008. aastal pidas suurem osa vastajatest kodutööde jaotust endiselt peretülide olulisemaks põhjuseks. Naiste hulgas oli selliste vastuste osakaal 1998. aastaga võrreldes isegi mõnevõrra kasvanud.

Teise olulise peretülide põhjusena nimetati nii 1998. kui ka 2008. aastal abikaasa või partneri ebamajanduslikkust. Erinevalt kodutöödest oli nende vastajate osakaal, kes pidasid sagedaseks tülide põhjuseks teise osapoole ebamajanduslikkust, viimase kümne aasta jooksul siiski mõnevõrra vähenenud. Kui 1998. aastal häiris partneri ebamajanduslikkus iga teist vastajat, siis 2008. aasta lõpus nelja vastajat kümnest. Ilmselt olid perede majanduslikud võimalused 1998. aastal ja 2008. aastal sedavõrd erinevad, et 1998. aastal ebamajanduslikkusena käsitletud väljaminekud ei pruukinud 2008. aastal seda enam olla.

Tabelis 1 on eraldi välja toodud meeste ja naiste hinnangud sagedaste peretülide põhjuste kohta eri tüüpi peredes. Nagu tabelist näha, tunnetavad mehed ja naised peretülide põhjuseid mõnevõrra erinevalt, kusjuures eriti ilmne on erinevus abikaasa või partneri alkoholitarbimisega seonduvate tülide hindamises. Samas

Tabel 1. Abikaasade/partnerite omavaheliste tülide peamised põhjused eri tüüpi peredes (2008, %)

	Lasteta paarid		Lapsed elavad eraldi		Alaealiste lastega pered		Täiskasvanud lastega pered	
	Mehed	Naised	Mehed	Naised	Mehed	Naised	Mehed	Naised
Abikaasa ebamajanduslikkus	36	46	24	37	37	41	31	43
Abikaasa alkoholitarbimine	13	32	8	49	6	36	12	42
Kodused töödtoimetused	77	67	60	64	74	79	64	73

Allikas: TLÜ RASI elanikkonnaküsitlus „Eesti 2008“

nimetasid koduseid töid ja toimetusi peretülide peamiste põhjustena nii mehed kui naised ja seda kõikides võrreldavates peretüüpides. Kodutööd kaalusid tülide põhjuseks üles nii teise osapoole ebamajanduslikkuse kui ka ülemäärase alkoholitarbimise.

Pereelu ja töö ühitamine

Töö tähendus

Eesti puhul on üldiselt tegemist palgatöötajate ühiskonnaga, st töötamine palga eest on suuremale osale elanikkonnast peamiseks elatusvahendite allikaks (Helemäe 2006). Seetõttu pidasime oluliseks välja selgitada, milline on töö roll inimeste elus ja kas olukorras, kus majanduslik olukord võimaldaks töötamise ja mittetöötamise vahel valida, jätkaksid inimesed töötamist või loobuksid tööl käimisest.

2008. aasta elanikkonnaküsitluses „Töö, kodu ja vaba aeg“ pakuti vastajatele välja terve rida perekonda

ja tööd puudutavaid väiteid, millega nad siis kas nõustusid või ei nõustunud. Uurimus näitas, et meeste hulgas tervikuna on enam neid, kes tööd pereelust olulisemaks peavad. Samas enam kui neljale naisele kümnest on töö sarnaselt meestega tähtsaks eneseteostuse viisiks, st enamaks kui raha teenimise võimaluseks. Ja kuigi enam kui pooled naistest leiavad, et perekond on siiski kõige tähtsam ja seetõttu on ka töö mõnikord tahaplaanile jäänud, on naiste hulgas meestega võrreldes oluliselt enam neid, kes peavad töötamist suureks vahelduseks koduste argiaskeldustele. Meeste hulgas on seevastu enam neid, kelle töö neelab osa nende vabast ajast, mistõttu ei ole üllatav ka pea kahe kolmandiku meeste väide, et nad tunnevad mõnikord süütunnet, et ei saa lastega piisavalt koos olla.

See, kas keskendutakse enam perele või tööle, sõltub paljuski perekonnatsüklist. Tabelis 2 on toodud meeste ja naiste tööd ja pereelu puudutavad hoiakud lasteta ja alaealiste lastega peredes. Nagu tabelist nähtub, pidasid lasteta mehed ja naised tööd tähtsaks eneseteostuse viisiks mõnevõrra sagedamini kui alaealiste laste emad ja isad. Samas näitavad küsitlustulemused,

Muutuv perekond ja sotsiaalsed riskid

Mari Kalkun

Traditsiooniline perekond, mis koosneb ametlikult abielus olevast mehest ja naisest ning lastest ei ole enam pere sünonüüm. Eestis on märkimisväärne hulk peresid, kus lapsi kasvatavad vanemad, kes on vabas kooselus või hoopis üksinda (reegline emade pered). Enam kui poolte (59%) sündivate laste vanemad ei ole omavahel abielus, 13% kõigist lastest kasvab ühe vanemaga peres (Sinisaar ja Tammpuu 2009). Samuti kõneldatakse üha enam samasoolistest kooseludest ning ka paljudes sellistes peredes on lapsed. Samasooliste kooselude ja lastega perede hulga kohta aga puudub hetkel usaldusväärne info.

Ametliku abielu kõrval on teised perevormid Eestis levinud tõenäoliselt osaliselt seetõttu, et perede igapäevaelu puudutavad riiklikud meetmed põhinevad individuaalsel õigusel ega sõltu inimese abielustaatusest. Sotsiaalkindlustus põhineb paljuski indiviidi enda või tema eest tehtavatel sissemaksetel ning solidaarsusprintsibiil. Näiteks töötuse, haiguse, töövõimetuse ja lapse sünni ning tema eest esimese 1,5 aasta jooksul hoolitsemisega seotud hüvitised sõltuvad inimese enda teisest sissetulekust ja makstud maksudest. Kui paljud inimesed ei soovi ametlikult abielus olla ja valivad teistsuguse pereks olemise viisi, ei saa ega tohi riik kodanikke abielluma sundida. Ini-

mestel on õigus oma vabale tahtele ja selle väljendusele ning sellele vastu astumine on vastuolus inimõigustega.

Mittetraditsiooniliste perekonnavormide laiem levikuga on ilmnenud ka seni tundmatud sotsiaalsed riskid. Siinkohal võib nimetada probleeme alates pärandist, elatisest kuni eluaseme, laste hoolduse ja meditsiiniliste eriolukordadeni, samuti ligipääsu nt kohalike omavalitsuste poolt peredele pakutavatele toetustele. Nimetatud riskidega kaasnevad sotsiaalsed probleemid tekitavad ühiskonna ja riigi jaoks olulise küsimuse – kuidas neid lahendada? Arutelud erinevate võimaluste üle on Eesti avalikkuses aga hetkel alles algamas.

Jättes siinkohal kõrvale üksi last kasvatavate vanematega pered¹ ja keskendudes vabadele kooseludele võib tõstatada erinevaid põhimõttelisi küsimusi. Esiteks, kas on vaja lisaregulatsioone sotsiaalsete riskide ja probleemide maandamiseks neile inimestele, kellel on võimalus olemasolevate seaduste abil oma õigusi kaitsta? See küsimus on aktuaalne vabas kooselus olevate heteroseksuaalsete paaride puhul, kuna neil on oma õiguste kaitseks võimalik abielluda.

Kas inimesed, kes valivad mittetraditsioonilise perekonna vormi ehk vaba kooselu, teevad seda teadlikult ja võtavad vastutuse oma tegude ning nende tagajärgede eest? Kui mitte, siis võib-olla oleks uute regulatsioonide ja meetmete asemel lahenduseks inimeste teadlikkuse tõstmine? Elanikkonna

¹ Üksi last kasvatavate vanemate kohta on ilmunud ülevaatlisk poliitikaanalüüs Sotsiaalministeeriumi Toimetiste sarjas 4/2009. Sinisaar ja Tammpuu „Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikaameetmed“.

et alaealiste lastega mehed ja naised hindavad tööd kui vaheldust kodustele argiaskeldustele. Teisalt, laste olemasolu peres mõjutab meeste ja naiste tööga seonduvaid hoiakuid erinevalt. Teiste rühmadega võrreldes on alaealiste lastega naiste hulgas kõige vähem neid (9%), kellel perekond jääb töö tõttu mõnikord tahaplaanile. Alaealiste lastega meeste hulgas seevastu on selliste väidete osakaal kõige kõrgem (33%). Alaealiste lastega meeste hulgas oli keskmisest enam ka neid, kes väitsid, et töö neelab osa nende vabast ajast. Seega, laste ilmumisel perre mehed muutuvad pigem töökesksemaks ning pea kaks kolmandikku nendest leiab, et neil on laste jaoks liiga vähe aega.

Elanikkonnaküsitlus „Eesti 2008“ näitas, et olukorras, kus majanduslikud olud võimaldaksid inimestel teha valikuid töötamise ja kojujäämise vahel, jätkaks iga neljas vastaja töötamist täiskoormusega ja iga teine otsustaks osalise tööaja kasuks. Seega võime väita, et valdav osa nii meestest kui naistest jätkaks ka piisavate materiaalsete ressursside olemasolu korral ikkagi töötamist, teisisõnu – töö ei ole Eesti inimeste jaoks pelgalt leivateenimise moodus. Samas küsitluste tulemused,

mis näitavad, et küllaltki suur osa täna täiskohaga töötavatest meestest ja naistest eelistaks võimaluse korral töötamist osalise koormusega, annab tunnistust faktist, et praegu kipub lapsevanematel töö kõrvalt pere jaoks ja muudeks olulisteks tegevusteks liiga vähe aega jääma. Põhimõtteliselt sarnane oli pilt ka varasemates elanikkonnaküsitlustes.

Nagu eeldada võis, on mehed orienteeritud täiskohaga töötamise jätkamisele mõnevõrra selgemalt kui naised, ent 1993. aastaga võrreldes on erinevused meeste ja naiste võimalikes valikutest vähenenud. 2008. aastal oleks pea iga teine mees sarnaselt naistele valinud võimalusel osalise tööajaga töötamise. Kui materiaalne olukord seda võimaldaks, jätkaks täiskohaga töötamist iga viies naine. Naiste kojujäämise soovi mõjutas koolieelses eas laste olemasolu, meeste oma mitte. Alla 3-aastaste laste emadest jääks materiaalsete võimaluste olemasolul koju iga neljas (isadest 1%), 3–6-aastaste laste emadest 23% ja 7–13-aastaste laste emadest 21%. Samas nende naiste osakaal, kes sooviksid töötamist jätkata osalise koormusega, jäi 50–54% vahele.

teadlikkuse suurendamine inimeste informeeritud valikute tagamiseks on kindlasti vajalik. Ent jääb siiski küsimuseks, kui võrd laialdaselt ja hästi on seda võimalik teha. Kas me saame panna vastutuse ainult inimestele endile, eriti kui isiku tegude tagajärjed võivad oluliselt mõjutada ka näiteks peres kasvavaid lapsi? Mitmed Euroopa riigid² on läinud seda teed, et teatud (abielust erinev ja madalam) õiguste ja kohustuste tase garanteeritakse erinevates seadustes ka heteroseksuaalsetele vaba kooselu paaridele. Teatud riikides on antud võimalus oma vaba kooselu registreerida, mille tulemusel samuti laienevad inimestele õigused, mis pole küll kunagi samaväärsed ametlikus abielus olevate paaride omadega.

Eesti avalikkuses on vabas kooselus olevate heteroseksuaalsete paaride õigustest ja kohustustest räägitud vähem kui samasooliste paaride õiguste reguleerimise vajadusest. Ühelt poolt on Eesti ühiskond oma hoiakutelt üsna homofoobne (Eurobaromeeter nr 66, Maailma väärtuste uuring), ent teisalt on nende perede puhul ka õiguslikult erinev taust. Homoseksuaalsetel paaridel, erinevalt hetero-paaridest ei ole võimalik ametliku abielu kaudu oma õigusi ja kohustusi tagada. Eestis on samasooliste partnerite õiguste ja kohustuste reguleerimist käsitlevad arutelud enamasti keskendunud kas homofoobsetele argumentidele või varalistele õigustele. Ent rääkides sotsiaalsetest riskidest, on lisaks varalistele küsimustele, mida saaks lahendada näiteks eraõiguslike lepingutega,

selliste perede puhul keeruliseks probleemiks lastega seotud õigused ja kohustused – nii omavahelised kui seoses riigi või kohaliku omavalitsusega. Mil moel tagada, et samasooliste vanematega lapsi kasvataval perel oleks õigus riigi või kohaliku omavalitsuse poolt pakutavatele toetustele ja teenustele? Näiteks kuidas tagada, et aastaid koos lapsi kasvatanud (kasu) vanemal on lapse bioloogilise vanema surma või lahkumise järel võimalus hooldusõigusele, lapsega kohtumisele ning kohustus osaleda lapse ülalpidamises. Samuti, mis saab lapse õigustest? Kuidas korraldada seda, et laps ei kaotaks võimalust kohtuda oma (teise) vanemaga, kes on teda reaalselt kasvatanud? Muuseas samalaadsed probleemid võivad kerkida ka heteroseksuaalsete vabade kooselude puhul kui laps ei ole teise vanema poolt lapsendatud.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et meie ühiskonna ees seisab väljakutse – kuidas tagada perede, nii täiskasvanute kui laste, heaolu, õigused ja kohustused olukorras, kus perekond institutsioonina on juba muutunud ning veelgi muutumas. Arutlegem! ●

Mari Kalkun, MA, töötab sotsiaalministeeriumis laste ja perede osakonna juhatajana. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsioloogina ning töötanud samuti pikemat aega uuringufirmas TNS Emor. Peamisteks tööalasteks teemadeks on perepoliitika koordineerimine ning laste õiguste kaitse.

² Loe täpsemalt vabade kooselude ning nende reguleerimise kohta näiteks Reinomägi A., et al. „Abielu ja vaba kooselu: trendid, regulatsioonid ja hoiakud“. Sotsiaalministeeriumi toimetised 4/2008.

Tabel 2. Nõustumine tööd ja pereelu puudutavate väidetega mehed ja naised, lasteta ning alaealiste lastega peredes (2008, %)

	Lasteta		Lastega	
	Mehed	Naised	Mehed	Naised
Töokesksus				
Põhiline on minu jaoks kutsetöö, pere jääb mõnikord tahaplaanile	12	16	33	9
Kutsetöö on minu jaoks tähtis eneseteostuse viis	46	52	41	40
Kutsetöö on suureks vahelduseks kodustele argiaskeldustele	20	48	44	64
Töö neelab osa minu vabast ajast	43	40	54	32
Perekesksus				
Kõige tähtsam on mulle perekond, töö jääb mõnikord tahaplaanile	48	47	55	62
Töö tõttu on mul paljud kodused asjad laokile jäänud	24	30	32	28
Tunnen mõnikord süütunnet, et ei saa lastega piisavalt koos olla	-	-	63	45
Töö ja karjääri tõttu pidime lapse saamise edasi lükkama	23	24	9	6
Mul pole raskusi töö- ja pereelu ühitamisega	60	63	57	60

Allikas: TLÜ RASI elanikkonnaküsitlus „Eesti 2008“

Mitmed varasemad uurimused (vt nt Kinnunen *et al.* 1995, Mauno 1999 jt) on näidanud, et pereelu ja kutsetöö kokkusobitamisel juhtub sageli, et tööga seonduvad rõõmud ja mured leiavad tee koju ning mõjutavad pereelu, perega seonduvad probleemid aga tulevad tööle kaasa. Teine otsene mõju seisneb perele ja tööle kulutatud aja jaotumises – ühele valdkonnale lisaja näpistamises teise valdkonna arvelt. Üldiselt peetakse töö ja pereelu ühitamist peamiselt naiste, täpsemalt väikeste laste emade probleemiks. Eelnevalt tabelis 2 toodud andmete põhjal ilmnes, et ka isad tunnevad ja tunnistavad, et neil on teinekord töö tõttu laste jaoks liiga vähe aega jäänud, ent traditsioonilistest soorollidest lähtuvalt nähakse meest töö/pere kontekstis endiselt eeskätt pere majandusliku toimetuleku kindlustajana. Mehe roll abikaasana/partnerina ja lapsevanemana jääb sageli tahaplaanile.

Töö- ja pereelu ühitamist toetavad meetmed

.....

Läbi ajaloo on isa rolli perekonnas konstrueeritud eeskätt pere ülalpidamise, mitte aga lastega tegelemise ja igapäevases pereelus aktiivse osalemise kaudu (Hearn 2002). Uuest ja hoolivast isadusest hakati rääkima alles mõned aastakümned tagasi. Samas mitmed uurijad väidavad, et kuigi isaduse diskursus on muutumas, on isade reaalne käitumine paljuski kammitsetud sotsiaalselt

konstrueeritud soorollide poolt (Matta ja Knudson-Martin 2006).

Alates 1980. aastatest on paljudes lääneriikides vastu võetud mitmesuguseid perekonda ja isasid puudutavaid meetmeid. Ühe meetmena, mis peaks aitama võrdsustada lapsevanemate rolle ja toetama isa rolli oma laste elus, on osades Euroopa riikides mõlemale lapsevanemale antud individuaalne vanemapuhkuse kasutamise õigus. See tähendab, et teatud osa puhkusest on määratud konkreetset ühele vanemale ja teisele vanemale seda üle kanda ei saa (täpsemalt vt Järviste 2008). Näiteks Põhjamaades on kehtestatud isapuhkuse kvoodid, st erinevalt vanemapuhkusest, mida ema ja isa võivad omavahel jagada või kordamööda kasutada, saab kvoodiga määratud isapuhkust kasutada üksnes isa ja isa poolt kasutamata jäänud puhkusepäevi ei saa emale üle kanda. Mitmed uurimused on näidanud, et isade suuremal osalusel oma laste elus ja pereelus tervikuna on oluline tähtsus peresiseste suhete seisukohast (vt nt Marsiglio *et al.* 2000, Lamb 2004 jt). Samas, statistika näitab, et realselt kasutatavad ka Põhjamaade isad kvoodivälise vanemapuhkuse poolt pakutavat võimalust oma lastega rohkem koos olla suhteliselt harva (täpsemalt vt Gupta *et al.* 2006).

Eesti taasiseseisvumisele järgnenud perioodi iseloomustas pendeldamine erinevate väärtustesüsteemide vahel (Heinla 2009). Oma riigi taastamisega koos püüti taastada ka traditsioonilisi perekeskseid väärtusi ja stereotüüpseid soorolle, mis seostasid isa eeskätt töösfääriga ja ema peresfääriga. Teisalt, koos üliliberaalse

majandusmudeli järgimisega rõhutati individualistlikke väärtusi. Samal ajal olid ka perepoliitika-alased meetmed – kui kasutada perepoliitika laiemat käsitlust – vastuolulised ja ebajärjekindlad. Kord suleti lasteaedasad² mis pani paljud emad sundvaliku ette ja jättis nad koju laste juurde ka olukorras, kus nad oleksid soovinud edasi töötada. Kord jälle leiti, et lasteaedu võivad asendada kodused lapsehoidjad, kelle palkamine käis paljudele peredele üle jõu ning muutis ema töölemineku mõttekuks. Perepoliitika kitsamas mõttes keskendus eeskätt lastega perede majanduslikule toetamisele, st laste- ja peretoetustele.

Täiesti uudseks meetmeks tuleks pidada 2004. aastal vastu võetud vanemahüvitise seadust, mille eesmärk oli vanematele lapse sünni tõttu saamata jäänud töötasu kompenseerimine ning töö- ja pereelu ühitamise soodustamine. Vanemahüvitise seaduse vastuvõtmisele eelnesid ägedad debaadid seaduse eesmärkide, hüvitise arvestamise ja maksmise korra, tingimuste ja kestuse, aga ka soolise suunitluse üle. Pikkade vaidluste tulemuseks oli olukord, et algselt sooneutraalsena mõeldud vanemahüvitise seadus jättis jõustumise hetkel 2005. aastal lapse esimese kuue elukuu jooksul isa vanemahüvitise kasutamise õigusest ilma.

Vanemahüvitise seadust on mitmel korral muudetud ja parandatud ning parandus, mis võimaldab lapse isal vanemahüvitist saada alates lapse 70 päeva vanuseks saamisest, on isa tähtsust lapse esimesel eluaastal oluliselt suurendanud. Täna kehtiva vanemahüvitise seaduse kohaselt on nii lapse emal kui isal alates lapse 70-päevaseks saamisest kuni lapse pooleteiseaastaseks saamiseni õigus vanemahüvitisele. Esimesed 70 päeva pärast lapse sündi tähendavad ema jaoks sünnitus- ja

raseduspuhkust, edasi on perekonnal aga võimalik valida, kumb vanematest vanemahüvitist saab või millises ulatuses ema või isa lapsehoolduspuhkust kasutab. Kompenseeritav töötasu tähendab seda, et isa võib emaga võrdsetel alustel jääda lapsega koju, saades edasi lapse sünnile eelnenud kalendriaasta keskmist palka.

Rahwalugemine näitas kurba tõsiasja – rahva juurdekasvu vähenemist. Sellepärast tuleb lastekaitse korraldust meil väga tõsiselt võtta. Seni on meil lastekaitse ja nende eest hoolitsemise alal juba ühte teist tehtud, kuid kõike seda on vähe ja see on ühekülgne. (Ida Hellat 1924)

Sotsiaalkindlustusameti statistika näitab, et isade puhul on vanemahüvitise kasutamine siiski pigem erand kui reegel. Tabelis 3 on toodud aastate 2005–2008 andmed aastalõpu seisuga ja 2009. aasta andmed vanemahüvitise määramise kohta. Viimastel aastatel on isade osakaal hüvitise saajate hulgas tasapisi kasvanud, ent seda põhiliselt hüvitist maksimaalses suuruses saavate vanemate hulgas.

Viimase paari aasta jooksul toimunud isade osakaalu suurenemisest vanemahüvitise saajate hulgas võiks ju järeldada, et traditsioonilised pererollid on ka Eestis hakanud murenema ning hooliv isadus või uus isadus on ka meie meeste hulgas levimas. Teisalt tuleks arvestada faktiga, et meil on meeste keskmine sissetulek

² Lasteaia all on mõeldud lastepäevakodusid, sh lastesõimesid.

Tabel 3. Isade osakaal vanemahüvitise saajate hulgas (2005–2009, %)

Seisuga	Määratud hüvitised			
	Määratud kokku		Maksimaalses suuruses	
	Emale, %	Isale, %	Emale, %	Isale, %
31.12.2005	98,3	1,6	96,7	3,3
31.12.2006	97,9	2,0	96,2	3,8
31.12.2007	94,8	5,0	90,4	9,6
31.12.2008	94,2	5,6	84,5	15,3
30.11.2009	91,5	8,3	77,4	22,4

Allikas: Sotsiaalkindlustusameti andmebaas

enamasti naiste omast suurem, mistõttu tänases ebastabiilses majandus- ja tööturu situatsioonis võib isa ema asemel lapsega koju jäämise puhul olla tegu mitte niivõrd muutunud rollimudelitega, kuivõrd pere majandusliku heaolu seisukohalt kõige ratsionaalsema otsusega. Kas ja mil määral me võime rääkida isa rolli muutumisest, seda näitab aeg.

Kokkuvõte

Mitmetele uurimustele ja küsitlustele toetudes võib öelda, et Eesti ühiskonnas on soostereotüüpsed hoiakud ja traditsioonilised rollimudelid üsnagi laialt levinud. Oma osa on selles ilmselt nii nõukogudeaegsel silmakirjalikul ideoloogial meeste ja naiste rollidest ühiskonnas kui ka meie viimase paari aastakümne kogemuste vastuolulisusel, kus on pendeldatud sõjaeelse Eesti Vabariigi aegsete traditsiooniliste perekesksete väärtuste ja üliliberaalsel majandusmudelil põhinevate individualistlike väärtuste rõhutamise vahel. Ka perekonda puudutavates meetmetes on puudunud järjekindlus, kas või näiteks laste päevahoiu korraldamise osas. Ilmselt võib segadust ja ebajärjekindlust uute perepoliitika alaste meetmete väljatöötamisel paljuski pidada üleminekuaja „lastehaiguseks“, millest 21. sajandil on aeg vabaneda.

Samas võib tänagi ikka ja jälle kuulda ning lugeda naiste orienteeritusest kodule ja meeste orienteeritusest tööle ja karjäärile. Erinevate uurimuste tulemused näitavad, et nii mehed kui naised väärtustavad perekonda ja tööd üsnagi sarnaselt, st nii meeste kui naiste jaoks on mõlemad olulised ja tähtsad. Uurimused näitavad ka seda, et vahed meeste ja naiste töö-kodu orientatsioonides ei ole kuigi olulised ning viimastel aastatel on need vahed pigem vähenenud kui suurenenud. Seega oleme tegemas olulisi samme Põhjamaade väärtusteruumi suunas, kus meeste ja naiste puhul väärtustatakse nii nende tööga seonduvaid kui ka perega seonduvaid rolle. Kõik perepoliitika alased meetmed, mis aitavad pereelu ja tööd paremini ühitada, on ülimalt teretulnud. Seejuures ei tohiks need meetmed olla suunatud üksnes naiste paremale kaasamisele tööellu, vaid toetama ka isade rolli laste kasvatamisel ja koduses elus tervikuna. Viimased muudatused vanemahüvitise seaduses näitavad, et selles suunas ka liigutakse.

Samas on mitmed uurimused näidanud, et suures osas Eesti peredes on peresisesed rollid endiselt üsna traditsioonilised. Eesti omapära on see, et naiste ja meeste keskmiste palkade erinevus teeb suuremas osas kahe vanemaga peredes isast peamise leivateenija ja

perekonna toitja ka muidu tänapäevaseid soorolle pooldavate abikaasade/partnerite puhul. Kui sellega kaasneb arusaam, et suurema sissetuleku saajal on perekonnas oluliste asjade üle enam otsustamisõigust ja vähem kohustus kodutööde tegemisel, ei ole naiste topeltkoormuse vähenemist loota. Teatavasti toimub laste esmane sotsialiseerimine kodus ja perekonnas. Tänapäeval traditsiooniline peresisene rollijaotus loob olukorra, kus laps saab kodust kaasa üsnagi traditsioonilised rollimudelid. Seega võib perekonda täna pidada üheks institutsiooniks, kus stereotüüpseid rollihoiakuid taastoodetakse. Väärtushinnangud ja hoiakud muutuvad aeglaselt ning sammud ja meetmed, mis võimaldavad traditsioonilisi rollihoiakuid muuta, aitavad kaasa töö ja pereelu paremale ühitamisele.

Kasutatud allikad

- Almqvist, A.-L. (2008). Why most Swedish fathers and few French fathers use paid parental leave: an exploratory qualitative study of parents. *Fathering*. 6 (2), 192–200.
- Beck-Gernsheim, E. (2002). *Reinventing the Family*. Cambridge: Polity Press.
- Derman, N. et al. (2005). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut ja Sotsiaalministeerium. [http://213.184.49.171/www/gpweb_est_gr.nsf/HtmlPages/SVmonitooring_2005/\\$file/SVmonitooring_2005.pdf](http://213.184.49.171/www/gpweb_est_gr.nsf/HtmlPages/SVmonitooring_2005/$file/SVmonitooring_2005.pdf).
- Goldberg, W.A., Tan, E.T., Thorsen, K.L. (2009). Trends to academic attention to fathers, 1930–2006. *Fathering*. 7 (2), 159–179.
- Gregory, A., Milner, S. (2008). Fatherhood regimes and father involvement in France and the UK. *Community, Work and Family*. 11 (1), 61–84.
- Gupta, N. D., Smith, N., Verner, M. (2006). Child care and parental leave in the Nordic countries: A model to aspire to? *ISA Discussion Paper*. 2014.
- Haas, L., Hwang C. P. Is fatherhood becoming more visible at work? Trends in corporate support for fathers taking parental leave in Sweden. *Fathering*. 7 (3), 303–321.
- Hansson, L., Kelam, A. (2004). Perekond ja pere. Teoses Hansson, L. (toim.) *Valikud ja võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Hansson, L. (toim.) (2004). *Valikud ja võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Hansson, L. (toim.) (2009). *Töö, kodu ja vaba aeg: argielu Eestis aastatel 1985–2008*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Hearn, J. (2002). Men, fathers and the state: national and global relations. Teoses Hobson, B (toim.) *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heinla, E. (2004). Eluväärtused. Teoses Hansson, L. (toim.) *Valikud ja võimalused: argielu Eestis aastatel 1993–2003*. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Heinla, E. (2009). Eluväärtused Eesti taasiseseisvumise künnisel ja majanduskriisi eelõhtul. Teoses Hansson, L. (toim.) *Töö, kodu ja vaba aeg: argielu Eestis aastatel 1985–2008*. Tallinn: TLÜ.

- Helemäe, E. (2006). Sooline võrdväarsus töösfääris. *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut ja Sotsiaalministeerium.
- Hellat, I. (1924). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Hochschild, A. (1989). *The Second Shift*. New York: Viking Penguin.
- Inglehart, R., Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19–51.
- Järve, M. (2006). Sooline võrdõiguslikkus Eesti ühiskonnas: eluväärtused. *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut ja Sotsiaalministeerium.
- Järviste, L. (2008) *Isadust toetavad poliitikameetmed Eestis ja Euroopas. Sotsiaalministeeriumi toimetised*. 6/2008. Tallinn.
- Kinnunen, U., Loikkanen, E., Mauno, S. (1995). *Työn ja perheen vuorovaikutus: ongelmien yleisyys, syyt ja seuraukset*. Jyväskylän yliopiston perhetutkimusyksikön julkaisuja. 5.
- Laidmäe, V.-I. (2006). Sooline võrdõiguslikkus peresfääris: Majanduslik toimetulek. *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut ja Sotsiaalministeerium.
- Lamb, M. E. (2004). *The Role of Father in Child Development*. 4th edition. New York: Wiley.
- Lammi-Taskula, J. (2008). Doing fatherhood: understanding the gendered use of parental leave in Finland. *Fathering*, 6 (2), 133–148.
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D., Lamb, M. E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1173–1191.
- Matta, D. S., Knudson-Martin, C. (2006). Father responsivity: Couple process and the construction of fatherhood. *Family Process*, 45 (1), 19–37.
- Mauno, S. (1999). *Job Insecurity as a Psychological Job Stressor in the Context of the Work-Family Interface*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Narusk, A., Hansson, L., Kelam, A., Laidmäe, V.-I. (1999). *Väärtushinnangute ja hoiakute muutumine Eestis. Eesti inimarengu aruanne 1999*. 30–35.
- Pajumets, M. (2007). Ei maksa selle isatamisega väga üle ka pingutada. Lapsevanemate isapuhkusest loobumise diskursused. *Ariadne Lõng*. VII 1/2, 49–64.
- Pfau-Effinger, B. (2003). *Family, Work and Culture in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Randoja, M. (2008). *Naised ja mehed palgatöajõus. Eesti Statistika Teemaleht*. 3/2008.
- Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2005. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut ja Sotsiaalministeerium.
- Sotsiaalkindlustusameti andmebaas. http://www.ensib.ee/frame_eelarve.html
- Statistikaameti andmebaas. <http://www.stat.ee/valdkonnad/rahvastik/rahvastikusyndmused>
- Steinmetz, S., Clavan, S., Stein, K. (1990). *Marriage and Family Realities: Historical and Contemporary Perspectives*. Harper & Row Publishers.
- Toming, M.-L. (2007). Isarolli muutumine – isa lapsega kodus. *Ariadne Lõng*. VII 1/2, 65–76.

Vaesus kui soolistunud nähtus

Marre Karu

Lühikokkuvõte

.....

Vaesus on kõikjal Euroopas soolistunud nähtus – mehed ja naised kogevad vaesust erineval määral, aga ka nende vaesusesse langemise põhjused on erinevad. Seetõttu võib sooliste erinevuste väljaselgitamine ning arvesse võtmine aidata vaesuse vastu võitlemist oluliselt efektiivsemaks muuta.

Eestis nagu ka enamikus teistes Euroopa riikides on naiste vaesus suurem kui meeste vaesus – vaestes leibkondades elab rohkem naisi kui mehi. Eriti silmatorkav on nende leibkondade vaesus, kus ainsaks täiskasvanuks on naine, näiteks üksikvanemad ja üksi elavad eakad. Ühest küljest on nende leibkondade sissetulekud madalad, kuna neid peab üleval vaid üks inimene. Teisalt on naiste positsioon tööturul halvem – nii nende tööhõive kui ka palgatase on keskmiselt madalam kui meestel. Kuigi töötus on üheks peamiseks vaesusriskiks, ei piisa alati ka tööst saadavast sissetulekust, et leibkonda ülal pidada. Sellises olukorras olevaid inimesi nimetatakse töötavateks vaesteks ning ka nende hulgas on naisi rohkem kui mehi. Naiste nõrgema tööturu positsiooni taga on suuresti traditsioonilised soorollid ning naiste suuremad kohustused koduses sfääris, mis takistavad neil meestega võrdselt tööturul konkureerimist.

Kuigi vaesuse vähendamisel on oluline otsene riskirühmade toetamine näiteks peretoetuste, üksikvanematoetuste, pensionisüsteemi ja elatisabi kaudu, tuleks ennekõike panustada kõigi inimeste iseseisva toimetuleku suurendamisele. Kõik soolisele võrdsusele suunatud meetmed võivad oluliselt aidata kaasa naiste materiaalse iseseisvuse suurendamisele ning vähendada vaesuse feminiseerumist. Samas on oluline pöörata tähelepanu niisugustele vaesuse riskirühmadele, mille esindajateks on reeglina mehed – koolist väljalangenud, alkoholismi ning narkosõltuvuse küüsi sattunud või kodutud.

MARRE KARU, MA, on poliitikauuringute keskuse Praxis analüütik ja Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi doktorant. Tal on magistrikraad sotsiaalpoliitika analüüsi alal Leuveni Ülikoolist Belgias. Marre Karu senised tööd on hõlmanud teemasid, nagu paindlikud töövormid töö- ja pereelu ühitamisel, lapsehoolduspuhkusel mehed, vanemahüvitise mõju, töötingimused ja kollektiivsed töösuhted, võrdsed võimalused tööturul.

Sissejuhatus

Euroopas elas 2007. aastal suhtelises vaesuses 16% meestest ja 18% naistest, kokku 79 miljonit Euroopa Liidu kodanikku (Eurostat 2009). Pea kõigis Euroopa Liidu riikides on naiste vaesus mõnevõrra suurem kui meeste vaesus, kuid Eurostati andmetel oli Eestis meeste ja naiste vaesuse erinevus suurem kui üheski teises riigis ehk 5 protsendipunkti. 22% Eesti naistest ja 17% Eesti meestest elas suhtelises vaesuses. Soolised erinevused on veelgi suuremad, kui vaadata riskirühmi, näiteks eakaid ja üksikvanemaid.

Seega on vaesus feminiseerunud nähtus, mis puudutab pea kõikjal naisi rohkem kui mehi. Vaesuse feminiseerumisest hakati rääkima esmalt Ameerikas 1970. aastatel (Goldberg ja Kremen 1990), kuid samasugune trend ilmneb ka Euroopas ja mujal maailmas. Üldiste ühiskonna arengute valguses on naiste üha suurem osakaal vaeste hulgas paradoksaalne, kuna just viimastel aastakümnetel on soolise võrdõiguslikkuse osas palju saavutatud – diskrimineerimist keelavad seadused kehtivad kõikjal, naiste olukord hariduses ja tööturul on märgatavalt paranenud (Bianchi 1999). Eestis on naised kõrgemalt haritud kui mehed, suurem osa naisi käib tööl ning teenib seega ise endale elatist, mis peaks tagama iseseisvuse ja iseseisva toimetuleku.

Seega peaks Eestis olema naiste olukord ning iseseisev toimetulek parem kui kunagi varem. Muutusi on ühiskonnas toimunud aga teisigi. Üheks olulisemaks on muutused perekonnas – abiellumist lükatakse edasi, lahutuste hulk suureneb, abieluvälised lapsed muutuvad aina tavapärasemaks (McLanahan ja Kelly 1999). Mitmekesistunud perevormide ning lagunevate perekondade kontekstis on üha rohkem naisi, kes peavad või soovivad iseseisvalt iseenda ja oma laste toitmiseks toime tulla. Kodused kohustused ja laste kasvatamine aga raskendavad naiste edukat konkureerimist tööturul. Näiteks on just naised need, kes jäävad lapsehoolduspuhkusele ja haige lapsega töölt koju. Selline olukord võib raskendada karjääri tegemist, mõjutada palka või isegi tööle värbamist. Sooline palgalõhe ning naiste kontsentreerumine madalamapalgalistele töökohtadele toovad aga kaasa selle, et naiste isiklik sissetulek on keskmiselt meeste omast madalam. Seetõttu on naiste vaesusesse sattumise risk oluliselt suurem, eriti kui nad leiavad end järsku olukorrast, kus nad on jäänud oma pere ainsaks rahateenijaks.

Ka märkimisväärne osa meestest elab leibkonnades, mille sissetulekud jäävad allapoole suhtelise

vaesuse piiri, kuid vaesuses elavate meeste osakaal on madalam ning mehhanismid, kuidas mehed ja naised vaesusesse langevad või sellest välja tulevad, on erinevad (Cantillon ja Nolan 2001). Naiste vaesus on peamiselt tingitud nende kohustustest seoses lastega ning halvemast positsioonist tööturul (Peterson ja Lewis 2001) ning samuti tugevalt seotud naiste elutee mitmesuguste sündmustega nagu lahutus, üksikvanemaks jäämine ja lesestumine. Meeste puhul on olulisteks vaesuse riskirühmadeks näiteks pikaajalised töötud, vangist vabanevad ja kodutud. Samuti mõjutavad meeste vaesusesse langemist sellised riskitegurid nagu koolist väljalangemine, alkoholism ja narkomaania. Kuigi suur osa riskirühmadest koosneb peamiselt kas naistest või peamiselt meestest, on soo perspektiiv oluline ka nende gruppide analüüsimisel, kus on nii mehi kui naisi, et välja selgitada erinevad vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse põhjused, ulatus ja vorm. Näiteks võib tuua migrandid ja puuetega inimesed (Fagan *et al.* 2006).

Ühiskond on sundinud naist nälja ja wiletsuse surwel perekonna, õigem mehe peale lootma, kes talle neil aegul toeks oleks ja seega on ta naise ikka ja ikka jälle surunud mehe mõjuwõimu piirkonda. Juba see teadmine naisel, et ta oma jõuga ikkagi läbi ei saa, et ta lõppude lõpuks ikkagi mehe toetust tarwitab, rööwib naisel huwi wälise töö wastu, asetab eesrinda perekonnaga seotud küsimused, teeb teda töös ükskõikseks ning algatuskehvaks.
(Emma Asson-Peterson, 1924)

Vaesuses elamine tekitab väga mitmesuguseid probleeme. Pikemat aega väga madalatest sissetulekust elamine põhjustab inimestele stressi, mõjub halvasti eluaseme kvaliteedile ja tervisele ning võib kaasa tuua sotsiaalse isolatsiooni (Fagan *et al.* 2006). Vaesuses olles võivad probleemid kuhjuda ning viia eriti ekstreemsetel juhtudel kodutuse ning muude sotsiaalsete probleemideni. Naiste vaesusega kaasneb ka laste vaesus, mis tähendab, et koos vaesuse feminiseerumisega toimub ka vaesuse juventiseerumine ehk laste vaesuse süvenemine (Bianchi 1999). Vaesuses üles kasvavad lapsed kogevad suurema tõenäosusega hilisemas elus töötust, madalat

palka ning halvemat tervist, samuti võivad nad kanda vaesuse edasi oma lastele. Vaesuse põlvkonnast põlvkonda edasi kandumise ahela katkestamist peetakse üheks 21. sajandi alguse olulisemaks väljakutseks (Vleminckx ja Smeeding 2001).

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade vaesuse tasemest Eestis viimase kümne aasta jooksul, keskendudes ennekõike vaesuse soolistatusele ning meeste ja naiste vaesuse põhjustele. Esmalt käsitletakse vaesuse mõistet ja selle mõõtmisviise, seejärel vaadatakse meeste ja naiste vaesust Eestis ning seda, millised naised ja mehed on Eestis vaesed ja kas töö aitab alati vaesusest välja. Lõpetuseks vaadatakse, milline on sotsiaalpoliitika roll vaesuse ning selle feminiseerumise vähendamisel.

Mis on vaesus ja kuidas seda mõõdetakse?

.....

Vaesus on üks nendest mõistetest, millel on vaatamata intuiitiivselt mõistetavale sisule ja igapäevasele kasutusele terve rida definitsioone, dimensioone ja mõõtmisviise. Tegu on niivõrd mitmetahulise ja keeruka nähtusega, et seda ei ole võimalik üheselt mõista. Vaesust on defineeritud kui ressurside puudumise tõttu ühiskonna tavaelust kõrvalejäämist (Townsend 1979). Enamasti keskendutakse vaesust uurides selle rahalisele mõõtmele ehk sissetulekuvaesusele, mis on üsna lihtsasti mõõdetav. Samas ei pruugi ainuüksi rahaline mõõde alati kirjeldada inimeste individuaalset vaesuse kogemust ning ilmajäetust mitmesugustest ühiskonnaelu aspektidest. Näiteks kasutatakse Erik Allardi (1993) elukvaliteedi kontseptsiooni, kus lisaks materiaalsetele vajadustele eristatakse ka sotsiaalseid vajadusi ja isiksuse arengule suunatud vajadusi. Laiemaid vaesuse käsitlusi kasutatakse analüüsides ning statistikas aga üsna vähe. Ka käesolev artikkel keskendub andmete kättesaadavuse tõttu ennekõike sissetulekuvaesusele.

Üheks peamiseks sissetulekuvaesuse mõõtmise arutelupunktiks on see, kas käsitleda vaesust n-ö absoluutse või suhtelisena. Absoluutse vaesuse piir arvutatakse arvestuslike minimaalsete kulutuste baasil. Absoluutses vaesuses elavatel leibkondadel pole piisavalt ressursse, et rahuldada elamiseks minimaalseid vajadusi – osta toitu ja võimaldada endale eluaset, mis vastaks ühiskonna normidele ja standarditele.

Teise lähenemise järgi peetakse aga vaeseks neid, kelle sissetulekud võrreldes ülejäänud ühiskonnaliikme-

tega on tunduvalt madalamad. Seda nimetatakse suhteliseks vaesuseks. Suhteline vaesus iseloomustab sissetulekute jaotust ühiskonnas ning suhteliselt vaesteks peetakse neid leibkondi, kelle sissetulek leibkonnaliikme kohta jääb alla teatud sissetulekute taset ehk suhtelise vaesuse piiri. Eelduseks on, et kui sissetulek langeb allapoole suhtelise vaesuse taset, viitab see ühiskonnas aktsepteeritud minimaalsest elustandardist ilmajäämisele. Kõige levinum suhtelise vaesuse piir on 60% leibkonnaliikme sissetuleku mediaanist, kusjuures kasutatakse tarbimiskaale 1:0,5:0,3¹. Nende kaalude kohaselt moodustab teise täiskasvanud leibkonnaliikme tarbimine esimese täiskasvanud leibkonnaliikme tarbimisest 50% ja alla 14-aastase lapse tarbimine 30%.

Indiviidi seisukohalt on absoluutne vaesus oluliselt suurem probleem kui suhteline vaesus, kuna absoluutses vaesuses olevatel inimestel ei jagu ressursse minimaalseks äraelamiseks. Samas seab ka allpool suhtelist vaesuspiiri elamine olulisi piiranguid inimeste valikutele ja võimalustele ühiskonnas osalemiseks. Euroopas on seatud eesmärgiks pigem saavutada see, et kogu ühiskond jagaks kõrge heaolutaseme vilju, mitte ei saavutaks vaid minimaalset toimetulekut (Eurostat 2005). Sel põhjusel keskendutaksegi statistika kogumisel ning analüüsimisel nii Eestis kui Euroopas peamiselt suhtelise vaesuse käsitlemisele.

Kolmandaks vaesuse mõõdikuks, mis läheb pelgalt rahasummade mõõtmisest kaugemale ning vaatab inimeste elamistingimusi, on materiaalne ilmajäetus ehk deprivatsioon. Eurostati poolt kasutatava ilmajäetuse puhul on defineeritud üheksa konkreetset eset, tegevust jms, mida peetakse ühiskonnas normaalseks eluks vajalikuks, ning küsitakse leibkonnaliikmetelt, kas nad saavad neid endale lubada. Kui rahalise vaesuse mõõdikud näitavad ennekõike inimeste rahaliste ressurside ja võimaluste olemasolu, siis deprivatsiooni mõõdik vaatab inimeste eluolu, sõltumatult sissetulekute suurusest. Mitmed uuringud on leidnud, et rahaline vaesus ja deprivatsioon ei käi koos ning rahaliselt vaesed pered ei pruugi kannatada deprivatsiooni käes, samal ajal kui pered, kes pole vaesuses, kannatavad deprivatsiooni käes (Russel ja Whelan 2004). Seega on inimeste reaalne eluolu ja elamistingimused küll otseselt seotud leibkonna sissetulekute suurusega, kuid on oluliselt kujundatavad

1 Suhtelise vaesuse puhul on tarbimiskaalud 1:0,5:0,3 ehk leibkonna teise ja iga järgmise täiskasvanu osatähtsus tarbimises on 0,5 ja iga lapse 0,3. Leibkonna tarbimiskaalude summaga jagatud sissetulekut nimetatakse ekvivalentnetosissetulekuks. Vaeseks liigitatakse need leibkonnad, kelle ekvivalentnetosissetulek on 60% ekvivalentnetosissetuleku mediaanist väiksem. Vaesuse mõõtmisest Eestis vaata lähemalt nt Tiit (2006).

leibkonnaliikmete valikute ning erinevate kulutustega seotud otsuste poolt.

Leibkondade erinev käitumine on üks põhjus, mis muudab vaesuse analüüsimise soo perspektiivist keerukaks. Kuna vaesust mõõdetakse enamasti leibkonna või perekonna tasandil, eeldatakse, et leibkonnasiseselt toimub ressursside võrdne jagamine ning et kõik leibkonnaliikmed kogevad vaesust ühel määral. Samas ei ole teada, millised on ressursside jagamisega seotud otsused leibkonna sees. Ei ole teada, kuivõrd ja mil määral tegelikult toimub ressursside ühine kasutamine, kuidas jagunevad perekonnas abikaasade või elukaaslaste sissetulekud erinevate kulutuste katmisel – kuivõrd on tegu ühise rahaga, kuivõrd kulutab igaüks täpselt seda, mida teenib. Samuti ei ole teada, kuivõrd on laste ja majapidamisega seotud kulutused naise kui koduse elu eest vastutaja kanda või kuidas jagatakse sissetulekud peredes, kus vaid üks täiskasvanu töötab. Näiteks otsustavad küll ligi pooltes Eesti peredes naised ja mehed ühiselt igapäevaste ostude tegemise üle, kuid 36% peredes on otsustajaks enamasti või alati mees. Lisaks esineb ligikaudu pooltel inimestel oma abikaasa või elukaaslastega erimeelsusi raha kasutamise osas (Vainu 2009).

Seega tekib paarisuhetes või muudes leibkonnavormides elavate inimeste puhul terve rida vastamata küsimusi ühiste ressursside kasutamise ja jagunemise kohta, mis viitab sellele, et tavapärased vaesuse indikaatorid ei pruugi anda väga täpset ülevaadet meeste ja naiste vaesuse levikust ühiskonnas. Eeldus, et ressursid leibkonnas jagunevad võrdselt, ei pea ilmselt enamasti paika. Inglismaal läbi viidud uuring näitas muuhulgas, et paarisuhetes elavad naised kulutavad mehest rohkem raha toidule, lapsehoiuteenustele, haridusele ja laste riidele (Pahl 2000).

Kuna naiste palgad on meeste palkadest keskmiselt madalamad ja naiste hulgaks on ka mitteaktiivsus kõrgem (vt ka artikkel „Mehed ja naised tööelus“, lk 26), on naiste kasutada väiksem hulk isiklikku raha. Isiklik sissetulek annab suurema otsustusvabaduse ning sõltumatuse teistest inimestest, mis lastega naiste puhul võib mõnikord väga oluliseks osutada näiteks perevägivalla, lahutuse või muidu halbade suhete korral, et oleks võimalik isiklik eluase muretseda ning laste ülalpidamist tagada. Tervelt 45% abielunaistest ning 54% lastega Eesti naistest ütleb, et nad sõltuvad materiaalselt mõnest oma pere-liikmest, enamasti abikaasast (Vainu 2009).

Võttes arvesse asjaolu, et vaesus on väga mitmetahuline nähtus, mille mõõtmisel on mitmeid metodoloogilisi raskusi – eriti indiviidi tasandil – annab järgnevalt alajaotus olemasoleva statistika põhjal ülevaate sellest,

milline on naiste ja meeste vaesus Eestis. Seejärel vaatame meeste ja naiste erineva vaesustaseme põhjuseid ja vaesusesse langemise mehhanisme. Peatükk keskendub materiaalsele vaesusele, rõhuasetusega suhtelisele vaesusele, kuid võimaluste piires käsitletakse ka absoluutset vaesust ning ilmajaetust.

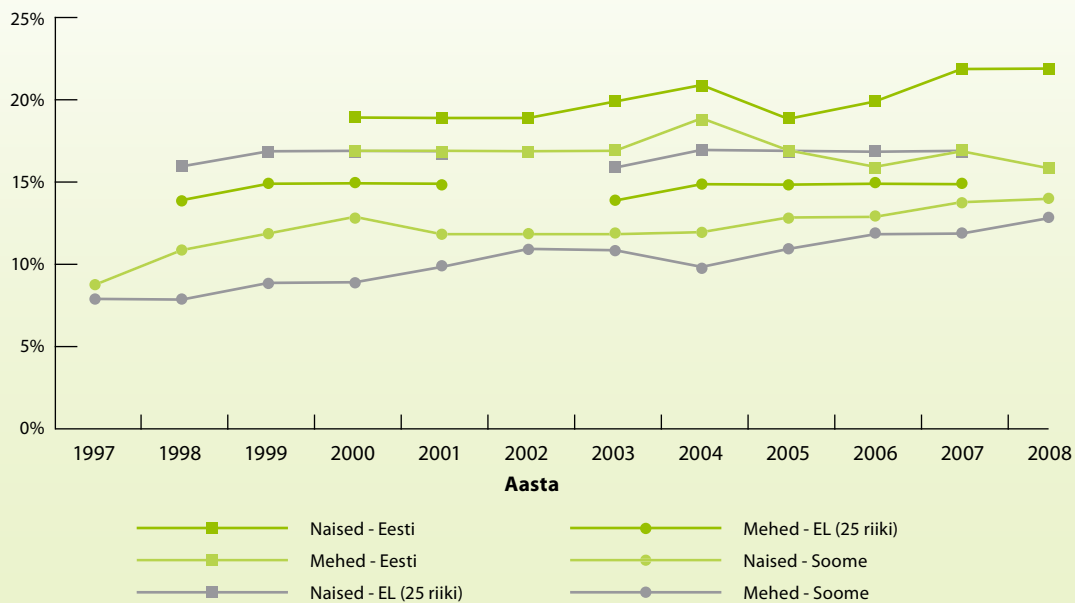
Meeste ja naiste vaesus Eestis

Eestis arvutatakse vaesuse näitajaid regulaarselt juba üle kümne aasta. Absoluutne vaesus on aja jooksul oluliselt vähenenud, kuid suhtelise vaesuse tase ühiskonnas tervikuna on püsinud suhteliselt stabiilne või isegi pisut tõusnud. 1990. aastate keskpaigas läbiviidud uuringud ei näidanud absoluutse vaesuse määras soolist erinevust. Näiteks 1997. aastal elas allpool absoluutse vaesuse piiri 37,2% meestest ja 37,9% naistest (Kutsar *et al.* 1999). 2004. aastaks langes absoluutse vaesuse tase 17%-ni ning 2008. aastaks 8%-ni, kuid milline on sooline erinevus, ei ole teada. Majanduslanguse olukorras, kus tööpuudus oluliselt suureneb ning palgad langevad, võib ette näha absoluutse vaesuse märgatavat suurenemist. 2009. aasta III kvartali seisuga oli tööpuudus juba 14,6% (statistikaamet). 2000. aastal, kui tööpuudus oli niisama suur, oli absoluutse vaesuse näitaja 26%.²

Suhtelise vaesuse määr on Eestis aastatel 2000–2007 olnud stabiilselt 18–19%. Kogu perioodi jooksul on allpool suhtelise vaesuse piiri elavate naiste osakaal olnud suurem kui meeste osakaal. Naiste vaesus on sealjuures näidanud kasvavat trendi. Kui 2000. aastal elas 19% naistest allpool suhtelise vaesuse piiri, siis 2008. aastal 22%. See ületab Euroopa Liidu (25 riigi) keskmise 5 protsendipunktiga (joonis 1). Meeste vaesus on vähenenud samal ajal 17%-lt 16%-ni, mis on lähedal Euroopa Liidu keskmisele. Eurostati andmetel elas 2007. aastal keskmiselt 15% Euroopa Liidu meestest ja 17% naistest allpool suhtelise vaesuse piiri. Vaesuse tase varieerub riigiti oluliselt, kuid naiste vaesusnäitajad on peaaegu kõikjal suuremad kui meeste vaesusnäitajad. Soomes näiteks elas 2008. aastal allpool suhtelise vaesuse piiri 12% mehi ja 14% naisi (Eurostat). Seega on Eesti meeste suhtelise vaesuse tase Euroopa Liidu keskmisel tasemel, Eesti naiste vaesus aga Euroopa keskmisest oluliselt kõrgem. 2008. aastal oli Eestist suurem naiste vaesus vaid Lätis (28%).

² Kuigi 2000. aasta andmed annavad alust spekulatsioonidele absoluutse vaesuse kasvu üle, ei pruugi see 2009. ja 2010. aastal nii kõrgele tõusta, kuna on toimunud muudatusi sotsiaaltoetuste süsteemis, ennekõike töötuskindlustussüsteemis, mis toetab varasemast rohkemaid inimesi.

Joonis 1. Suhtelise vaesuse määr Eestis, Euroopa Liidus (25 riiki) ja Soomes soo lõikes (1997–2008, %)

Allikas: Eurostat

Milliseid leibkondi loetakse Eestis vaeseks? 2007. aastal oli absoluutse vaesuse piiriks 2341 krooni esimese täiskasvanud leibkonnaliikme kohta. Suhtelises vaesuses elavaks loeti aga neid, kelle leibkonna sissetulekuks oli 4339 krooni kuus esimese täiskasvanud pereliikme kohta (tabel 1). Teiste täiskasvanute kohta pidi leibkonnal arvestuslikult olema vähemalt pool ning iga lapse kohta kolmandik sellest summast, et leibkond jääks suhtelise vaesuse piirist ülespoole. Kahe lapse ja kahe täiskasvanud inimesega leibkonda peeti seega suhtelises vaesuses elavaks, kui selle kuusissetulek jäi allapoole 9113 krooni. Palkade kiire kasv on suhtelise vaesuse piiri jõudsalt tõstnud – veel aasta varem pidi leibkonna sissetulek ületama vaid 7306 krooni piiri, et tõsta perekond vaesuspiirist ülespoole (statistikaamet). Seega on suhtelise vaesuse tase oluliselt mõjutatud palkade üldisest jaotusest ja ebavõrdsusest ning üldine palgatõus ühiskonnas tõstab ka vaesuspiiri.

Ka alampalga arengud mõjutavad vaesuse taset. Eestis lepitakse alampalga tase kokku iga-aastaselt sotsiaalpartnerite ehk ametiühingute ja tööandjate vahel. Mida paremini alampalga tase üldise palgatõusuga sammu peab, seda väiksemaks muutub üldine palkade ebavõrdsus ning väheneb vaesuses elavate inimeste hulk.

Tabel 1 näitab riikliku alampalga ning naiste ja meeste keskmiste palkade suurusi viimastel aastatel, mis võimaldab paremini hinnata vaesuspiiride suurust. Näeme, et alates 2005. aastast ei piisa alampalgast isegi selleks, et üheliikmelisele leibkonnale piisavat sissetulekut tagada – alampalk jääb allapoole suhtelise vaesuse piiri. Küll aga oli alampalk piisavalt suur, et aidata pere välja absoluutsest vaesusest. 2001. aastal leppisid sotsiaalpartnerid kokku, et 2008. aastaks tõuseb miinimumpalk 41%-ni keskmisest palgast, kuid 2008. aastal oli see vaid 34% (Karu ja Nurmela 2008). Alampalgal ning selle suurusel on potentsiaal mõjutada vaesuse soolistumist ning naiste vaesust, kuna naised töötavad rohkem madalalpalgalistel töökohtadel kui mehed. Statistikaameti andmetel sai 2007. aastal 3,5% mehi ja 5,9% naisi miinimumpalka. 2003. aastal puudutas alampalk 7,3% naisi ja 5,5% mehi (sotsiaalministeerium 2008a). Ka keskmine sissetulek jääb naistel tunduvalt madalamaks kui meestel (tabel 1).

Samas, kuigi naiste suhtelise vaesuse määr on kõrgem kui meestel, on vaesuses elavad mehed vaesemad kui naised. Seda, kui vaesed on vaesed, iseloomustab suhtelise vaesuse süvik, mis näitab, kui palju erinevad vaesuses olevate inimeste sissetulekud vaesuspiirist. Tabel 2 näitab, et olukord on aja jooksul mõnevõrra paranenud, kuid siiski jääb 2007. aastal vaesuses ole-

Tabel 1. Suhtelise ja absoluutse vaesuse piir, alampalk, meeste ja naiste keskmine palk (2000–2008, kroonid)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Elatusmiinimum ehk absoluutse vaesuse piir*					1836	1938	2081	2341	
Suhtelise vaesuse piir	1490	1575	1731	1936	2332	2846	3479	4340	
Suhtelise vaesuse piir, kui leibkonnas on 2 täiskasvanut ja 2 last	3129	3308	3634	4066	4897	5977	7306	9113	
Alampalk				2160	2480	2690	3000	3600	4350
Meeste keskmine sissetulek**				7361	8001	9122	10685	12977	14671
Naiste keskmine sissetulek**				5459	5962	6690	7648	9229	10742

Allikas: Statistikaamet

Märkused:

* Kuni 2004. aastani arvutati absoluutse vaesuse piiri teise meetodika alusel.

** Palgatöötajate sotsiaalmaksuga maksustatav rahaline tasu, mida makstakse töötajale või avalikule teenistujale; stipendium, toetus ja pension, mida makstakse töö- või teenistussuhte puhul; seaduse või muu õigusakti alusel töö eest makstav tasu; tasu, mida maksatakse isikule pärast töö- või teenistussuhte lõppemist.

vate meeste sissetulek ligi veerandi võrra vaesuspiirist madalamaks. Vaesuses elavate naiste sissetulekud on keskmiselt 19% madalamad kui suhtelise vaesuse piir. Seega on naiste vaesusrisk küll suurem kui meestel, kuid suhtelises vaesuses elavate naiste sissetulekud on keskmiselt mõnevõrra kõrgemad kui vaesuses elavatel meestel.

See viitab asjaolule, et vaesuses elavate inimeste olukord ja elukvaliteet võivad oluliselt varieeruda sõltuvalt vaesuse sügavusest, aga ka muudest asjaoludest – näiteks olemasoleva eluaseme kvaliteedist või vaesuse kestusest. Nende inimeste olukord, kes on vaesuses lühikest aega, näiteks lühiajalise töötuse tõttu, on ilmselt oluliselt parem kui pikaajaliselt vaestel, kellel pole kogu

elu jooksul võimalik korralikult toituda, muretseda püsikaupu või remontida ja sisustada eluaset.

Seetõttu on oluline vaesuse kirjeldamisel vaadata, kuidas väljendub rahaline vaesus inimeste igapäevaelus. Selleks kasutatakse ilmajätuse ehk deprivatsiooni näitajat. Eurostati andmetel oli 2007. aastal Eestis materiaalse ilmajätuse määr meestel ja naistel võrdselt 41% (EU keskmine 40%) ehk 41% inimestest ei saa endale lubada järgmisest loetelust kolme või enam: kord aastas nädalapikkust puhkust kodust eemal; süüa üle päeva liha, kana või kala; hoida eluruumi piisavalt soojana; maksta kommunaalmakse; katta ootamatuid kulusid; lubada endale (soovi korral) pesumasina, värviteleri, telefoni, isikliku auto ostmist.

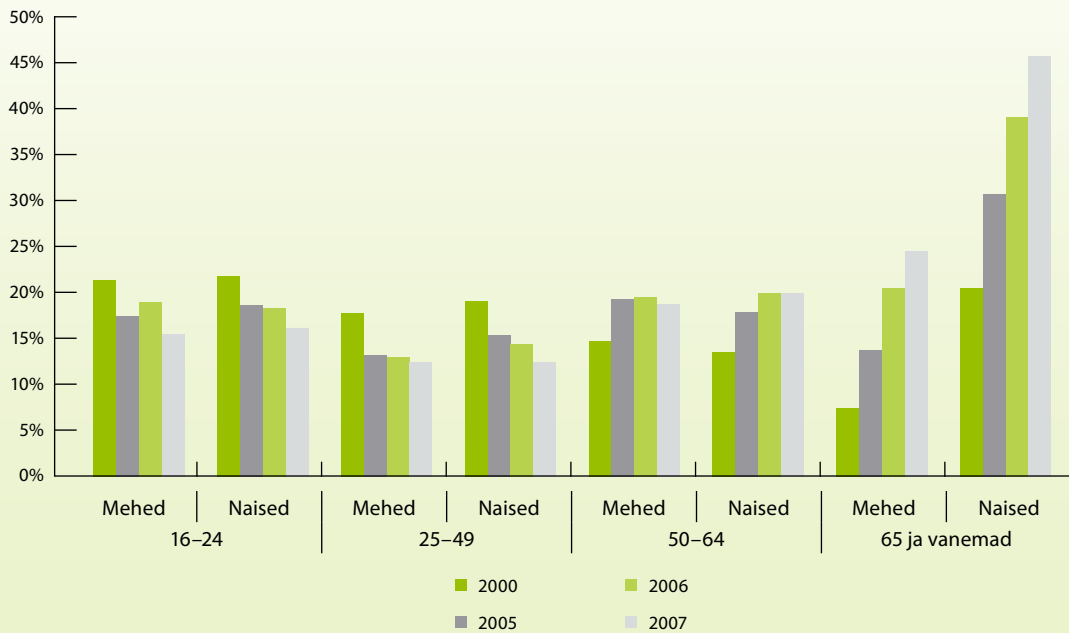
Tabel 2. Suhtelise vaesuse süvik (2000–2007, %)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Mehed	26,7	27,6	27,6	24,4	28,6	26,5	24,2	23,8
Naised	23,2	21,7	21,9	22,5	20,8	20,1	18,5	19,3

Allikas: Statistikaamet

Märkus: Vaesuse süvik näitab suhtelises vaesuses olevate isikute mediaansissetuleku kaugust vaesuse piirist. 2000.–2003. aasta andmete võrdlemisel hilisematega tuleb arvestada andmeallika muutusega 2004. aastal.

Joonis 2. Suhtelise vaesuse määr soo ja vanusegrupi lõikes (2000 ja 2005–2007, %)

Allikas: Statistikaamet

Millised mehed ja naised on vaesed?

Nägime, et meeste ja naiste suhteline vaesus ning ka vaesuse sügavus on erinevad. Selleks, et heita valgust selle erinevuse tagamaadele, on kasulik vaadata lähemalt, millised mehed ja naised on vaesed. Üldiselt ollakse üksmeelel, et vaesuse sooline lõhe eksisteerib ennekõike sellepärast, et üksikud ja vallalised naised on vaesemad kui üksikud ja vallalised mehed (Christopher *et al.* 2002, Christopher *et al.* 2001). Naiste hulgas on tõesti kaks peamist vaesuse riskirühma, eakad inimesed ja üksikvanemad. Kuigi ka meessoost eakad ja üksikvanemad on ilmselt teistega võrreldes suuremas vaesusriskis, on suurem osa eakaid ja üksikvanemaid naised.

Et eakate naiste vaesusrisk on oluliselt suurem kui nooremate naiste ja meeste, aga ka eakate meeste vaesusrisk, näitab joonis 2. Meeste ja naiste suhtelise vaesuse määras ei ole Eestis märkimisväärset erinevust kuni 65. eluaastani. Selles vanuses naiste vaesus tõuseb hüppeliselt. 2007. aastal oli üle 65-aastastest naistest 46% vaesuses, meestest aga 24%. Võrreldes 2000. aastaga on eakate vaesuse määr noorematega võrreldes

oluliselt tõusnud – siis oli noorte 16–24-aastaste meeste ja naiste vaesus kõige suurem.

Selline muutus on ilmselt tingitud majandus- ja tööturu olukorrast, aga ka riiklikest meetmetest ja pensionist ning eriti nende suhtelisest suurusest võrreldes keskmise palgaga. Kuna enamasti on eakate inimeste peamiseks sissetulekuks pension, siis on nende suhtelise vaesuse järsu tõusu taga asjaolu, et suhtelist vaesuspiiri tõstev keskmine palgatõus on olnud kiirem kui keskmise pensioni tõus. Kui 2003. aastal moodustas pension keskmiselt 102% suhtelisest vaesuspiirist, siis aastaks 2007 vaid 81,6%. Samas on keskmine pension kasvanud märksa kiiremini kui elatusmiinimum (tabel 3). Pensioni osakaal keskmisest palgast on aastatel 2000–2006 olnud ligikaudu 36–40% („Sotsiaalvaldkonna arengud 2000–2006“). Majanduslanguse olukorras, kus palgad langevad, kuid pensionid kas tõusevad või säilitavad sama taseme, on oodata jälle eakate suhtelise vaesuse vähenemist ning nooremate vanusrühmade suhtelise vaesuse suurenemist.

Väga suur osa üle 65-aastastest naistest elab meeste madala eluea tõttu üksinda. Suhtelise vaesuse arvutamisel arvestatakse, et kahe täiskasvanuga leibkonnas kulub eluasemele ja muudele püsikuludele

Tabel 3. Keskmine vanaduspension kroonides ja osakaaluna vaesuspiirist ja elatusmiinimumist (2003–2008, %)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Keskmine vanaduspension*	1985	2244	2558	3027	3541	4356
Võrreldes suhtelise vaesuse piiriga	102,5%	96,2%	89,9%	87%	81,6%	
Võrreldes elatusmiinimumiga		122%	132%	145,5%	151,2%	

Allikas: *Statistikaamet, autori arvutused

Tabel 4. Suhtelise vaesuse määr tüüpide lõikes (2000, 2007, %)

	2000	2007
Lasteta leibkond	16,6	24,6
Üheliikmeline leibkond	30,1	52,1
...üksik mees	31,7	42,1
...üksik naine	29,3	57,6
Üksik alla 65-aastane	29,4	30,8
Üksik 65-aastane ja vanem	31	79,5
Lasteta alla 65-aastaste paar	11,8	10
Lasteta paar, vähemalt üks üle 64-aastane	9	14,5
Muu lasteta leibkond	13,5	9,3
Lastega leibkond	19,5	15,1
Täiskasvanu ja laps(ed)	37,2	39,7
Ühe lapsega paar	13	10,5
Kahe lapsega paar	16,4	10,6
Vähemalt kolme lapsega paar	22,9	21,5
Muu lastega leibkond	19,3	8,8

Allikas: Statistikaamet

inimese kohta vähem raha kui ühe täiskasvanuga leibkonnas. Seega on üksielamine oluliseks vaesusriskiks nii meestele kui naistele. Tõesti, ligi 80% üksikutest üle 65-aastastest inimestest elab suhtelises vaesuses, mis on võrreldes 2000. aasta 31%-ga märkimisväärselt kõrgem (tabel 4). Eestis elab ligi 75 000 üle 65-aastast naist üksinda, samas kui selles vanuses üksi elavaid mehi on vaid ligi 18 000. See teeb kõigist naistest 10% ja meestest 3%. Selline erinevus üksielavate eakate naiste ja meeste arvus põhjustabki olulist osa soolisest lõhest vaesusnäitajates.

Vaesuse soolistumise analüüsimisel kasutatakse ka leibkonnapea mõistet ning omavahel võrreldakse naissoost ning meessoost leibkonnapeaga perede vaesuse määrasid. Leibkonnapeaks peetakse leibkonna suurima sissetulekuga isikut. Tiit (2006) näitas 2005. aasta andmete põhjal, et leibkonnapea vanuse ja soo vahel on oluline seos. Ta leidis, et ennekõike on vaesusriskis leibkonnad, mille pea on 20–39-aastane naine. Sellised leibkonnad viitavad ilmselt suures osas üksikvanematele. Ligi 40% leibkondadest, kus on vaid üks täiskasvanu ja laps või mitu last, on suhtelises vaesuses (tabel 4). Üksikvanemate vaesus on aja jooksul suurenenud, 1999. aastal elas neist 28,4% suhtelises vaesuses (Trumm 2005). Üldine lastega perede suhteline vaesus on 15,1%, väikese arvu lastega, ühe ja kahe lapsega peredel isegi vaid ligi 11%. Eestis moodustavad üksikvanema leibkonnad olulise osa kõigist lastega peredest. 2007. aastal oli Eestis 24 000 ühe vanemaga leibkonda, mis on 15% kõigist lastega peredest. Vaid 7% neist olid üksikisade pered (Sinisaar ja Tammpuu 2009).

Üksikvanemate pered on üks kõige selgema vaesuse soolistumise ilming. Tegu ei ole ainult asjaoluga, et peres on üks täiskasvanu ja rahateenija – sellisel juhul oleks üksikisade ja üksikemade vaesus ühesugune. USA näitel võib öelda, et üksikemade peredes on suurem osa allpool vaesuspiiri olevaid lapsi (Thibos *et al.* 2007). Kahjuks ei ole teada, milline on Eestis üksikisade olukord võrreldes üksikemadega.

Vaadates, milline on ilmajäetus erinevates leibkondades, tõusevad samuti esile just üksikvanemad ning üksikud eakad inimesed. Tabel 5 näitab ilmajäetuse kolme dimensiooni: majanduslikku kitsikust, püsikaupu ning eluaseme olukorda. Majanduslik kitsikus ehk olukord, kus leibkond ei saa lubada endale kas kord aastas puhkust kodust eemal, süüa kord nädalas liha, kana või kala, hoida eluruumi piisavalt soojana, maksta kommunaalrakse või katta ootamatuid kulusid, on eriti sage

Tabel 5. Ilmajätetus ning puudujäägid eluaseme osas, % elanikest, kellel on puudu üks või enam asja või võimalust, leibkonnatüüpide järgi (2008, %)

	Majanduslik kitsikus	Püsikaubad	Eluase
Kõik leibkonnad	50	21	28
Üksikvanemad	63	42	31
Üksik naine	61	31	34
Üksik mees	55	31	45
Üks üle 65-aastane	74	31	43

Allikas: Statistikaamet

Märkus: **Majanduslik kitsikus:** ei saa lubada ühte või enamat järgmistest asjadest: 1) kord aastas nädalast puhkust kodust eemal; 2) süüa üle päeva liha, kana või kala; 3) hoida eluruumi piisavalt soojana; 4) maksta kommunaalmakse; 5) katta ootamatuid kulusid. **Püsikaubad:** leibkond saab lubada (kui soovib): 6) pesumasin, 7) värviteler, 8) telefon, 9) auto. **Eluase:** 1) katus läbi; 2) rõsked seinad, põrand või vundament; 2) ei ole piisavalt valgust 3) ei ole vanni või dušši, 4) ei ole WC-d.

üksi elavate, üle 65-aastaste, üksikvanemate ja üksikute naiste hulgas. Eriti suur osa inimestest ei saa endale lubada nädalast puhkust kodust eemal – tervelt 44% kõigist leibkondadest, 56% üksikvanematest ning 71% eakatest. Liha, kana või kala ei saa endale vähemalt kord nädalas osta 5% inimestest, 9% üksikvanematest ja 11% üle 65-aastastest inimestest.

Püsikaupadega on teistest tunduvalt rohkem raskusi üksikvanematel, kõige sagedamini ei saa nad endale lubada auto (41%) ja arvuti (15%) ostmist. Neil, kes elavad suhtelises vaesuses, on majanduslik kitsikus suurem. Näiteks ei saa 19% vaesuses elavatest üksikvanematest endale ülepäeva lubada söögiks liha, kana või kala ning 59% ei saa osta autot (Eurostat). Kui ilma autota elamine on võimalik, siis tervislik ning piisav toitumine on inimese tervise ning laste kasvamise seisukohast äärmiselt oluline.

Eluasemega on kõige rohkem probleeme üksikutel meestel – tervelt 45% elas 2008. aastal tingimustes, kus on probleeme kas katuse, seinte või põrandaga (26%), valgusega (9%), ei ole vanni või dušši (29%) või WC-d (22%). Eluasemeprobleemide äärmuslikuks väljenduseks on kodutus. Kuigi kodutute arvu kohta puuduvad täpsed andmed, on üldiselt teada, et kodutus ohustab samuti rohkem mehi kui naisi. Teada on, et kodutute varjupaikades viibivad peamiselt mehed. Aastatel 2003–

2008 on Eestis keskmiselt 80–83% kodututest kodutute varjupaiga klientidest olnud mehed.³ Seega, kuigi üldiselt on naiste vaesuse määr kõrgem kui meestel, esineb meeste puhul sagedamini kodutust ja äärmist vaesust. Kahjuks puudub info meeste spetsiifiliste riskirühmade nagu vangist vabanenute või narkosõltlaste vaesuse ja ilmajätuse kohta.

Lisaks perekonnatüübile on ilmselt terve rida teisi tegureid, mis inimeste vaesusesse sattumist mõjutavad. Üheks olulisemaks sealjuures on haridustase ning kehtib seaduspära – mida kõrgem on haridus, seda väiksem on vaesusrisk. Kõrgharidust on nimetatud vaesust ennetavaks teguriks (Tiit 2006). See kehtib nii meeste kui naiste puhul, kuid kõigi haridustasemete puhul jääb siiski naiste vaesuse tase kõrgemaks. Ka kõrgeima haridustasemega naistest oli 2003. aastal 13,2% vaesuses.

Tabel 6. Suhtelise vaesuse määr hariduse ja soo lõikes, 16-aastased ja vanemad (2003, %)

	Mehed	Naised	Kokku
I või madalam tase	23,9	28,8	26,6
II tase	17,0	19,7	18,4
III tase	8,4	13,2	11,5

Allikas: Statistikaamet. Sissetulek ja elamistingimused

Seega näeme, et madal haridus on oluline vaesusriski suurendav tegur, seda nii meeste kui naiste puhul. Õpingute katkestamine on Eestis ennekõike noormeeste probleem – 2008. aastal oli ligi viiendik 18–24-aastasest noormeestest põhihariduse või madalama haridusega⁴ ja sealjuures ei jätkanud ka oma õpinguid. Samas vanuses madala haridusega tütarlastest ei jätkanud õpinguid 8,7% (statistikaamet). Suur osa neist noortest ilmselt ei paranda oma haridustaset ka hiljem, mistõttu nende töötisingud on raskendatud, palgavõimalused piiratud ning nad on olulises vaesusriskis. Kogu tööjõus oli 2008. aastal 14% madalaima haridustasemega mehi ning 8% madalaima haridustasemega naisi. Kõrgharidusega on Eestis 42% naistest ning 26% meestest. Seega on haridusega seonduvad vaesusriskid ennekõike just meeste probleem ning puudutavad ennekõike varaseid hariduse katkestajaid.

³ Sotsiaalministeerium: <http://www.sm.ee/meie/statistika/sotsiaalvaldkond/sotsiaalhoolekanne/kodutute-oomaja-teenus.html>

⁴ Esimese taseme haridus või madalam (sh alghariduseta, algharidusega, põhiharidusega või kutseharidusega põhihariduseta noorte).

Tabel 7. Suhteline vaesus tööturustaatuses lõikes (2000–2007,%)

	Mehed			Naised		
	2000	2004	2007	2000	2004	2007
Töötav	8,6	6,9	6	10,5	8,1	8,6
Mittetöötav	26,8	29,4	35,7	25,9	29,9	39,4
...töötu	49	61,4	61,6	50	57,5	57
...vanaduspensionär	14,3	10,8	30,6	20	28	48,6
...muu mitteaktiivne	27,3	31,6	34,4	28,3	27,6	25,8

Allikas: Statistikaamet

Märkused: Protsent näitab isikute osakaalu, kelle ekvivalentnetosisissetulek on suhtelise vaesuse piirist madalam (2004. aastal muutus andmeallikas, mistõttu see pole päris võrreldav varasemate aastatega).

Parim vahend vaesuse vastu on töötamine – aga mitte alati

Parim kindlustus vaesuse vastu nii meestele kui ka naistele on töötamine. Töötutest meestest oli 2007. aastal suhtelises vaesuses 61,6% ning naistest 57%, töötavatest meestest aga vaid 7% ning töötavatest naistest 8,6%. Seega on naiste vaesus mõnevõrra suurem töötamise korral, meestel aga töötuse korral. Üheks võimalikuks selgituseks, miks töötus just mehi tugevalt puudutab, on asjaolu, et naistel on töötuks jäämise puhul suurema tõenäosusega kõrval töötav elukaaslane, kes teenib piisavalt, et tervet perekonda ülal pidada – seda ühelt poolt meeste suurema tööhõive tõttu, aga ka meeste keskmiselt kõrgema palgataseme tõttu. Töötuks jääval mehel aga ei pruugi olla kõrval töötavat või piisavalt hästi teenivat partnerit. Mitteaktiivsus suurendab samuti vaesusriski, kuid siiski on mitteaktiivsed väiksemas vaesusriskis kui töötud. See on ehk osaliselt vabatahtliku iseloomu tõttu – mitteaktiivsus valitakse teatud juhtudel siis, kui see perekonnalt majanduslikult võimalik on, näiteks kui naine otsustab koduperenaiseks jääda.

Kuigi töötamine on parim viis oma toimetulekut kindlustada, ei aita töötamine kõiki inimesi vaesusest välja. 2008. aastal oli 6% meestest ning ligi 9% naistest n-ö töötavad vaesed (ingl k *working poor*), kelle leibkond elab allpool suhtelise vaesuse piiri vaatamata sellele, et nad käivad tööl. Kui Eestis puudutab töötavate vaeste probleem rohkem naisi, siis Euroopa Liidus keskmiselt rohkem mehi. Euroopa Liidus oli 2007. aastal keskmiselt 9% töötavatest meestest ja 7% töötavatest naistest

allpool 60% suhtelist vaesuspiiri. Kuigi töötavate naiste vaesus ei ole väga palju suurem kui töötavate meeste vaesus, on naised tööturul halvemal positsioonil (artikkel „Mehed ja naised tööelus”, lk 26). Eesti tööturg on väga tugevalt sooliselt segregatsioonunud, samuti on Eesti Euroopa suurima soolise palgalõhega riik, kus naised on koondunud madalapalgalistele töökohtadele – seda näitab ka suurem alampalka saavate naiste osakaal. Lisaks kuulus Statistikaameti andmete järgi 2007. aastal 22,6% naistest madalaimasse sissetulekukvintili (16,9% meestest). Madalat palka ehk vähem kui 60% keskmisest palgast teenis 2007. aastal 21% naistest kuid samal ajal vaid 5,8% meestest (Karu ja Nurmela 2009).

Kuna naiste isiklikud sissetulekud on sageli madalamad kui meestel, siis võib see ohtu seada nende sõltumatuse ning isikliku toimetuleku. Need abielus või suhtes olevad naised, kelle abikaasa või elukaaslane on peamiseks või ainsaks rahateenijaks, on vaid ühe sammu kaugusel vaesusest. Kui peaks toimuma lahutus või lehestumine, ei pruugi nad olla võimelised iseendale ja oma lastele piisavat sissetulekut tagama (Thibos *et al.* 2007). Seda näemeegi Eesti üksikvanemate puhul, kellest 2008. aastal tervelt 28% oli vaatamata töötamisele suhtelises vaesuses (EL keskmine 20%, Eurostat). Seega ei aita töötamine üksikvanemate perekondi vaesusest välja. Kahjuks ei ole teada, millistel töökohtadel või millise töökoormusega üksikvanemad töötavad. Kuna üksikvanemad kannavad lisaks leivateenija rollile üksi ka koduseid ja lapsehoiuga seotud kohustusi, võib arvata, et nende valikud töökoha ja karjääri osas on piiratud.

See, et töötavate inimeste vaesus on suhteliselt madalam, võrreldes nendega, kes ei tööta, kehtib nii töötute, vanaduspensionäride kui ka muude mitteaktiivsete kohta. Mitteaktiivsus ehk olukord, kus inimesel ei ole tööd ning ta ka ei otsi seda, on meestele oluliselt suurem vaesusrisk kui naistele (34% mitteaktiivseid mehi ja 26% naisi on suhtelises vaesuses). Samas on naiste seas mitteaktiivsete osakaal oluliselt suurem kui meeste seas. Eestis oli 2008. aastal 11 000 naist, kes ei töötanud vajaduse tõttu hoolitseda laste või teiste pereliikmete eest, 28 000 naist oli lapsehoolduspuhkusel, 23 000 ei töötanud haiguse või vigastuse tõttu ning ligi 5000 oli heitunud või muudel põhjustel mitteaktiivsed. Kokku teeb see 66 000 mitteaktiivset naist. Samadel põhjustel oli mitteaktiivseid mehi 38 000.

Naiste tööhõive parandamisel on olulised mitmesugused töö- ja pereelu ühitamise võimalused ja meetmed. Üheks oluliseks viisiks, mis peaks võimaldama naistel perekohustuste kõrvalt tööturule siseneda, peetakse osaaajaga tööd. Kuigi see võimaldab naistel laste kõrvalt tööle minna, tähendab osaline tööaeg ka madalamat palka. Eurostati andmetel oli Eestis osaaajaga töötajate hulgas 2007. aastal vaesusmäär 16% (EL keskmine 12%), samas täisajaga töötajate hulgas 7%. Eestis töötas 2008. aastal 8,7% naistest ja 2,8%

meestest osalise tööajaga (statistikaamet). See kinnitab taas, et töötamine on küll parim vahend vaesuse vastu, kuid mitte igasugune töö ei aita inimesi vaesusest välja.

Vaesus ja sotsiaalpoliitika

Vaesuse leevendamine ning inimeste toimetuleku tagamine on üks olulisem sotsiaalpoliitika eesmärk. Inimeste iseseisvat toimetulekut ja ühiskonda kaastust toetavad riigi väga mitmesugused poliitikad alates haridussüsteemist, tööturupoliitikast ning töö- ja pereelu ühitamist toetavatest meetmetest, mis kõik suurendavad inimeste võimalusi tööturul edukalt toime tulla. Kuid paratamatult on alati ühiskonnas nõrgemaid liikmeid, kes ise toime ei tule või kelle toimetulek on mingite sündmuste tõttu raskendatud. Sotsiaalpoliitika abil saab ühest küljest suurendada võrdseid võimalusi ühiskonnas, parandada nõrgemate inimeste iseseisvat toimetulekut, kindlustades neile selleks vajalikud oskused, teadmised, tingimused. Teisalt saab mitmesuguste riskide puhul abivajajaid rahaliselt toetada.

Rahaliste toetuste maksmine on kõige otsesem viis inimeste toimetuleku parandamiseks. Kui Eestis ei oleks sotsiaalseid siirdeid ehk toetusi ja pensione ning

Naised, mehed ja pension

Lauri Leppik

Vanemaealiste heaolu Eestis sõltub suuresti riiklikust pensionist. 65-aastaste ja vanemate inimeste jaoks on riiklik pension peamine tululaadikas. Statistikaameti andmetel moodustas 2007. aastal 65-aastaste ja vanemate naiste kogutuludest pension keskmiselt 89% ja töötasu 9%. Sama vanuserühma meestel moodustas pension keskmiselt 76% ja töötasu 22% kogutuludest.

Erinevused meeste ja naiste keskmiste vanaduspensionide vahel on seni üsna väikesed. Riikliku pensionikindlustuse registri andmetel oli meeste keskmine määratud vanaduspension 2007. aasta alguses vaid 75 krooni naiste keskmisest vanaduspensionist suurem, mis teeb sooliseks pensionilõheks 2,4% (sotsiaalministeerium 2008). Kui sooline palgalõhe Eestis on Euroopa suurim, siis sooline pensionilõhe on üks väiksemaid Euroopas. Suhteliselt väikest soolist erinevust pensionide suuruses seletab naiste kõrge tööhõive, samuti arvestati kuni 1998. aasta lõpuni väikelapse kasvatamise tõttu töölt eemal

oldud aastad (kuni lapse kolmeaastaseks saamiseni) pensionistaaži hulka. Lisaks on ühel vanematest õigus kahele lisastaaži-aastale iga lapse kohta, keda ta kuni 1998. aasta lõpuni vähemalt kaheksa aastat kasvatas. Praktikas kasutavad seda õigust valdavalt emad, kuivõrd naiste pensioniiga on seni madalam kui meestel ning seetõttu tekib neil ka varem võimalus seda soodustust kasutada. Samuti tuleb arvestada, et pensionivalemil on tulused ümberjaotav mõju. Võrdse määraga – staažist ja töötasust mittesõltuv – pensioni baasosa moodustas 2009. aastal keskmisest vanaduspensionist ca 38%.

Teisalt tuleb silmas pidada, et 1999. aastast muutusid oluliselt pensioniõiguse kujunemise alused. See mõjutab kõiki neid, kes hakkasid või hakkavad pensioni saama pärast 1999. aastat. Riikliku pensioni kindlustusosaku arvestamine maksitud sotsiaalmaksu summade alusel hakkab ilmselt järk-järgult suurendama meeste ja naiste pensionilõhet. Seda põhjustavad ühelt poolt meeste ja naiste suur palgalõhe, mis 2007. aastal oli Eurostati andmetel Eestis 30,3% (sotsiaalministeerium 2009), ja teisalt asjaolu, et alates 1999. aastast lähevad laste kasvatamise perioodid pensioniõiguse arvestusse varasemaga võrreldes oluliselt väiksema väärtusega. Kui 1999. aastani võeti üks aasta väikelapse eest hoolitsemist sisuliselt arvesse nii, nagu lapsevanem oleks teeninud sel ajal keskmist palka, siis alates 1999. aastast maksab riik väikelapse kasvatamise

kõik inimesed elaksid ainult palgatööst saadavatest sisetulekutest, oleks 2007. aastal olnud 39,4% naistest ja 32,6% meestest suhtelises vaesuses (statistikaamet). Tänu sotsiaalsetele siiretele elas suhtelises vaesuses aga 22% naistest ja 16,5% meestest. Seega vähendavad sotsiaaltoetused meeste vaesust 16,1 protsendipunkti võrra ning naiste vaesust 17,4 protsendipunkti võrra.

Üheks olulisemaks sotsiaalseks siirdeks vaesuse leevendamisel on pensionid. Kuna pensioniealistel enamasti muud sisetulekud puuduvad, siis ilma pensionita tuleksid toime väga vähesed – tervelt 81,7% üle 65-aastastest meestest ja 85% naistest elaksid allpool suhtelise vaesuse piiri. Tööealiste hulgas oleks vaesus ilma riigi toetusteta väiksem, 24,6% meestest ja 26,9% tööealistest naistest elas 2007. aastal leibkondades, kus isiklikud sisetulekud, sotsiaaltoetused välja arvatud, ei olnud toimetulekuks piisavad. Tööealiste inimeste iseseisev toimetulek on viimastel aastatel mõnevõrra suurenenud – 2004. aastal oleks ilma siireteta olnud 28,3% meestest ja 30,1% naistest suhtelises vaesuses (statistikaamet). Tööealistele inimestele on suunatud mitmeid toetusi – lastega peredele on peretoetused, üksikvanematele üksikvanematoetus, lisaks töötuskindlustus, puuetega inimeste toetused jms. Lisaks on olulised ka teenused, mis otseselt ei suurenda sisetulekuid, kuid vähendavad

kulutusi – subsideeritud lapsehoiuteenused ja transport, koolitoit, eakate hooldus jms.

Sotsiaaltoetuste puhul on tarvis leida tasakaal, kus vaesusesse langenud või vaesusriskis olevaid inimesi aidatakse nii, et neil säiliks motivatsioon leida töö, käia tööl ning iseseisvalt toime tulla. Teisisõnu tuleb vältida olukorda, kus riigi toetussüsteemi tõttu võib inimestel olla rahaliselt kasulikum kas üldse mitte töötada või töötada väiksema koormuse ja madalama palgaga, et saada mitmesuguseid toetusi. Analüüsid näitavad, et Eesti toetussüsteem märkimisväärselt niisuguseid olukordi ei tekita. Näiteks oli 2004. aastal vaid 1–2% inimestest olukorras, kus kahe täiskasvanu ja kahe lapsega peres ei olnud ühel inimesel mõtet miinimumpalgaga tööle minna, kui teine oli mitteaktiivne, sest see ei oleks leibkonna sisetulekuid lõppkokkuvõttes tõusnud, kuna nad oleksid kaotanud toetused (Vörk ja Paulus 2006).

Iseseisva toimetuleku tagamine vaesuse ennetamisel on just vaesuse feminiseerumise kontekstis eriti oluline. Naiste suurem majanduslik iseseisvus ning võrdsemad võimalused tööturul aitaksid paremini tagada nii üksielavate eakate naiste ning üksikemade kui ka teiste naiste toimetulekut. Üheks peamiseks naiste tööturu-positiooni nõrgendavaks asjaoluks on see, et laste ja majapidamise eest hoolitsemine on jätkuvalt peamiselt

perioodil vanema eest sotsiaalmaksu, kuid sotsiaalmaksu tasumise aluseks olev kuumäär oli aastatel 1999–2006 väiksem kui pool miinimumpalka ja tõusis alles 2008. aastal miinimumpalga tasemele. Kui meeste ja naiste palgaerinevus ei vähene ja pensioniarvestuse põhimõtted ei muutu, siis aastaks 2050 suureneb meeste ja naiste pensionilõhe üle 15% taseme (autori arvutused).

2002. aastast lisandus riiklikule pensionisüsteemile kohustusliku kogumispensioni süsteem. Kogumispensioni suurus sõltub kogumisperioodi pikkusest (mida omakorda mõjutavad liitumise aeg ja tööga hõivatus), töötasust ja pensionifondi netootlusest. On ilmne, et meeste ja naiste hõive- ja palgaerinevused toovad kaasa ka kogumispensioni suuruste erinevuse. Laste kasvatamise tõttu kogumisperioodi jäävaid auke kompenseerivad veidi 2004. aastal käivitatud riigipoolsed täiendavad sissemaksed vanemahüvitise maksmise perioodil (1% vanemahüvitise summalt), kuid sellised sissemaksed moodustavad siiski vaid 1/6 vanema eelnevatest sissemaksetest. Teisalt tuleb arvestada, et kogumispensionide seaduse kohaselt peab kindlustusandja pensionilepingute sõlmimisel kasutama ühes vanuses meeste ja naiste puhul sama väärtusega oodatavat eluiga kirjeldavaid suremusnäitajaid ning ka fondipensioni korral on selle maksmise arvestuslik kestus meestele ja naistele ühesugune. Arvestades, et 2008. aastal erines meeste ja

naiste oodatav eluiga 65 aasta vanuses tegelikult üle 5 aasta, toob ühtsete suremusnäitajate kasutamine kogumispensioni arvutamisel kaasa olulise soolise ümberjaotuse. Meeste lühem eluiga, eriti suremus enne pensioniikka jõudmist, tähendab ka seda, et naised pärivad sagedamini oma abikaasade kogumispensioni osakud. ●

Kasutatud allikad

Sotsiaalministeerium (2008). Sotsiaalvaldkonna arengud 2000–2006: trendide kogumik. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*. 2/2008. Tallinn.

Sotsiaalministeerium (2009). Tervis, töö- ja sotsiaalelu 2000–2008. Tallinn.

Lauri Leppik, PhD, on Tallinna Ülikooli sotsiaalpoliitika professor. Tema peamiseks uurimisteenaks on sotsiaalkindlustus, sh pensionid. Lauri Leppik on Euroopa Sotsiaalõiguste Komitee ning Euroopa Sotsiaalkindlustuse Instituudi liige, samuti Eesti Statistikaameti sotsiaalstatistika teadusnõukogu liige.

naiste kanda. See tekitab karjäärikatkestusi, halvendab naiste karjäärivõimalusi ja põhjustab ka madalamat palka ning mõjutab pensioni suurust. Seega on kõik võrdsete võimaluste suurendamisele suunatud meetmed olulised ka naiste toimetuleku ja vaesuse seisukohalt.

Lisaks on sotsiaalpoliitikal võimalus naiste olukorda parandada näiteks selle abil, et mitmesugused toetused ja kindlustused väärtustaksid ka aega, mil naised ei käi tööl, vaid hoolitsevad laste eest. Näiteks on oluline, et pensionisüsteem arvestaks lapsehoolduspuhkusel oldud aega tööstaaži hulka ning seega panustaks hilisemasse pensionisse. Ka ei tohiks seadused tekitada olukordi, kus näiteks lapsehoolduspuhkusel olnud naistel pole tööle naastes õigust haigusrahadele, kuna neil puudus eelnevate kuude jooksul sissetulek palgatööst.

Kui naiste puhul tuuakse tavapäraselt esile ebavõrdsust tekitavaid aspekte sotsiaalkaitse süsteemis endas, siis meeste puhul on välja toodud vaesusriskina sotsiaalkaitse süsteemist väljalangemist, mis osaliselt on meeste endi käitumisest tingitud – näiteks töötuks registreerimata jätmine, toimetulekutoetuste taotlemata jätmine ja sotsiaalse kaitseta juhutöödel töötamine ning kodutuks jäämine pärast perekonna purunemist (Kutsar *et al.* 1999).

Üksikvanemate puhul on lisaks riigi toele oluline ka teise vanema tugi. Riiklikult on võimalik küll pakkuda üksikvanemale tuge teiselt vanemalt (enamasti lapse isalt) elatusabi väljanõudmisel, kuid üksikema tööturul osalemise lihtsus või keerukus sõltub oluliselt ka sellest, kui võrd tal on võimalik lapse kasvatamise kohustusi kellegagi jagada. Siinkohal mängivad olulist rolli nii lapse isa osalus kui ka paindlikud ja kättesaadavad lapsehoiuteenused. Töötavate üksikvanemate vaesus on märkimisväärselt suurem kui teiste töötavate inimeste vaesus. Võimalik, et selle põhjuseks on raskused töö- ja pereelu ühitamisel.

Kutsar *et al.* soovitasid juba 1999. aastal soolise vaesuse vähendamiseks tervet rida meetmeid, mis on ka praeguses ühiskonnas adekvaatsed. Nende soovitude kohaselt tuleks naiste vaesuse leevendamiseks vähendada naiste üldist soolist, vanuselist, ametialast ja palgadiskrimineerimist riiklike poliitikate kaudu; tõsta alla vaesuspiiri elavate naiste tööturualast konkurentsivõimet; suurendada reproduktiiv- ja hooldajarolli täitmise tõttu alla vaesuspiiri elavate naiste sotsiaalset turvalisust ja parandada emarolli täitmisega seotud toetuste sihipärasust (elatusabi süsteem). Meeste vaesuse leevendamiseks soovitati vähendada meeste sotsiaalkaitse süsteemist väljalangemist ja tõrjutuse ohtu ning tööhöivelse konkurentsivõime taastamist ja tõstmist.

Kokkuvõte

.....
 Kuigi statistilised andmed majanduslanguse mõjust inimeste elatustasemele ning vaesusele saavad alles hiljem, ennustab aina suurenev tööpuudus nii absoluutse kui suhtelise vaesuse kasvu. Kui majanduskasvu ja kiire palgatõusu olukorras olid majanduslikult kõige nõrgemas olukorras pensionärid, siis uues olukorras on kõige haavatavamad need, kelle toimetulek sõltub tööturust. Ootamatu töötuksjäämise korral sõltub inimeste toimetulek ja vaesusrisk tema leibkonna koosseisust ja tööturustaatusest, lähedaste abist ning riiklikest toetustest ja kindlustusskeemidest. Et edukalt vaesuse vastu võidelda, on oluline teada, millised on vaesuse riskirühmad ning millest nende toimetulek sõltub.

Vaesus ei kao ka pikemas perspektiivis, kui majanduse olukord jälle paraneb. Seetõttu on vaesus jätkuvalt oluliseks sotsiaalseks probleemiks, mille vastu võitlemisel tuleb piiratud ressursside olukorras kasutusele võtta võimalikult efektiivsed meetmed. Et lähiajal pole ette näha soolistumise vähenemist, tuleks kasuks lähenemine, mis võtaks arvesse meeste ja naiste vaesuse erinevat iseloomu ning vaesuse põhjuseid. Et mehhanismid, kuidas mehed ja naised vaesusesse langevad või sellest välja saavad, on erinevad, on tegelikult tarvis uut raamistikku ning lähenemist, kuidas vaesust uurida. Üheks viisiks oleks just indiviidi tasandi indikaatorite arendamine (Cantillon ja Nolan 2001). Praegu kasutusel olevate indikaatorite alusel saame vaesuse soolistumist analüüsida ainult nende leibkondade näitel, kus ainsaks leivateenijaks on naine. Ei ole aga teada, milline on paarisuhetes elavate naiste ja meeste olukord või millised on riskirühmad meeste hulgas. Samuti ei ole väga palju teada kitsamate riskirühmade toimetuleku ja vaesuse kohta – näiteks vanglast vabanenute kohta. Tegu on ilmselt inimestega, kes seisavad silmitsi väga spetsiifiliste toimetulekuprobleemidega.

Sotsiaalpoliitika seisukohalt on vaesuse soolistumine ennekõike naiste ja meeste võrdsete võimaluste ja soolise võrdõiguslikkuse küsimus. Et vähendada naiste vaesust, tuleks ühelt poolt ennetavate meetmetena suurendada üldist võrdsust tööturul, eriti vähendada meeste ja naiste erinevusi tööhõives, mitteaktiivsuses ja palgas. Need ebavõrdsused on aga seotud ajaloost kaasa võetud ning seni säilivate meeste ja naiste traditsiooniliste rollide ja tööjaotusega. Kuigi naised on tööturule aktiivselt sisenenud, ei ole mehed niisama aktiivselt võtnud üle osa naiste kohustustest ja rollist kodus sfääris. Seega on naiste kanda topeltkoormus kodus ja tööl, mistõttu nende võimalused tööturul ning seega iseseisva toime-

tuleku tagamisel on piiratud. Seega kõik meetmed ja poliitikad, mis on suunatud meestele ja naistele võrdsete võimaluste tagamisele tööturul ning töö- ja pereelu ühitamisele, võivad panustada pikemas perspektiivis ka vaesuse feminiseerumise vähendamisele. Soolise võrdõigusslikkuse süvalaiendamine, millega erinevate valdkondade poliitikad soolise võrdõigusslikkuse tagamisse kaasata, on kindlasti üheks võtmesõnaks.

Muutused ühiskonnas ei ole aga kiired tekkima. Kuniks säilivad erinevused naiste ja meeste sissetulekus ning teatud riskirühmad nagu üksikvanemad ja eakad on erilisel suurel vaesusriskil, on oluline nende inimeste toimetuleku parandamine nii teenuste kui toetuste abil. Eraldi tähelepanu vajavad üksikvanemad ja eakad, aga ka haiged ja puuetega inimesed. Unustada ei tohiks ka riskirühmi, kuhu kuulub suhteliselt vähe inimesi, kuid kelle elus on ilmselt mitmeid ebasoodsaid asjaolusid ning tegureid, mis nende toimetulekut raskendavad, mistõttu nad vajaksid eraldi tähelepanu.

Kasutatud allikad

- Allardt, E. (1993). Having, loving, being: an alternative to the Swedish model of welfare research. Teoses M. Nussbaum, A. Sen (toim.) *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, 88–94.
- Asson-Peterson, E. (1924). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Bianchi, S. M. (1999). Feminization and juvenilization of Poverty: Trends, relative risks, Causes and Consequences. *Annual Review of Sociology*, 25, 307–333.
- Cantillon, S., Nolan, B. (2001). Poverty within households: measuring gender differences using nonmonetary indicators. *Feminist Economics*. Taylor and Francis Journals, 7 (1), 5–23.
- Christopher, K., England, P., McLanahan, S., Ross, K., Smeeding, T.M. (2001). Gender inequality in poverty in affluent nations: the role of single motherhood and the state. Teoses K. Vleminckx, M. S. Smeeding (toim.) *Child Well-Being, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations*. 199–220.
- Christopher, K., England, P., Smeeding, T. M., Phillips, K. R. (2002). The gender gap in poverty in modern nations: Single motherhood, the market, and the state. *Sociological Perspectives*, 45, 219–242.
- Eesti Statistika. *Naised ja Mehed – Women and Men*. (2007). Statistikaamet.
- Eurostat. Eurostati andmebaas: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
- Eurostat. (2005). „Material deprivation in the EU”. *Statistics in Focus*, 21/2005. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-NK-05-021/EN/KS-NK-05-021-EN.PDF
- Eurostat. (2009). Population and Social Conditions. *Statistics in focus*, 46/2009.
- Fagan, C., Urwin, P., Melling, K. (2006). *Gender inequalities in the risks of poverty and social exclusion for disadvantaged groups in thirty European countries*. Luxembourg: Office for Official Publications for the European Communities.
- Goldberg S., Kremen E. (1990) *The feminization of poverty: Only in America?* New York: Praeger.
- Karu, M. (2009). *Töö-ja pereelu konflikt, töökorraldus ja tööandjate toetused töötajatele. Euroopa Sotsiaaluuringute analüüs*. Poliitikauuringute Keskus PRAXIS.
- Karu, M., Nurmela, K. (2008). Social partners reach agreement on minimum wage for 2008. *European Industrial Relations Observatory* 14-01-2008.
- Karu, M., Nurmela, K. (2009). *Estonia: EWCO comparative analytical report on „Working poor”*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Kreizberg, M. (2003). *Vaesus ja ebavõrdsus. Leibkonna elujärg 2002*. Tallinn: Statistikaamet.
- Kutsar, D., Trumm, A., Juhkam, R., Jõeorg, M., Leppik, L., Mäe, Ü., Paavel, V. (toim). (1999). *Vaesuse leevendamine Eestis: taust ja sihiseaded*. Tartu: Tartu Ülikool.
- McLanahan, S., Kelly, E. (1999). The Feminization of Poverty: Past and Future. Teoses J. Chafetz (toim.) *Handbook of the Sociology of Gender*. New York: Plenum Publishing Corp., 127–145
- Pahl, J. (2000). The gendering of spending within households. *Radical Statistics*, 75, 38–48, Autumn.
- Peterson, J., Lewis, M. (2001). *The Elgar companion to Feminist economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Russel, H., Whelan, C. (2004). *Low income and deprivation in Europe*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg.
- Sinisaar, H., Tammpuu P. (2009). *Ühe vanemaga pered: probleemid, vajadused ja poliitikameetmed. Sotsiaalministeeriumi toimetised*. Poliitikaanalüüs 4/2009. Tallinn.
- Sotsiaalministeerium. (2008a). *Tervis, töö ja sotsiaalelu 2007*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Sotsiaalministeerium. (2008b). *Töövaldkonna areng 2007*. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Statistikaameti andmebaas <http://pub.stat.ee>
- Thibos, M., Lavin-Loucks, D., Martin, M. (2007) *The Feminization of Poverty*. The J. McDonald Williams Institute.
- Tiit, E.-M. (2006). Vaesus ja selle mõõtmine. Vaesuse suundumused Eestis. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*, 8/2006. Tallinn.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*, Harmondsworth, Penguin Books.
- Trumm, A. (2005). Poverty in Estonia: Overview of main trends and patterns of poverty in the years 1996–2002. Project „Poverty, social assistance and social inclusion - developments in Estonia and Latvia in a comparative perspective”. *FAFO report 497*. <http://www.fafo.no/pub/rapp/497/497.pdf>
- Vainu, V. (2009). *Ankeetküsitluse „Naised ja mehed Eestis: Hoiakud ja olukord 2009” tulemused*. Sotsiaalministeerium / Turu-Uuringute AS.
- Vleminckx, K., Smeeding, M.S. (2001). Ending child poverty in industrialised nations in Vleminckx, Smeeding (eds.) *Child Well-Being, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations* pp.
- Vörk, A., Paulus, A. (2006). Eesti sotsiaaltoetuste ja maksude mõju inimeste tööjõupakkumise stiimulitele (Analysis of labour supply incentives in the Estonian tax-benefit system), research report. PRAXIS 2006.

Paarisuhtevägivald Eestis: areng 21. sajandil

Kadri Soo
Sirje Otstavel

Lühikokkuvõte

.....

Käesolev artikkel keskendub paarisuhtevägivaldale kui lähisuhtevägivalda alaliigile. Artiklis tutvustatakse paarisuhtevägivaldaga seotud termineid ning uuemaid teoreetilisi seletusviise. Diskussiooniobjektiks on peamiselt meeste vägivald naiste vastu ja vastupidi – naiste agressiivsus meessoost partnerite vastu. Kajastamist leiab ka vägivald samasoolistes paarisuhetes. Artiklis antakse ülevaade paarisuhtevägivalda levikust ning kogetud vägivaldaliikide ja tagajärgede soolistest erinevustest. Lisaks käsitletakse paarisuhtevägivalda ennetamise, sekkumise ja tõkestamise arenguid viimase kümnendi jooksul nii seadusandlikul, poliitilisel kui ka kodanikuühenduste tasandil.

KADRI SOO, MA, on Tartu Ülikooli sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituudi teadur ning doktorant. Tema teadustöö keskendub vägivalda ja inimõigustega seotud teemadele. Kadri Soo avaldatud artiklid ja analüüsid on näiteks käsitlenud alaealiste seksuaalset väärkohtlemist ja vägivalda tõlgendusi, naistevastast vägivalda, seksuaalset ärakasutamist kinnipidamisasutustes ning laste- ja perepoliitikat.

SIRJE OTSTAVEL on naistevastase vägivalda vastu võitlemises kogenud praktik. Ta oli Eesti esimese varjupaiga, Tartu Naiste Varjupaiga, üks asutajaliikmetest 2002. aastal ning hiljem selle kauaaegne juht. Sirje Otstavel on samuti Eesti Naiste Varjupaikade Liidu juhatuse liige. Ta on tunnustatud koolitaja, esineja ning osalenud eksperdina arvukates rahvusvahelistes ja Eesti projektides, mille eesmärk on vähendada naistevastast vägivalda.

Sissejuhatus

Alates 1970. aastatest on läänemaailmas aktiivselt paarisuhtevägivallast räägitud ja seda uuritud (Carlson 2008). Siis nähti vägivalda toimepanijana abielus meest ning ohvrina tema naist. Hiljem leiti, et naine võib vägivalda all kannatada ka väljaspool abielu, näiteks vabas kooselus või kohtamisel või olla ise vägivaldne oma meessoost partneri vastu. Seoses teadlikkuse kasvuga erineva seksuaalse orientatsiooniga inimeste olemasolust on viimasel paaril kümnendil pööratud tähelepanu ka agressiivsusele ja selle põhjustele homoseksuaalsetes paarisuhetes (Irwin 2008).

Eestis hakati paarisuhtevägivalda sotsiaalse probleemina teadvustama peamiselt selle aastatuhande alguses. 2001. aastast alates on tehtud mõningaid uuringuid ning välja antud rida eestikeelseid trükiseid nii paarisuhte- kui ka naistevastase vägivalda teemal. Korraldatud on konverentse, koolitusi ja kampaaniad ning tehtud mitmeid muudatusi seadusandluses. Samas puudub representatiivne ja kvaliteetne ülevaade paarisuhtevägivalda esinemisest ühiskonnas.

Käesolev artikkel keskendub vägivalda toimumise mehhanismidele paarisuhetes lähtuvalt soolisest aspektist. Artiklis analüüsitakse vägivalda levikut ja tagajärgi ohvri jaoks, tuginedes kümnendi jooksul läbi viidud uuringute andmetele, eelkõige aga viimasele 2009. aasta statistikaameti turvalisuseuuringule.

Artiklis kasutakse mõistet „paarisuhtevägivald“, kuna see on kõige täpsem mõiste, kirjeldamaks agressiooni intiimpartneri vastu, viitamata sealjuures ohvri või toimepanija soole, ning sobides ühtlasi nii heteroseksuaalsete kui ka homoseksuaalsete paaride kohta. Eestikeelses kirjanduses on kasutatud ka sõna „lähisuhtevägivald“ (Allaste ja Võõbus 2008, Kase 2004), kuid lähisuhte ei ole intiimsuhte sünonüüm ega tähenda (seksuaal)partnerluses olemist. Lähisuhtevägivald hõlmab igasugust väärkohtlemist ja vägivalda lähisuhtes olevate inimeste vahel, sealhulgas ka vanemate vägivalda laste vastu ja vastupidi.

Paarisuhtevägivalda tüübid ja seletused

Suhtes ajendab vägivalda kasutama peamiselt partneri üle võimu ja kontrolli rakendamise soov. Vägivald, olgu füüsiline, seksuaalne, emotsionaalne või majanduslik, on

vahend, mille abil vägivaldseja püüab kehtestada süstemaatilist kontrolli partneri igapäevase käitumise suunamiseks talle soovitud suunas. Johnson (2008) nimetab sellist kontrolli sundivaks ning leiab, et selle kasutamise ulatus on teguriks, mis eristab nelja tüüpi vägivalda partnerlussuhtes: paarisuhte terror, vägivaldne vastuhakk, situatsiooniline paarivägivald ja vastastikune vägivaldne kontroll.

Eesti naine peab ühise Eesti asja eest võitlemiseks julgesti välja astuma. Eesti naine töötab ja sammub koos mehega, ta ei tohi aga unustada oma erinaishuwisid. Naisel peavad olema ühesugused õigused meestega, ka maaküsimuses peavad naised ühed õigused omandama meestega. Naiste- ja lastekaitse peab sisse seata, ühesugune palgamäär maksma pandama ühesuguse töö eest, prostitutsiooni küsimuses häbistaw reglementeerimine ära kaotatama. (Marie Reisik, 1917)

Paarisuhte terrori puhul rakendab vägivaldseja pidevat kontrolli mittevägivaldse partneri elu üle, kasutades selleks ähvardamist, alandamist, liikumisvabaduse ja suhtlemise piiramist ja/või füüsilist vägivalda. Lastega manipuleerimine ja partneri majandusliku iseseisvuse pärssimine (näiteks töölkäimise keelamine või takistamine, raha äravõtmine või mitteandmine) on sõltuvussuhte tekitamise ja ohvri kuuletumise saavutamise olulised komponendid. Vägivaldne vastuhakk eristub eelmisest liigist nii palju, et siin avaldab paarisuhte terrori all kannatav partner enesekaitse või kättemaksu eesmärgil vastupanu, kuid ise sundivat kontrolli ei rakenda. Vastupanu võib tipneda tõsiste vigastuste tekitamisega vägivaldsejale või isegi tema tapmisega. Vastastikuse vägivaldse kontrolli puhul käituvad mõlemad partnerid kui paarisuhte terrori toimepanijad.

Situatsiooniline paarivägivald on üks sagedamini esinev ning teistest eristuv vägivaldaliik. Sotsioloogiliste uuringute järgi moodustab antud liik 86% kõigist paarisuhtes toimunud vägivaldajuhtudest (Johnson 2008). Situatsioonilist paarivägivalda eristab terrorist süstemaatilise sundiva kontrolli puudumine. Vägivald on

enamasti emotsionaalse pingeseisundi ja lahendamata konfliktide tulemus või partneri tähelepanu püüdmise viis. Vägivaldsed võivad olla ning vägivalda algatada mõlemad partnerid.

Huvipakkuv on alati olnud sooline jaotumus ohvrite ja vägivallatsetajate hulgas. Eesti seniste uuringute ja kirjanduse põhjal on üks meesohver üheksa naise kohta (vt nt Kase ja Pettai 2005). Kuna siin ei ole eristatud erinevaid vägivalla tüüpe, siis ei saa antud suhet üle kanda paarisuhtevägivaldale. Johnson (2008), kes on analüüsinud meeste-naiste suhet lähtuvalt oma tüpoloogias, väidab, et 89% paarisuhte terroristidest on mehed ning 85% vägivaldsetest vastuhakkajatest naised. Situatsioonilise paarivägivalda puhul on ohvrite ja toimepanijate seas mehi ja naisi üsnagi võrdselt.

Meeste vägivald naiste vastu

Vägivald naiste vastu on meeste võimu ja mehelikkuse demonstreerimise ning ebavõrdse soostrukturi säilitamise akt (Connel 2005, Hearn 1998). Patriarhaalses ühiskonnas on meheksolemise ja maskuliinsuse kõrgelt väärtustatud. Lapseeas peale omandavad mehed ühiskonnas levinud soolistatud norme, sealhulgas ka hegemoonilise maskuliinsuse ideaale: omada piisavalt võimu ja kontrolli, olla aktiivne, iseseisev, tugev jne. Seejuures võivad osad mehed pidada naiste üle kontrolli omamist isegi üheks meheksolemise tunnuseks. Mehed, kes ei ole kindlad, kas nende maskuliinsus vastab kujutletud standardile, mis tähendab, et nad tunnetavad võimu ja kontrolli kadu, püüavad tõestada oma mehelikkust vägivalla kasutamise (Kaufman 2009, Kimmel 2002). Seega ei ole vägivald naiste vastu midagi muud kui instrument, mille abil püütakse saavutada kontrolli ja kinnitada mehelikkust.

Meediaartiklite kommentaaride seas on tekitanud diskussiooni küsimus, miks peksta saanud naine ei lahku oma toorutseva mehe juurest, vaid elab aastaid koos alandavas ja vägivaldses suhtes. Tegemist pole mitte masohhismi ilminguga, vaid keeruka olukorraga, mida raskendavad nii materiaalsed, juriidilised, sotsiaalsed kui ka psühholoogilised tegurid. Kõige suuremaks takistajaks on vägivaldne mees ise, kes kasutab naise lahkumise ennetamiseks samasuguseid taktikaid nagu kontrolli kehtestamiselgi (Johnson 2008). Näidetena võib tuua raha äravõtmise, töölkäimise keelamise või selle takistamise, laste hooldusõigusega manipuleerimise, elatisraha maksimisest keeldumise, elamisnast ilmajätmise, tapmisega ähvardamise, sotsiaalse ja/või

füüsilise isoleerimise jms (Barnett 2000, Johnson 2008, Soo ja Laas 2009). Väikeste lastega mittetöötav naine on antud olukorras kõige kaitsetum – kuna ta on mehest materiaalselt sõltuv, on lahkumine ülimalt komplitseeritud ning vägivallaringi tuleb jääda sageli aastateks.

Naiste vägivald meeste vastu

Mitmetes uuringutes on leitud, et naised võivad käituda oma abikaasade või elukaaslaste suhtes niisama vägivaldselt kui mehed, kuid vägivalla toimepanemise sagedus, liik, tagajärjed ja motivatsioon on nende puhul teistsugune (Kimmel 2002). Esiteks ei kasuta naised nii tihti ja nii tõsist vägivaldat kui mehed – naiste vägivald on peamiselt vaimne või kergemat laadi füüsiline (asjadega viskamine, lükkamine või löömine) (Saunders 1986, Tjaden ja Thoennes 2000). Teiseks ei tekita naised meestelegi nii tõsiseid vigastusi kui mehed naistele ning mehed tunnevad naiste vägivalla ees vähem hirmu kui naised meeste rünnakute ees (Tjaden ja Thoennes 2000). Kolmandaks ajendab naisi partneri vastu vägivaldat kasutama enesekaitse või kättemaks, mitte aga soov kontrollida ja omada võimu, nagu see on omane meestest paarisuhteterroristidele (Kimmel 2002). Näiteks on kolm neljandikku naiste vägivallast partnerite vastu toime pandud enesekaitse eesmärgil (Gelles ja Straus 1999). Lühidalt öeldes on vägivald ja selle toime mehhanismid heteroseksuaalsetes suhetes sooliselt asümmeetrilised (Kimmel 2002).

Paarisuhtevägivald homoseksuaalsetes suhetes

Paarisuhtevägivald samasooliste partnerite vahel on sageli ignoreeritud probleem või vaadatakse sellele läbi homofobilise prisma (Younglove ja Vitello 2003). Olgugi, et vägivald homoseksuaalsetes paarides ei ole sugugi haruldane, on seda uuritud vähe. Teoreetikutel on vähe käib vaidlus, kuid võrdadekvaatselt suudab feministlik lähenemine seletada paarisuhtevägivaldat samasooliste hulgas. Feministliku perspektiivi kohaselt mängivad ka homopaarides vägivaldse käitumise puhul olulist rolli heteroseksuaalsust normiks pidavad ja ebavõrdset paarisuhtet pooldavad hoiakud ning traditsioonilised soorolliootused (Irwin 2008, Ristock 2002). Näiteks arvatakse, et lesbid, kes on omandanud feminiinsed käitumisjooned ja suhtumise (hoolitsev, passiivne, allaheitlik), on suurema tõenäosusega ohvrid, ning maskuliinses rollis lesbid võivad olla domineerivad ja vägivaldsed partnerid. Vastasleer nendib, et võimu eba-

võrdsus on tõesti oluline vägivalda põhjustav tegur, kuid ühe partneri domineerimine ei tugine sotsiaalselt loodud soorollidele, vaid teistele asjaoludele, sh materiaalsele ja sotsiaalsele (Younglove ja Vitello 2003). Empiirilisi andmeid, mis üht või teist seisukohta kinnitavad, on vähe ning vajadus põhjalike uuringute järele püsib.

Eelnev ülevaade näitas, et vägivald ja vägivald on vahe (nt paarisuhte terror vs situatsiooniline paari-vägivald) ning naised ja mehed kogeavad seda erinevalt. Järgnevalt tuleb aga juttu sellest, milline areng on toimunud Eestis paarisuhtevägivalda kajastamisel, uurimisel, osapoolte abistamisel ja õiguste kaitsmisel.

Areng paarisuhtevägivalda probleemi kajastamisel ning sellega tegelemisel Eestis

.....

Alates 2001. aastast on eesti keeles ilmunud terve rida olulisi trükiseid nii paarisuhte- kui ka naistevastase vägivalda teemal üldisemalt. Näitena võib tuua „Ava silmad!“, „Vaikijate hääled“, „Lähisuhtevägivald“ ja „Miks ta seda teeb? Kuidas mõtlevad vihased ja kontrollivad mehed“. Meedias on ilmunud hulk teemakohaseid artikleid (nt ajakirjanik K. Ibruse artiklid Eesti Päevalehes). 2009. aasta lõpus korraldas Eesti Rahvusringhäälingu heategevusprogramm „Jõulutunnel“ annetuskaupnaiste varjupaikade tegevuse toetamiseks, kokku annetatati üle 1,5 miljoni krooni.

Vägivalda osapoolte abistamine

Mahukas osa vägivalda ohvrite abistamisel ja teema arendamisel on olnud kanda kodanikuühendustel koolituste, seminaride, konverentside ja kampaaniate korraldamise näol. Näiteks viis MTÜ Eesti Sotsiaalprogrammide Keskus 2005. aastal läbi üleriigilise kampaania „Kui armastus teeb haiget“, mille eesmärk oli julgustada vägivalda kogenud naise abi otsima varjupaikadest ja tugigruppidest. Mõne aasta jooksul töötas mitmetes linnades kokku üheksa naiste tugigruppi, kuid nende tegevus katkes rahastamise lõppemise tõttu. 2006. aastast alates on töötanud MTÜ Vägivallast Vabaks eestvedamisel rehabilitatsioonigrupid lähisuhtevägivaldaga seotud kuritegudes süüdi mõistetud meestele Tallinnas, Harjumaal ja Rakveres. Alates 2009. aastast ostab neilt teenust Tallinna Vangla ning gruppi suunatakse vägivallatsejaid nii kohtu kui ka kriminaalhooldajate poolt

Tallinnast ja Harjumaalt. Vajadus gruppide järele on ka teistes piirkondades, kuid rahastamise puudumise tõttu neid ei moodustata.

Eesti esimene naiste varjupaik avati Tartus 2002. aastal. Tegemist oli sel hetkel täiesti uue nähtusega – varjupaik pakkus abi vägivalda kogenud naistele koos lastega või lasteta. Varem oli võimalik ema ja lapse varjupaikadest või turvakodudest abi leida ainult neil naistel, kellel olid kaasas kuni kuueaastased lapsed. Praegu tegutseb Eestis 9 varjupaika (Tartu, Tallinn, Ida-Viru, Lääne-Viru, Viljandi, Järva, Valga, Rapla, Pärnu), mis suudavad üheaegselt vastu võtta 67 naist (vajadusel ka koos lastega). Kõik varjupaigad pakuvad lisaks turvalisele ajutisele majutusele esmast nõustamist, tuge ja abi ametiasutustega suhtlemisel, seda nii kohapeal kui telefoni teel. Enamikus varjupaikades on võimalik saada ka juriidilist ja psühholoogilist abi. 2006. aastal loodi ka Eesti Naiste Varjupaikade Liit ning 2008. aastal käivitati üleriigiline tugitelefoni lühinumber 1492 vägivalda kogenud naistele.

Naiste varjupaikade töö on piirkonniti erinev, rahastamise ebastabiilsuse tõttu on keeruline teenuseid arendada. Kohalike omavalitsuste toetus varjupaikadele erineb suurel määral. Parimana võiks siinkohal esile tõsta Tartu Linnavalitsust, kes on varjupaigale pakkunud tasuta ruumid ning stabiilselt ostnud ka varjupaigategenust. Peamine rahastaja on seni olnud Hasartmängumaksu Nõukogu, kuid sellise rahastamismudeli peamiseks miinusteks on projektipõhisus ning ebastabiilsus.

Muudatused seadusandluses

Paarisuhtevägivalda kvalifitseeritakse karistusseadustiku järgi enamasti kehaliseks väärkohtlemiseks, st „teise inimese tervise kahjustamine, löömine, peksmine või valu tekitanud muu kehaline väärkohtlemine“ (§121). 2004. aastani kehtinud kriminaalmenetluse koodeksi järgi oli kehaline väärkohtlemine valdavalt erasüüdistusasi. Politsei seda ei menetlenud ja ohver pidi ise pöörduma otse kohtusse, maksma kautsjoni ning tõendama juhtunu. Üsna selge on see, et kergema füüsilise vägivalda juhtumid kohtusse ei jõudnudki. 2004. aastal kehtima hakanud kriminaalmenetluse seadustiku järgi on ka kergem füüsiline vägivald kriminaalkuritegu ning sellest ajast alates menetleb politsei kehalise väärkohtlemise juhtumeid üldiselt ohvri avalduse alusel. Kuigi Eesti seaduste järgi on politseil õigus alustada kriminaalmenetlust ka siis, kui on alust arvata, et kuritegu on toime pandud, ootab politsei enamasti paarisuhtevägivalda juhtumite

puhul ohvri avaldust, et mitte kannatanu soovi vastaselt olukorda sekkuda.

Kui lähtuda justiitsministeeriumi andmetest registreeritud kuritegude kohta, siis numbrid räägivad iseenda eest: §121 järgi registreeriti kuriteona 2003. aastal 118 juhtumit, 2004. aastal 1329 juhtumit, 2005. aastal 3456 juhtumit, 2006. aastal 3700 juhtumit, 2007. aastal 4570 juhtumit, 2008. aastal 5174 juhtumit (registreeritud kuriteod 2003–2008). Kõik need juhtumid ei ole kindlasti seostatavad paarisuhtevägivallaga, sest eraldi arvestust paarisuhtevägivalla kohta ei peeta. Samas võiks nende numbrite põhjal väita, et seadusemuudatus oli igati õigustatud ning kannatanud on üha enam valmis politsei poole pöörduma.

2004. aastal jõustus ohvriabi seadus, mille järgi on ohvritel õigus saada abi nende toimetulekuvõime säilitamiseks või parandamiseks ning taotleda kulude hüvitamist psühholoogilise abi, varalise ning töövõimetusel tuleneva kahju korral. 2005. aastal jõustus riigi õigusabi seadus, mis võimaldab õigusabi taotleda vähekindlustatud inimestel. Samas ei saa praeguseks küll väita, et kvalifitseeritud õigusabi on inimestele hästi kättesaadav ning lihtne taotleda. Advokaatide motiveeritus riigi õigusabi raames kvaliteetset teenust osutada on praktikute seniste kogemuste põhjal vähene, kuna neile riigi poolt makstav tunnitasu on suhteliselt madal.

2006. aastal viidi sisse kaks olulist seaduseparandust, mis võimaldavad kohaldada lähenemiskeeldu ohvri kaitseks. Kui paljudes Euroopa riikides on lühiajalise lähenemiskeelu määramine politsei pädevuses, siis Eestis saab ajutist lähenemiskeeldu määrata ainult kohus kannatanu eraelu ja muude isikuõiguste kaitseks kriminaalmenetluse ajaks. Alles 2009. aasta detsembris sanktsioneeriti lähenemiskeeldu rikkumine – selle eest võib saada rahalise karistuse või kuni üheaastase vangistuse. Aastatel 2006–2008 kohaldati Eestis 23 ajutist lähenemiskeeldu (Tamm ja Tammiste 2009).

Teine võimalus lähenemiskeeldu taotlemiseks on tsiiviilkohtu kaudu võlaõigusseaduse alusel, mille järgi saab kehavigastuste tekitamise, tervise kahjustamise, eraelu puutumatuse või muude isikuõiguste rikkumiste puhul nõuda kahju tekitaja lähenemise keelamist teisele isikule, eluaseme kasutamise või suhtlemise reguleerimist jms. Sellist lähenemiskeeldu on määratud alates 2006. aastast 17 korral (*ibid.*).

2006. aastal võeti vastu üks seadusemuudatus, mis oluliselt halvendab vägivallohvrite võimalust kohtu kaudu abielu ajal soetatud ühisvara jagada, seega ka vägivaldse partneri juurest lahkuda. Varem tuli tasuda abielu ajal soetatud ühisvara jagamise eest riigilõivu

2600 krooni, 2006. aastast alates tuleb maksta riigilõivuseaduses ette nähtud protsent vara väärtusest. Riik on näinud ette küll võimaluse taotleda riigilõivust vabastamist, selle osade kaupa maksmist või summa vähendamist, kuid kahjuks ei ole tavakodanik enamasti niisugustest võimalustest teadlik ning sageli jäävad keerulised olukorrad hädavajaliku lahenduseta.

Praegu on Eestis kriminaliseerimata selline vägivaldlatsetele omane käitumisviis nagu ahistav jälitamine. Võtke lihtne näide: endine abikaasa või partner helistab ohvri telefonile näiteks 50–60 korda ööpäevas. Antud käitumist on praeguste seaduste järgi võimatu tõkestada ning ahistamise ohvri ei ole võimalik saada õiguskaitseorganilt kaitset ja abi. Teisena peaks karistatav olema kodurahu rikkumine. Praeguste seaduste järgi kaitseb riik küll avalikku korda, kuid oma kodus vägivaldlatseva pereliikme eest kaitset leida on väga keeruline. Mitmetes teistes riikides on politseil õigus vägivaldlatseja viivitamatult lühemaks ajaks kodust eemaldada.

Naiste varjupaikade senise töökogemuse järgi oleks hädavajalik luua Eestis fond, mis maksaks igakuiselt välja elatisraha last või lapsi üksi kasvatavale vanemale, kui teine vanem ei täida oma ülalpidamiskohustust laste ees. Praegu on üksikvanemad selle probleemiga omapead ning elatisraha regulaarne mittemaksmine on sageli vägivaldlatseja jaoks võimalus ka pärast lahtust negatiivselt mõjutada nõrgema poole (majanduslikku) toimetulekut. Alates 2006. aastast on küll võimalik kriminaalkorras karistada inimesi, kes tahtlikult elatise maksmisest kõrvale hoiavad, kuid ka see ei taga elatise laekumist last/lapsi üksinda kasvatavale vanemale. 1. jaanuarist 2008 kehtib elatisabi seadus, mille alusel on last üksi kasvataval vanemal õigus taotleda sotsiaalkindlustusameti kaudu elatisabi kolmeks kuuks, kui ta on pöördunud kohtu poole elatise väljamõistmiseks teiselt vanemalt. Uus algatus justiitsministeeriumi poolt on avalikustada elatisraha mittemaksvate lapsevanemate nimed internetis, kui võlgnevus on kestnud kauem kui 60 päeva. Selleks peab andma loa see lapsevanem, kelle ees võlgnevus on tekkinud, et avalikustamisega mitte kahjustada laste huve.

Eestis puudub siiani riiklik tegevuskava paarisuhtevägivalla ennetamiseks, tõkestamiseks ja ohvrite abistamiseks. 2006.–2008. aastal koostati sotsiaalministeeriumi eestvedamisel lähisuhtevägivalla ennetamise ja tõkestamise arengukava eelnõu, kuid kahjuks selle rakendamiseni ei jõutud. 2009. aasta lõpuks on olukord nii kaugel, et justiitsministeeriumi juhtimisel töötatakse välja erinevaid sihtgrupe (sh paarisuhtevägivalla ohv-

reid) haaravat vägivalda vastu võitlemise arengukava aastateks 2010–2014.

Kokkuvõtvalt öeldes on aastatel 2004–2009 oluliselt muudetud seadusandlust, mis võimaldab paarisuhtevägivalda ohvritele paremat kaitset ning abi. Samas peab tõdema, et mõned seadusemuudatused on ilmselgelt poolikud lahendused ning reaalses elus võib neist kannatanutele vähe abi olla. Tunda on ka süsteemse riikliku tegevuskava puudumist.

Paarisuhtevägivalda levikut Eestis

.....

Uuringud paarisuhtevägivalda kohta aastatel 2000–2008

2001. aastast alates on Eestis läbi viidud mõningaid isikuvastase vägivalda teemalisi uuringuid. Kuna vägivalda on neis uuringutes defineeritud suhteliselt laialt (nt naistevastane vägivald, perevägivald), siis süsteemalist ülevaadet intiimpartnerite vahel toimunud rünnakutest ei saa. Näiteks mõõtis esimene uuring peamiselt isikuvastast vägivalda kodus, tööl ja avalikus kohas (Pettai 2002). Tulemuste järgi olid naised sagedamini isikuvastase vägivalda ohvriteks (21%) kui mehed (16%), kusjuures naised kannatasid vägivalda all rohkem kodus (63% kõigist kogetud füüsilise ja seksuaalse vägivalda juhtumitest) kui mehed (9%). Naised teatasid uuringus, et poolte kodus toimunud vägivaldaaktide puhul oli vägivallatsejaks abikaasa või elukaaslane, kolmandikul juhtudel teine pereliige. Mehi ründasid rohkem teised pereliikmed või tuttavad. Partneri poolt toime pandud vägivalda osakaalu meeste vastu ei ole üldse mainitud.

Järgmine uuring keskendus vägivallakogemustele nii kodus kui ka avalikus kohas (Pettai ja Proos 2003). Selles uuringus küsitleti samuti mehi ja naisi, kuid kokkuvõtte tehti üksnes naiste kohta. Tulemustest selgus, et iga viies täiskasvanud naine oli küsitlusele eelnenud aasta jooksul langenud vägivalda ohvriks (sh ka paarisuhtevägivalda). Kõige rohkem kannatasid vägivalda all 21–30-aastased naised, eriti vabaabiellus olevad. Kaks kolmandikku nende vastu suunatud rünnakutest panid toime abikaasad või elukaaslased, ülejäänud juhtumid toimusid väljaspool kodu.

2004.–2005. aastal rakendas Lääne Politseiprefektuur uue perevägivalda alase infokogumise süsteemi: iga perevägivalda väljakutsete kohta täideti juhtumit põhjalikumalt kirjeldav vägivallaleht. Kogutud lisainfor-

matsioon näitas, et valdavalt on kodus toimuva vägivalda toimepanijaks mees ning ohvriks naine (Kase ja Pettai 2005). Konkreetselt paarisuhtevägivalda oli kõigist registreeritud intsidentidest 70%, paraku ei selgunud aruandest paarisuhtevägivalda osapoolte sooline jaotumus. Sünnitajate uuringu kohaselt koduvägivald suureneb raseduse ajal, eriti füüsiline vägivald (Kase ja Pettai 2006). 12% vastsünnitanud naistest oli kannatanud viimase raseduse ajal praeguse elukaaslase vägivalda all.

Lisaks eelmainitutele on Eestis läbi viidud veel mõned ekspertide küsitlused (Kase ja Pettai 2003) ning kvalitatiiivse intervjuu meetodil uuringud vägivalda tagajärgedest naistele (Soo ja Laas 2009), samuti vägivalda põhjustest ja tähendustest naissoost ja meessoost vägivallatsetajate pilgu läbi (Allaste ja Võõbus 2008). Artikli autorite teada ei ole Eestis uuritud vägivalda samasoolistes paarisuhetes.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kuni 2009. aastani puudus Eestis ülevaade intiimpartnerite vahel toimuvast vägivallast. Sisuliselt mitte ükski uurimus sinnamaani ei andnud korralikku informatsiooni paarisuhtevägivalda ulatusest ühiskonnas ega selle tagajärgedest meeste ja naiste jaoks. Meestele kui potentsiaalsetele (paarisuhte) vägivalda all kannatajatele ei olnud üldse keskendutud või peeti meeste tulemuste (põhjalikumalt) analüüsimist väheoluliseks.

Paarisuhtevägivallast 2009. aasta turvalisuse uuringu järgi

Eestis seni kõige põhjalikuma paarisuhtevägivalda käsitleva uuringu viis läbi 2009. aastal statistikaamet (turvalisuse uuringu (OVU) paarisuhtevägivalda osa). Küsimustik keskendus meeste ja naiste vägivalda kogemustele alates 15. eluaastast. 3788 vastajast oli 46% mehi ja 54% naisi, 68% eestlasi ja ülejäänud vene või muust rahvusest. Uuritavad olid vanuses 15 kuni 74 eluaastat.

Vägivallakogemused elu jooksul

.....

Tulemustest selgub, et umbes poolte vastanute suhtes on praegune või endine partner kasutanud vaimset, füüsilist ja/või seksuaalset vägivalda. Ehkki sugudevaheline erinevus ei ole suur, on naised sagedamini paarisuhtes vägivalda ohvriteks kui mehed (protsendid vastavalt 51 ja 47). Naised on kogunud meestest rohkem nii vaimset, füüsilist kui ka seksuaalset vägivalda.

Tabel 1. Praeguse või endise partneri toime pandud vaimne vägivald elu jooksul (2009,%)

Situatsioonid	Mehed		Naised	
	jah	ei	jah	ei
A. Partner on takistanud sõpradega või sugulastega suhtlemist	22	78	20	80
B. Vastaja on loobunud vaba aja veetmisest, hobidega tegelemisest vms, kuna partner on selle ära keelanud	22	78	22	78
C. Partner on hirmutanud või ähvardanud nii, et vastaja on tundnud tõesti hirmu	6	94	23	77
D. Vastaja on kartnud kokkulepitust hiljem koju minna, tundes hirmu partneri reaktsiooni (nt vägivaldse käitumise) ees	11	89	21	79
E. Partner on ähvardanud vastajale või kellelegi, kellest vastaja hoolib, füüsiliselt haiget teha	2	98	13	87
Suhtlemise ja vaba aja veetmise piiramine (kogenud situatsioone A ja/või B)	32	68	30	70
Tõsine hirmutamise ja ähvardamine (kogenud situatsioone C, D ja/või E)	16	84	32	68
Vaimse vägivalda kogemused elu jooksul kokku	36	65	41	59

Allikas: Statistikaamet. Turvalisuse uuring (OVU) 2009

Andmetest selgub, et osade vaimse vägivalda liikide puhul on naiste ja meeste kogemused sarnased, osade puhul aga ilmneb selge erisus (tabel 1). Näiteks on meeste ja naiste seas üsnagi võrdselt neid, kelle partner on takistanud suhelda sõprade-sugulastega või keelanud tegeleda oma hobidega ja veeta vaba aega meelepärasel viisil. Samas on naised kogenud meestest kaks korda sagedamini tõsist hirmutamist ja (vägivaldaga) ähvardamist.

Paraku ei selgu käesolevast uuringust vägivalda toimemepanemise põhjus. Näiteks ei ole teada, kas suhtlemise

ja vaba aja veetmise takistamist ajendas kaaslase pahahtlik kius, kadedus ja kontrollivajadus või hoopis soov hoida partnerit halbade sõpradest ja harjumustest (nt alkoholitarbimine) eemal või näha teda rohkem kodustes tegevustes abistamas.

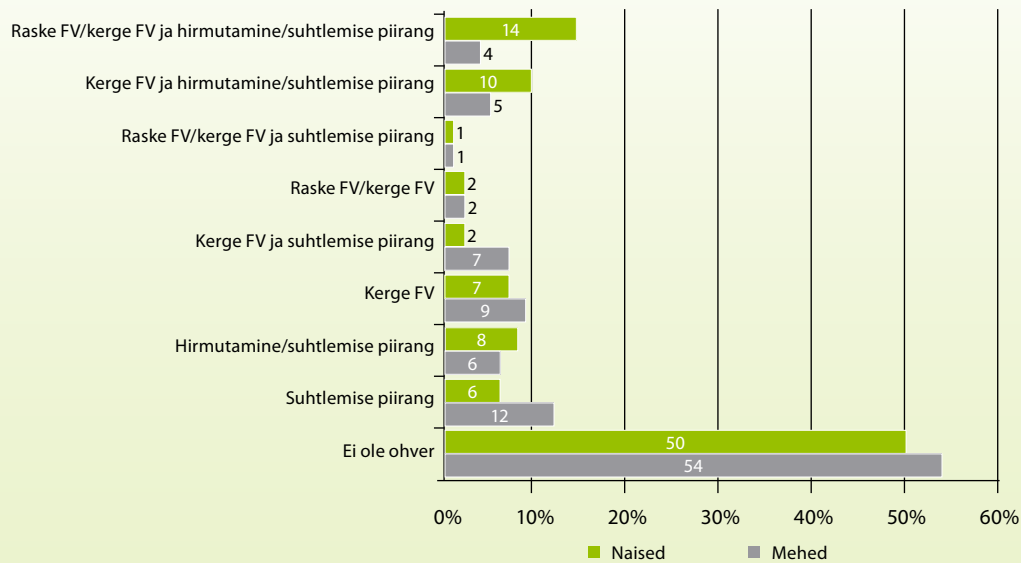
Füüsilisest vägivaldast on vastajad kõige rohkem kogenud lahtise käega löömist ja seda mehed ning naised peaaegu ühepalju (tabel 2). Väga levinud on ka partneri mingi asjaga viskamine. Naised on väitnud veidi sagedamini kui mehed, et nad on sellistes juhtumi-

Tabel 2. Praeguse või endise partneri toime pandud füüsiline vägivald elu jooksul (2009,%)

Situatsioonid	Mehed		Naised	
	jah	ei	jah	ei
A. Meelega millegi viskamine nii, et ohver saab haiget	12	88	15	85
B. Meelega lükkamine või kinnihaaramine nii, et ohver saab haiget	9	91	28	72
C. Lahtise käega löömine	23	77	24	76
D. Rusika või mõne kõva esemega löömine	6	94	13	87
E. Peksmine	2	98	10	90
F. Kägistamine, lämmatamine või põletamine	1	99	5	95
G. Noa või mõne muu terava asjaga löömine või ohvri pihta tulistamine	1	99	1	99
H. Mõnel muul moel füüsiliselt haiget tegemine	2	98	6	94
Kerge füüsiline vägivald (kogenud situatsioone A, B ja/või C)	28	72	36	64
Raske füüsiline vägivald (kogenud situatsioone D, E, F ja/või G)	7	93	16	84
Füüsilise vägivalda kogemused elu jooksul kokku	29	71	37	63

Allikas: Statistikaamet. Turvalisuse uuring (OVU) 2009

Joonis 1. Erinevate vägivalaliikide kombinatsioonid sugude lõikes (2009, %)

Liigid kokku on 100%
FV – füüsiline vägivald

Allikas: Statistikaamet. Turvalisuse uuring (OVU) 2009

tes kannatajaks. Suurem erinevus aga ilmneb meelegra lükkamise või kinnihaaramise puhul – siin on naised meestest kolm korda sagedamini ohvrid. Raskemat laadi füüsilise vägivalda (nt rusikaga löömine, peksmine, kägistamine, tulistamine) ohvrite seas on naised selgelt ülekaalus. Seksuaalset vägivalda on toime pandud peamiselt naissoost partneri vastu (7%). Ainult üksikud mehed teatasid, et neid on elu jooksul ähvarduste või jõuga seksuaalvahekorda sunnitud.

Kuna uuring ei mõõtnud vägivalda vastastikkust, st kannatanu enda vägivaldsust, võib ainult oletada, et nii mõnigi füüsiline vägivaldaakt kannatanu vastu on toime pandud hoopis enesekaitse eesmärgil. Samuti ei ole uuringust teada ka toimepanija sugu. 6% meestest ja 4% naistest teatas, et neil on samast soost elukaaslane. Kuna uuring ei keskendunud vägivaldakogemustele praeguses paarisuhtes, ei saa ka kindlalt öelda, millisel määral esineb vägivalda samast soost elukaaslaste vahel.

Tulemustes avaldub ka teatud vägivalaliikide akumulatsioon. Näiteks on peaaegu kõik mehed ja naised, kes on kogenud rasket füüsilist vägivalda, olnud ka kerge füüsilise vägivalda ohvriteks. Üsna sarnane tendents on ka hirmutamise-ähvardamise puhul, mida kogenud isikud on teatanud ka suhtlemise ning vaba aja veetmise piiramisest. Joonis 1 ilmestab erinevat liiki vägivalda

kogemist meeste ja naiste seas. Mehed on kogenud naistest sagedamini kas ainult suhtlemise ja vaba aja veetmise piiranguid või siis seda koos kerge füüsilise vägivaldaga. Naised seevastu on meestest sagedamini tõsise hirmutamise, ähvardamise, suhtlemise piiramise ning kerge füüsilise vägivalda ohvrid. 14% naistest on lisaks eelnevale loetelule kogenud ka rasket füüsilist vägivalda; selliste kogemustega mehi on 2,5 korda vähem.

Naistel on olnud elus arviliselt rohkem füüsilise ja seksuaalse vägivalda juhtumeid kui meestel. Näiteks väidab 46% meessoost kannatajatest, et neil on olnud elus ainult üks füüsilise ja/või seksuaalse vägivalda intsiident ning 46%-l on toimunud neid kaks kuni viis korda. Naistest on ainult üks kord kogenud vägivalda 36% ning kaks kuni viis korda 39%. Kuus või enam juhtumit on olnud 8% meestest ning 25% naistest.

Paarisuhtevägivalda kogemused viimase aasta jooksul ning kannatajate profiil

Iga kümnes inimene on kogenud oma paarisuhtes viimase aasta jooksul vägivalda. Meeste ja naiste seas mär-

Tabel 3. Viimase 12 kuu jooksul paarisuhtevägivalda kogenud vastajate sotsiaalmajanduslikud ja demograafilised näitajad (2009, %)

	Mehed		Naised	
	jah	ei	jah	ei
<i>Vanus</i>				
15–29	20	80	18	82
30–49	11	89	9	91
50–64	7	93	4	96
65–74	2	98	2	98
<i>Rahvus</i>				
Eestlane	10	90	9	91
Venelane või muu rahvus	16	84	7	93
<i>Haridustase</i>				
I taseme haridus	15	85	12	88
II taseme haridus	10	90	9	91
III taseme haridus	12	88	6	94
<i>Vastaja sotsiaalmajanduslik staatus</i>				
Töötav	12	88	8	92
Töetu	15	85	13	87
Õppur	25	75	21	79
Kodune	12	88	10	90
Pensionär, töövõimetuspensionär	4	96	4	96
<i>Kooselu tüüp praeguse partneriga</i>				
Seaduslikus abielus	9	91	7	93
Vabakooselus	13	87	13	87
Ei ole abielus/vabakooselus, on paarisuhtes	13	87	8	92
<i>Leibkonnatüüp sõltuvate laste järgi</i>				
Ühe sõltuva lapsega	16	84	12	88
Kahe ja enama sõltuva lapsega	13	87	13	87
Sõltuvate lasteta	9	91	5	95
<i>Vastaja sissetulek tuludetsiilide järgi</i>				
1–3 tuludetsiil	13	87	13	87
4–6 tuludetsiil	10	90	6	94
7–10 tuludetsiil	11	89	7	93

Allikas: Statistikaamet. Turvalisuse uuring (OVU) 2009

kimisväärseid erinevusi ei esine. Vaimse vägivalda all on kannatanud 8% meestest ja 7% naistest, füüsilist vägivalda on kogenud aga 5% meestest ning 4% naistest. Võimalik, et sellised tulemused on tingitud meetodikast – uuringus on kasutatud Strausi *et al.* (1980) konfliktitaktikate skaala sarnast mõõtmisinstrumenti, mis keskendub peamiselt erinevat laadi vägivaldse käitumise toimumise registreerimisele paarisuhtes, mitte aga selle motiividele, algatamisele, hoiakutele ja vägivalda muustritele. Need on aga tegurid, mis peamiselt eristavad naiste ja meeste vägivalda kogemusi (Kimmel 2002, Tjaden ja Thoennes 2000).

Viimase 12 kuu jooksul vähemalt korra vaimset, füüsilist ja/või seksuaalset vägivalda kogenud isik on tüüpiliselt kuni 29-aastane vabakooselus olev mees või naine (tabel 3). Vägivalla toimumise tõenäosus vanuse kasvades langeb. Mitte-eestlastest mehed tunnetavad end rohkem vägivalda all kannatanutena kui naised või eesti rahvusest mehed. Haridusastmeti suuri erinevusi ei ole, põhiharidusega naised on ehk veidi sagedamini ohvrid kui kesk-eri- või kõrgharidusega. Õppurite hulgas on kõige rohkem vägivalda ohvreid, järgmiseks töötute seas, kõige vähem on ohvriteks vanemad inimesed. Vägivaldas toimub sagedamini peredes, kus elavad alaealised

lapsed. Naiste puhul näib, et väiksema sissetulekuga vastajad on sagedamini ohvrid kui suurema sissetulekuga.

Tagajärjed viimase füüsilise/ seksuaalse vägivallajuhtumi korral

Viimane vägivallajuhtum oli meestel ülekaalukalt kergemat laadi füüsiline, peamiselt lahtise käega löömine (93%). Naiste viimane intsident oli enamasti kerge füüsiline vägivald (78%), kuid iga viies naine koges rasket füüsilist vägivalda, mõned ka seksuaalset vägivalda.

Viimane vägivallajuhtum tõi naistele kaasa oluliselt tõsisemaid tagajärgi kui meestele, eelkõige vaimse ja füüsilise tervise osas. Näiteks kannatas 42% naistest ja 18% meestest mõne depressioonisüмптоomi all (masendus, keskendumisraskused, unehäired, enesehinnangu langus). Samuti tundsid naised sagedamini hirmu kui mehed. 20% vägivalda kogenud meestest ja 46% naistest said viimase juhtumi ajal vigastada.

Uuringus küsiti, kuidas vastajad iseloomustaksid oma viimast juhtumit: kas see oli kuritegu, vale tegu või lihtsalt mingi vahejuhtum. Selgub, et naised nimetavad viimast intsidenti meestest märgatavalt sagedamini kuriteoks (20%) või valeks käitumiseks (44%). Viiendik meestest peab juhtumit vääramaks teoks, ainult kolm meest aga kuriteoks. 79% meestest ning 35% naistest tajub viimast vägivallaakti lihtsalt juhusliku vahejuhtumina. Selline hinnangute erinevus näitab, et naiste vastu toime pandud vägivald on oluliselt tõsisema kaaluga kui meeste vastu korda saadetu. Esiteks ei ole naiste ja meeste löögid või tõukamised samaväärsed. Seda kinnitavad ka vigastuste erinevused. Pealegi näib, et suurem osa mehi ei võta naiste vägivalda kuigi tõsiselt ning tajub seda pigem häiriva kui hirmutava ja ohtlikuna.

Kokkuvõte

Paarisuhtevägivald on Eestis tõsine ja levinud probleem. Viimase kümnendi jooksul on toimunud suur areng. Kui aastatuhande alguses võis tunduda, et tegemist on veel täiesti tabuteemaga ning ohvrite vajadust kaitse ja abi järele peeti ühiskonna tasandil ebaoluliseks, siis kümnendi lõpuks on olukord märgatavalt muutunud. Ühiskonna teadlikkus on tõusnud, paarisuhtevägivallast ja selle kogemustest räägitakse meedias, ilmunud on mitmeid trükiseid, seadusandlus ohvrite kaitseks ja õiguskaitsestruktuuride töö on paranenud, varjupaikade arv

on kasvanud, vägivalda kogenud inimeste valmisolek abi otsida on suurenenud. Samas esineb ka mitmeid probleeme. Näiteks on veel lünki seadustes, MTÜ-de tegevus on alarahastatud, abisaamise võimalused üle Eesti on ebaühtlased, sõltudes esmajoones inimese registreeritud elukohast. Pealegi ei tee kohalikud omavalitsused maakondlikul tasemel koostööd, et tagada abi kättesaadavust vägivallaohvritele.

Paarisuhtevägivalla esinemise muutuste kohta viimase kümnendi jooksul informatsiooni ei ole. Eestis puudub ühtlustatud ning üksnes paarisuhtevägivalda kajastava statistika kogumine. Varjupaikad küll registreerivad pöördumiste ja ööbimiste arvu ning analüüsivad andmeid vägivallaliikide lõikes, aga varjupaikade poole pöördub siiski väga väike osa ohvritest ning tõest pilti probleemi suurusest see ei anna. Politsei ja kuritegevuse kohta käivast statistikast ei selgu, kui palju oli konkreetset partnerite vahel toimunud vägivalda.

Sotsioloogiliste uuringute põhjal ei saa samuti hinnata paarisuhtevägivalla esinemise trendi aja jooksul, kuna varasemates uuringutes defineeriti vägivalda väga laialt ning paarisuhtevägivalla ulatuse kohta konkreetsed tulemused puudusid. Representatiivsed andmed paarisuhtevägivalla kogemuste kohta on meil olemas alles 2009. aastast. Selle uuringu tulemuste järgi on elu jooksul praeguse või endise partneri vägivaldsusega kokku puutunud 51% naistest ja 47% meestest. Naised on kogenud meestest sagedamini nii vaimset, füüsilist kui ka seksuaalset vägivalda. Viimase aasta jooksul kogetud vägivalda puhul on meessoost ja naissoost kannatajaid üsna võrdset. Tulemused näitasid veel, et vägivalda all kannatajateks on sagedamini nooremad ja vabaabi elus inimesed, samuti väiksema sissetulekuga ning alaealiste lastega naised.

Hoolimata sellest, et 2009. aasta uuringu järgi meessoost ja naissoost ohvrite osakaal palju ei erine, on naistel siiski vägivalda kogemise intensiivsus suurem ning raskusaste ja tagajärjed tõsisemad. Seega ei saa mööda vaadata asjaolust, et paarisuhtes toimuv vägivald ohustab rohkem naisi kui mehi. Järgnevates uuringutes tuleks kindlasti pöörata tähelepanu vägivalda kasutamise põhjustele, algatamisele ja vastastikkusele. Samuti võiks keskenduda kogemuste uurimisel respondentide viimasele paarisuhtele. Kindlasti väärib ka naiste poolt toime pandud vägivald meeste vastu lähemat uurimist, samuti ka see, kuidas mehed ise kogevad ja tõlgendavad vägivalda.

Kasutatud allikad

- Allaste, A.-A., Vööbus, V. (2008). *Vägivald lähisuhetes: selle põhjused ja võimalikud lahendused*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Barnett, O. W. (2000). Why battered women do not leave, Part I. External inhibiting factors within society. *Trauma, Violence, and Abuse*. 1(4), 343–372.
- Carlson, B. E. (2008). Intimate partner violence. Teoses C. M. Renzetti, J. L. Edleson (toim.) *Encyclopedia of interpersonal violence*. SAGE Publication, 371–375.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press. Elatisabi seadus. *Riigi Teataja I*, 2007, 25, 130, (12.12.2009).
- Gelles, R., Straus, M. (1999). Profiling violent families. Teoses A. Skolnick, J. Skolnick (toim.) *The family in transition*, New York: Longman, 414–431.
- Hearn, J. (1998). *The violence of men. How men talk about and how agencies respond to men's violence to women*. London: Sage Publications.
- Irwin, J. (2008). (Dis)counted stories. Domestic violence and lesbians. *Qualitative Social Work*. 7(2), 199–215.
- Johnson, M. P. (2008). *A typology of domestic violence. Intimate terrorism, violent resistance, and situational couple violence*. Boston: Northeastern University Press.
- Karistusseadustik. *Riigi Teataja I*, 2001, 61, 364, (05.10.2009).
- Kase, H. 2004. *Lähisuhte vägivald*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Kase, H., Pettai, I. (2003). *Vägivalla mõju naiste tervisele. Meedikute küsitluse tulemused*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Kase, H., Pettai, I. (2005). *Perevägivald Lääne-Eestis 2004–2005. Politseistatistika analüüs*. Tallinn: Lääne politseiprefektuur, Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, Eesti Sotsiaalprogrammide Keskus.
- Kase, H., Pettai, I. (2006). *Sünnitaja käitumine ja koduvägivald Eestis*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Kaufman, M. (2009). The construction of masculinity and the triad of men's violence. Teoses O. E. Tracy (toim.) *The social construction of difference and inequality. Race, class, gender, and sexuality*. New York: McGraw-Hill Higher Education.
- Kimmel, M. S. (2002). „Gender Symmetry” in Domestic Violence. A Substantive and Methodological Research Review. *Violence Against Women*. 8(11), 1332–1363.
- Kriminaalmenetluse seadustik. *Riigi Teataja I*, 2003, 77, 166, (18.01.2010).
- Ohvriabi seadus. *Riigi Teataja I*, 2004, 2, 3, (05.10.2009).
- Pettai, I. (2002). Naistevastane vägivald – tabuprobleem Eestis. Teoses H. Kase (toim.) *Vaikijate hääled. Raamat soolisest vägivallast. Räägivad ohvrid. Nõustavad eksperdid. Analüüsivad teadlased*, Tallinn: Põhjalaade Ministrite Nõukogu, Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Pettai, I., Proos, I. (2003). *Vägivald ja naiste tervis. Uuringu aruanne*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Registreeritud kuriteod 2003–2008. Justiitsministeeriumi kodulehekülge, <http://www.just.ee/39930>, (05.10.2009)
- Reisik, M. (1924). Esimene Eesti Naiskongress 1917. Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Riigilõivuseadus. *Riigi Teataja I*, 2006, 58, 439, (05.10.2009).
- Riigi õigusabi seadus. *Riigi Teataja I*, 2004, 56, 403, (05.10.2009).
- Ristock, J. (2002). *No more secrets: Violence in lesbian relationships*. New York: Routledge.
- Saunders, D. G. (1986). When battered women use violence. Husband-abuse or self-defense? *Violence and Victims*. 1, 47–60.
- Soo, K., Laas, A. (2009). *Naistevastane vägivald paarisuhtes ja töökohal. Vägivalla mõju naistele*. Tartu.
- Straus, M. A., Gelles, R. J., Steinmetz, S. K. (1980). *Behind Closed Doors: Violence in the American Family*. New York: Doubleday.
- Tamm, K., Tammiste, B. (2009). *Lähenedemiskeelu kasutamine kriminaalmenetluses*. Tallinn: Justiitsministeerium.
- Tjaden, P., Thoennes, N. (2000). Prevalence and consequences of male-to-female and female-to-male intimate partner violence as measured by the National Violence Against Women Survey. *Violence Against Women*. 6, 142–161.
- Võlaõigusseadus. *Riigi Teataja I*, 2001, 81, 487, (05.10.2009).
- Younglove, J. A., Vitello, C. J. (2003). Domestic violence: Same-sex partners. Teoses *Encyclopedia of Murder and Violent Crime*. SAGE Publications: http://sage-reference.com/violentcrime/Article_n134.html (24.09.2009).

Soolised terviseerinevused Eestis

Taavi Lai

Lühikokkuvõte

.....

Käesolev artikkel keskendub tervise ebavõrdsuse käsitlemisele soo perspektiivist. Mõnel juhul kirjeldatakse ka vanuse, sissetuleku ja haridusega seotud erinevusi. Artiklis vaadeldakse soolisi erinevusi tervisehinnangu, tervisekäitumise, tervishoiuteenustele juurdepääsu ning üldise tervisestaatuse osas. Sellise valiku aluseks on arusaam, et tervisehinnang, tervisekäitumine ja juurdepääs tervishoiuteenustele mõjutavad väga olulisel määral haiguste teket, tervishoiuteenuste kasutamist ning lõpptulemusena ka üldist rahvastiku terviseseisundit. Kuigi antud artiklis keskendutakse eelkõige sooliste terviseerinevuste kirjeldamisele, ei püüta anda hinnangut, kas ebaühtlase jaotuse korral on tegemist ebaõiglase jaotusega või mitte. Tervise ebavõrdsusest rääkides peetakse tavaliselt silmas terviseerinevusi rahvastikurühmade vahel, mille põhjuseks on sekkumistega muudetavad sotsiaal-majanduslikud või muud tegurid.

Artiklis järeldatakse, et viimase kümne aasta jooksul on Eesti rahvastiku tervis paranenud. Sellest annavad tunnistust näiteks rahvastiku pikenenud eluiga ja paranenud tervisehinnangud. Seejuures on naiste tervisekäitumine paranenud kiiremini või halvenenud aeglasemalt kui meestel. Võib ka öelda, et viimasel kümnel aastal on rahvastiku tervisekäitumise parandamiseks ettevõtetu andnud suuremat efekti naiste puhul. Üldiselt tuleb aga tõdeda, et sooliste terviseerinevuste vähendamiseks tuleb eriti rahvatervises varasemast enam kasutada täpsemalt sihtrühmadele suunatud tervist edendavaid tegevusi.

TAAVI LAI on vanemanaalüütik sotsiaalministeeriumi terviseinfo- ja analüüsi osakonnas. Ta on samuti lektor Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituudis. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli arsti kutsega. Taavi Lai on oma teadus- ja uurimistegevuses keskendunud peamiselt sellistele teemadele nagu rahvastiku tervise seisund, haiguskoormus ja selle majanduslikud mõjud, tervisekäitumist parandavate sekkumiste kulu-efektiivsus, mõjuanalüüsid tervisesüsteemi kohta. Ta on avaldanud mitmeid artikleid Eesti ja rahvusvahelistes väljaannetes.

Sissejuhatus

Tervise ebavõrdsusest rääkides peetakse tavaliselt silmas tervise ja sellega seotud sotsiaalmajanduslike tegurite ebaühtlast või ebaõiglast jaotumist rahvastikurühmade vahel. Käesolev ülevaade keskendub eelkõige sooliste erinevuste ning mõningal juhul ka vanuse, sissetuleku ja haridusega seotud erinevuste kirjeldamisele.

Ebavõrdsus on oluline teema nii tervisesüsteemis kui ka poliitiliste otsuste tegemisel laiemalt, sest tervis on ainulaadne ressurss, mis on täisväärtusliku elu eeltingimus ning oluline indiviidi ja ühiskonna valikuvõimalusi edendav tegur (Sen 2000). Seega võib tervist pidada üheks peamiseks inimõiguseks. Samuti sätestab Eesti põhiseadus võrdse õiguse tervise kaitsele kui ühe inimese põhiõiguse ning seega peaksid kõigil olema ühetaolised võimalused parima tervisliku seisundi saavutamiseks.

Eesti Naisorganisatsioonide Liidu peakoosolek peab tarvilikuks üleskutsuda kõiki Eesti naisi joomise vastu võitlemisest osavõtma, et Eesti kodu inetust ja rahva elujõudu hävitavast pahest wabastada.

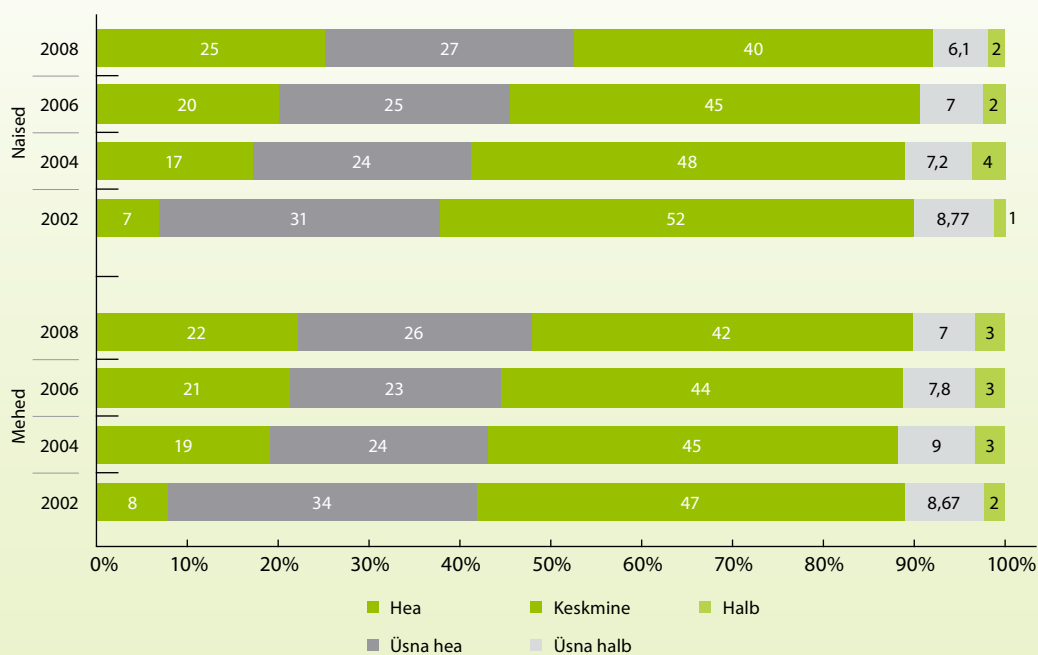
(Naisorganisatsioonide Liidu Asemikkude Kogu koosolek, 1923)

Tervise ebavõrdsuse käsitlemisel on otstarbekas määratleda, millised erinevused tervises on välditavad või muudetavad ning millistega on seetõttu kõige mõttekam tegelda. Üldine seisukoht on, et bioloogilisi ja geneetilisi terviseerinevusi ei ole võimalik muuta. Sooliste terviseerinevuste puhul on geneetilistel, bioloogilistel ja evolutsioonilistel teguritel suur roll, kuid need ei määra siiski kogu inimese tervislikku seisundit, olulised on ka tervisekäitumine, keskkond ja sotsiaalmajanduslikud tegurid. Samas ei ole täpselt teada, kui suurt rolli täpselt mängivad erinevad tegurid ning millised soolised terviseerinevused on seega ebaõiglased (Whitehead 1990). Eelnev on ka põhjuseks, miks käesolev ülevaade keskendub eelkõige sooliste terviseerinevuste kirjeldamisele ega püüa anda hinnangut, kas tegemist on õiglase jaotusega või mitte.

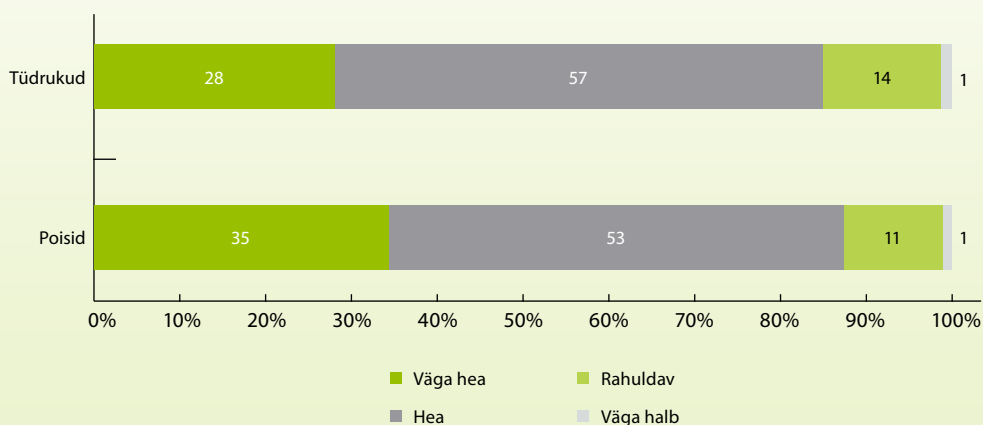
Klassikalise, kuid siiani kehtiva käsitluse järgi on suunatud tegevuste abil võimalik vältida terviseerinevusi, mis on tingitud järgmistest teguritest: indiviidi valikutest ja tema sotsiaalsest keskkonnast sõltuv tervist kahjustav käitumine; tervist kahjustav psüühiline ja füüsiline keskkond; esmavajaliku arstiabi ja tervist edendavate meetmete kättesaadavuse tõrked; terviseinfo kättesaadavuse tõrked; halvast tervisest tingitud sotsiaalse staatuse langus (Mackenbach ja Bakker 2002). Nendest teguritest tingitud tervise erinevust peetakse välditavuse tõttu ebaõiglaseks ning niisuguste tegurite vähendamine vajab tähelepanu, hoolimata allikast ja olemusest (Whitehead ja Dahlgren 2006).

Kõigist eelpool nimetatud teguritest tingitud terviseerinevusi on Eestis alates 2000. aastast ka uuritud ning tuvastatud (Kunst *et al.* 2002a, Kunst *et al.* 2002b, Leinsalu 2002, Leinsalu *et al.* 2003; Habicht 2003, Kasmel *et al.* 2004, Habicht ja Kunst 2005, Roováli ja Kiiwet 2006, Habicht *et al.* 2006). Maailmas algas tervise ebavõrdsuse süstemaatilisem uurimine 19. sajandil ning see põhines peamiselt suremusandmetel. Tervisepoliitika kujundamisel saavutas tervise ebavõrdsuse teema olulise staatuse alates 1980. aastatest (Townsend *et al.* 1982) ning muutus rahvusvaheliseks prioriteediks 2000. aastatel (Mackenbach 2006, Judge *et al.* 2006, WHO 2005). Globaalsel tasemel on sugu üks mitmetest teguritest, mille löikes tervise ebavõrdsust vaadeldakse (Commission on Social Determinants of Health 2008). Samas on edasi arenenud ka käsitlused, mis keskenduvad üksnes sooliste terviseerinevustele ning teavituse, poliitika ja seadusandluse valdkondade sekkumiste rakendamisele just nende terviseebavõrdsuste likvideerimiseks esmajärjekorras (Euroopa Nõukogu 2008, Payne 2009).

Käesolev ülevaade keskendub erinevustele tervisehinnangus, tervisekäitumises, juurdepääsus tervishoiuteenustele ja üldises tervisestaatuses. Vaatluse alt jäävad välja detailsemad haigestumise, suremuse ning tervise teenuste kasutamise näitajad. Selline valik on eelkõige tingitud põhjusest, et käsitlemiseks valitud teemad on Eestis niisugusel kujul seni vähem terviklikku kajastamist leidnud. Eelnevalt olulisemaks valikupõhjuseks on see, et just tervisehinnang, tervisekäitumine ja juurdepääs tervishoiuteenustele mõjutavad väga olulisel määral haiguste teket, tervishoiuteenuste kasutamist ning lõpptulemusena ka üldist rahvastiku terviseseisundit.

Joonis 1. Meeste ja naiste hinnang oma tervisele (2002–2008, %)

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Joonis 2. Poiste ja tüdrukute hinnangud oma tervisele (2006, %)

Allikas: Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring

Tervisehinnang

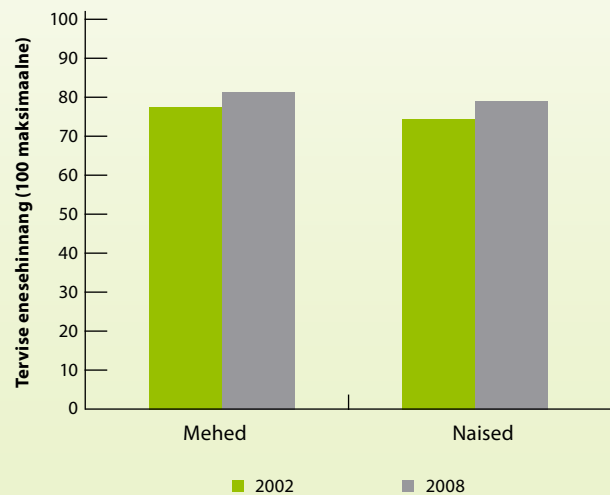
Haigused ja muud tervisehädad mõjutavad inimeste hinnangut oma tervisele – mida raskem on seisund, seda halvemaks hinnatakse oma tervist. Samas muudab inime oma tervisekäitumist või pöördub arsti vastuvõtule vaid siis, kui inimese hinnang oma tervislikule seisundile on tema jaoks piisavalt muret tekitav. Seega on inimese subjektiivne arusaam oma tervisest ja tekkinud probleemi raskusest olulised tegurid tema tervisekäitumise kujunemisel. Samuti on tervisehinnang (ja selle aluseks olev tervisega seotud elukvaliteedi kontseptsioon) ainuke näitaja, mis mõõdab üheaegselt kõiki kolme tervise tahku: füüsiliste vaevuste puudumist ja sotsiaalset ning vaimset heaolu. Kõige lihtsamal kujul saab inimeste tervisehinnangut kirjeldada, kasutades järgmisi hinnanguid: tervis on väga hea, hea, rahuldav, halb või väga halb.

Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringu andmetel hindas 2002. aastal oma tervist heaks või väga heaks 42% meestest ja 38% naistest (joonis 1). Selline jaotus vastab klassikalistele tulemustele, kus mehed üldjuhul hindavad oma tervist naistest paremaks ning seda sageli ka objektiivselt halvema tervise juures. Järgnevatel aastatel jooksul paranes nii meeste kui naiste hinnang oma tervisele ning aastal 2008 hindas oma tervist heaks või väga heaks juba 48% meestest ja 52% naistest. Märkimist väärib asjaolu, et 2008. aastaks oli oma tervist heaks või väga heaks hindavate naiste osakaal juba suurem samasuguse tervisehinnanguga meeste osakaalust. Seega on aastatel 2002–2008 naiste tervisehinnangud paranenud tunduvalt kiiremini – vaadeldaval perioodil tõusis oma tervist heaks või väga heaks hindavate meeste osakaal 6% võrra ning naistel üle kahe korra enam, 14% võrra.

Poiste ja tüdrukute tervisehinnangut mõõdetakse kooliõpilaste tervisekäitumise uuringu raames (Aasvee 2007). Eesti 11-, 13- ja 15-aastased noored hindavad oma tervist ootuspäraselt paremini kui täiskasvanud – 2005/2006 õppeaastal hindas poistest 88% ja tüdrukutest 85% oma tervist heaks või väga heaks (joonis 2). Erinevalt täiskasvanutest hindavad poisid endiselt oma tervist paremaks kui tüdrukud, kuid sarnaselt täiskasvanutega on tüdrukute tervisehinnangud poiste omadest kiiremini paranenud. Nimelt suurenes oma tervist keskmisest paremaks hindajate osakaal tüdrukute seas 2002. aastaga võrreldes 7% võrra poiste 2% vastu.

Lisaks eelpool kirjeldatud väga üldistele tervisehinnangutele hindasid Eesti elanikud 2002. ja 2008.

Joonis 3. Meeste ja naiste summaarne hinnang oma tervisest tingitud elukvaliteedile 100-pallisel skaalal (2002 ja 2008)

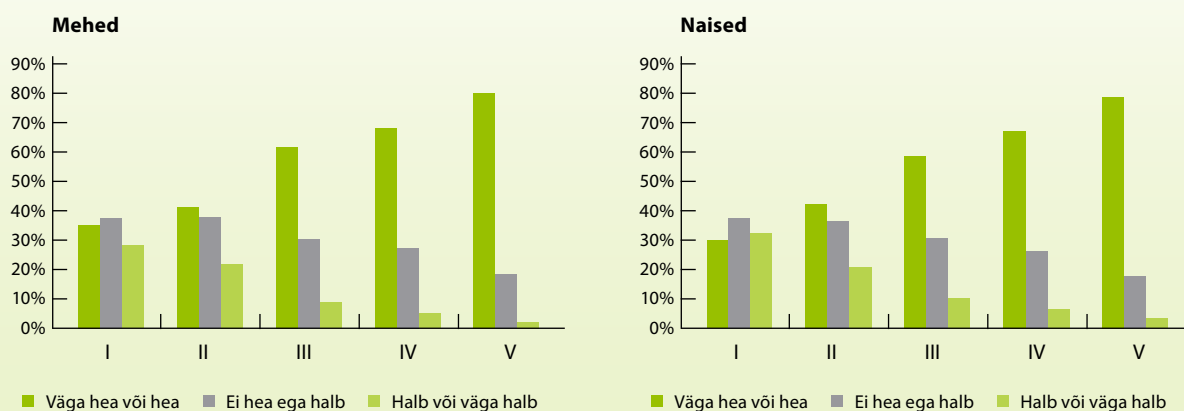
Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

aastal Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringu raames oma tervist ka tunduvalt täpsematele küsimustele vastates. Tänu sellele on olemas eelnevast täpsemad tervisehinnangud 100-pallisel skaalal (100 palli parim ja 0 halvim võimalik terviseseisund), mis võimaldavad mõõta rahvastiku terviseseisundi erinevusi soorühmade võrdluses ning võrreldes parima võimaliku terviseseisundiga.

Taas ilmneb, et naiste tervisega seotud elukvaliteedi paranemine on viimastel aastatel olnud kiirem kui meestel (joonis 3). Aastaks 2008 oli tervisega seotud elukvaliteet jõudnud naistel 79%-ni ja meestel 81%-ni parimast võimalikust, kusjuures 2002. aastaga võrreldes oli paranemine naistel 5% ja meestel 4% võrra. Praeguste trendide jätkumisel ei ole väga kaugel aeg, kui ka käesoleva näitaja puhul vahetuvad meeste ja naiste rollid.

Sissetulekurühmade vahelised erinevused tervisehinnangutes ületavad märkimisväärselt soolisi erinevusi sissetulekurühma sees. Kõrgeima ja madalaima sissetulekuga rahvastikurühmades oma tervist heaks või väga heaks hindavate inimeste osakaal erineb meestel 2,3 ja naistel 2,6 korda (joonis 4). Sugudevahelised erinevused ilmnevad peamiselt madalaima sissetulekuga rühmas,

Joonis 4. Meeste ja naiste hinnangud oma tervisele sõltuvalt sissetuleku kvintilist (2008, %)

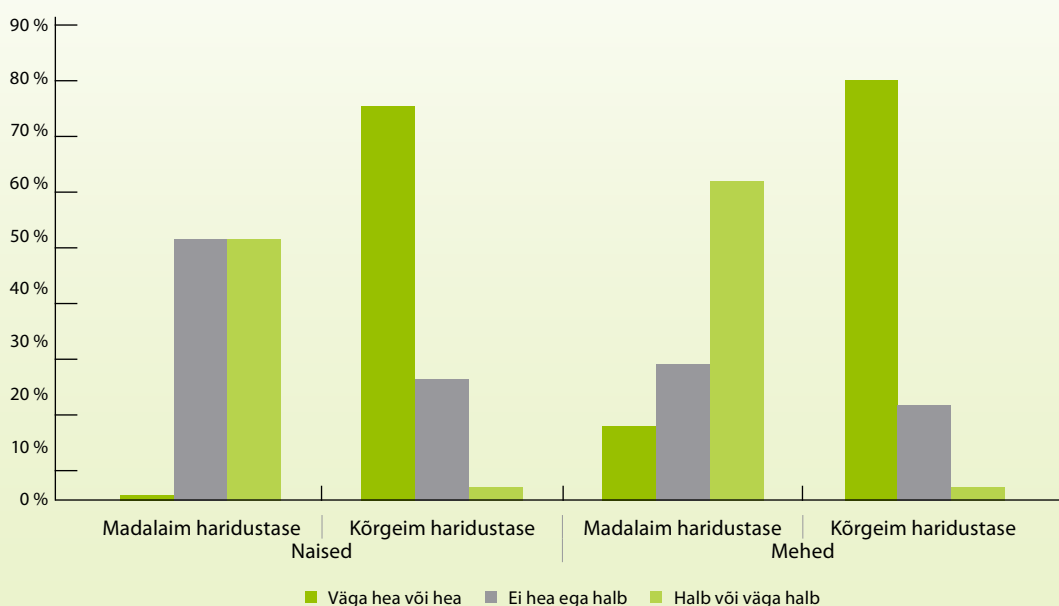
Allikas: Eesti sotsiaaluuring 2008

kus meeste hulgas on ligikaudu 5% võrra rohkem oma tervist heaks või väga heaks hindavaid inimesi. Seega üldjoontes on sissetuleku mõju meeste ja naiste tervisehinnangule sarnane.

Hariduse mõju tervisehinnangule on meestel ja naistel suuremate erinevustega, võrreldes sissetuleku

sooliste mõjudega. Näiteks puudusid 2008. aastal madalaima haridusega naiste seas pea täielikult oma tervist heaks või väga heaks hindavad isikud, samas kui meestel on selliste isikute osakaal ligikaudu 14% (joonis 5). Samas on madalaima haridustasemega meeste seas sama haridustasemega naistega võrreldes 10% võrra

Joonis 5. Meeste ja naiste hinnangud oma tervisele kõige madalama ja kõrgema haridustasemega rühmades (2008, %)

Allikas: Eesti sotsiaaluuring 2008

suurem ka oma tervist halvaks või väga halvaks hindavate isikute osakaal.

Kõrgeima haridustasemega meeste ja naiste tervisehinnangud on siiski suhteliselt sarnased – meeste seas on suurem oma tervist heaks või väga heaks hindavate inimeste osakaal, naiste seas aga oma tervist keskmiselt hindavate isikute osakaal. Oma tervist halvaks hindavate isikute osakaalud on selles haridusrühmas ühtlaselt madalad. Sarnaselt sissetulekurühmade puhul nähtuga on haridusrühmade vahelised erinevused tervisehinnangutes suuremad soolistest erinevustest. Näiteks on meestel madalaima ja kõrgeima haridustasemega rühmade erinevused oma tervist heaks või väga heaks hindajate osakaalude vahel ligikaudu 6-kordsed ning naistel on see erinevus koguni 81-kordne.

Tervisehinnangu teema kokkuvõtteks võib seega öelda, et hoolimata haridus- ja sissetulekurühmade vahel esinevatest vägagi suurtest erinevustest oma tervise hindamisel ei ole sugudevahelised erinevused suured. Samas ei võimalda käesolevad andmed teha järeldusi, kui palju panustasid meeste ja naiste ligikaudu võrdsetesse tervisehinnangutesse naiste suurem kõrgharidusega isikute osakaal ja meeste suure kõrge sissetulekuga isikute osakaal. Eelnevate andmete alusel on siiski ilmne, et haridus- ja sissetulekurühmade vaheliste erinevustega arvestamine on äärmiselt oluline sooliste tervisehinnangute erinevuste vähendamisel ja Eesti rahvastiku tervise edasisele parandamisele suunatud poliitikate planeerimisel.

Tervisekäitumine

.....

Inimese tegevused ja käitumine ning eluviis üldisemalt mõjutavad tema tervist. Seega on tervisekäitumise puhul tegemist inimese eluviisi ja käitumisega, mis on suunatud tervise paranemisele. Siiski kasutatakse sama terminit ka tervist kahjustava käitumise puhul ning sellisel juhul on tegemist negatiivse tervisekäitumisega ja tervist edendava käitumise puhul positiivse tervisekäitumisega.

Inimeste ja rahvastiku tervisekäitumise kirjeldamisel ning hindamisel tasub meeles pidada, et need käitumised on omavahel tihedalt seotud. Näiteks suitsetava inimese puhul on suurem ka alkoholi liigtarvitamise tõenäosus ning ebatervisliku toitumise puhul väiksem füüsilise aktiivsuse tõenäosus. Lisaks on tervisekäitumise ja haiguste vahelised seosed keerukad ja läbipõimunud. Näiteks mõjutavad südamehaigusi nii toitumine, füüsiline aktiivsus, suitsetamine ja alkoholi tarvitamine kui ka nende kõigi koostoimel muutuv kehakaal.

Nagu eelnevalt mainitud, mõjutavad kõik inimese käitumismallid tema tervist, kuid peamisteks inimese terviseseisundiga seostatavateks tervisekäitumise valdkondadeks võib pidada toitumise, füüsilise aktiivsuse, suitsetamise ja alkoholi tarvitamise harjumusi, mis järgnevalt ka käsitlemist leiavad.

Toitumine ja füüsiline aktiivsus

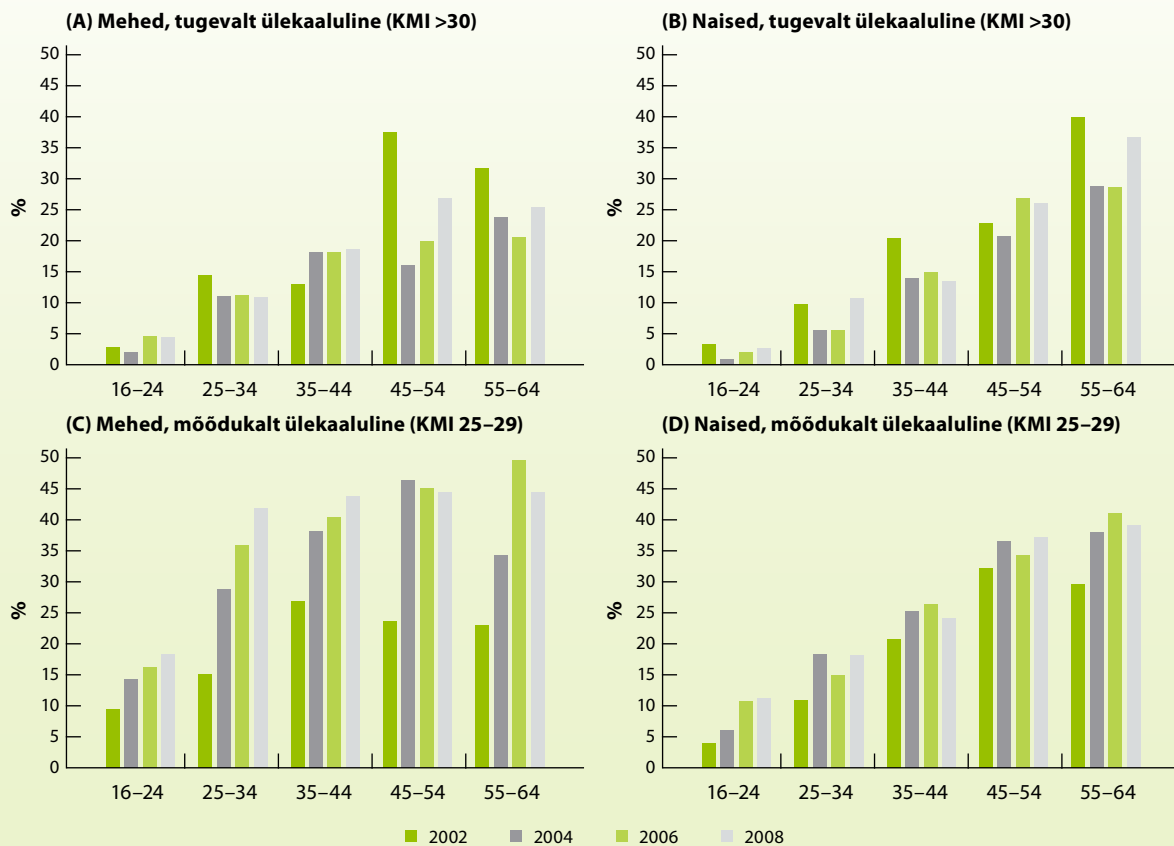
Eesti täiskasvanud elanikkonna toitumisharjumuste kohta kogub andmeid Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, mis kaardistab erinevate toiduainete, nagu juurviljad, leib jne, tarvitamise sagedust. Toitumise mõjude mõistmiseks on lisaks sellele vaja teada ka tarvitatud toiduainete koguseid, mis nimetatud uuringust aga ei ilmne. Sellest lähtuvalt on siinkohal toitumise andmete asemel kasutatud ülekaalu, mis füüsilise aktiivsuse näitajate valguses võimaldab kaudselt hinnata inimeste toitumisharjumusi.

Pikkuse ja kaalu suhtel põhineva kehamassi indeksi väärtus üle 25 on klassikaline ülekaalususe näitaja. Ülekaal jagatakse omakorda mõõdukaks ülekaaluks, kui kehamassi indeksi väärtused on vahemikus 25–29, ning tugevaks ülekaaluks (rasvumiseks), kui indeksi väärtused on suuremad kui 30.

Aastal 2002 oli nii meeste kui naiste seas ülekaalulisi isikuid ligikaudu 40%, kes jagunesid üsna võrdset mõõduka ja tugeva ülekaalu rühmade vahel (joonis 6). Aastaks 2008 oli ülekaaluliste isikute osakaal meestel suurenenud 56% ja naistel 50%-ni. Peamiselt sages ülekaalususe mõõdukalt ülekaaluliste isikute arvel – meestel suurenes selliste isikute osakaal 2 ja naistel 1,6 korda. Mõningaid muutusi esines ka tugevalt ülekaaluliste isikute puhul, kuid selgeid trende siiski silma ei hakka.

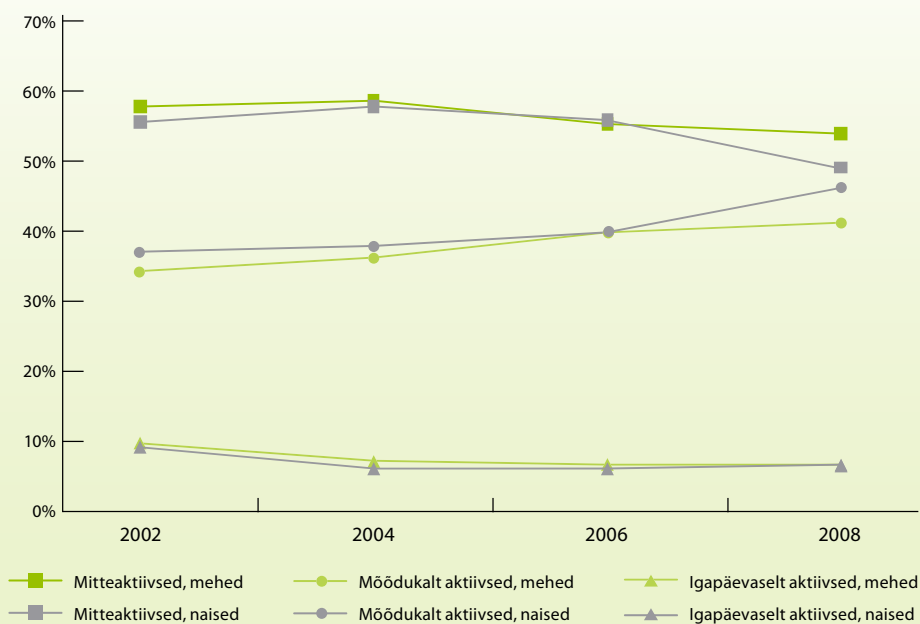
Kõige kiiremini suurenes mõõdukalt ülekaaluliste inimeste osakaal meeste puhul vanuses 25–34 – 2,8 korda (27% võrra) ehk 2008. aastal olid selles vanuses meestest enam kui 42% mõõdukalt ülekaalulised. Kõige vähem suurenes mõõdukalt ülekaaluliste isikute osakaal meestel vanuses 16–24 (9% võrra). Juhtumisi oli meeste vähim tõus võrdne naiste suurima tõusuga (samuti 16–24-aastaste seas). Kokkuvõttes on meestest vähemalt pooled mõõdukalt või tugevalt ülekaalulised alates 25. eluaastast ning naistest alates 45. eluaastast. Peamised soolised erinevused ülekaaluliste osakaalus jäävad seega vanuserühma 16–44. Sealjuures on suurimad erinevused vanuses 25–34, kus meeste seas on ülekaaluliste isikute osakaal peaaegu kaks korda suurem kui naistel.

Joonis 6. Mõõdukalt ja tugevalt ülekaalulised mehed ja naised Eestis (2002–2008, %)

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Joonis 7. Erineva füüsilise aktiivsusega meeste ja naiste osakaal (2002–2008, %)

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Ülekaaluliste isikute osakaalu suurenemisega on rahvastikus samaaegselt kaasnenu mõõduka füüsilise aktiivsusega isikute osakaalu tõus (joonis 7). See on toimunud eelkõige kõrge füüsilise aktiivsusega ja füüsiliselt mitteaktiivsete inimeste osakaalu vähenemise tulemusena. Mitteaktiivsetena on antud juhul defineeritud inimesed, kes vähem kui kolmel korral kuus tegelevad vabal ajal spordiga, ning mõõduka aktiivsusega on defineeritud sportimine vähemalt 1–6 korral nädalas. Nii näitavad Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringu andmed, et 2008. aastaks oli füüsiliselt mitteaktiivsete osakaal langenud meestel 53%-ni ja naistel 48%-ni ning igapäevaselt aktiivsete osakaal nii meestel kui naistel langenud 7%-ni. Samas oli mõõdukalt aktiivsete osakaal tõusnud meestel 40%-ni ja naistel 45%-ni.

Kokkuvõttes jääb füüsilise aktiivsuse trendide kirjeldamisel positiivselt silma füüsiliselt aktiivsete isikute osakaalu suurenemine, mis ilmselt siiski ei ole suutnud korvata toitumise muutuste mõju. Mõningast negatiivset mõju on tõenäoliselt avaldanud ka suure füüsilise aktiivsusega isikute osakaalu langus. Kahjuks puuduvad selle mõju hindamiseks vajalikud täpsemad andmed rahvastiku füüsilise aktiivsuse intensiivsuse kohta.

Soolised erinevused on kahjuks siiski suurenenud, kuna naiste puhul on füüsiliselt mitteaktiivsete osakaal vähenenud kiiremini – 2008. aastaks oli füüsiliselt aktiivseid isikuid naiste seas 5% võrra enam kui meestel. Sealjuures on muret tekitavad muutused eelkõige noorte meeste seas – 16–24-aastaste vanuserühmas langes igapäevaselt füüsiliselt aktiivsete isikute osakaal ligikaudu 2 korda (15%-lt 8%-ni). Samuti ilmneb, et aastal 2008 olid vähemalt pooled meestest füüsiliselt aktiivsed kuni 34. eluaastani, samas kui naistest olid vähemalt pooled füüsiliselt aktiivsed veel kuni 44. eluaastani. Ilmneb ka, et naiste seas on füüsiliselt aktiivsete isikute osakaal meeste vastavast näitajast suurem alates 25. eluaastast.

Toitumise ja füüsilise aktiivsuse puhul on peamised soolised erinevused seega vanuserühmas 25–44, kus naiste seas on rohkem füüsiliselt aktiivseid ning vähem ülekaalulisi isikuid. Samas on nii meeste kui ka naiste seas viimastel aastatel suurenenud nii füüsiliselt aktiivsete kui ka ülekaaluliste isikute hulk. Seega ei ole rahvastiku füüsilise aktiivsuse suurenemine olnud piisav, et peatada muutunud toitumisharjumustest ja toiduga saadava energia suurenemisest tingitud ülekaalulisuse kasvust. Lisaks on need muutused kõige selgemalt väljendunud noorte seas, kus ülekaaluliste isikute arvu suurenemine on olnud kõige kiirem.

Suitsetamine ja alkoholi tarvitamine

Sarnaselt eelnevate tervisekäitumise andmetega pärinevad ka suitsetamise ja alkoholi tarvitamise sageduse andmed Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuringust. Igapäevaseid suitsetajaid oli 2008. aastal naiste seas 17% meeste 38% vastu ehk enam kui 2 korda vähem (joonis 8). Nii meeste kui naiste seas on igapäevasuitsetajate osakaal 2004. aastaga võrreldes vähenenud, kuid muutused on kahjuks olnud suhteliselt väikesed – langus on meestel olnud 9% ja naistel 4% võrra. Sealjuures on pea muutumatuks jäänud juhuisuitsetajate osakaal (7% meestel ja 8% naistel aastal 2008).

Igapäevasuitsetajate osakaalu langus on meestel seletatav suitsetamisest loobumise suurenemise ja uute suitsetajate arvu vähenemisega. Naistel on ülekaalus uute suitsetajate vähenemine ning suitsetamisest loobunute hulk on sellega võrreldes väike. Viimane trend avaldub eriti selgelt 16–24-aastaste naiste seas, kus igapäevasuitsetajate osakaalu langus on olnud keskmisest kiirem ja uute suitsetajate lisandumine kõige väiksem. (2004. aastal mittesuitsetajate osakaal 44% ja 2008. aastal 60%). Erinevalt sama vanadest naistest ei ole 16–24-aastaste meeste seas igapäevasuitsetajate osakaal meeste keskmisest kiiremini langenud.

Suitsetajate hulk vähenes aastatel 2004 kuni 2008 kõige kiiremini kõrgharidusega inimeste seas. Nii kõrgharidusega meeste kui naiste seas vähenes igapäevasuitsetajate osakaal enam kui 4 korda ning 2008. aastal olid neist vastavalt vaid 16% ja 10% igapäevasuitsetajad (joonis 9). Alg- ja põhiharidusega meeste seas oli igapäevasuitsetajate osakaalu langus vaid 1,6-kordne ning naistel 1,9-kordne – aastaks 2008 oli madalaima haridustasemega meestest 50% ja naistest 26% igapäevasuitsetajad. Lisaks ilmneb, et erinevalt 2004. aasta olukorrast oli 2008. aastaks tekkinud tugev seos haridustaseme ja suitsetamise vahele, haridustaseme tõustes vähenes suitsetajate osakaal. Samuti on tekkinud olukord, kus haridustaseme suurenedes tõuseb ka igapäevasest suitsetamisest loobunute osakaal.

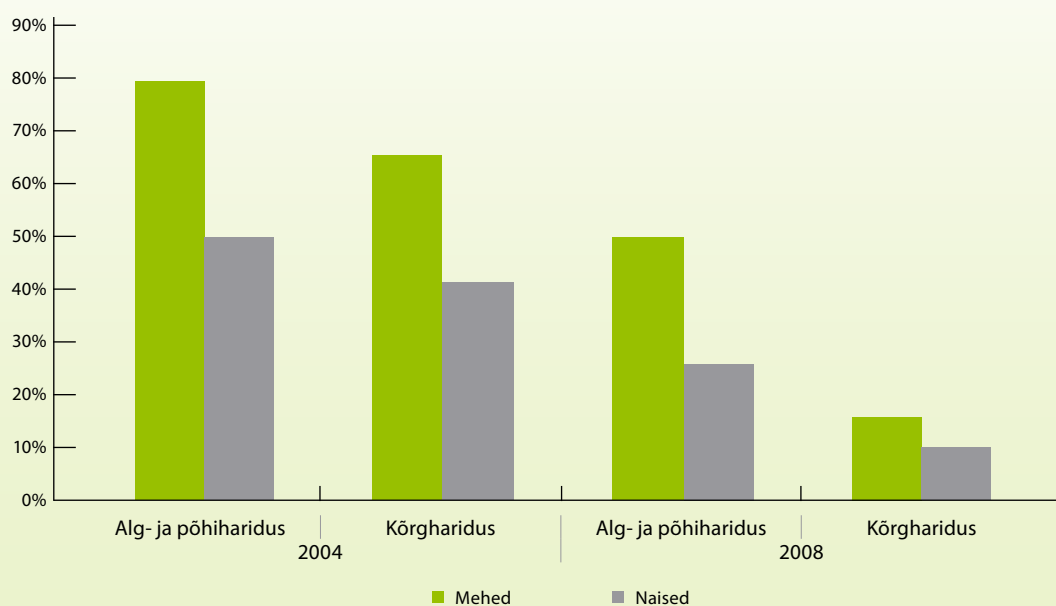
Igapäevast alkoholitavitamist tunnistas 2008. aasta tervisekäitumise uuringus 8% meestest ja 1% naistest. Alkoholi mittetarvitavate naiste osakaal on erinevalt meestest 2002. aastaga võrreldes vähenenud – 2008. aastal oli mõlema soo puhul alkoholi mittetarvitajaid ligikaudu 8% (joonis 10). Sellised vastandlikud muutused tulevad eriti selgelt välja 16–24-aastaste seas, kus alkoholi mittetarvitajate osakaalu suurenemine meestel ja vähenemine naistel on olnud kõige kiiremad

Joonis 8. Igapäevasuitsetajate osakaalu muutused 16–24-aastaste ja kõigi meeste-naiste seas (2004–2008, %)

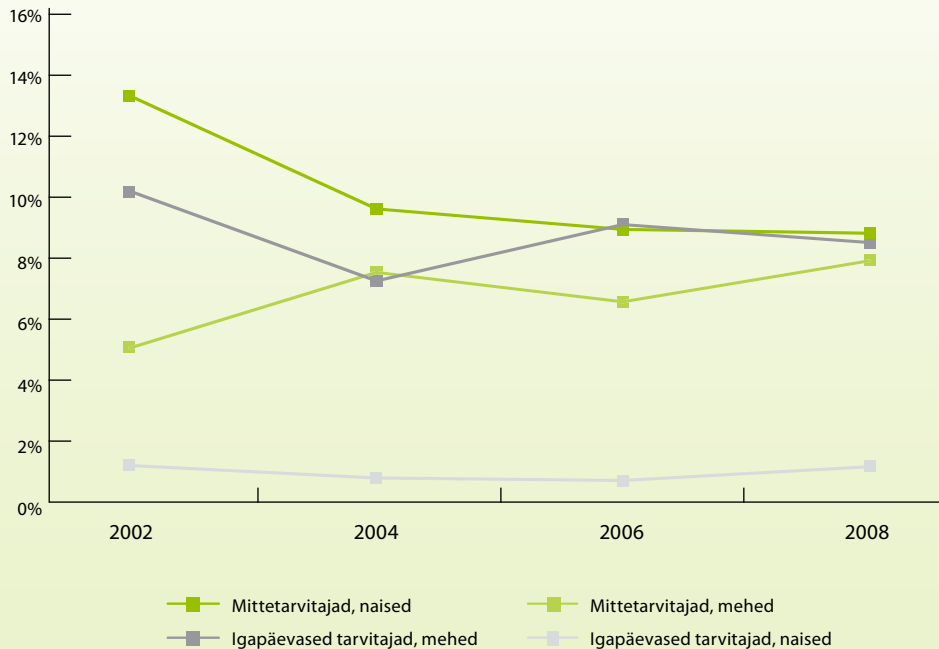
Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Joonis 9. Igapäevasuitsetajate osakaal meeste ja naiste madalaima ja kõrgeima haridusega rühmades (2004 ja 2008, %)

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Joonis 10. Alkoholi mittetarvitajate ja igapäevaste tarvitajate osakaal 16–24-aastaste meeste ja naiste seas (2002–2008, %)

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

ning alkoholi mittetarvitajate osakaalud võrdsustusid 10–11% juures.

Siiski on küsitlusuuringute andmetel nii alkoholi mittetarvitavate kui ka iga päev tarvitavate inimeste osakaalud väikesed, võrreldes inimestega, kes jäävad nende kahe äärmuse vahele. Mõned korrad kuus tarvitavad alkoholi 36% meestest ja 43% naistest, kusjuures 2002. aastaga võrreldes on selliseid inimesi meeste ja naiste seas vastavalt 12% ja 13% võrra enam. Mõned korrad nädalas tarvitavad alkoholi 35% meestest ja 13% naistest, kusjuures selline tarvitamine on suurenenud meestel 10% ja naistel 6% võrra.

Sarnaselt füüsilise aktiivsuse puhul kirjeldatuga ilmneb seega, et äärmuste arvelt on sagenenud n-ö keskmine käitumine. Samal ajal tõusis keskmiselt inimese kohta tarvitatav absoluutse alkoholi kogus 2000. aasta 7,5 liitrit 2008. aastaks ligikaudu 12 liitrit (Eesti Konjunkturiinstituut 2009). Eelnevale tuginedes võib väita, et keskmise tarvitatava alkoholi koguse suurenemisse on olulisel määral panustanud alkoholi mittetarvitavate inimeste vähenemine ning „keskmise” või „mööduka” alkoholi tarvitamise sagenemine.

Juurdepääs tervishoiuteenustele

Aastal 2008 oli Eesti Haigekassa andmetel meestel ligikaudu 1,3 miljonit ja naistel 2,3 miljonit arstikülastust. Samal ajal oli aasta keskmine meeste arv rahvastikus veidi üle 600 tuhande ja naiste arv veidi üle 700 tuhande ning ühe mehe kohta tuli seega 2,1 ja naise kohta 3,2 arstikülastust. Naiste suurem arstikülastuste arv on ootuspärane tulenevalt mitmetest teguritest – näiteks omistavad naised erialakirjanduse andmetel samadele terviseseisunditele sageli meestega võrreldes halvemaid tervisehinnanguid, naiste pikem eluiga loob võimaluse krooniliste haiguste sagedasemaks esinemiseks ning samuti põhjustavad soospetsiifilised seisundid nagu rasedus sagedasemat tervise teenuste kasutamist. Samas võib meditsiiniteenuste kasutamist olulisel määral mõjutada ka nende kättesaadavus. Järgnevalt leiabki käsitlemist juurdepääs erinevatele tervisesüsteemi osadele, mille puhul takistuste esinemisel satuvad inimesed ebavõrdsesse seisu juba tekkinud terviseprobleemide lahendamisel.

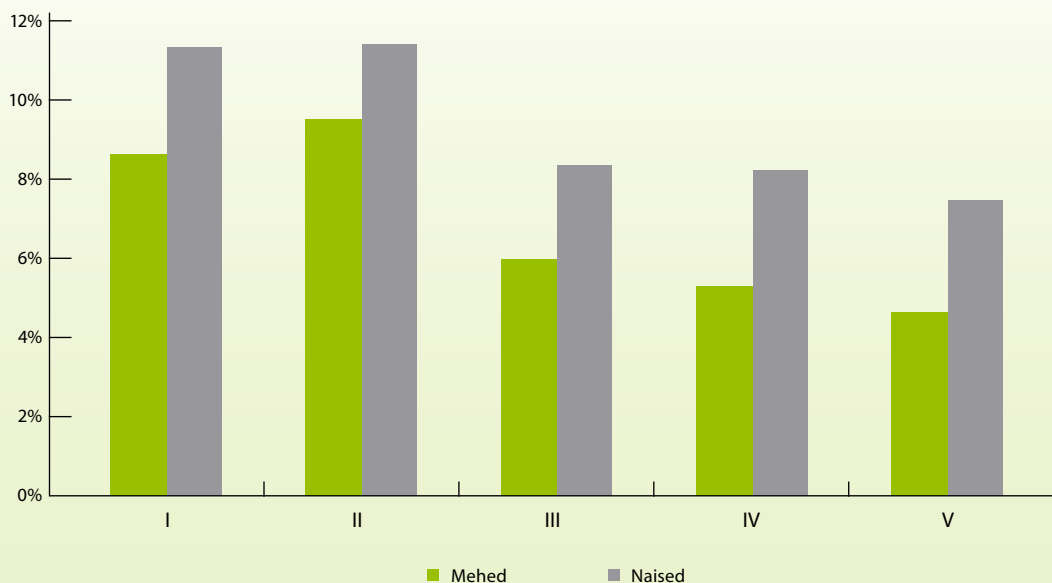
Joonis 11. Perearsti vastuvõtule mittepääsenute osakaal meeste ja naiste seas sissetuleku kvintilide lõikes (2008, %)

I kvintil – madalaim sissetulek, V kvintil – kõrgeim sissetulek

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Joonis 12. Eriarsti vastuvõtule mittepääsenute osakaal meeste ja naiste seas sissetuleku kvintilide lõikes (2008, %)

I kvintil – madalaim sissetulek, V kvintil – kõrgeim sissetulek

Allikas: Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring

Esimene kontakt tervishoiusüsteemiga toimub Eestis enamikul juhtudest esmatasandil ehk perearsti juures. Probleeme perearsti vastuvõtule pääsemisega nimetavad kõige sagedamini madalaima sissetulekuga mehed (8% selle rühma isikutest) (joonis 11). Ka naiste seas ilmnevad suurimad probleemid perearsti vastuvõtule pääsemisega just nimelt madalaima sissetulekuga rühmas (6% selle rühma isikutest). Samas puuduvad soolised erinevused kõrgeima sissetulekuga rühma perearsti vastuvõtule pääsemises aga täielikult. Seega ilmneb, et nii meeste kui ka naiste seas on sissetulekurühmade vahelised erinevused perearsti vastuvõtule pääsemises tunduvalt suuremad soolistest erinevustest.

Eriarsti vastuvõtule pääsemise takistuste puhul ilmneb eelnevale väga sarnane olukord – soolised erinevused on ligi kaks korda harvemad sissetulekurühmade vahelistest erinevustest. Siiski on nii takistused kui ka soolised erinevused eriarsti vastuvõtule pääsemises

veidi suuremad perearsti vastuvõtude puhul nähtust. Nii ütlevad naised sama sissetulekurühma meestega võrreldes 2,5 protsendipunkti võrra sagedamini, et neil oli probleeme eriarsti vastuvõtule pääsemisega (joonis 12).

Suurimad takistused teenuste saamisel sissetulekurühmade lõikes esinevad nii meestel kui naistel hambaravi puhul (joonis 13) ning ka siin on sissetulekurühmade vahelised erinevused tunduvalt suuremad soolistest erinevustest sissetulekurühma sees. Nii on madalaima sissetulekuga inimestel kõrgeima sissetulekuga inimestega võrreldes ligikaudu 6 korda sagedamini probleeme hambaarsti juurde pääsemisega samas kui meeste ja naiste takistuste sagedus erineb kõige enam 3% võrra.

Ka pere-, eri- ja hambaarsti vastuvõtule mittepääsemise põhjused on meestel ja naistel suhteliselt sarnased ning põhjused erinevad pigem sissetulekurühmade kaupa. Perearsti vastuvõtude puhul olid naistel kaks

Seksuaaltervis ja sugu

Kai Part

Inimeste seksuaalkäitumist mõjutavad tugevalt kultuurilised ja sotsiaalsed hoiakud. Seksuaalkäitumise sugudevahelised erinevused on suuremad traditsioonilistes ühiskondades ning väikseimad maades, kus naiste ja meeste sotsiaalsed rollid on paindlikumad ja naiste staatus kõrgem (Bajos ja Marquet 2000).

Marston ja King (2006) on oma ülevaateartiklis leidnud, et traditsioonilised ootused naiste ja meeste seksuaalkäitumisele kätkevad endas mitmeid riske. Nii oodatakse naiselt abielludes süütust, mees peab aga olema varakult heteroseksuaalselt aktiivne; mehed peavad saama seksist naudingut ja rahuldama ka naist, seksi nautivaid naisi peetakse kergesti kättesaadavateks; mees on seksuaalsuhetes algataja, naine passiivne pool. Paradoksaalselt on kondoomi kaasaskandmine või selle kasutamise nõue naise jaoks stigmatiseeriv, samas oodatakse, et naine vastutab rasedusest hoidumise eest. Kui naised ei räägi avameelselt oma eelistustest ja mehed soovivad kogenumatena näidata, siis võib partneritevaheline suhtlus raskendatud olla. Kui naise jaoks on seks seotud eeskätt armastuse ja kõikehõlmavate tunnetega, siis ei toimu seksuaalvahekord loogilise, plaanitud või ratsionaalse käitumise tulemusena ja see soodustab planeerimatuid ja kaitsevahenditeta vahekordi. Soovist käituda partnerile meelepäraselt ja suhet iga hinna eest säilitada võidakse oma tegelikud soovid ja vajadused tahaplaanile suruda, käituda ennastkahjustavalt.

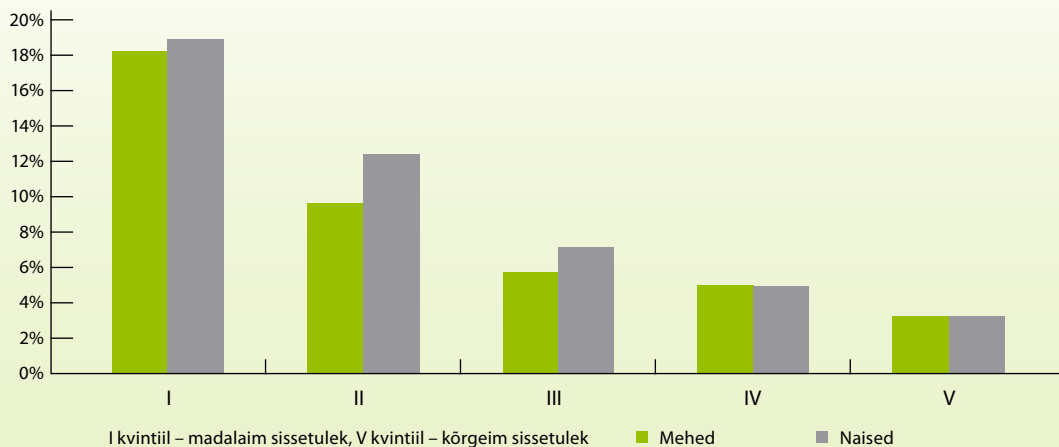
Ebavõrdne suhe omakorda soodustab seksuaalset ärakasutamist ja vägivalda (*ibid.*).

Eestis ei ole soorolliliste hoiakute mõju seksuaalkäitumisele eraldi uuritud. Küll aga on võrdlevaid andmeid meeste ja naiste, peamiselt noorte, seksuaalkäitumise kohta.

Hea seksuaaltervise ja vastutustundliku seksuaalkäitumise eelduseks on head teadmised seksuaalsusest. Noorte seksuaalteadmised paranesid märgatavalt 1990. aastatel, eeskätt tüdrukute hulgas (Papp *et al.* 2001). Sama tendents on püsima jäänud: 14–29-aastastel neidudel on noormeestega võrreldes paremad teadmised HIV-nakkuse leviku teedest, emalt lapsel edasikandumisest ja seksuaalsel teel levivate infektsioonide vältimise meetoditest (Lõhmus ja Trummal 2007). Ka on neidude suhtumine kondoomi kasutamisse positiivsem ja HIV-i nakatunud inimestesse tolerantsem kui noormeestel (*ibid.*). Noorte seksuaalteadmiste paranemist on muu hulgas mõjutanud 1996. aastal kehtestatud kohustuslik kooli inimeseõpetus, mille raames käsitletakse seksuaalhariduse teemasid. KISS noorsoouuringu analüüs näitas, et kui 1994. aastal olid head seksuaalteadmised neil 9. klassi õpilastel, kes olid olnud seksuaalvahekorras, siis 1999. aastal peamiselt neil, kes olid saanud koolis seksuaalkasvatuse tunde (Part *et al.* 2008). Praegu puuduvad andmed, milline on kooli seksuaalhariduse tase, milliseid teemasid käsitletakse rohkem või vähem ning milline on kooli seksuaalhariduse mõju.

Ka Eestis toimus 20. sajandi jooksul esimeses seksuaalvahekorras oliivate vanuseline noorenemine, kuigi põlvkond hiljem kui Põhjamaades. Inim- ja intiimsuhete võrdleva uuringu (Haavio-Mannila ja Kontula 2001) andmetel alustasid 1977–1980 sündinud naised seksuaalelu keskmiselt viis ja mehed kolm ja pool aastat varem kui 1927–1931 sündinud vastajad. Kui vanemate põlvkondade mehed alustasid seksuaalelu paar aastat nooremalt kui naised (1927–1931 sün-

Joonis 13. Hambaarsti vastuvõtule mittepääsenute osakaal meeste ja naiste seas sissetuleku kvintilide lõikes (2008, %)

Allikas: Eesti sotsiaaluuring 2008

dinute põlvkonnas mehed 19,7-aastaselt ja naised 22,3-aastaselt), siis nooremates põlvkondades niisugune sugudevaheline erinevus kaob. On väidetud, et erinevuse kadumine peegeldab võrdsemate võimaluste olemasolu teisteski eluvaldkondades: hariduses, töös, poliitikas, perekonnas ja vaba aja veetmisel (Bajos ja Marquet 2000).

Viimastel aastatel on märkimisväärselt suurenenud esmases seksuaalvahekorras kondoomi kasutanute hulk: kui 2003. aastal uuringus osalenud 16–18-aastastest kasutas kondoomi 59%, siis 2007. aastal juba 75% vastajatest (Lõhmus ja Trummal 2007). Kondoomi kasutamist mõjutas positiivselt peamiselt kõrgem haridustase, mitte aga vastajate sugu.

Sooga seotud hoiakute mõju kondoomi kasutamise motiividele on uuritud 16–24-aastaste noorte intervjuudes (Trummal 2009). Vastajad leidsid, et kaitsevahenditele mõtlemine ja tagajärgede pärast muretsemine on rohkem naiste mure, kuid kondoomi olemasolu eest peab vastutama pigem mees. Arvati, et neid ei kannu kondoomi kaasas, kuna nad ei eelda, et õhtu lõppeb seksuaalvahekorraga, mees aga just selleks valmistubki. Nooremad tütarlapsed lisisid, et kondoomi kasutamise osas jääb tavaliselt peale noormehe tahtmine – nt tänu tütarlapse armunud olemisele, mis muudab järeleandlikumaks, või noormehe heale oskusele nn mesijuttu ajada.

Kokkuvõttes, Eestis on mitmed naiste ja meeste seksuaalkäitumise varasemad erinevused vähenenud või kadunud, mis võib viidata võrdsemate võimaluste mõjule. Kuigi neidude seksuaalteadmiste tase on kõrgem kui noormeestel, mõjutavad kondoomi kasutamist märgatavalt stereotüüpsed hoiakud nii meeste kui naiste hulgas. Soo ja seksuaaltervise vaheliste seoste edasine analüüs võib aidata paremini mõista, miks ainuüksi teavituskampaaniad ja kondoomide jagamine pole piisav ennetustegevus inimeste seksuaalkäitumise muutmiseks. ●

Kasutatud allikad

- Bajos, N., Marquet, J. (2000). Research on HIV sexual risk: Social relations-based approach in a cross-cultural perspective. *Social Science & Medicine*. 50, 1533–46.
- Haavio-Mannila, E., Kontula, O. (2001). *Seksin trendit meillä ja naapureissa*. Helsinki: Werneri Söderström OY.
- Lõhmus, L., Trummal, A. (2007). HIV-i temaatikaga seotud teadmised, hoiakud ja käitumine eesti noorte hulgas. Tallinn: Tervise Arengu Instituut. http://www2.tai.ee/teated/GF/HIV_noorteuurimus_2007.pdf (14.12.2009)
- Marston, C., King, E. (2006). Factors that shape young people's sexual behaviour: a systematic review. *The Lancet*, 368, 1581–6.
- Papp, K., Part, K., Tõrik, S. (2001). KISS noorsoouuring 1999. Tartu: Eesti Pereplaneerimise Liit, Tartu Noorte Nõustamiskeskus. http://www.tai.ee/failid/Web_version_of_book_Kiss_Noorsoouuring_1999.htm (14.12.2009)
- Part, K., Rahu, K., Rahu, M., Karro, H. (2008). Factors associated with Estonian adolescents' sexuality-related knowledge: Findings from the 1994 and 1999 KISS studies. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*. 13, 173–181.
- Trummal, A. (2009). Kondoomi kasutamist mõjutavad tegurid 16–24-aastaste noorte hulgas. Fookusgruppide intervjuude analüüs. Tallinn: Tervise Arengu Instituut. http://www.tai.ee/failid/Noorte_fookusgrupid_kondoom_04.2009.pdf (14.12.2009)

Kai Part on naistearst ja õppejõud Tartu Ülikooli kliinikumis. Ta on pikka aega olnud noortenõustaja ja naistearst Tartu noorte nõustamiskeskuses. Kai Part on koostanud kooli seksuaalkasvatuse õppevahendeid ning viinud läbi inimeseõpetuse õpetajate ja koolimeedikute täiendõpet. Samuti on ta pidanud loenguid seksuaalhariduse ja reproduktiivtervise alastel kursustel Tartu Ülikoolis.

peamist põhjust pikad ootejärjekorrad ning nende endi soov oodata seisundi paranemist (vastavalt 34% ja 22% juhtudest). Meeste peamised perearsti vastuvõtule mitte-saamise põhjused olid samad, mis naistel, kuid vastupidi-sest järjekorras – peamiseks põhjuseks nende endi soov oodata seisundi paranemist (26% juhtudest) ning selle järel ootejärjekordade pikkus (24% juhtudest). Eriarsti vastuvõttude puhul olid taas esiplaanil pikad ootejärjekorrad – meestel 69% ja naistel 50% juhtudest. Lisaks ilmneb, et sissetuleku suurenedes muutub ootejärjekorra pikkus üha olulisemaks takistuseks, samas kui madala sissetulekuga rühmades on suhteliselt suur roll ka erinevatel majanduslikel põhjustel. Viimane paistab eriti hästi silma meeste puhul, kellel madalaima sissetulekuga rühmas olid majanduslikud takistused perearsti vastuvõtule mittepääsemise põhjuseks 13% ja eriarsti vastuvõtule mittepääsemise põhjuseks 17% juhtudest (naistel vastavalt 0% ja 8% juhtudest).

Erinevalt pere- ja eriarsti vastuvõttudest olid hambaravile mittepääsemise põhjused peamiselt majanduslikud – nii on see 79% meeste ja 87% naiste jaoks. Kõrgeima sissetulekuga meestel on lisaks eelnevale oluliseks hambaravi mittesaamise põhjuseks veel aja puudus tulenevalt tööst või kellegi hooldamisest (23% juhtudest) samas kui madalaima sissetulekuga meeste puhul on tegemist vaid majanduslike põhjustega.

Soolised erinevused tervise teenuste juurdepääsus on eelnevale tuginedes minimaalsed, võrreldes sissetulekurühmade vaheliste erinevustega. Ja kuigi meeste ja naiste keskmised sissetulekud on erinevad, on tervise teenuste kasutamine naistel sellest hoolimata tunduvalt suurem meeste arstikontaktide arvust.

Tervisekaotus ehk kaotatud eluaastad

Tervisekaotuse meetodika eripäraks võrreldes eelnevatega on asjaolu, et ühtseks tervikuks liidetakse suremuse, eeldatava eluea, haigestumise ning elukvaliteedi näitajad. Sellise lähenemise tulemusena leitakse rahvastikus enneaegsete surmade (suremuskaotus) ja haiguste (haiguskaotus) tõttu kaotatud aeg, mida inimesed oleksid saanud kasutada terve olles. Sellise lähenemisega muutuvad võrreldavaks surmade ja haiguste mõju rahvastiku tervisele ning seega on võimalik saada tervikpilti rahvastiku tervise probleemidest. Värskeimad andmed Eesti rahvastiku tervisekaotusest pärinevad aastast 2006, kui meestel läks kaduma 224 710 ja naistel 249 811 eluaastat. Kuigi mehed ja naised kaotavad eluaastaid ligikaudu

sama palju, kaotavad mehed eluaastaid pigem varaste surmade ning naised vanemas eas sagenevate haiguste tõttu. Näiteks ulatub varaste surmade tõttu kaotatud eluaastate osakaal 15–64-aastaste meeste seas koguni 69%-ni. Kokku kaotavad mehed 65. eluaastaks 64% ja naised 48% kõigist oma kaotatud eluaastatest.

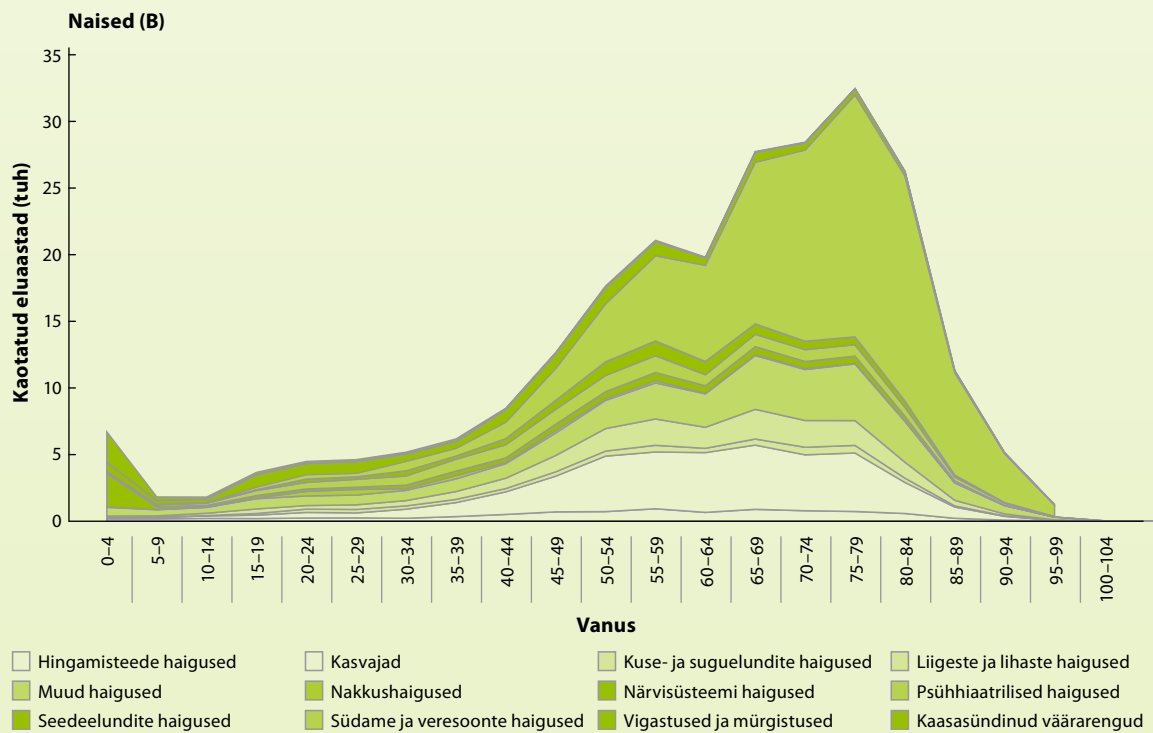
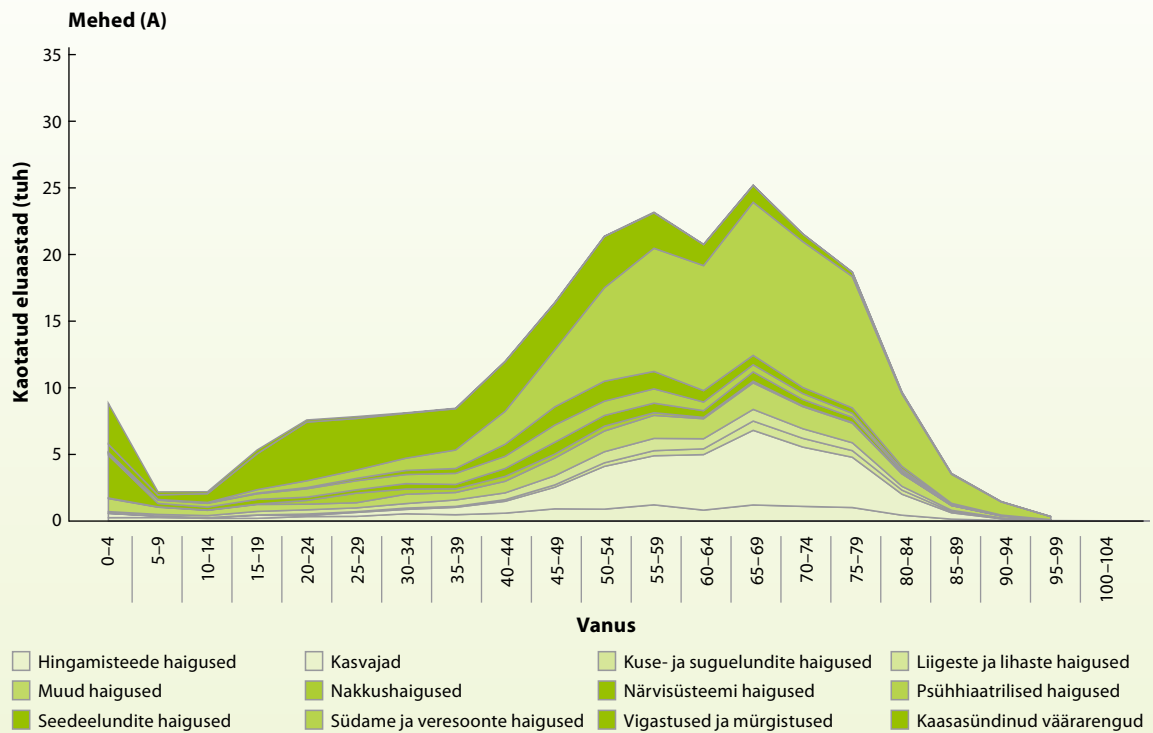
Nagu mainitud, on naistel ülekaalus haiguste tõttu kaotatud eluaastad ja seda eelkõige kõrgemas eas sagenevate krooniliste haiguste tõttu (joonis 14). Selliste põhimõtteliste erinevuste tõttu on meeste ja naiste eluaastate kaotust põhjustavate haiguste seas olulisi erinevusi. Nii meestel kui ka naistel on peamiseks tervisekaotuse allikaks südame-veresoonkonna haigused, millele järgnevad kasvaja. Aga kui meestel on kolmandal kohal vigastused ning mürgistused, siis naistel seevastu liigete ning lihaste haigused. Olulised soolised erinevused esinevad siiski ka esimese kahe haiguste rühma sees. Näiteks kasvajate seas on meestel suuri-maks probleemiks suitsetamisega seonduv kopsuvähk. Naistel on selles haigusrühmas suurimaks probleemiks rinnavähk, mille peamiseks riskiteguriks on geneetiline eelsoodumus, kuid mille tekkimise risk suureneb oluliselt koos alkoholi tarvitamisega.

Eelnevast nähtub, et tervisekaotuse peamisteks allikateks on Eestis nii meestel kui naistel tugevalt tervisekäitumisega seotud haigused – südameveresoonkonna haiguste tekkimisel mängivad näiteks olulist rolli alkoholi tarvitamine, füüsiline aktiivsus, suitsetamine ja toitumisharjumused. Samuti on kasvaja suurel määral seotud erinevate tervisekäitumisega tavade, näiteks eel-pool nimetatud kopsu- ja rinnavähk, aga ka jämesoole-vähk, mille tekkeriski mõjutavad olulisel määral inimeste toitumistavad. Lisaks on näiteks alkoholi liigtarvitamisega tugevalt seotud maksatsirroos, mis on meeste haiguskoormuse põhjuste edetabelis 11. kohal. Samuti on suur osa meeste vigastustest ja mürgistustest seotud alkoholi tarvitamise ja üldise kõrge riskikäitumisega.

Eeldatav eluiga

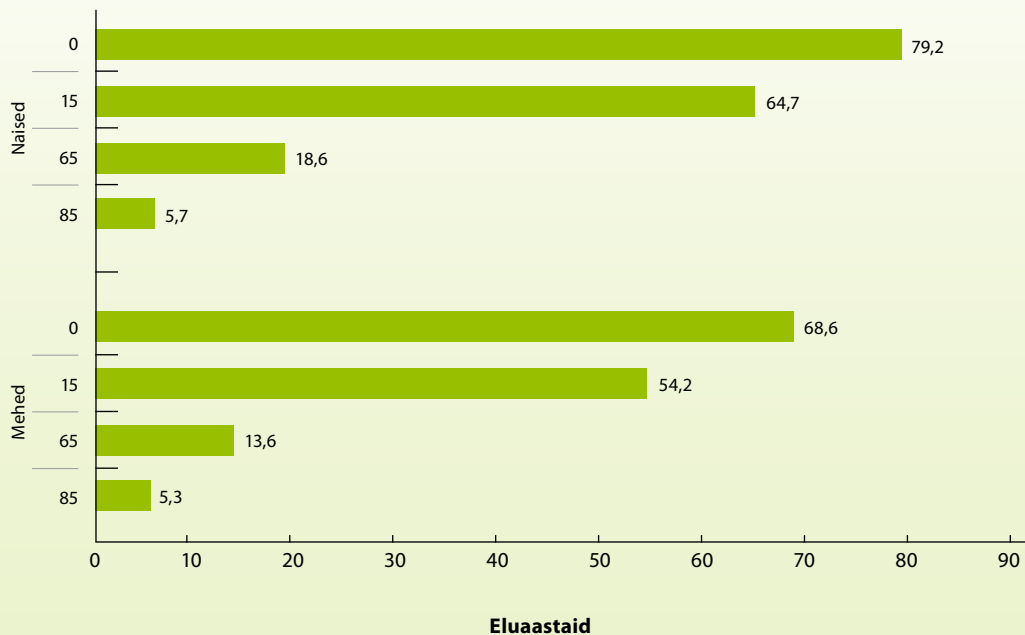
Inimeste eluea pikkust mõjutavad väga paljud tegurid ning eelpool kirjeldatutel on nende seas kindlasti oluline roll. Eeldatav eluiga on oma intuiitiivse hoomatavuse tõttu kujunenud üheks kõige levinumaks rahvastiku tervise indikaatoriks maailmas. Eeldatav eluiga näitab aastate arvu, mida inimene võiks teoreetiliselt veel elada, kui surmade olukord rahvastikus jääb tulevikus muutumatuks. Eeldatava eluea pikendamise on Eesti rahvastiku peami-

Joonis 14. Haiguskoormuse jagunemine soo, vanusrühmade ja peamiste haigusrühmade lõikes (2006, tuh aastad)

Allikas: Sotsiaalministeerium

Joonis 15. Meeste ja naiste eeldatav eluiga vanuses 0, 15, 65 ja 85 (2008, aastad)

Allikas: Eesti Statistika

seks tervise-eesmärgiks „Rahvastiku tervise arengukava 2009–2020” (RTA) järgi (sotsiaalministeerium 2008). Nimetatud arengukava seab soospetsiifilised eeldatava eluea eesmärgid ning kuigi sooliste erinevuste vähendamine ei ole arengukava otsene eesmärk, moodustab üldine rahvastikurühmade vahelise võrdsuse suurendamine sellest olulise osa.

Aastal 2008 oli Eestis vastsündinutel oodata 74 aasta pikkust eluiga – 2000. aastaga võrreldes pikenes sünnihetke eeldatav eluiga ligikaudu 4 aasta võrra. Viimase 20 aasta lühim eeldatav eluiga oli 1994. aastal, millega võrreldes pikenes eeldatav eluiga 2008. aastaks ligikaudu 8 aasta võrra. Euroopa Liidu keskmisega võrreldes on eeldatav eluiga Eestis pikenenud tunduvalt kiiremini, kuid vahe sellega on endiselt suur.

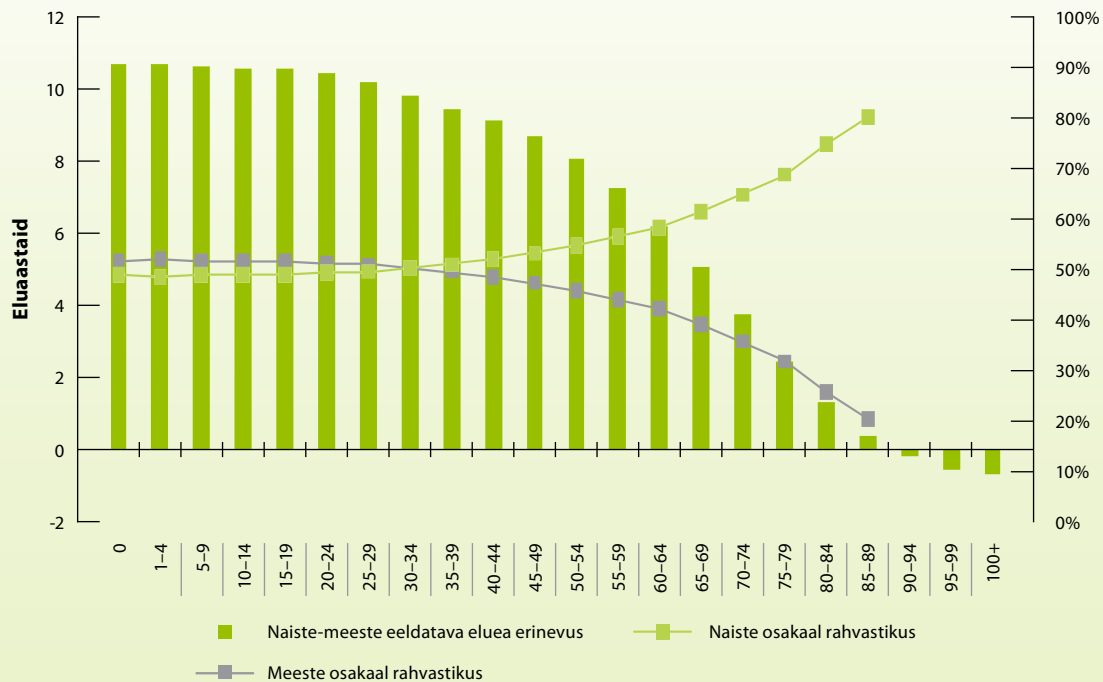
Suurimaks eeldatava elueaga seotud probleemiks on Eestis siiski meeste ja naiste eeldatavate eluigade erinevus, mis on püsinud vahemikus 9 kuni 11 aastat vähemalt 1989. aastast alates. 2008. aastal oli meeste ja naiste sünnihetke eeldatava eluea erinevus 10,6 aastat ehk sel aastal sündinud naistel on lootust elada keskmiselt 79,2-aastaseks ning meestel 68,6-aasta-

seks (joonis 15). Lisaks on oluline, et meeste lühem eeldatav eluiga ilmneb pea kõigis vanusrühmades – nii on isegi 65-aastastel naistel lootust elada meestest 5 aastat kauem (joonis 16). Meestel on naistega võrdset eluiga oodata alles alates 85. eluaastast, kui meeste osakaal selles vanusgrupis on langenud 20%-ni ning eeldatav eluiga on kahanenud ligikaudu 5 aastani (joonis 16).

Meeste ja naiste eeldatava eluea erinevused on tingitud meeste varasematest surmadest – 2008. aastal suri 40% meestest ja 17% naistest enne 65. eluaastat ning vastavalt 92% ja 70% enne 85. eluaastat. Meeste varased surmad on aga tihedalt seotud tervist ohustava ja riskeeriva käitumisega – alkoholi tarvitamise, vähese füüsilise aktiivsuse, erinevate mürgistuste ja vigastustega, nagu käesoleva ülevaate eelnevates osades viidatud on.

Kuna eeldatava eluea arvutamine põhineb surmade arvul ja surma saabumise hetke vanusel, ei kajasta see näitaja otseselt inimeste terviseseisundit elu jooksul. Kuigi iga surm, selle saabumise vanus ja põhjus räägivad inimese tervisest tema eluajal, on

Joonis 16. Naiste ja meeste eeldatava eluea erinevused (tulbad vasemteljel) ja osakaal kogurahvastikus (jooned paremteljel) (2008)

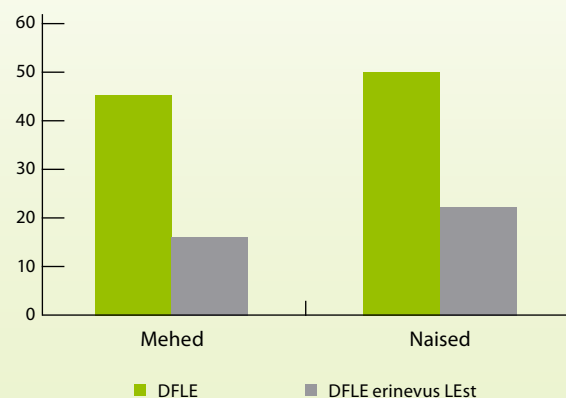

Allikas: Eesti Statistika

tervise seisundi mõju suuremaks esiletoomiseks on eeldatava eluea meetodi alusel välja töötatud tervisepiiranguteta eeldatavat eluiga (*Disability free life expectancy* e DFLE) mõõtev indikaator. Selle puhul arvutatakse klassikalised eeldatava eluea näitajad ümber lähtuvalt inimeste hinnangutest oma terviseprobleemide ja nende raskuse kohta. Seega on tervisepiiranguteta eeldatav eluiga see aeg, mida inimesel on lootust elada täie tervise juures.

Eeldatavalt oli Eestis 2007. aastal sündinud meestel lootust elada täiesti tervena 50 ning naistel 55 aastat. Kuna 2007. aastal oli meeste eeldatav eluiga ligikaudu 67 aastat, siis läheks neil elu jooksul esinevate tervisepiirangute tõttu kaduma 18 eluaastat, samas kui naiste eeldatavast elueast (79 aastat) läheb tervisepiirangute tõttu kaduma 24 eluaastat (joonis 17). Naistel läheb elu jooksul esinevate vaevuste tõttu eeldatavast elueast rohkem kaduma tõenäoliselt pikema eluea ja vanemas eas sagenevate krooniliste haiguste tõttu. Üldiseid näitajaid vaadates on mehed endiselt ebasoodsamas olukorras – 2007. aastal sündinud meestel on naistega võrreldes oodata keskmiselt 5 aasta võrra vähem terviseproblee-

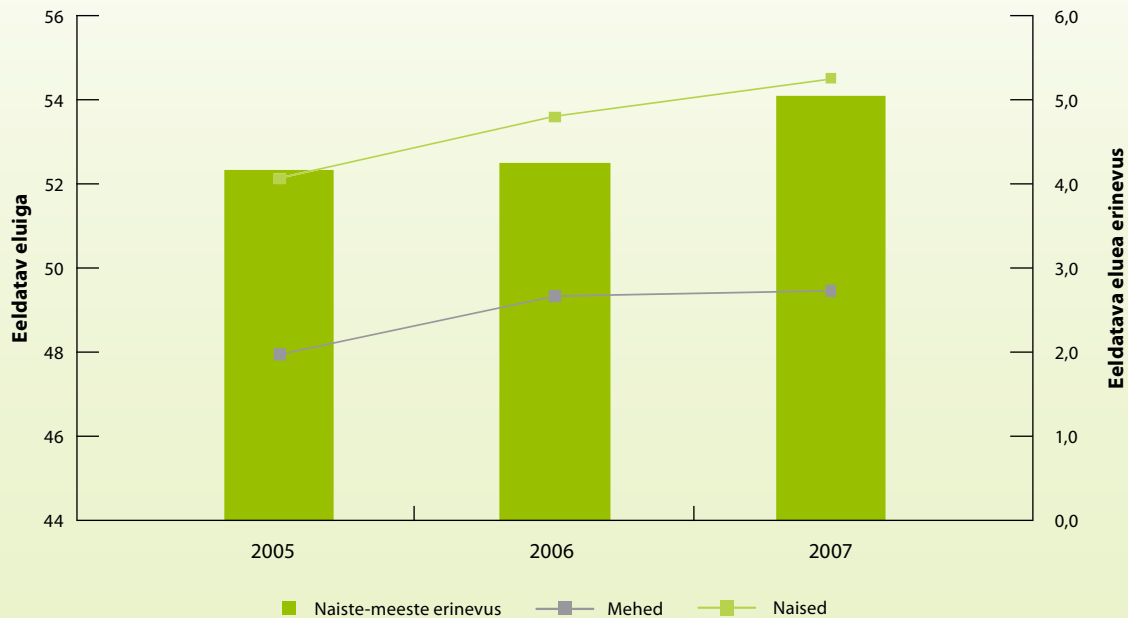
Joonis 17. Naiste ja meeste tervisepiiranguteta eeldatav eluiga ja selle erinevused eeldatavast elueast (2007, aastad)

Allikas: Eurostat

DFLE – Disability free life expectancy e vaevustevaba eeldatav eluiga; LE – Life expectancy e eeldatav eluiga.

Joonis 18. Naiste ja meeste tervisepiiranguteta eeldatav eluiga ja selle sooline erinevus (2005–2007, aastad)

Allikas: Eurostat

midest vabu eluaastaid. Nii meeste kui ka naiste puhul on muret tekitav, et mõlemal juhul lõpevad tervena elatavad eluaastad varakult enne pensioniiga.

Lisaks eelnevale paneb mõtlema, et aastatel 2005–2007 on meeste ja naiste piirangutevaba eeldatava eluea erinevused suurenenud peaaegu aasta võrra meeste kahjuks (joonis 18). Arvestades näitaja üldist stabiilsust, on tegemist suhteliselt suure muutusega. Siiski ei võimalda olemasolevate andmete lühike aegrida öelda, kas tegemist on ajutise muutuse või pikemaajalise trendiga. Sellest hoolimata on tegemist ohumärgiga rahvastiku tervise väljavaadete kohta.

Lisaks tasub mainida, et tervisepiiranguteta eeldatav eluiga on klassikalise eeldatava eluea kõrval teine peamine rahvastiku tervise indikaator RTA-s. Arengukava eesmärgiks on saavutada aastaks 2020 meestel 60- ja naistel 65-aastane tervisepiiranguteta eeldatav eluiga. Eesmärkide ja praeguse olukorra kõrvutamisel ilmneb, et selle näitaja puhul ei eelda arengukava soolise erinevuse vähenemist.

Kokkuvõte

Ebavõrdsus tervises on laialt uuritud ja käsitletud teema nii Eestis, Euroopas kui ka maailmas. Tervise valdkonnas loetakse ebavõrdseks neid erinevusi, mis on ennetatavad või muudetavad. Samas mängivad sooliste terviseerinevuste puhul lisaks sellistele põhjustele olulist rolli ka näiteks geneetilised tegurid, millest tingitud terviseerinevused ei kujuta seega endast ebavõrdsust tervises. Kuna huvi tervise ebavõrdsuse teema vastu on otseselt seotud õigluse printsiibi olulisusega maailmas ning terviseerinevuste ennetatava osa määratlemine on sageli võimatu, siis on eelkõige vajalik luua kõigile inimestele võrdsed võimalused parima terviseseisundi saavutamiseks. See on olnud ka viimaste aastate tervisepoliitika olulisim väljakutse.

Siiski on tervise ebavõrdsuse seosed erinevate teguritega keerulised ja sageli omavahel tihedalt läbi põimunud. Näiteks suurendab majanduslik heaolu motiivatsiooni ja ka võimalusi oma tervise eest hoolitseda, samal ajal kui parem tervis loob enam võimalusi töö tegemiseks ja seeläbi majandusliku seisundi paranda-

miseks. Seega on äärmiselt keeruline koostada ühtset tervisepoliitilist lähenemist, mis oleks suunatud kõikide tervise ebavõrdsuste vähendamisele ja samas haaraks endasse kõik võimalikud tegevused nende vähendamiseks.

Tervise valdkonna poliitikatest on kõige hõlmavam „Rahvastiku tervise arengukava 2009–2020” (RTA). Selle alla kuulub mitmeid spetsiifilisi strateegiaid, nagu näiteks „Südame-veresoonkonnahaiguste ennetamise riiklik strateegia 2005–2020” (südamestrateegia), mis on hetkel kõige olulisem tervisekäitumise teemasid käsitlev strateegia Eestis. Nii nende kui ka teiste strateegiate puhul on eesmärgid traditsiooniliselt seatud eraldi meeste ja naiste jaoks ning vajadusel ka teiste rahvastikurühmade jaoks. Samas ei ole nendes tavaliselt eraldi välja toodud sooliste terviseerinevuste vähendamise vajadust ega üldjuhul planeeritud soospetsiifilisi sekkumisi.

Käesolevas ülevaates esitatud andmete põhjal tekib neli olulist tõdemust. Esiteks on viimase kümne aasta jooksul Eesti rahvastiku tervis paranenud. Sellest annavad tunnistust näiteks rahvastiku pikenenud eluiga ja paranenud tervisehinnangud. Tervise paranemisele on kaasa aidanud nii erinevad strateegiad, väljaspool konkreetseid strateegiaid tehtavad tervist edendavad tegevused kui ka üldine Eesti ühiskonna areng ning jõukuse kasv. Neist iga üksiku täpset panust rahvastiku tervise paranemisse on raske hinnata ning käesolevas kontekstis on oluline pigem see, et hoolimata muutustest on meeste ja naiste terviseerinevused püsivad. Meeste tervis on naiste omast halvem ning nad käituvad endiselt naistega võrreldes enam tervistkahjustavalt.

Teiseks on naiste tervisekäitumine paranenud kiiremini või halvenenud aeglasemalt kui meestel. Näiteks on ülekaaluliste isikute osakaal meeste seas kiiremini suurenenud ning naised on meestega võrreldes enam füüsiliselt aktiivsed. Samuti on uute suitsetajate lisandumine olnud naiste seas aeglasem ning kokkuvõttes on suitsetajate osakaal naiste hulgas langenud kiiremini. Kuna suurimad erinevused tervisekäitumises jäävad eelkõige vanuserühma 16–44, ei näita praegused trendid olulisi võimalusi sooliste terviseerinevuste vähenemiseks, pigem võib karta nende püsivust või suurenemist.

Kolmandaks võib eelnevast järeldada, et viimasel kümnel aastal rahvastiku tervisekäitumise parandamiseks ettevõetu on suuremat efekti andnud naiste puhul. Näiteks on teiste riikide kogemustest teada, et madalamate sotsiaal-majanduslike rühmadeni jõudmine on oluliselt keerulisem ja kulukam, kuid keskendumine rahvastiku tasandi sekkumistele ja n-ö keskmisele inimesele

võib kaasa tuua terviseerinevuste suurenemise. Samas on viimastel aastatel kasutuses olnud pigem just rahvastiku tasandi sekkumised nende suhteliselt hea efektiivsuse ja kuluefektiivsuse tõttu. Seega võib oletada, et tulenevalt soolistest erinevustest tegurites nagu meedia-kasutus, haridustase jmt on senised tegevused naisteni paremini jõudnud. Lisaks on tegevuste efektiivsus naistel suurem tõenäoliselt tulenevalt nende soorollist, millele on meestega võrreldes omasem alalhoidev käitumine. Naised ei satu oma soorolliga vastuollu, kui muudavad oma käitumist tervist hoidvamaks. Samuti näitavad klassikalised terviseiga seotud elukvaliteedi uuringud, et naised hindavad sarnaseid tervise seisundeid meestega võrreldes raskemaks ning on sellest tulenevalt altimad oma käitumist tervislikumaks muutma. Siiski tuleb tõdeda, et ühest põhjust nähtud tervisekäitumise muutuste selgitamiseks on raske või koguni võimatu välja tuua.

Neljandaks tuleb eelneva kokkuvõtteks tõdeda, et sooliste terviseerinevuste vähendamiseks tuleb eriti rahvatervises varasemast enam kasutada täpsemalt siht-rühmadele suunatud tervist edendavaid tegevusi. Kuna hoolimata senistest tegevustest soolised terviseerinevused vähenenud ei ole ning tervisekäitumise muutused on meestel aeglasemad, on seniseid sekkumisi soovitatav toetada spetsiifilistele sihtrühmadele suunatud ja nende eripärasid arvestavate tegevustega, et ebasoodsamas olukorras rahvastikurühmasid järele aidata. Kindlasti tuleks kõigi tervisepoliitika sekkumiste planeerimisel ja elluviimisel arvestada nende võimalikku mõju ebavõrdsuse allikana kõigis soo ja sotsiaal-majanduslikes rühmades. Sealjuures on üheks võimalikuks esimeseks sammuks tervise ebavõrdsuse senisest süstemaatilisem mõõtmine, et suurendada teadlikkust, toetada tervise ebavõrdsuse teemalisi arutelusid, sotsiaalpoliitiliste lahenduste valikut ja rakendamist.

Kasutatud allikad

-
- Aasvee, K., Poolakese, A., Minossenko, A., Kurbatova, A. (2007). *Eesti kooliõpilaste tervisekäitumise uuring: 2005/2006 õppeaasta*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut, http://www2.tai.ee/uuringud/Rahva_tervis/Eesti_kooliõpilaste_tervisekaitumise_uuring_2007.pdf (12.12.2009)
- Commission on Social Determinants of Health (2008). *Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health*. Geneva, World Health Organization http://whqlibdoc.who.int/publications/2008/9789241563703_eng.pdf (22.12.2009)

- Eesti Konjunktuuri Instituut. (2009). *Eesti alkoholiturg 2008. aastal*. Tallinn. http://www.ki.ee/publikatsioonid/valmis/Eesti_alkoholiturg_2008._aastal.pdf (24.11.2009).
- Eesti Statistika. <http://www.stat.ee>. Tallinn. 2009.
- Euroopa Nõukogu. (2008) *Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the inclusion of gender differences in health policy*. CM/Rec(2008)1. Brüssel; Euroopa Nõukogu. http://www.coe.int/t/e/human_rights/equality/PDF_Rec_2008_1_en.pdf (22.12.2009).
- Eurostat. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home> Luxembourg, 2009.
- Habicht, T. (2003). Tervise piirkondlik ebavõrdsus. Teoses H. Kaldaru (toim.) *Eesti regionaalarengu sotsiaalmajanduslik käsitlus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 91–131.
- Habicht, J., Kunst, A. E. (2005). Social Inequalities in Health Care Services Utilisation after Eight Years of Health Care Reforms: a Cross-Sectional Study of Estonia, 1999. *Social Science and Medicine*. Vol 60, No 4, 777–787.
- Habicht, J., Xu, K., Couffinal, A., Kutzin, J. (2006). Detecting Changes in Financial Protection: Creating Evidence for Policy in Estonia. *Health Policy and Planning*. Vol 21, No 6, 421–431.
- Jesse, M., Habicht, J., Aaviksoo, A., Koppel, A., Irs, A., Thomson, S. (2004). *Health Care Systems in Transition: Estonia*. <http://www.euro.who.int/document/e85516.pdf> (30.04.2007).
- Judge, K., Platt, S., Costongs, C., Jurczak, K. (2006). *Health Inequalities: A Challenge for Europe*. http://www.dh.gov.uk/prod_consum_dh/groups/dh_digitalassets/@dh/@en/documents/digitalasset/dh_4121583.pdf (30.04.2007).
- Kasmel, A., Helasoja, V., Lipand, A., Prättälä, R., Klumbiene, J., Pudule, I. (2004). Association Between Health Behaviour and Self-Reported Health in Estonia, Finland, Latvia and Lithuania. *European Journal of Public Health*. Vol 14, No 1, 32–36.
- Kunst, A. E., Leinsalu, M., Habicht, J., Kasmel, A., Niglas, K. (2002a). *Social Inequalities in Health in Estonia. Technical Document*. [http://213.184.49.171/est/HTMLPages/kunstII/\\$file/kunstII.pdf](http://213.184.49.171/est/HTMLPages/kunstII/$file/kunstII.pdf) (22.12.2009).
- Kunst, A. E., Leinsalu, M., Kasmel, A., Habicht, J. (2002b). *Social Inequalities in Health in Estonia. Main Report*. Tallinn: Ministry of Social Affairs of Estonia.
- Leinsalu, M. (2002). Social Variation in Self-Rated Health in Estonia: A Cross-Sectional Study. *Social Science & Medicine*. Vol 55, No 5, 847–861.
- Leinsalu, M., Vagero, D., Kunst, A. E. (2003). Estonia 1989–2000: Enormous Increase in Mortality Differences by Education. *International Journal of Epidemiology*. Vol 32, No 6, 1081–1087.
- Mackenbach, J., Bakker, M. (Toim.) (2002). *Reducing Inequalities in Health: A European Perspective*. London: Routledge.
- Mackenbach, J. P. (2006). *Health Inequalities: Europe in Profile*. http://www.fco.gov.uk/Files/kfile/HI_EU_Profile.0.pdf (30.04.2007).
- Naisorganisatsioonide Liidu Asemikkude Kogu koosolek. (1923). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Payne S. (2009). *How can gender equity be addressed through health systems? World Health Organization and European Observatory on Health Systems and Policies*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Rand, D. (2007). *Tubaka tarvitamisega seotud olukord Eestis*. http://www.tai.ee/failid/Tubaka_olukord_UEN_idele.doc (30.04.2007).
- Rooväli, L., Kiivet, R. A. (2006). Geographical Variations in Hospital Use in Estonia. *Health and Place*. Vol 12, No 2, 195–202.
- Sen, A. (2000). *Development as Freedom*. New York, Random House, Inc.
- Sotsiaalministeerium. (2008). *Rahvastiku tervise arengukava 2009-2015*. Tallinn: Sotsiaalministeerium. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/ASO/RTA/Rahvastiku_tervise_arengukava_2009-2020.pdf (24.11.2009).
- Sotsiaalministeerium. (2005). *Südame-veresoonekonnahäiguste ennetamise riiklik strateegia 2005–2020*. Tallinn: Sotsiaalministeerium. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=852525> (24.11.2009).
- Townsend, P., Davidson, N., Whitehead, M. (1982). *Inequalities in Health (The Black Report and the Health Divide)*. London: Penguin.
- Whitehead, M. (1990). *The Concepts and Principles of Equality and Health*. Copenhagen: World Health Organization.
- Whitehead, M., Dahlgren, G. (2006). *Levelling Up (Part 1): A Discussion Paper on Concepts and Principles for Tackling Social Inequities in Health*. <http://www.euro.who.int/document/e89383.pdf> (30.04.2007).
- World Health Organization. (1998). *Tervisedenduse glosaar*. Genf: WHO. <http://www.terviseinfo.ee/web/failid/WHOGLOSSARY.RTF> (24.11.2009).
- World Health Organization. (2005). Health for All policy framework for the WHO European Region: 2005 update. *European Health for All Series*. 7. Copenhagen: World Health Organization.

Mitmene diskrimineerimine – mõistest õigusliku raamistiku ja õiguskaitse küsimusteni

Kristiina Albi
Mari-Liis Sepper

Lühikokkuvõte

.....

Artikkel avab mitmese diskrimineerimise mõiste ja tutvustab selle liike. Analüüsi keskmes on diskrimineerimise vormid, mille puhul toimub ebavõrdne kohtlemine soole lisaks veel vähemalt ühe isiku tunnuse tõttu. Autorid vaevad ka küsimust, kas on olemas diskrimineerimistunnuste hierarhiat. Rahvusvaheliste ja Euroopa Liidu instrumentide kõrval vaadeldakse Eesti õigusaktide ja institutsionaalse reformi arenguid viimase viie aasta jooksul. Artiklist leiab ülevaate nende sotsiaalsete gruppide olukorrast, mille liikmetel on suurem oht sattuda mitmese diskrimineerimise ohvriks.

KRISTIINA ALBI, LL.M., töötab nõunikuna õiguskantsleri kantseleis. Tema peamiseks töövaldkonnaks on võrdset kohtlemist ning kodakondsust ja migratsiooniõigust puudutavad küsimused. Tal on magistrakraad Kesk-Euroopa Ülikooli õigusteaduskonna inimõiguste programmist.

MARI-LIIS SEPPER, DE.A., töötab nõunikuna soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku juures. Ta osales soolise võrdõiguslikkuse seaduse eelnõu koostamisel ning on mitme inimõiguste ja soolise võrdõiguslikkuse teemalise raamatu toimetaja.

Sissejuhatus

Soolise ebavõrdsuse põhjalikum analüüs on tinginud mitmese diskrimineerimise kontseptsiooni väljatöötamise ja sellega seonduva problemaatika uurimise. Käesolev artikkel avab mitmese diskrimineerimise ehk mitme erineva isikutunnuse tõttu asetleidva diskrimineerimise mõiste ja tutvustab selle erinevaid liike. Autorite analüüsi keskmes on soolise diskrimineerimise vormid, mille puhul lisandub isiku ebavõrdne kohtlemine veel vähemalt ühe tunnuse tõttu. Püütakse vastata küsimusele, miks ja millistel juhtudel peaks diskrimineerimise asjades vaatlema paralleelselt mitmeid erinevaid isiku tunnuseid. Samuti, kas eksisteerib diskrimineerimistunnuste hierarhiat ehk kuidas mõjutab mitmese diskrimineerimise tuvastamist diskrimineerimisliikide keelu ulatuse erinevus. Selleks vaadeldakse rahvusvaheliste ja Euroopa Liidu instrumentide kõrval Eesti õigusaktide ja institutsionaalse reformi arenguid viimase viie aasta jooksul. Soolise võrdõiguslikkuse seaduse (edaspidi SoVS) kõrval on Eestis jõustunud võrdse kohtlemise seadus (VõrdKS), mis oluliselt laiendas soolise võrdõiguslikkuse voliniku pädevust. Kahe nimetatud seaduse järgimise üle teostab alates 2009. aastast järelevalvet soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik. Autorid analüüsivad, kui edukaks võib kujuneda kahe seaduse ja ühe institutsiooni süsteem, mis peaks muu hulgas tuvastama ja menetlema mitmese diskrimineerimise juhtumeid.

Mõistetest

Mitmese diskrimineerimise temaatika kontekstis on oluline silmas pidada, et mõisted „sooline diskrimineerimine” ja „sooline ebavõrdsus” ei ole samatähenduslikud. Diskrimineerimise all mõistetakse käesoleva artikli raames õigusvastast erinevat kohtlemist, nagu see on määratletud Eesti kehtivas õiguses. Soolise võrdõiguslikkuse seaduses sisalduv definitsioon toetub omakorda Euroopa Liidu õigusaktidele. Diskrimineerimine on selgepiiriline õiguslik kontseptsioon, millele tugineb nt õiguskaitse-organ, otsustamaks, kas konkreetne eluline situatsioon on diskrimineerimine või mitte.

Otsese ja kaudse diskrimineerimise mõistete (vastavalt SoVS § 3 lg 1 p 3 ja § 3 lg 1 p 4) sisulisest erinevusest tuleneb, et esimese puhul on ebavõrdse

kohtlemise tulemusel konkreetne indiviid või inividid kannatada saanud. Otsese diskrimineerimise puhul on teda koheldud tema soo tõttu halvemini, kui teist isikut samalaadses olukorras oleks koheldud. Kusjuures diskrimineerimise tuvastamiseks ei ole vaja, et tekkinud oleks mõõdetav varaline või mittevaraline kahju. Näiteks on töökuulutuse puhul, milles otsitakse turvatöötajateks vaid mehi, kõigil naistel, kes sooviksid vabale töökohale kandideerida, õigus pöörduda õiguskaitseorganisse. Sõna „otsene” viitab sellele, et inimese kohtlemise viis on vahetus sõltuvuses tema soost.

Kaudse diskrimineerimise korral ei ole sugu ilmne kriteerium, mis mõjutaks teatud otsuse või õigusakti sisu, mingit tava või käitumist. Ometi seab ta ühest soost isikud halvemasse olukorda võrreldes teisest soost isikutega. Näiteks kui teatud tööalase soodustuse saamise, edutamise vms eelduseks on katkematu tööstaaž teatud arv aastaid, ei ole esmapilgul tegu soolise kriteeriumiga. Kui aga edasine analüüs näitab, et lapsehoolduspuhkusele jäävad valdavas enamuses naised, st nende töösuhte peatub teatud ajaperioodiks, on naistöötajatel võrreldes meestega nimetatud tingimust raskem täita. Seega tekib kahtlus, et nimetatud tingimus võib olla kaudselt diskrimineeriv.

Sooline ebavõrdsus on diskrimineerimisest laiem ja raskemini defineeritav mõiste. Soolist ebavõrdsust ehk kihistumist tekitab muuhulgas diskrimineerimine, kuid see ei ole ainus põhjus. Ebavõrdsust tekitavad ka ajalooliselt väljakujunenud soolised võimusuhted, tavad, soorollide stereotüübid jms. Võib öelda, et ka diskrimineerimist esineb rohkem, kui ebavõrdsus on suurem. Kui tööturul on välja kujunenud sooline ebavõrdsus, nt naised teevad sagedamini vähem prestiižseid ja madalapalgalisi töid kui mehed, tugevdab see teatud sooga seonduvaid stereotüüpe ja eelarvamusi. Tööandja eelarvamus, et naised ei saa ega peagi saama meestega võrdse töö eest võrdset palka, võib aga kaasa tuua diskrimineerimise. Samuti, kui ametikohale kandideerinud pädevate kandidaatide seast võetakse tavapäraselt tööle mees ja jäetakse kõrvale kõrgema või sama kvalifikatsiooniga naine – st diskrimineeritakse otseselt naisi – tekitabki selline praktika soolist ebavõrdsust tööturul ja sootsiumis laiemalt.

Kokkuvõtteks võib diskrimineerimise ja ebavõrdsuse erisusena välja tuua seda, et kui diskrimineerimist ohjatakse seaduslike keeldudega, siis ebavõrdsust püütakse kaotada peamiselt poliitikameetmetega.

Mitmese diskrimineerimise mõiste

Mitmese diskrimineerimise mõiste kujunemine

1980. aastatel ilmus Ameerika Ühendriikides mitmeid teoseid, mis käsitlesid mustanahaliste naiste positsiooni ühiskonnas.¹ See sotsiaalne grupp oli võimu ja õigustesse puutuvalt mitmekordselt marginaliseeritud. Mustanahalistele naistele osaks saavat ebavõrdsust hakatigi enam märkama ja kirjeldama siis, kui ristusid naisliikumise ja afroameeriklaste kodanikuõiguste liikumise ning feministlike ja rassismivastaste uuringute teed. Ameerika Ühendriikide feministlik õigusteadlane ja üks kriitilise rassiteooria juhtteoreetikute Kimberlé Crenshaw võttis sellega seoses ühe esimese autorina kasutusele läbipõimiva diskrimineerimise mõiste (ingl k *intersectional discrimination*).

Crenshaw' järgi tugineb soolise ebavõrdsuse uurimise paradigma valgete naiste kogemustele. Rassilise diskrimineerimise ulatust mõõdetakse aga kõige privilegieritumate mustanahaliste, st meeste olukorra järgi.² Crenshaw' silmis hõlmasid rassilise ja soolise diskrimineerimise mõisted vaid kitsast kogemusteringi, mille hulka ei kuulunud mustanahaliste naiste kogetud ebavõrdsus. Just mustanahaliste naiste ühiskondlikku positsiooni lahkavate uurimuste põhjal ilmnes, et erineva etnilise, kultuurilise, sotsiaalse ja majandusliku taustaga naised kogevad sooliseid võimusuhteid väga erinevalt (Shoben 1980, Williams 1991).

Läbipõimiva diskrimineerimise kontseptsioon lähtub eeldusest, et inimesed ja inimkooslused on kompleksed. Naiseks või meheks olemisele lisaks kuulatakse veel teatud etnilisse, vanuselisse, religioossesse vm gruppi. Eneseteadvuse osa ja grupikuuluvuse üks alus on

ka seksuaalne identiteet. Crenshaw on väitnud, et läbipõimiva diskrimineerimise puhul ei ole tegemist pelgalt isiku mitme tunnuse tõttu paralleelselt asetleidva diskrimineerimisega. Erinevad isiku tunnused, nt isiku kuulumine mitmesse erinevasse marginaliseeritud ühiskonna gruppi, mõjuvad vastastikku ning mõjutavad omakorda isiku õiguslik-sotsiaalset positsiooni, nii et neid ei saa teineteisest eristada ega eraldiseisvana analüüsida. Erinevate tunnuste kombinatsioonidega isikud moodustavad sotsiaalseid gruppe, kelle positsioon ühiskonnas laiemalt (st nende õiguslik olukord ja reaalne kohtlemine eri valdkondades) ja konkreetsemalt diskrimineerimist keelustavate õigusnormide suhtes on unikaalne. Asjaolu, et keegi kuulub üheaegselt mitmesse marginaliseeritud sotsiaalsesse gruppi, võib asetada ta veelgi kaugemale ühiskonna äärealale ning suurendada riski sattuda diskrimineerimise ohvriks. See on ka peamine põhjus, miks on oluline analüüsida läbipõimuvat/mitmest diskrimineerimist ning leida sellele sobivaid lahendusi õigusregulatsiooni ja poliitiliste meetmete näol.

Tihti käsitletakse ebavõrdsuse analüüsimisel korraga vaid ühte isiku tunnust. Nii võivad mõned isiku või isikute grupi ebasoodsama olukorra või kohtlemise aspektid tähelepanuta jääda. Hea näide on naiste ja tüdrukutega kaubitsemine, mida peetakse üldjuhul soolise ebavõrdsuse küsimuseks. Selleks, et inimkaubanduse probleemile adekvaatseid lahendusi leida, peab võtma arvesse ka ohvrite etnilist päritolu, sest rassi või rahvuse alusel marginaliseeritud naised langevad suurema tõenäosusega kaubitsemise ohvriks (Fredman 2005). Isikutunnuste omavahelist läbipõimumist tuleks arvesse võtta ka näiteks seksuaalse ahistamise juhtumite puhul, sest soole lisaks on neis tihti roll ka kannatanu vanusel, perekondlikul seisul ja seksuaalsel sättumusel.³

Akadeemilises kirjanduses välja arendatud mitmene diskrimineerimise ehk mitme erineva isikutunnuse tõttu asetleidva diskrimineerimise (ingl k *multiple discrimination*) kontseptsioon püüab uurimisse kaasata juhtumeid, kus isiku tunnuste erilise kombinatsiooni, sotsiaalse positsiooni ja/või valitsevate eelarvamuste tõttu tõrjutakse teda või koheldakse teda ebavõrdselt,

1 „Kõik naised on valged, kõik mustanahalised on mehed, kuid mõned meist on vaprad: mustanahaliste naiste uuringud” – sellist pealkirja kandis 1982. aastal Ameerika Ühendriikides ilmunud Gloria T. Hulli, Patricia Bell Scotti ja Barbara Smithi toimetatud artiklikogumik. Kogumiku pealkiri viitab bell hooksi raamatule „Ain't I a Woman: Black Women and Feminism” (1981), mille sissejuhatuses ta märgib, et „kõik naised on valged ja kõik mustad on mehed”. bell hooksi raamatu pealkiri on omakorda saanud inspiratsiooni endise mustanahalise Põhja-Ameerika orja Sojourner Truthi 1851. aastal naisteõiguste teemalisel koosolekul peetud ettekandest „Ain't I a Woman?” (vt kõne eestikeelset tõlget <http://estonian.estonia.usembassy.gov/root/pdfs/ajaloolised-dokumendid/ndisajaloo-allikmaterjal.pdf>).

2 Vt täpsemalt K. Crenshaw, Demarginalising the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. 1989 *University of Chicago Legal Forum* 139. Selles artiklis analüüsib Crenshaw muuhulgas seda, kuidas „nii feministlik kui ka rassismivastane poliitika on paradoksaalselt aidanud tihti kaasa mustanahaliste naiste poolt kogetud vägivalda küsimuse marginaliseerimisele”, 1251–1282.

3 Vt selle kohta täpsemalt *An Intersectional Approach to Discrimination: Addressing Multiple Grounds In Human Rights Claims*, Ontario Human Rights Commission, 2001. http://www.ohrc.on.ca/en/resources/discussion_consultation/DissIntersectionalityFmts/view (20.10.2009). S. Fredman märgib oma artiklis „Double Trouble: Multiple Discrimination and EU law”, et käitumist, mida valgete naiste puhul loetakse ahistavaks ning solvavaks, peetakse tihti vähem problemaatiliseks siis, kui sellise käitumise objekt on mustanahaline või immigrandist naine, sest eelarvamusiliku ettekujutuse järgi peetakse neid kombelõtvadeks või ükskõiksemateks sellise käitumise suhtes. EL-i liikmesriikides kogevad nt ahistamist korrakaitseorganites sagedamini sinti ja romi naised.

ning mille puhul traditsioonilisest „üks tunnus korraga“ diskrimineerimise tuvastamise meetodist ei piisa, et olukorda kirjeldada ning analüüsida.

Eeltoodut arvestades kirjutati 1995. aastal Pekingis naiste maailmakonverentsi tulemusel sündinud nn Pekingi tegevuskavasse punkt, mis juhtis tähelepanu vajadusele analüüsida mitmest diskrimineerimist ning paralleelselt eksisteerivaid diskrimineerimise vorme. Konverentsil sedastati, et vanus, puue, sotsiaalmajanduslik positsioon ning kuulumine teatud rassi või etnilisse gruppi tekitavad naiste seisundile ühiskonnas lisabarjääre.

Naine pole kaugeltki igal pool suutnud enesele selgeks teha õigusi ja ka neid kohustusi, mis olewad tema poliitilisest üheõiguslusest. Naise ülesanne ja kohus on nüüd tegelikult ära näidata, et kogu võitlus üheõigusluse eest oli teadlik. (Marie Reisik, 1924)

Inimõiguste konventsioonidest leiab viiteid mitmese diskrimineerimise küsimusele ÜRO konventsioonis naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. Selle preambulis seisab, et muuhulgas on meeste ja naiste õiguste täielikuks teostamiseks vajalik rassismi ja rassilise diskrimineerimise kaotamine. Samuti on seda sõnaselgelt nimetatud ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklis 6, mille kohaselt konventsiooni osalisriigid tunnustavad puudega naiste ja tüdrukute mitmese diskrimineerimise esinemist ning kohustuvad võtma kasutusele meetmeid, et tagada nende õigusi.⁴

Euroopa Liidu õigusaktidest ütleb nõukogu direktiivi 2000/43/EÜ, millega rakendatakse võrdse kohtlemise põhimõtte sõltumata isikute rassilisest või etnilisest päritolust 14. põhjenduse punkt, et ühendus peab rassilise ja etnilise diskrimineerimise keelu kontekstis edendama ka naiste ja meeste võrdõiguslikkust, sest naised kannatavad tihti mitmese diskrimineerimise all. Nõukogu direktiivis 2000/78/EÜ, millega kehtestatakse üldine raamistik võrdseks kohtlemiseks töö saamisel ja kutsealale pääsemisel viitab mitmese diskrimineerimise probleemile kolmas põhjenduse punkt.

⁴ Konventsioon jõustus 03.05.2008. Eesti Vabariik on konventsiooni allkirjastanud 25.09.2007, kuid ei ole seda seni ratifitseerinud.

Mitmese diskrimineerimise liigid

Teoreetilistes käsitlustes eristatakse mitmese diskrimineerimise liike. Järgnevalt tutvustatakse põgusalt neist kahte. Kuivõrd tegemist on uudse kontseptsiooniga Eesti õigusteaduses, on mõistete eestikeelsed vasted tinglikud. Autorite seisukohast võiks üldmõisteks jääda mitmene diskrimineerimine, mis hõlmab ka selle nähtuse alaliike. Sellist seisukohta toetavad ka mitmed Euroopa autorite värskemad käsitlused (nt Makkonen 2002, 10).

Esiteks, *läbipõimuvaks diskrimineerimiseks* nimetatakse olukorda, kus ebasoodsam kohtlemine leiab aset korraga mitme isikutunnuse tõttu, kuid erinevate tunnuste mõju ei saa eristada (ingl k *intersectional discrimination*). Klassikaliseks näiteks on ajaloolised juhtumid, kus romi naisi ning intellektuaalse häirega naisi on sundsteriliseeritud. Selline kohtlemine on toimunud kahe isikutunnuse kombineerumise tõttu, kuid kumbagi tunnust ei saa eraldi esile tõsta.

Kirjeldataud näide illustreerib mitmese diskrimineerimise eripära, võrreldes diskrimineerimisega ühe tunnuse tõttu. Mitmese diskrimineerimise õigusliku kvalifitseerimise puhul on oluline isiku kuulumine teatud sotsiaalsesse gruppi. Ühest tunnusest tingitud diskrimineerimisega võrreldes on grupp piiritletav kitsamalt ning on spetsiifilisem, st arvesse tuleb võtta isiku mitut tunnust.

Teiseks, *liitdiskrimineerimise* puhul on tegemist mitme tunnuse koosmõjul tekkiva ebavõrdse kohtlemisega, kuid on võimalik eristada erinevate tunnuste põhjuslikku mõju ebasoodsamale kohtlemisele (ingl k *compound discrimination*).⁵ Liitdiskrimineerimist on näitlikustatud Ühendkuningriigi 1983. aasta kohtuasjaga *Perera vs Civil Service Commission (No 2)*.⁶ Selles vaidluses oli tööandja seadnud tööle värbamisel kandidaatidele mitmed tingimused, nagu vanus, Ühendkuningriigis omandatud töökogemus, inglise keele oskus ja kodakondsus. Hageja ei saanud seda tööd, kuna ühele tingimusele mittevastamine ei oleks tööle saamist küll välistanud, kuid kahandas oluliselt värbamise tõenäosust. Mitme nõude mittetäitmine kahandas veelgi välja-vaateid soovitud tööd saada. Selle näite puhul on seega tegemist mitme isikutunnusega, mis avaldavad kumulatiivselt ebasoodsat mõju hageja seisundile. Samas on erinevalt esimesest näitest võimalik erinevate tunnuste osa diskrimineerimises eristada.

⁵ Vt täpsemalt Burri ja Schiek 2009.

⁶ Viidatud Euroopa Komisjoni 2007. aasta uurimuses „Tackling Multiple Discrimination. Practices, Policies and Laws“, 16.

Mitmese diskrimineerimise enamlevinud vormid

Mitmese diskrimineerimise tuvastamine on keeruline just seetõttu, et erinevad tunnused tekitavad koosmõju, mida tunnuste kaupa on raske kui mitte võimatu analüüsimiseks lahti harutada. Selleks, et diskrimineerimise juhtumitega tegelevad organid mitmest diskrimineerimist tuvastada saaksid, peaksid nende käsutuses olema põhjalikud andmed ja arusaamine sellest, millised sotsiaalsed grupid on eriti ebasoodsas ja haavatavas olukorras. Samuti on vajalik mõista diskrimineerimist põhjustavaid tendentse – ühiskonnas valitsevaid eelarvamusi ja stereotüüpeid ettekujutusi teatud grupi liikmete kohta.

Seega on vajalik mitmese diskrimineerimise hindamiseks andmete olemasolu, mis tooksid eraldi välja soo, rassi, vanuse ja muud tunnused. Väga tihti selliseid statistilisi andmeid käepärast ei ole. Andmete erinevate tunnuste kaupa mittekogumine võib viia selleni, et teatud sotsiaalne grupp ning tema probleemid jäävadki nähtamatuks.⁷ Alljärgnevalt antakse ülevaade levinumatest mitmese diskrimineerimise vormidest. Olemasolevate uuringute põhjal üritatakse kaardistada ka Eesti olukorda.

Kõige sagedamini kumuleerub teiste diskrimineerimise põhjuseks olevate isikutunnustega sugu. Eelkõige esineb koosmõju tunnustega nagu rass, etniline päritolu, vanus, sotsiaalmajanduslik staatus,⁸ usund, seksuaalne identiteet ja puue.

Paljudes Euroopa Liidu liikmesriikides on vähemusrühvusest, eakad, mustanahalised ning puuetega naised kõige marginaliseeritud sotsiaalsed grupid. Euroopa Liidu liikmesriikides koonduvad immigrandid tihti, soost sõltumata, tööturu teatud sektoritesse, kuid just naissoost immigrandid töötavad sagedamini madalalpalgalistel, madala prestiižiga ja ebakindla staatusega

7 S. Fredman on viidanud lirimaa uuringule, mille järgi riikliku statistika kohaselt vähemusrühvusest puuetega inimesi justkui ei eksisteeriks, ehkki tegelikkuses kannatavad selle sotsiaalse grupi liikmed keerulise diskrimineerimise all, mis hõlmab puude kõrval ka rassi või etnilist päritolu. Kõnealuse grupi diskrimineerimine lähtub lisaks teenuste osutajate ja sotsiaalhoolekande süsteemile ka nende endi kogukonnast.

8 Ehkki Euroopa Liidu direktiivid ei tunne sellist diskrimineerimise tunnust, käsitlevad lisaks Eesti põhiseadusele ka rahvusvahelised inimõiguste konventsioonid ning mitmete EL-i liikmesriikide õiguskorrad sellist tunnust. ÜRO inimõiguste ülemkomissar Navi Pillay on hiljuti märkinud, et ehkki diskrimineerimise kaotamisel on tehtud suuri edusamme, eksisteerib endiselt väga kurb reaalsus, milles maailma vaeste hulgas moodustavad suure hulga just naised. Pillay sõnul ei ole üllatav, et olukorras, kus naised ei saa endiselt võrdse töö eest võrdset palka ning on väga laias ulatuses vägivalla ohvrid, on rassi ja soo alusel diskrimineerimisel nii rasked tagajärjed. <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DoubleOdds.aspx> (02.10.2009).

töökohtadel nagu koristajad, toitlustajad, koduabilised, tervishoiutöötajad jms.⁹ Üldjuhul puudutavad avalike teenuste ja sotsiaalhoolekande kärped rängemini naisi, kuid eriti haavatavad on ja ebaproportsionaalselt suurt koormat peavad kandma immigrantidest, vähemusrühvusest ning puuetega naised (Fredman 2005). Mida enam isik nn normist kõrvale kaldub, seda enam on tõenäoline, et teda diskrimineeritakse mitme tunnuse tõttu.

Järgnevalt antakse lühike ülevaade võimalikest mitmese diskrimineerimise vormidest.

Vähemusrühvusest naiste olukord Eestis

Erinevatest uuringutest nähtub, et mitte-eestlased on tööturul eestlastega võrreldes mõnevõrra ebasoodsamas olukorras. Seda iseloomustab kõrgem töötuse määr¹⁰ ning madalamad sissetulekud.¹¹

Statistikaameti andmetel on põlis- ja immigrant-rühvastiku (defineeritud uuringus inimestena, kes ise on sündinud Eestis või välismaal, aga kelle mõlemad vanemad on sündinud välismaal) tööga hõivatus üsna sarnane. Erisused ilmnevad vanuserühmade ja soo kaupa. Aktiivses tööeas 25–49-aastaste puhul on immigrant-rühvastiku töötuse määr peaaegu kaks korda kõrgem kui põlisrühvastikul (7,2% ja 4,0%). Hõive on kõige madalam uusimmigrantidest (st pärast 1992. aastat sisse rännanud) naiste puhul (vaid 38%). Ametiala järgi on immigrant-rühvastik ülekaalus madalamat kvalifikatsiooni nõudvatel ametialadel nagu liht- ja oskustöölised ning siin on suuremad erinevused jällegi naiste puhul (Järv 2009, 34–42). Samuti peavad naised sagedamini leppima üle kvalifitseeritusega: immigrantidest töötab

9 2003. aastal Rassismi ja Ksenofoobia Euroopa Järelevalvekeskuse poolt tehtud uuring näitas, et Hispaanias puutuvad tööturul kõik immigrandid diskrimineerimisega kokku, kuid võrreldes meestega on just naissoost immigrandid sunnitud tihedamini võtma vastu töökohti, mille kvalifikatsiooninõuded on madalamad nende kvalifikatsiooni tasemest. EL-is laiemalt on täheldatav tendents, et islamiriikidest pärit naiste tööhõive näitajad on eriti madalad – nad on tööturult praktiliselt kõrvale jäänud. Osaliselt on selle põhjuseks ka see, et nad puutuvad kokku diskrimineerimisega, mis lähtub nende endi kogukonnadest, ning mis toimub just soo alusel, ning ühiskonnas laiemalt koheldakse neid ebasoodsamalt nende emilise päritolu tõttu. Eestis on olukord üsna sarnane.

10 Statistikaameti andmetel oli 2009. a II kvartalis eestlaste töötus 11,3%, mitte-eestlaste töötus 17,6%. – Eesti statistika kvartalikirj 3/09, 61–62.

11 2008. aasta integratsiooni monitooringu tulemustest nähtub, et eesti- ja venekeelse elanikkonna vaheliste sissetulekuerinevuste peamiseks põhjuseks on kõrgharidusega venekeelsete isikute tunduvalt väiksem esindatus kõige suuremate sissetulekutega tulugrupis, mis võib viidata haritud mitte-eestlaste takistatud juurdepääsule kõige enam tasustatud ametikohtadele. Monitooringu tulemustest selgub lisaks, et probleemseks grupiks on eelkõige Eesti kodakondsust mitteomav elanikkond (Kasearu ja Trumm 2008, 16, Lauristin 2008).

iga neljas naine madalamat haridustaset nõudval tööl. Madala palgaga töödel töötab pool immigrantidest naistest ja 13% meestest. Põliselanike hulgas ei ole madalalpalgalistel töökohtadel töötavate naiste ja meeste vaheline lõhe nii suur, sest naistest töötab sellistel kohtadel kolmandik ja meestest kümnendik (Randoja 2009, 100–111).

Samas nähtub statistikaameti andmetest, et kui enamikus Euroopa Liidu liikmesriikides on naiste tööpuudus olnud meestega võrreldes pidevalt mõnevõrra suurem, siis Eestis on 2009. aastal muutunud töötus järjest enam meeste probleemiks. 2009. aasta II kvartalis oli töötuse määr meeste seas ligi 17%, naiste seas 10%. Seejuures on mitte-eestlastest meeste seas töötuse määr 22,7%, eestlastest meeste puhul 13,7%, samas kui mitte-eestlastest naiste töötuse määr on eestlastest naiste omast vaid 3% kõrgem. Sedavõrd suurte sooliste erisuste põhjuseks peetakse struktuurset muudatust ehitus- ja tööstussektoris, samuti on naised enam valmis vastu võtma vähemtasustatud ning haridusele mittevastavat töökohta (statistikaamet 2009, 62–63).

2007. aastal EL-i võrdsete võimaluste aasta raames viidi läbi uuring „Vähemusrahvusest naiste olukord Eesti tööturul“, milles autorid püüdsid hinnata, mil määral sooline ja etniline staatus kujutab endast kahekordset riskitegurit (Anspal ja Kallaste 2007, 4). Autorid leidsid, et hoolimata vahepealsete aastate kiirest majanduskasvust on vähemusrahvustel töötuse määr olnud jätkuvalt kõrge, ulatudes ligi kümne protsendini. Siiski on analüüsis toodud välja, et töötuse määrades ilmneb vähemusrahvusest naiste puhul pigem etniline kui sooline lõhe, sest vähemusrahvusest meeste ja naiste töötus on püsinud ligikaudu samal tasemel. Uuringu autorid leidsid, et nii hõivesse pääsemisel kui tasustamise puhul eristuvad riskirühmana noored, seda nii vähemusrahvusest kui eesti naiste puhul.¹²

Juhtivale või tippspetsialisti ametikohale pääsemise puhul mängis olulist rolli riigikeele valdamine ning Eesti kodakondsuse omamine. Samuti oli tugev kesk- ja kõrghariduse mõju, mis oli aga olulisem eesti naiste puhul, võrreldes vähemusrahvusest naistega.¹³ Muude tegurite

12 Statistikaameti andmetel on Eesti tööturul majandussurutise tõttu kõige enam kannatanud 15–24-aastased, kelle töötus (24,5%) kasvas 2009. aasta I kvartalis eelmise aasta sama ajavahemikuga võrreldes enam kui kolm korda. Noorte tööjõus domineerivad arvuliselt mehed, kelle toob varem tööturule orienteeritus kutsehariduses õppimisele ja kõrgharidust omandavatest naistest lühem õpiaeg. Noormeeste töötuse määr (30,1%) oli 2009. aasta I kvartalis peaaegu kaks korda kõrgem kui neidudel (17,7%) (Eesti statistika kvartalikirj 3/09, lk 61, 63).

13 Ka 2008. a integratsiooni monitooringu tulemused näitavad, et sõltumata rahvusest on haridus oluline sissetuleku diferentseerija, kuid eestikeelse elanikkonna puhul avaldub hariduse mõju sissetulekutele

samaks jäädes oli naiseks olemise mõju negatiivne ning eesti naistel mõnevõrra suurem kui vähemusrahvusest naistel. Uuringu autorid tõid välja, et erinevustest eestlaste ja vähemusrahvusest isikute tõenäosuses töötada tippametikohtal on erinevate selgitavate muutujatega selgitatav ligi pool. Naiste puhul on aga etniline erinevus ametikohtadele juurdepääsul praktiliselt kogu ulatuses selgitatud, samas kui meeste puhul on suur osa selgitamata.

Autorid leidsid, et kogu Eesti ulatuses on palkade erisus eesti ning vähemusrahvusest naiste vahel suuremas osas selgitatud, kuid Tallinnas, mille tööturg on homogeensem, ilmnevad suured selgitamata palgaerinevused (üle 20%). Nii eesti kui vähemusrahvusest töötajatel esinevad suured soolised selgitamata palgaerinevused. Seega ilmneb palkade osas vähemusrahvusest naistel „topeltlõhe“, mis on tingitud nii soost kui rahvusest. Autorid märgivad, et selgitamata erinevusi ei saa otseselt tõlgendada kui diskrimineerimist, kuigi see võib diskrimineerimisele viidata (Anspal ja Kallaste 2007, 20).

Kuigi uuring lähtub majanduskriisi eelsetest statistilistest andmetest ning 2009. aasta tööturustatistika näitab meeste suuremat töötuse määra tööturu teatud struktuursete muudatuste tõttu, nähtub uuringust siiski, et teatud juhtudel võivad mitte-eestlastest naised tööturul olla silmitsi mitmese diskrimineerimisega. Samuti nähtub, et noorte naiste olukord tööturul on keerukam, mis võib samuti viidata mitmese diskrimineerimise esinemisele. Ka soolise võrdõigussuhte ja võrdse kohtlemise voliniku praktika on näidanud, et Eestis on tõsine probleem noorte naiste diskrimineerimine tööle pääsemisel seoses pereplaneerimise, raseduse ja juba olemasolevate lastega (Kõiv 2009).

Romid, sintid ja rändajad

Euroopas on üks suuremaid mitmese diskrimineerimise riskigruppe romi, sinti ja rändajate kogukonnad. Nimeetatud etniliste kogukondade liikmed on eriti haavatavas olukorras ning langevad tihti diskrimineerimise ohvriks tööturul ja haridussüsteemis. Romi naised on aga eriti ebasoodsas olukorras. Näiteks on romi tüdrukute koo-

tugevamini kui venekeelse elanikkonna seas. Ka uuringud etnilistest palgavahedest on kinnitanud, et palk sõltub eestikeelse elanikkonna puhul rohkem haridusest kui venekeelse elanikkonna puhul ehk siis kõrgharidusega eestlased teenivad tunduvalt rohkem kui madalama haridustasemega rahvuskasaslased, samas kui venekeelse elanikkonna palgatasemetel eristumises haridus nii olulist rolli ei mängi (Kasearu ja Trumm 2008, 3).

list väljalangevuse tase kõrgem kui poistel. Romi ja sinti tüdrukud ja naised abielluvad varasemas eas ning nende kooliteele paneb tihti punkti laste saamine. Madalam haridustase, elamine äärealadel ning peamiselt naiste õlgadel lasuv kohustus hoolitseda laste eest toob aga kaasa madala tööhõive taseme, mis on romi naiste puhul madalam kui romi meestel.

Eestis on romide eluolu ja ühiskondliku positsiooni kohta vähe andmeid. 2007. aasta kui võrdsete võimaluste aasta raames teostatud uurimuse „Naised Eesti mustlaskogukondades“ aruanne annab teatud pildi Eestis elavate romi naiste olukorrast (Tali *et al.* 2007). Kõnealuse uurimuse puhul tuleb aga arvesse võtta, et andmed on kogutud ja järelused tehtud vaid 15 nn avatud intervjuu põhjal ning suurem rõhk on selles romide kultuurilise identiteedi ja tavade uurimisel. See aga omakorda näitab, et romi naiste staatuse puhul mängib olulist rolli ka selle rahvusgrupi traditsioonidest lähtuv elustiil.

Peamised kirjeldatud ebavõrdse kohtlemise juhtumid olid tööle võtmisel, haridusasutustes, avalikus ruumis (solvangud ja eelarvamuste väljendamine), kaubandus- ja teenindusasutustes. Suuremas osas küsitletud naiste perekondades, kus mõlemad vanemad olid etnilised romid, esinesid majanduslikud raskused, mis olid tingitud romi kogukonna kõrgest tööpuuduse tasemest. Enamik naisi oli isiklikult kogenud või kuulnud teiste kogukonnaliikmete probleemidest, mis seondusid romide ebavõrdse kohtlemisega tööturul ja nende kõrvaletõrjumisega pakutatavalt töökohtadelt. Viieteistkümnest intervjuueeritud naisest ei olnud kellelgi keskharidust, kolm olid kirjaoskamatud. Vaid kolmel oli alaline töökoht.

Eesti uuringust ilmneb seegi, et igasuguste andmete analüüsimisel peab silmas pidama ka taustandmeid selle kogukonna kultuurilise eripära kohta. Näiteks võib romi naiste madala haridustaseme põhjuseks olla vähemalt osaliselt tava, kus abielumees võib keelata naisel haridust omandada, igasuguse suhtlemise teiste meestega ning piirata naise liikumisvabadust. Teiseks haritakse lapsi kogukonna tavade järgi tihti koduselt. Laste kasvatuse ja hariduse eest vastutab ema, kes üldjuhul ise on vähe kooliharidust saanud. Naiste roll kogukonnas ja peres on traditsiooniline. Nende õlul on kodune majapidamine ning laste eest hoolitsemine. See omakorda mõjutab naiste hariduse omandamist ja positsiooni tööturul. Tüdrukute puhul on sagedaseks kooli pooleliijätmise põhjuseks varane abiellumine või nooremate õdede-vendade eest hoolitsemine ja kodumajapidamisega tegelemine (Tali *et al.* 2007, 31).

Eesti puhul tulevad intervjuueeritavate vastustest välja ka konkreetseid diskrimineerimise juhud, kus nt kool, kuhu romid oma lapsi on üritanud saata, on teinud kõik endast oleneva, et neid mitte vastu võtta. Keeldumise põhjusena on ka välja öeldud, et „mustlaste lapsi“ kooli lihtsalt ei taheta. Rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise Euroopa Komisjoni kolmandas aruandes Eesti kohta sedastatakse, et Valgas ja Tartus on romi lapsi saadetud vaimupuuetega laste kooli vaid sellepärast, et nad ei räägi eesti keelt. Sama kogemust kinnitasid ka uurimuse „Naised Eesti mustlaskogukondades“ mõned respondendid.

Kokkuvõttes näitlikustab romi naiste positsioon hästi ülalkirjeldatud olukorda, kus ühe sotsiaalse grupi haavatavus ja marginaliseerimine võib olla mitmekordne – ühelt poolt väljastpoolt kogukonda lähtuv eelarvamulik suhtumine, mis võib viia diskrimineerimiseni, ning teisalt kogukonna sisene, kogukonna domineerijalt, antud juhul meestest lähtuv allutamine.

Puuetega naiste olukord

Üheks levinud mitmese diskrimineerimise vormiks võib olla soo ja puude (ning vanuse) kombinatsioon. Eestis ei ole nimetatud tunnustest tingitud mitmese diskrimineerimise avaldumist põhjalikult uuritud.

Puude määratlemiseks kehtib mitmesuguseid definitsioone. Vastavalt võrdse kohtlemise seaduse § 5 on puue võrdse kohtlemise seaduse tähenduses inimese anatoomilise, füsioloogilise või psüühilise struktuuri või funktsiooni kaotus või kõrvalekalle, millel on oluline ja pikaajaline ebasoodus mõju igapäevatoimingute sooritamisele. Sellest tulenevalt võib ka teatud haigusnähtude puhul olla tegemist puudega võrdse kohtlemise seaduse tähenduses.

Eesti 2008. aasta inimarengu aruandest nähtub, et kui naiste ja meeste oodatava eluea vahe on üle 11 aasta, siis tervena elatud aastate vahe on vaid kolm aastat: meestel 49,4 ja naistel 53,7 aastat. Seejuures on mitte-eeslastest naistel ja meestel nimetatud näitajad veelgi madalamad (Eesti Inimarengu Aruanne 2008, 36). Nii nähtub ka statistikaameti andmebaasist 16-aastaste ja vanemate pikaajalise haiguse olemasolu soo ja vanuserühma järgi, et 55–64-aastaste naiste seas on 57,1%-l ja meestest 58,1%-l pikaajaline haigus, 65-aastastel ja vanematel vastavalt 81,9%-l ja 74,2%-l. Tervisest tingitult on igapäevane tegevus piiratud suurel määral 55–64-aastastest naistest 9,9%-l ja meestest 13,1%-l, 65-aastastel ja vanematel vastavalt 31,4%-l ja 30,7%-l.

Mitmese diskrimineerimise esinemise küsimus võib tõusetuda ka seoses naiste suurema koormusega perekonnaliikmete hooldamisel. Nimelt võib puude tõttu diskrimineerimisega olla tegemist ka juhul, kui isikul endal ei ole puuet, kuid teda koheldakse ebasoodsamalt tema seotuse tõttu puudega isikuga (nt puudega pereliikme hooldamisest tingituna).¹⁴ Nimetatud põhimõtet tuleb ka Eesti seaduste kohaldamisel silmas pida.

Kahjuks puuduvad uuringud, kus analüüsitaks puudega naiste olukorda tööturul või teistes valdkondades. Seetõttu ei ole võimalik teha laiemaid järeldusi puuetega naiste diskrimineerimise kohta.

Näiteid kohtupraktikast

Euroopa Kohus ei ole seni teinud otsuseid, kus kohus oleks tuvastanud mitmese diskrimineerimise. Kirjanduses on aga välja toodud rida kohtuasju, mille puhul on leitud, et tegemist võib olla olnud mitme erineva tunnuse tõttu diskrimineerimisega.¹⁵

Lahend *Allué* kohtuasjas 33/88 ja ühendatud kohtuasjades C-259/91, C-331/91 ja C-332/91 puudutas immigrandide naiste õigust vabale liikumisele. Kohtuasja aluseks oli vaidlus, kus Itaalia ülikoolides võõrkeeli õpetavatele assistentidena töötavatele välismaalastest naistele oli erinevalt kohalikest kolleegidest vormistatud üheaastase tähtajaga töölepingud.

Kohtu praktika kaugemast minevikust on tuntud vaidlused, kus lisaks soolisele diskrimineerimisele oli küsimuse all ka vanuse tõttu erinev kohtlemine (kohtuasjad *Defrenne* ja *Marshall*). Kuna enne 2000. aastat ei kehtinud ühenduse õiguses vastavat normi, mis oleks keelanud vanuse tõttu diskrimineerimise, ei saanud kohus seda tunnust oma lahendis ka puudutada. Küll aga sai kohus võimaluse anda soolise diskrimineerimise küsimuse kõrval hinnangu vanuse alusel ebavõrdsele kohtlemisele *Lindorferi* kohtuasjas. Euroopa Kohus leidis seal, et pensioniõiguse andmisel soost ja vanusest tingitud erinev kohtlemine, mida põhjendati kindlus-

tusmatemaatilise tabeli abil, ei ole keelatud vanuseline diskrimineerimine.

Mitmese diskrimineerimise õiguslik reguleerimine

Õiguslik raamistik

Võrdse kohtlemise põhimõtted on Eesti õiguskorras määratletud lisaks põhiseadusele soolise võrdõiguslikkuse seaduse ja võrdse kohtlemise seadusega. Nende seaduste vastuvõtmist on suurel määral mõjutanud Euroopa õiguse vastavad normid. Järgnevalt on toodud ülevaade kehtivast õiguslikust raamistikust ning analüüsitud, millisel määral kehtiv õiguslik raamistik võimaldab mitmese diskrimineerimise juhtumeid lahendada.

Vastavalt põhiseaduse § 12 lõikele 1 on kõik seaduse ees võrdsed. Kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, poliitiliste või muude veendumuste, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu.

1. mail 2004. aastal jõustus soolise võrdõiguslikkuse seadus. Seaduse eesmärk on tagada Eesti Vabariigi põhiseadusest tulenev sooline võrdne kohtlemine ning edendada naiste ja meeste võrdõiguslikkust kui üht põhilist inimõigust ja üldist hüve kõigis ühiskonnaelu valdkondades (SoVS § 1 lg 1). Seda seadust kohaldatakse kõigis ühiskonnaelu valdkondades, v.a registrisse kantud usuühendustes usu tunnistamise ja viljelemise või vaimulikuna töötamise puhul ning perekonna- või eraelu suhetes (SoVS § 2).

1. jaanuaril 2009. aastal jõustus võrdse kohtlemise seadus. Seaduse eesmärk on tagada isikute kaitse diskrimineerimise eest rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi, nahavärvuse, usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sättumuse tõttu (VõrdKS § 1 lg 1). Seaduse eelnõu menetlemise materjalidest nähtub, et seaduse vastuvõtmist peeti vajalikuks eelkõige vastavate Euroopa Liidu direktiivide ülevõtmiseks ning seaduses on lähtutud kitsalt direktiivides toodud miinimumnõuetest.¹⁶

Seetõttu on võrdse kohtlemise seaduses analoogselt direktiividega seaduse kohaldamisala erinev sõltuvalt diskrimineerimistunnusest. Võrdse kohtlemise seaduse alusel on diskrimineerimine usutunnistuse või veendumuste, vanuse, puude või seksuaalse sät-

14 C-303/06 Euroopa Kohtu (suurkoda) 17.07.2008 otsus (eelotsuse taotlus, mille esitas Employment Tribunal – Ühendkuningriik) – S. Coleman vs Attridge Law, Steve Law, p 56. Kohus leidis, et otsese diskrimineerimise keeld ei ole piiratud üksnes nende isikutega, kes ise on puudega. Kui tööandja kohtleb puudeta töötajat halvemini, kui on koheldud, koheldakse või võidakse kohelda teist töötajat samalaadses olukorras ning kui on tõendatud, et asjaomase töötaja halvema kohtlemise põhjuseks on see, et puue on tema lapsel, kellele ta tagab vajaliku hoolduse põhisosias ise, rikutakse sellise kohtlemisega kõnealuse direktiivi art 2 lõike 2 punktis a sätestatud otsese diskrimineerimise keeldu.

15 Vt põhjalikumalt ülevaadet kohtupraktikast Burri ja Schiek 2009.

16 Vt võrdse kohtlemise seaduse eelnõu (384 SE) seletuskiri, www.riigikogu.ee. Võrdse kohtlemise seadusega on üle võetud Euroopa Nõukogu direktiiv 2000/43 ning direktiiv 2000/78.

tumuse tõttu keelatud vaid töövaldkonnas, samas kui diskrimineerimine rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi või nahavärvuse tõttu on keelatud lisaks töösuhetele ka sotsiaalhoolekande-, tervishoiu- ja sotsiaalkindlustusteenuse, hariduse ning avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste puhul.¹⁷

Eeltoodud arvestades on kujunenud olukord, kus seadused tagavad erineval määral kaitse sõltuvalt sellest, missuguse tunnuse tõttu on diskrimineerimine aset leidnud. Selle tulemusena võivad diskrimineerimise tõttu kannatanud inimesed jääda kohase kaitseta, kuid ühtlasi raskendavad erinevad õiguslikud standardid mitmese diskrimineerimise juhtumite lahendamist.

Seaduse alusel sedavõrd erineval määral kaitse tagamine erinevate tunnuste tõttu diskrimineerimise vastu on küsitav Eesti põhiseaduse ning Eestile siduvate rahvusvaheliste lepingute valguses. Põhiseaduse § 13 lõige 1 esimese lause järgi on igaühel õigus riigi ja seaduse kaitsele. Vastavalt põhiseaduse §-le 14 on õiguste ja vabaduste tagamine seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu ning kohalike omavalitsuste kohustus. Samuti tuleneb mitmetest rahvusvahelistest lepingutest riigile kohustus tagada kaitse diskrimineerimise eest lisaks töösuhetele ka muudes ühiskonnaelu valdkondades.¹⁸

Võrdse kohtlemise seaduse eelnõu menetlemise käigus esitas õiguskantsler Riigikogule arvamuse eelnõu kohta, kus osutas, et võrdse kohtlemise seaduse eelnõus toodud piiratud loetelu valdkondadest, kus võrdse kohtlemise seadust kohaldatakse, samuti kohaldamisala eristamine sõltuvalt diskrimineerimistunnusest on vastuolus põhiseaduse § 12 lõikest 1 koostoimes põhiseaduse paragrahvidest 13 ja 14 tulenevate riigi kohustustega tagada isikute kaitse ebavõrdse kohtlemise eest (õiguskantsleri arvamus asjas nr 18-1/080993). Kahjuks ei arvestanud Riigikogu eelnõu menetlemisel õiguskantsleri märkustega.

Diskrimineerimistunnuste põhjal kaitse määra eristamine raskendab ka mitmese diskrimineerimise juhtumite lahendamist. Nagu märgitud, kohaldub soolise diskrimineerimise keeld kõigis eluvaldkondades (kahe

erandiga). Ka rahvuse ja rassi tõttu asetleidva diskrimineerimise vastu tagab seadus küllaltki ulatusliku kaitse, samas kui muude tunnuste tõttu esineva diskrimineerimise korral on tagatud kaitse vaid töövaldkonnas. See tähendab, et kui diskrimineerimine leiab aset väljaspool töövaldkonda ning lisaks soole võib diskrimineerimine olla tingitud ka isiku usutunnistusest, veendumustest, vanusest, puudest või seksuaalsest sättumusest, on mitmese diskrimineerimise juhtumite määratlemine õiguslikult keerukas.

Võrdse kohtlemise seaduse eelnõu menetlemise materjalidest ei nähtu üheselt, kuidas tuleb seadusandja hinnangul lahendada juhtumid, mis jäävad väljapoole võrdse kohtlemise seaduse reguleerimisala. VõrdKS § 2 lõikes 3 on vaid sätestatud, et kõnealune seadus ei välista võrdse kohtlemise nõudeid töösuhetes VõrdKS § 1 lõikes 1 nimetatata tunnuste alusel, eelkõige perekondlike kohustuste täitmise, sotsiaalse seisundi ja töötajate huvide esindamise või töötajate ühingusse kuulumise, keeleoskuse või kaitseväeteenistuse kohustuse tõttu.¹⁹ VõrdKS § 2 lõigete 1–3 sõnastus võib anda alust argumenteerida, et seadusandja on loetlenud ammen-davalt juhud, mille esinemisel on isik diskrimineerimise eest kaitstud. Võrdse kohtlemise seaduse eelnõu erinevate versioonide menetlemise käigus rõhutati asjaolu, et eelnõu on vajalik vastavate Euroopa Liidu direktiivide ülevõtmiseks, samas kui põhiseaduse § 12 tagab juba iseenesest isikute kaitse diskrimineerimise vastu kõigis ühiskonnaelu valdkondades.²⁰

Teoreetilistes käsitlustes tunnustatakse nn põhiõiguste kolmikmõju teooriat, mille puhul on tegemist põhiõiguste mõju laiendamisega eraisikute vahelistele õigussuhetele (Alexy 2001, 84). Ka Eesti põhiseaduse § 19 lõige 1 sätestab, et igaühel on õigus vabale eneseteostusele; igaüks peab oma õiguste ja vabaduste kasutamisel ning kohustuste täitmisel austama ja arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust. Põhiõiguste kolmikmõjust tulenevalt mõjutavad põhiõigused kõiki õigusvaldkondi, mille tulemusena tuleb neid vastanduvate põhiõiguste konflikti lahendamisel arvestada. Seejuures tuleb siiski silmas pidada, et põhiõiguste kehtivus eraisikute vahelistes suhetes on nõrgem kui riigi suhtes, sest eraisik võib vaidluse korral seada diskrimineerimiskeelule vastu oma vabadusõigused (Alexy

17 Vt seaduse kohaldamisala kohta lähemalt VõrdKS § 2. Lisaks sätestab VõrdKS § 2 lg 3, et võrdse kohtlemise seadus ei välista võrdse kohtlemise nõudeid töösuhetes sama seaduse § 1 lõikes 1 nimetatata tunnuste alusel, eelkõige perekondlike kohustuste täitmise, sotsiaalse seisundi ja töötajate huvide esindamise või töötajate ühingusse kuulumise, keeleoskuse või kaitseväeteenistuse kohustuse tõttu.

18 Olulisemateks rahvusvahelisteks lepinguteks, millest tuleneb riigile kohustus kõrgemasemelise kaitse tagamiseks, on näiteks Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni art 14, parandatud ja täiendatud Euroopa sotsiaalharta art 15, ÜRO kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti art 26, ÜRO majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste rahvusvahelise pakti art 2 lg 2, ÜRO lapse õiguste konventsiooni art 2 lg 1 ning Euroopa Liidu põhiõiguste harta art 21.

19 Võrdluseks, Võrdse kohtlemise seaduse eelnõu 67 SE I (tagasi lükatud) § 2 lg 2 sätestas, et „käesolev seadus ei välista võrdse kohtlemise nõudeid § 1 lõikes 1 nimetatata tunnuste alusel”.

20 Vt nt XI Riigikogu 21.10.2008 stenogramm Võrdse kohtlemise seaduse (262 SE) teine lugemine, 19.11.2008 Võrdse kohtlemise seaduse (384 SE) esimene lugemine, 09.12.2008 Võrdse kohtlemise seaduse (384 SE) teine lugemine.

2001, 84). Samuti ei pruugi põhiseaduse tasemel sätestatud üldised kohustused üksikisikute jaoks arusaadavad olla (Annus 2006, 236). Kuigi teoorias on tunnustatud põhiõiguste mõju eraisikute vahelistele õigussuhetele, väljendub kolmikmõju esmajoones siiski selles, et põhiõigusi kui väärtusi tuleb arvestada õiguse tõlgendamisel.²¹

Seega on põhiseaduse otsekohaldamine eraõiguslike isikute vahelises vaidluses pigem teoreetiline kui praktiline võimalus ning on põhjendamatu seadusega sedavõrd erineva kaitse määra sätestamine sõltuvalt diskrimineerimistunnusest. Eeltoodut arvestades on õigusselguse ning põhiõiguste efektiivse kaitse tagamiseks seadusandjal kohustus põhiõiguste kohaldamise küsimused seaduse tasandil täpsemalt reguleerida. Selle käigus on vaja kaaluda erinevaid hüvesid ning leida erinevate põhiõiguste riivete vahel tasakaal.

Samuti tuleb märkida, et Eesti kehtivas õiguses ei ole mitmese diskrimineerimise mõistet määratletud. Selle tulemusena võib mitmese diskrimineerimise esinemine jääda diskrimineerimisvaidluse lahendamisel tähelepanuta, sest kannatanu ei pruugi osata mitmese diskrimineerimise aspekti välja tuua või vaidluse lahendaja sellele tähelepanu pöörata.

Euroopa Komisjon on valmistanud ette nõukogu direktiivi eelnõu, millega rakendatakse võrdse kohtlemise põhimõtet sõltumata isikute usutunnistusest või veendumustest, puudest, vanusest või seksuaalsest sättumusest. Ettepaneku eesmärk on rakendada võrdse kohtlemise põhimõtet osundatud tunnuste suhtes ka väljaspool töövaldkonda ja laiendada kaitset diskrimineerimise vastu täiendavalt sotsiaalkaitse, tervishoiu, hariduse ning avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste osas. Seega on osundatud direktiivi eelnõu üks eesmärke ühtlustada diskrimineerimise vastaseid õiguslikke standardeid. Euroopa Parlamendi muudatuseettepanekud näevad ette direktiivis ka mitmekordse diskrimineerimise määratlemise. Vastavate täienduste kohaselt tähendab mitmekordne (mitmene) diskrimineerimine diskrimineerimist, mis toimub kahe või enama tunnuse tõttu, mis on nimetatud Euroopa Ühenduse asutamislepingu artiklites 12 ja 13 (Euroopa Liidu toimimise lepingu art 18 ja 19).²²

21 Alexy (2001, 85) eristab ka põhiõiguste vahetut ja vahendlikku kolmikmõju. Vahendlik kolmikmõju tähendab põhiõiguste kui printsipi arvestamist lihtõiguse, iseäranis üldklauslite tõlgendamisel. Vahe- tu kolmikmõju kohaselt tulenevad põhiõigusnormidest kui objektiivselt siduvast konstitutsiooniõigusest ka üksikisiku vahetud subjektiivsed eraõigused.

22 Euroopa Parlamendi 20.03.2009 raport, nr A6-0149/2009. 2. Ettepanekus on toodud järgmine määratlus: „Mitmekordse diskrimineerimisega on tegemist juhul, kui diskrimineerimine toimub: a) usutunnistuste või veendumuste, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse ükskõik

Täiendavalt on ühe mitmese diskrimineerimise tuvastamist raskendava asjaoluna toodud välja Euroopa õigusest pärinev võrdluisiku nõue diskrimineerimise tuvastamisel (Nousiainen 2008 lk 33; Burri jt 2009, lk 18). Nimelt määratlevad asjakohased Euroopa Liidu direktiivid otsese diskrimineerimise kui olukorra, kus ühte isikut koheldakse soo tõttu halvemini, kui koheldakse, on koheldud või koheldaks teist isikut samalaad- ses olukorras.²³ Ka soolise võrdõiguslikkuse seaduses ning võrdse kohtlemise seaduses on otsese diskrimineerimise mõiste sätestatud samasisulisena (SoVS § 3 lg 1 p 3 ja VõrdKS § 3 lg 2).

Konkreetselt võrdluisiku väljatoomise nõue võib aga raskendada diskrimineerimise tuvastamist. Iseäranis keerukas võib see olla mitmese diskrimineerimise juhtudel, sest ei pruugi olla samas olukorras olevat võrdluisikut, kes vastaks samadele tunnustele (nt tööle kandideerimisel nii vähemusrahvusest mees- ja naissoost kandidaat vms). Siinkohal tuleb märkida, et eeltoodud definitsiooni kohaselt võib võrdluisik olla hüpoteetiline, sest arvesse tuleb võtta, kuidas teist samalaad- ses olukorras olevat isikut võidak- s kohelda. Selle sisustamise osas puuduvad seni näited kohtupraktikast, kuid hüpoteetilise võrdluisiku väljatoomisel võib olla võimalik lähtuda sotsioloogilistest andmetest enamesinevate diskrimineerimise vormide kohta.

Samuti tuleb märkida, et diskrimineerimise tuvastamisel peab silmas pidama põhiseaduslikku raamistikku, mis keelab diskrimineerimise teatud tunnuste tõttu. See tähendab, et ebavõrdse kohtlemise tuvastamiseks on vajalik teha kindlaks, kas ebasoodsam kohtlemine leidis aset konkreetse tunnuse tõttu. Teise samalaad- ses olukorras oleva isiku soodsam kohtlemine võib olla peamine näitaja, mis tekitab kahtluse diskrimineerimise aset leidmisest, kuid konkreetse võrdluisiku puudumine ei tähenda alati, et diskrimineerimist ei esinenud. Seda võib olla võimalik tõendada ka muude andmete põhjal (nt tööandja selgitused, dokumentaalsed tõendid jms).

Eeltoodut arvestades tuleks diskrimineerimise tuvastamisel võrdluisiku määratlemisel pidada silmas konkreetse juhtumi asjaolusid kogumis. Iseäranis mit- mese diskrimineerimise juhtudel võib konkreetse võrd- luisiku väljatoomine olla raskendatud.

missuguse kombinatsiooni alusel; b) ühel või enamal alusel, mis on sä- testatud lõikes 1, samuti ühel või enamal järgmisel alusel: i) sugu (juhul, kui kaebuse teema jääb direktiivi 2004/113/EÜ ja käesoleva direktiivi sisulisse reguleerimisalasse); ii) rassiline või etniline päritolu (juhul, kui kaebuse teema jääb direktiivi 2000/43/EÜ ja käesoleva direktiivi sisulisse reguleerimisalasse); iii) rahvus (juhul kui kaebuse teema jääb EÜ asu- tamislepingu artikli 12 reguleerimisalasse)” (muudatuseettepanek 37). 23 Vt nt direktiivi 2006/54 art 2(1)(a).

Samuti on õigusselguse ning isiku õiguste tõhusaks kaitsmiseks vajalik erinevate diskrimineerimistunnuste osas tagatav kaitse määr ühtlustada, nii et võrdse kohtlemise põhimõtet rakendatakse ka usutunnistuse või veendumuste, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse tõttu asetleidva diskrimineerimise puhul lisaks töövaldkonnale sotsiaalteenuste, tervishoiu, hariduse ning avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste puhul. Mitmese diskrimineerimise määratlemisele kaasaitamiseks on vajalik ühtlasi vastav mõiste õigusaktides reguleerida.

Proaktiivsed meetmed mitmese diskrimineerimise ärahoidmiseks

Eelmises jaos käsitleti küsimusi seoses mitmese diskrimineerimise juhtumitele õigusliku hinnangu andmisega. Nagu artikli esimeses peatükis on aga välja toodud, võib mitmene diskrimineerimine avalduda ka struktuurse ebavõrdsusena, kus ei saa välja tuua konkreetset õiguste rikkujat, kuid mitmene diskrimineerimine avaldub teatud gruppide ühiskondlikus marginaliseerituses.

Sellise ebavõrdsuse puhul võib vajalikuks osutada proaktiivsete meetmete kohaldamine. Soolise võrdõiguslikkuse seadus ning võrdse kohtlemise seadus ei piira selliste meetmete rakendamist, mille eesmärk on vähendada või vältida ebavõrdsust, mis on tingitud teatud isikutunnustest (SoVS § 5 lg 2 p 5 ja VõrdKS § 6). Samuti näevad seadused ette soolise võrdõiguslikkuse ning võrdse kohtlemise edendamise kohustuse. SoVS § 9 lg 2 järgi on riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste asutused kohustatud soolist võrdõiguslikkust süstemaatiliselt ja eesmärgistatult edendama. Nende ülesanne on muuta tingimusi ja asjaolusid, mis takistavad soolise võrdõiguslikkuse saavutamist. Sama paragrahvi teisest lõikest tuleneb kohustus riiklike, piirkondlike ning institutsionaalsete strateegiate, poliitikate ja tegevuskavade planeerimisel, elluviimisel ja hindamisel lähtuda naiste ja meeste erinevatest vajadustest ja ühiskondlikust staatusesest ning arvestada, kuidas rakendatud ja rakendatavad meetmed mõjutavad naiste ja meeste olukorda ühiskonnas. Samuti näevad seadused ette kohustuse edendada soolist võrdõiguslikkust ning võrdset kohtlemist hariduses (SoVS § 10 ja VõrdKS § 13). Nimetatud meetmete raames on vaja silmas pidada ka mitmese diskrimineerimise esinemist ning mõju teatud sotsiaalsetesse gruppidesse kuuluvatele naistele.

Eelpool toodud näited mitmese diskrimineerimise vormidest puudutasid eelkõige mitmese diskrimineeri-

mise riske tööturul. Väljatoodud mitmese diskrimineerimise ohupunkte tuleb silmas pidada tööturumeetmete kujundamisel. Näiteks tööturuteenuste ja -toetuste seaduse § 10 lg 5 määratleb riskirühma kuuluvana isikud, kelle tööle võtmine võib olla raskendatud. Nendeks on 1) puudega töötü, kes vajab töölerakendamisel puudest tulenevalt lisaabi; 2) 16–24-aastane töötü; 3) 55-aastane kuni vanaduspensioniealine töötü; 4) töötü, kes on enne töötuna arvelevõtmist hooldanud puudega isikut ja 5) töötü, kes ei oska eesti keelt ja kelle töölerakendamine on selle tõttu takistatud.

Seega on õigusaktides vastavad riskigrupid määratletud. Siiski on vastavate gruppide võimaliku diskrimineerimise ohtu ja tööturu ebasoodsamat positsiooni arvestades vajalik aktiivsete tööturumeetmete rakendamine üldiselt, mitte ainult töötute isikute suhtes. Positiivse arenguna võib välja tuua sotsiaalministeeriumi algatuse soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks, mille raames toetatakse haavatavatele sihtrühmadele (vähemusgruppidesse kuuluvad naised, keda võidakse diskrimineerida mitme tunnuse tõttu, naistevastase- ja perevägivalla ohvreid, inimkaubanduse ohvreid ning prostitutsiooni kaasatuid) suunatud tööturuga seotud teenuste pakkumist (22.12.2009 eelnõu „Soolise võrdõiguslikkuse edendamine” avatud taotlemisel toetuse andmise tingimused ja toetuse kasutamise seire eeskiri”). Samuti on vajalik täiendavate sammude astumine soolise ebavõrdsuse ilmingute (nt palgalõhe, ebasoodsam kohtlemine seoses raseduse või väikeste laste kasvatamisega, naiste ulatuslikumad perekondlikud kohustused) vähendamiseks, sest täiendavalt muu diskrimineerimistunnuse esinemine võimendab soo tõttu esinevat ebasoodsamat kohtlemist.

Mitmene diskrimineerimine ja õiguskaitsevahendid

Lisaks mitmese diskrimineerimise määratlemisele ning piisava õiguskaitse sätestamisele on selliste diskrimineerimisjuhtude lahendamiseks vajalik efektiivsete õiguskaitsevahendite olemasolu.

Senine õiguspraktika näitab, et kohtusse ja teistele järelevalveorganisatsioonidele on esitatud vähe kaebusi, mis puudutavad otseselt diskrimineerimist. Seetõttu on oluline kohtuväliste institutsioonide olemasolu, kes nõustaksid diskrimineerimise tõttu kannatanuid, abistaksid isikuid kaebuste esitamisel ning looksid võimaluse vaidluse kohtuväliseks lahendamiseks. Samuti on oluline tegevus üldsuse õigusteadlikkuse tõstmiseks, mis aitab

kaasa võimalike diskrimineerimisjuhtumite ennetamisele.

Euroopa Liidu direktiivid näevad ette kohustuse luua institutsioon(id), kelle ülesanne on edendada, analüüsida, jälgida ja toetada kõikide isikute võrdset kohtlemist. Vastav kohustus on siiski piiratud vaid soolise ning rahvuse või rassi tõttu asetleidva diskrimineerimisega. Vastava asutuse pädevusse peaks kuuluma eelkõige diskrimineerimise ohvritele sõltumatu abi osutamine diskrimineerimist käsitlevate kaebuste esitamisel, diskrimineerimist käsitleva sõltumatu uurimise korraldamine ning sõltumatute aruannete avaldamine ja soovitude esitamine seoses diskrimineerimise asjaoludega.²⁴

Eestis on diskrimineerimisvaidlustega tegelevateks kohtuvälisteks organiteks soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik, õiguskantsler²⁵ ning töövaidluskomisjonid.

Võrdse kohtlemise seaduse menetlemise käigus oli üks enam vaidlusi tekitav küsimus, kas seaduse nõuete täitmise jälgimine pannakse soolise võrdõiguslikkuse volinikule või luuakse selleks eraldi institutsioon. Nimelt esitas Eesti Naisühenduste Ümarlaud pöördumise, kus osutas ohule, et soolise võrdõiguslikkuse volinikule täiendavate ülesannete panemisega võib halveneda soolise võrdõiguslikkuse olukord Eestis. Ka ÜRO naistevastase diskrimineerimise likvideerimise komitee (CEDAW) väljendas oma 2007. aasta märkustes muret kavatsuse suhtes laiendada soolise võrdõiguslikkuse voliniku pädevust.

Riigikogu otsustas soolise võrdõiguslikkuse voliniku pädevust laiendada ning võrdse kohtlemise seaduse jõustumisega 1. jaanuaril 2009 loodi soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku institutsioon.

24 Nõukogu 20.06.2000 direktiiv 2000/43/EÜ, art 13; Euroopa Parlamendi ja Nõukogu 23.09.2002 direktiiv 2002/73/EÜ, art 8a; Nõukogu 13.12.2004 direktiiv 2004/113/EÜ, art 12; Euroopa Parlamendi ja nõukogu 05.07.2006 direktiiv 2006/54/EÜ, art 20. Viimatinimetatud direktiivi art 20(2)(d) näeb ette lisaks pädevuse vahetada asjakohasel tasandil olemasolevaid andmeid vastavate Euroopa organitega nagu tulevane Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituut. Samuti on Euroopa Nõukogu rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise Euroopa komisjon võtnud vastu soovitusi nr 2, mis käsitleb rassismi, ksenofoobia, antisemitismi ja sallimatuse vastu võitlemise eri institutsioone riiklikul tasandil (CRI(97)36).

25 Igaühel on õigus pöörduda õiguskantsleri poole lepitusmenetluse läbiviimiseks, kui ta leiab, et füüsilise või eraõiguslik juriidiline isik on teda diskrimineerinud soo, rassi, rahvuse (etnilise kuuluvuse), nahavärvuse, keele, päritolu, usutunnistuse või usulise veendumuse, poliitilise või muu veendumuse, varalise või sotsiaalse seisundi, vanuse, puude, seksuaalse suundumuse või muu seaduses nimetatud diskrimineerimistunnuse tõttu (Õiguskantsleri seaduse § 19 lg 2). Samuti võib diskrimineerimise küsimus tõusetada ombudsmanni menetluse raames, kui õiguskantsleri kontrollib, kas riigiasutus, kohaliku omavalitsuse asutus või organ, avalik-õiguslik juriidiline isik või avalikke ülesandeid täitev füüsilise või eraõiguslik juriidiline isik järgib põhiõiguste ja -vabaduste tagamise põhimõtet ning hea halduse tava (Õiguskantsleri seaduse § 19 lg 1, § 33).

Volinik on sõltumatu ja erapooletu asjatundja, kes tegeleb iseseisvalt ning jälgib võrdse kohtlemise seaduse ja soolise võrdõiguslikkuse seaduse nõuete täitmist ja täidab muid seadusega talle pandud ülesandeid. Voliniku pädevuses on nõustada ja abistada isikuid diskrimineerimist käsitlevate kaebuste esitamisel ning anda arvamusi võimaliku diskrimineerimise aset leidmise kohta isikute avalduste alusel või talle laekunud teabe põhjal omal algatusel. Samuti analüüsib volinik seaduste mõju osundatud tunnuseid omavate isikute ning meeste ja naiste seisundile ühiskonnas, teeb ettepanekuid Eesti Vabariigi Valitsusele ja valitsusasutustele, samuti kohaliku omavalitsuse üksustele ning nende asutustele õigusaktide muutmise ja täiendamise kohta, nõustab ja teavitab valitsust ja valitsusasutusi ning kohaliku omavalitsuse üksuste asutusi võrdse kohtlemise seaduse ja soolise võrdõiguslikkuse seaduse rakendamist käsitlevates küsimustes, avaldab aruandeid soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamise kohta, teeb koostööd teiste isikute ja asutustega soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise edendamisel ning võtab tarvitusele meetmeid võrdse kohtlemise ja soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks.

Eeltoodust nähtub, et volinik saab esitada arvamuse diskrimineerimise toimumise kohta, kuid tal ei ole võimalik anda siduvaid seisukohti vaidluse lahendamiseks ega kohaldada muid sunnimeetmeid. Samas on volinikul seaduse alusel küllaltki laialdased võimalused õigusaktide mõju analüüsimiseks ning ettepanekute tegemiseks õigusaktide muutmiseks või täiendamiseks. Seega on voliniku pädevus kujundatud eelkõige kui isikute ning avaliku sektori nõustaja võrdse kohtlemise küsimustes, mitte kui kohtuväline diskrimineerimisvaidluste lahendaja.

Võib täheldada, et ka teistes Euroopa riikides on suund võrdse kohtlemise alase seadusandluse ja erinevate diskrimineerimistunnuste puhul kohaldatava kaitse määra ühtlustamiseks ning erinevate tunnustega tegelevate võrdõiguslikkuse organite loomiseks (Nousiainen 2008, 28–29). Näiteks on erinevad organid ühendatud Suurbritannias ja Prantsusmaal.

Üheks ühendorgani loomist toetavaks argumendiks on muuhulgas vajadus efektiivsemalt käsitleda mitmese diskrimineerimise juhtusid (Nousiainen 2008, 30–31). Sellisel juhul on vastaval vaidlust lahendaval organil võimalik hinnata erinevate tunnuste tõttu või nende koostoimes diskrimineerimise aset leidmist ning isik ei pea esitama mitut kaebust erinevatele organitele. Samuti eeldatakse, et ühendorganid võimaldavad efektiivsemalt diskrimineerimise juhtudega tegeleda ning

võrdsust edendada, sest eeldatavasti on sellisel organil rohkem autoriteeti ja ekspertiisi ning olemasolevaid ressursse kasutatakse tõhusamalt (Nousiainen 2008, 30–31).

Võib nentida, et riigil on küllaltki ulatuslik otsustusruum järelevalveorgani kompetentsi määratlemisel, võttes arvesse riigi õigussüsteemi korraldust ja tavasid. Küll aga peab järelevalveorgan olema sõltumatu ja iseseisev ning talle peab tagama piisavad vahendid oma funktsioonide täitmiseks.

Nagu eelpool märgitud, on volinikul küllaltki ulatuslikud volitused, mis lisaks kaebuste osas arvamuse andmisele hõlmavad ka seaduste analüüsimist ning sugupooltele avalduva mõjude hindamist. Praktikas ei ole volinik sellelaadset õigusaktide analüüsi ega mõjude hindamist aga teostanud. Arvestades soolise võrdõiguse volinikule täiendavate volitustega kaasnevat töömahu kasvu, nähti võrdse kohtlemise seaduse eelnõu seletuskirjas ette volinikule täiendavate ressursside eraldamine personali palkamiseks ning administratiivkulutuste kandmiseks. Ühe kaalutlusena oli seletuskirjas osundatud vajadusele tagada, et uute kohustuste lisamisega ei väheneks seaduse alusel ja varasemat voliniku kantselei koosseisu arvestades kaitse ulatus. Tegelikuses volinikule täiendavaid ressursse 2009. aasta eelarvega ei eraldatud. Samas juhtis CEDAW komitee juba 2007. aastal tähelepanu volinikule eraldatud rahaliste vahendite piiratusele. Seega võib nentida, et käesoleval ajal takistab voliniku efektiivset toimimist eelkõige talle eraldatud ressursside vähesus, mitte seadusandlusega määratletud pädevuste piiratus või ühildamatus.

Kokkuvõte

Ülal tutvustati mitmese diskrimineerimise mõistet, enamlevinud mitmese diskrimineerimise vorme ning olulisemaid õiguslikke küsimusi, mis tõusetuvad mitmese diskrimineerimise juhtude lahendamisel Eesti õiguse järgi.

Kuigi Eestis on vaid mõnes uuringus käsitletud nende sotsiaalsete gruppide olukorda, mille liikmetel on suurem oht sattuda mitmese diskrimineerimise ohvriks, ning sellekohane statistika on napp, viitavad olemasolevad andmed siiski mitmese diskrimineerimise esinemise võimalusele. Eelkõige tuleb tähelepanu pöörata vähemusrahvusest naiste olukorrale ning selle erigrupina romi naistele. Samuti võib ka Eestis esineda lisaks soole isiku puudest ning vanusest tingitud ebavõrdset kohtlemist.

Üheks peamiseks õiguslikuks takistuseks mitmese diskrimineerimise juhtumitele tõhusaks reageerimiseks on seadustega tagatud erineva kaitse määr sõltuvalt diskrimineerimistunnusest. Õigusselguse ning isiku õiguste efektiivseks kaitsmiseks on vajalik erinevate diskrimineerimistunnuste osas tagatav kaitse ühtlustada, nii et võrdse kohtlemise põhimõtet rakendatakse ka usutunnistuse, veendumuste, puude, vanuse ja seksuaalse sättumuse tõttu asetleidva diskrimineerimise puhul lisaks töövaldkonnale sotsiaalteenuste, tervishoiu, hariduse ning avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste puhul. Mitmese diskrimineerimise määratlemisele kaasa aitamiseks oleks vajalik ühtlasi vastav mõiste õigusaktides reguleerida.

Samas tuleb aga silmas pidada, et mitmene diskrimineerimine väljendub sageli teatud sotsiaalsete gruppide ühiskondlikus marginaliseerituses. Selliste juhtudega tegelemiseks võib olla vajalik teatud proaktiivsete meetmete kohaldamine ning gruppide eripärade arvesse võtmine poliitikate kujundamisel. Kuna mitmese diskrimineerimise juhtude puhul on sageli tegemist soost tingitud diskrimineerimise võimendumisega, on ennekõike vajalik täiendavate sammude astumine soolise ebavõrdsuse vähendamiseks.

Kasutatud allikad

- Alexy, R. (2001). *Põhiõigused Eesti põhiseaduses*. Juridica eriväljaanne.
- Anus, T. (2006). *Riigiõigus*. Kirjastus Juura.
- Anspal, S., Kallaste, E. (2007). *Vähemusrahvusest naiste olukord Eesti tööturul. Uuringuraport Eesti Sotsiaalministereeriumile*. Poliitikauuringute Keskus Praxis. Tallinn. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Sotsiaalvaldkond/kogumik/V_C3_A4hemusrahvustest_2_0naiste_20olukord_20t_C3_B6_C3_B6turul_1_.pdf (04.10.2009).
- Burri, S., Schiek, D. (2009). *Multiple Discrimination in EU Law. Opportunities for legal responses to intersectional gender discrimination?* The European Network of Legal Experts in the Field of Gender Equality. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=641&langId=en&moreDocuments=yes> (20.10.2009).
- Crenshaw, K. (1989). Demarginalising the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*. 139.
- Eesti Inimarengu Aruanne 2008. (2009). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu. http://www.kogu.ee/public/EIA08_est.pdf.
- Euroopa Komisjon (2007). *Tackling Multiple Discrimination. Practices, Policies and Laws*. www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=776&langId=en (21.10.2009).

Euroopa Parlamendi 20.03.2009 raport, nr A6-0149/2009.2.
Euroopa Nõukogu rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise
Euroopa komisjoni soovitus nr 2, mis käsitleb rassismi,
ksenofobia, antisemitismi ja sallimatuse vastu võitle-
mise eri institutsioone riiklikul tasandil (CRI(97)36).

Eesti õigus

Seadused

Eesti Vabariigi põhiseadus
Soolise võrdõiguslikkuse seadus
Võrdse kohtlemise seadus
Õiguskantsleri seadus

Eelnõud, Riigikogu stenogrammid ja muud õiguslikud materjalid

XI Riigikogu stenogrammid: 21.10.2008 Võrdse kohtlemise
seaduse (262 SE) teine lugemine.

19.11.2008 Võrdse kohtlemise seaduse (384 SE) esimene
lugemine, 09.12.2008 Võrdse kohtlemise seaduse
(384 SE) teine lugemine. <http://www.riigikogu.ee>
(04.10.2009).

Sotsiaalministeeriumi poolt 22.12.2009 algatatud eelnõu
„Meetme „Soolise võrdõiguslikkuse edendamine“ avatud
taotlemisel toetuse andmise tingimused ja toetuse kasu-
tamise seire eeskiri”. <http://eoigus.just.ee> (10.01.2010).

Võrdse kohtlemise seaduse eelnõu (384 SE) seletuskiri.
<http://www.riigikogu.ee> (08.03.2010).

Õiguskantsleri arvamus Riigikogu põhiseaduskomisjonile
võrdse kohtlemise seaduse eelnõu 262 SE II kohta (asi
nr 18-1/080993). Vt õiguskantsleri 2008. aasta tege-
vuse ülevaade. [http://www.oiguskantsler.ee/public/
resources/editor/File/Aasta_2008__levaade_.pdf](http://www.oiguskantsler.ee/public/resources/editor/File/Aasta_2008__levaade_.pdf)
(20.09.2009).

Inimkaubandus ja prostitutsioon – soolise ebavõrdsuse silmatorkavad ilmingud

Kristiina Luht

Lühikokkuvõte

.....

Artikkel käsitleb inimkaubandust ja prostitutsiooni kui soolise ebavõrdsuse ilminguid. Tutvustatakse lühidalt inimkaubanduse mitmesuguseid vorme ning tõdetakse, et Eesti ja Euroopa kontekstis on inimkaubanduse näol tegemist eelkõige naiste seksuaalse eksploatatsiooniga prostitutsioonis.

Analüüsitakse naistega kaubitsemise peamisi põhjuseid ja inimkaubanduse ning prostitutsiooni seoseid, kirjeldatakse seksuaalse eksploatatavate tagajärgi. Juhitakse tähelepanu meeste rollile nn seksitööstuses, samuti prostitutsiooni normaliseerimisele ühiskonnas, olgugi, et nii prostitutsiooni põhjuseks kui tagajärjeks on laialdased sotsiaalsed probleemid.

Artiklis tutvustatakse ametlike ja elanikkonna seisukohti, tuues esile nii positiivsed arengud kui probleemid, millest tõsisemaks saab pidada vähest teadlikkust prostitutsiooni probleemidest nii elanikkonna kui ka ametkondade tasandil. Kokkuvõttes jõutakse tõeseni, et kuigi viimase kümne aasta jooksul on Eestis toimunud positiivsed arengud, on teatud hoiakud jäänud muutumatuks ning aita-
vad endiselt kaasa naistega kaubitsemise levikule.

KRISTIINA LUHT, MA,
töötab sotsiaalministeeriumis peaspetsialistina ning on tegelenud inimkaubanduse ja prostitutsiooni teemadega alates 2002. aastast, täiendades ennast mitmesugustel kursustel välismaal. Kristiina Luht on tänaseks tunnustatud ekspert inimkaubanduse ning prostitutsiooni teemal. Ta on osalenud arvukates siseriiklikes ja rahvusvahelistes inimkaubanduse vastastes projektides ning on omal alal hinnatud koolitaja ja esineja.

Sissejuhatus

Inimkaubandus on probleem, mille analüüs ning eri osapoolte, eriti ohvrite ja nende ärakasutajate taust näitavad selgelt soolise ebavõrdsuse laia levikut maailmas. Globaalselt võib inimkaubanduse mitmesuguste liikide ohvrite seast leida ka mehi, kuid Eestis on enamik inimkaubanduse ohvritest naised, keda eksploatatakse odava tööjõuna ja seksiäris. Kui tööjõu ärakasutajateks võivad olla nii mehed kui naised, siis seksitööstuse kontekstis on ohvriteks enamasti naised ja ärakasutajateks mehed. Naiste ja meeste erinev positsioon ühiskonnas tuleb teravalt esile ka avalikkuse suhtumises naistega kaubitsemisse. Tegemist on valdkonnaga, kus ebavõrdsuse õigustamist peetakse loomulikuks ning peavoolu suhtumine pigem toetab ebavõrdsuse püsimist, mitte ei kritiseeri seda. Artiklis käsitletava temaatika uurimine heidab seetõttu valgust naiste ja meeste ebavõrdsetele võimalustele nii maailmas kui Eestis.

Eestis on viimase kümne aasta jooksul toimunud prostitutsiooni ja inimkaubanduse teemal mitmeid diskussioone, on arutletud nii prostitutsiooni seadustamise kui seksioistu keelustamise üle.¹ Tehtud on mitmesuguseid uuringuid ning püütud analüüsida probleemide olemust, põhjuseid ja tagajärgi. Ennetustöö ja ohvrite abistamine on toimunud riigi ja mittetulundussektori aktiivses koostöös, osaletud on rahvusvahelistes projektides, korraldatud on teavituskampaaniaid, loodud varjupaigad ning rehabilitatsioonikeskus prostitutsiooni kaasatud naistele² ja inimkaubanduse ohvritele. Ametlik

suhtumine teemasse on muutunud positiivses suunas, 1990. aastate keskel toimunud katse prostitutsiooni maksude kogumise eesmärgil seadustada paistab olevat unustusehõlma vajunud, loodud on riiklik arengukava inimkaubanduse tõkestamiseks³ ning määratud ülesanded politseile, prokuratuurile jt riigiasutustele. Samas tuleb tõdeda jätkuvalt vähest teadlikkust probleemi põhjuste ja tagajärgede osas, millest tulenevalt suur osa inimestest aktsepteerib prostitutsiooni ega näe seda osana globaalsest inimkaubandusest. Madal informeerituse tase takistab toimivate tegevuskavade väljatöötamist ning rakendamist, poliitilisel tasandil torkab silma pelglikkus teatavate teemade käsitlemisel. Prostitutsioonist rääkides kõlavad sageli argumendid, et seksi müümine on naise vaba valik. Neid argumente käsitletakse täpsemalt allpool, ent antud artikli lähtepunktiks on arusaam, et prostitutsioon on naistevastane vägivald.

Artikkel selgitab inimkaubanduse mõistet ja selle seoseid prostitutsiooniga, ülevaade antakse Eesti olukorrast, kõrvutades uuringuandmeid teiste riikide uurimistulemustega. Analüüsitakse naistega kaubitsemise peamisi põhjuseid ja tagajärgi ning meeste rolli prostitutsiooni ja inimkaubanduse leviku juures. Ülevaade antakse elanikkonna ja otsustajate hoiakutest artiklis käsitletavate probleemide suhtes ning püütakse näidata, kuidas hoiakud mõjutavad inimkaubanduse levikut. Põgus ülevaade ennetustööst ja ohvriabist esitatakse artikli lisamaterjalis, artiklis neid valdkondi eraldi ei käsitleta.

Inimkaubandus Euroopas ja Eestis: mõiste ja statistika

Inimkaubanduse mõiste annab meile rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise ÜRO konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll, mille Eesti ratifitseeris 2004. aastal (RTII, 07.04.2004, 7, 23). Inimkaubandus on kuritegu, mille eesmärk on eksploateerida teist inimest prostitutsioonis, sunniviisilisel töö või teenistuses, pidada inimest orjuses või sama laadi seisundis või eemaldada sunniviisiliselt inimese elundeid. Ohvri nõusolek kaubit-

1 23. nov 1993 esitasid liberaalid Daimar Liiv ja Aap Neljas ning isamaalane Heiki Raudla Riigikogus prostitutsiooni legaliseerimise eelnõu. Ajakirjanduses esitatud seisukohti vt nt Harjo, S. Justiitsminister ei pea prostitutsiooni keelustamist mõttekaks. *Hommikuleht*, 02.12.1993; Aotäht, A. Prostitutsioon: poolt ja vastu. *Postimees*, 25.11.1993; intervjuu Jaan Kiivitiga. *Helsingin Sanomat*, 17.12.1993; intervjuu Daimar Liiviga. Iga teine-kolmas koolitüdruk oleks nõus hakkama prostituudiks. *Päevaleht*, 28.01.1994. Aastal 2000 teeb Tallinna aselinnapea Ivar Virkus ettepaneku luua punaste laternate tänavad (vt intervjuud Virkusega *Eesti Ekspress*, 04.05.2000). Ülevaadet aruteludest vt nt Kagge, R. Eliitlõbumajad punaste laternate tänavas. *Postimees*, 18.05.2000; Prostitutsiooni teema Eestis 1992–2000. *Postimees* 18.05.2000; Karpa, K. Tallinn otsib õiget kohta lõbumajade rajoonile. *Ärileht*, 09.05.2000. Seksioistu keelustamise diskussioonide kohta vt nt Kalamees, K. Oviir ärgitab prostitutsiooni vastu võitlema. *EPL*, 27.11.2002; Simson, P. Ekspert: seksioistu eest karistus. *EPL*, 02.04.2004; Rahumägi, J. Pimesikumäng seksioistu ümber. *Postimees*, 13.03.2006; Piirsalu, J. ja Koch, T. Kolmandik soovib seksioistu eest ranget karistust. *EPL*, 19.04.2004; Mikko, M. Seksioist tuleks kriminaliseerida kogu EL-s. *Postimees*, 02.02.2006; Riigikogu ja Eduskunta õiguskomisjonid arutavad seksioistu keelustamist. Riigikogu pressiteade 28.03.2006; Niitra, S. Evelyn Sepp: isad võiks mõelda, et lõbumajades töötavad kellegi tütreid. *Postimees*, 12.06.2008.

2 Prostitutsiooni kaasatu = inimene, kes saab korrapäraselt või aegajalt teisele inimesele sugulise rahulduse pakkumise eest tasuks raha

või kaupa, hoolimata sellest, kas ta teadlikult määratleb sellist tegevust sissetulekuallikana või mitte. Termin töötati välja seoses riikliku HIV ja AIDS-i strateegia loomisega 2005. aastal ning termini kasutuselevõtu eesmärk oli vältida prostitutsiooniga tegeleva isiku sildistamist. Vt http://www.tai.ee/failid/HIV_ja_AIDSi_strateegia_01.12.2005.doc
3 Inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava 2006–2009. www.just.ee/18886.

semisega ei vähenda kuriteo tõsidust. Kaubitsemine võib olla toime pandud jõu kasutamise, röövimise, pettuse, võimu kuritarvitamise abil, samuti ohvri haavatava seisundi kuritarvitamise teel. Inimkaubandus võib toimuda nii piiriüleselt kui riikide sees. Tegemist on seega küllaltki laia kontseptsiooniga.

Prostitutsiooni reglementeerimine tuleb ära kaotada, sest see alandab naise isikut. Prostitutsiooni sotsiaalsete põhjuste vastu tuleb kavalikult võitlust alata. (Esimese ülemaalse Eesti naiskongressi resolutsioonid, 1917.)

Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni andmetel on igal hetkel inimkaubanduse ohvritena seksuaalselt või tööorjuses ära kasutatavad 2,5 miljonit inimest vanuses 18–24, neist enamik naised (ILO 2007). Üle riigipiiride arvatakse kaubitsetavat 600 000 – 800 000 inimest aastas, enamasti naised ja seksuaalse eksploateerimise eesmärgil (Trafficking in Persons Report 2008, Europol 2009). Elundikaubanduse kohta ei ole aga seniajani piisavalt informatsiooni, millele toetudes võiks hinnata selle probleemi suurust (IOM 2008).

Eestis ja Eestist välja toimub peamiselt naistega kaubitsemine seksuaalse eksploateerimise eesmärgil. Põhiliselt toimub siseriiklik inimkaubandus Tallinna suunal, Eestist välja kaubitsetakse peamiselt Põhja-maadest, vähem Hollandisse, Saksamaale, Itaaliasse, Hispaaniasse, Belgiasse, USA-sse (Inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava aruandlus, Trafficking in Persons Report 2007, The Organisation... 2008). Eestisse on kaubitsetud vähesel määral naisi Venemaalt, Moldovast, Valgevenest, Lätist (Trafficking in Persons Report 2008). 2008. aastal läbi viidud uurimus inimkaubandusest Rootsis, Soomes ja Eestis pakub, et Eestis on prostitutsioonifääris 3000–5000 naist, politsei hinnangul umbes 1000 (The Organisation... 2008), IOMi (2005) uuringu järgi 1000–1500.

Eesti siseriiklikus õiguses puudub inimkaubanduse mõiste, mistõttu inimkaubandusega seotud (olla võivate) kuritegude menetlemiseks kasutatakse muid sätteid, nagu orjastamine, prostitutsioonile kaasaaitamine, alaealise prostitutsioonile kallutamine, lapse müümine ja ostmine jne. 2007. aastal registreeriti

kriminaalmenetlusregistris 135 inimkaubandusega seotud kuritegu, 2008. aastal 189. Ohvrite abistamisele spetsialiseerunud varjupaigad ja rehabilitatsioonikeskus Atoll tuvastasid 2008. aastal 55 ohvrit, kõik seksuaalselt eksploateeritud naised.

Tööorjuse juhtumeid on Eestis registreeritud üksikuid ning piiri tööorjuse ja väiksemate tööigusalaste rikkumiste vahele ei ole alati lihtne tõmmata. Eestiski on küllalt levinud palga maksmatajätmine või ümbrikupalkade maksmine, millel on küll negatiivsed mõjud töötajale, kuid mis rahvusvahelise inimkaubanduse definitsiooni kohaselt ei klassifitseeru inimkaubanduseks (inimkaubanduse ohvri tuvastamise juhised 2009).

Elundikaubanduse juhtumeid on Eestis teadaolevalt aset leidnud ainult üks, 1998. aastal, kui välismaa kodanike osalusel viidi läbi keelatud neerusiirdamise operatsioonid (Karpa ja Kook 1998). Sellest peale pole registreeritud ebaseaduslikke inimuuringuid, siirdematerjali võtmist ega doonorlusele kallutamist.

Seega, nagu eelpool öeldud, kui vaatleme inimkaubandust Eesti kontekstis, saabki analüüsida eelkõige naiste prostitutsiooni kaubitsemise mehhanisme, selle põhjuseid ja tagajärgi.

Inimkaubanduse põhjused ja seos prostitutsiooniga

Inimkaubanduse põhjuste osas ja selles, miks eelkõige kaubitsetakse naistega, ollakse tänaseks üsnagi ühel meelel kogu maailmas ja võib isegi öelda, et enamiku põhjuste osas vaidlusi enam ei toimu.

Euroopa Parlamendile 2006. aastal valmistatud raport loetleb varasemate uuringute ja ülevaadete põhjal inimkaubanduse peamised põhjused, milleks on vaesus, töötus, sooline diskrimineerimine, puudulik haridus, korrupsioon, nõudlus odava tööjõu ja kaubandusliku seksi järele (EP Session document A6-0368, 2006). Vaesuse feminiseerumine, migratsiooniprobleemid ja organiseeritud kuritegevuse laienemine on tegurid, mida samuti esile tuuakse (Shelley 2002, Ivanchenko 2008, Smelt 2008). Erinevate põhjuste analüüsi võtab kokku tõdemus, et naiste poliitiline ja majanduslik olukord on keskselt faktoriteks, miks kõige rohkem kaubitsetakse naistega (Okolski 2001). Uurijad on jõudnud järeldusele, et prostitutsioonil on sarnased põhjused (D’Cunha 2004, Raymond 2004). Seksuaalne eksploateerimine on vägagi sooline nähtus: kui tööorjuse puhul võib eksploateerija olla nii mees kui naine, siis seksuaalse eksploateerimise

puhul on ärakasutajaks mees ja kasutatavaks enamasti naine (Huda 2006). Europol (2009) peab inimkaubanduse üheks peamiseks riskirühmaks alla 30-aastasi naisi.

Naistega kaubitsemise aktiveerumise põhjuseks Euroopas peetakse Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnenud piiride avanemist Ida-Euroopas (Downes *et al.* 2008, Prostitution i Norden 2008, Shelley 2002). Eesti puhul tuuakse tolleaegsete kiirete muutuste juures esile ootamatut suurt liberaalsust ja suure majandusliku ebavõrdsuse teket nii võrreldes vanade EL-i riikidega kui riigisiselt eri piirkondade vahel. Tõdetakse, et üliliberaalset majandust on Eestis aastaid peetud olulisemaks sotsiaalsest heaolust ja seetõttu on Eestis palju inimesi, kes vaatamata vahepeelsele nähtavale heaolu kasvule pole sellest osa saanud (Mikecz 2008). Majandusliku ja regionaalse ebavõrdsuse mõjust annab tunnistust Kase ja Pettai (2008) uurimus prostitutsiooni kaasatud naiste abivajadustest, mis näitab selgelt, et nt Ida-Virumaa naistel on võrreldes Tallinna naistega oluliselt suuremad majanduslikud probleemid. Vähene juurdepääs ressurssidele hõlbustab eksploateeritavaks sattumist ning Eesti mastaabis on Ida-Virumaa regioon olnud paraku pidevalt kõrgeima töötusega piirkond (Ida-Virumaa... 2005, Smelt 2008). Kui Ida-Euroopast viiakse naisi Lääne-Euroopasse prostitueerima, siis Eestis tuuakse naisi maapiirkondadest pealinna (IOM 2005). Regionaalsele ja soolisele ebavõrdsusele kui naistega kaubitsemise põhjustele Eestis viitavad mitmed autorid (Smelt 2008, Ivanchenko 2008, Kalikov 2002).

Võimalikust diskrimineerimisest rahvuse pinnal annavad aimu Tervise Arengu Instituudi ja Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi uuringud, mille põhjal on näha, et enamik prostitutsiooni kaasatud ja kaubitsetud naisi Eestis on vene rahvusest (IOM 2005, Lõhmus ja Trummal 2006, Lõhmus ja Trummal 2008, Pettai *et al.* 2006).

Osasid naistega kaubitsemise põhjuseid võib Eesti kontekstis selgitada läbi valitsevate hoiakute naistele ja meestele sobilike rollide suhtes, mida on mõõdetud nt SV monitooringuga. Tüdrukute kasvatamisel väärtustatakse Eestis enam söögitegemise, koristamise ja oma välimuse eest hoolitsemise oskusi, samas kui poiste puhul peetakse oluliseks ettevõtlikkust ja läbilöögivõimet – seega kasvatatakse Eestis poisse ja tüdrukuid jätkuvalt väga stereotüüpsete soorollide kohaselt, mille järgi mehel on peres leivateenija ja naisel hoolitseja roll (Vaino 2009). Siin võib tõmmata paralleeli prostitutsiooniga, kus mees on tellija ja naine teenindaja rollis. Mehed väärtustavad tüdrukute puhul stereotüüpset soorollilist kasvatust rohkem kui naised (*ibid.*, 34). Meeste positsiooni ühiskonnas peetakse naistest paremaks, naiste ja meeste võrdvää-

susesse usub alla poole elanikest (*ibid.*, 20–21). Eestis on naiste palk meeste omast kolmandiku võrra väiksem (Eurostat 2007). Naiste suurem haavatavus inimkaubanduse suhtes on kirjeldatud hoiakute ja palgaerinevuse tõttu seega arusaadav.

Seksuaalse eksploateerimise eesmärgil toimival inimkaubandusel on otsesed seosed prostitutsiooniga. 2005. a tegi TransCrime instituut Euroopa Parlamendi tellimisel põhjaliku uurimuse prostitutsiooni ja inimkaubandust käsitlevate seaduste mõjust olukorrale 25 Euroopa Liidu liikmesriigis (Study on national legislation... 2005). Tõdeti, et riigid, mis püüavad prostitutsiooni seadustada, „toodavad” rohkem inimkaubanduse ohvreid kui riigid, mis püüdlevad prostitutsiooni tõkestamise poole.

Kuigi mõned riigid on prostitutsiooni seadustanud (nt Holland, Saksamaa, Austria), on suur osa seal prostitueerivatest naistest ebaseaduslikud migrandid, kes tegutsevad vastuolus kohaliku õigusega ega saa osa väidetavatest hüvedest, mida pakub legaliseeritud prostitutsioon⁴. Saksamaal on vähemalt 60% prostitutsiooni kaasatud migrandid, Hollandis on 2/3 prostitutsiooni kaasatud migrandid ja osades Hollandi linnades on 90–95% prostitutsiooni kaasatud naistest sisserännanud (Fenarete Project 2004). Lääne-Euroopa riikidele ongi iseloomulik, et seal prostitutsiooniga tegelevad naised ei ole kohalikud. Näiteks Prantsusmaal on pooled ja Itaalias valdav enamus (90%) välismaalased (*ibid.*). Naisi tuuakse prostitueerima vaesematest riikidest, mis asuvad Kesk- ja Ida-Euroopas, Ladina-Ameerikas, Aafrikas, Aasias (Fenarete Project 2004, Trafficking in Persons Report 2009). Ka Eesti siseriikliku inimkaubanduse sihtkohaks on eelkõige ülejäänud riigist jõukam pealinn. Üle poole Tallinnas prostitutsioonis eksploateeritavatest naistest on pärit mujalt Eestist, peamiselt Ida-Virumaalt (IOM 2005, Pettai *et al.* 2006). Eesti uurijad tõdevad, et naised ei pea prostitutsioonis kaua vastu ja seetõttu on vajalik pidev uute naiste leidmine ja värbamine (AEÜI 2002, 40, Pettai *et al.* 2006). Sama on tõdenud teiste riikide uurijad (D’Cunha 2002, Ekberg 2004). Seega tingib prostitutsiooni iseloom järjepideva naistega kaubitsemise.

Kuigi riigid vaidlevad teemal, kas prostitutsioon saab olla naise vabatahtlik valik või on see igal juhul majanduslikest, sotsiaalsetest jm põhjustest tingitud sundvalik, tõdetakse üha enam, et üheks, kui mitte peamiseks naistega kaubitsemise liikumapanevaks jõuks, on

⁴ Väidetavatest, kuna pakutavad hüved – tervise teenused, tasuta kondoomid, võimalus maksta makse – on kättesaadavad ka riikides, kus prostitutsioon ei ole seadustatud.

nõudlus prostitutsiooni järele (Inimkaubandusevastane EN konventsioon, EP Session document A6-0368/2006). Nõudlus loob prostitutsiooni vahendajatele tugevad kasumilootused ja seega kasvatab inimkaubandust (EP Session document A6-0368 2006, Europool 2009, Trafficking in Persons Report 2009). Nõudluse teemat käsitletakse põhjalikumalt allpool alapeatükis „Meeste roll seksitööstuse arengus ja levikus”.

Prostitutsiooni kaasatud ja kaubitsetud naised Eestis

.....

Prostitutsiooni kaasatud naiste abistamisega hakkas Eestis esimesena tegelema AIDS-i Tugikeskus 1990. aastate keskel ja sellest ajast on pärit ka esimesed intervjuuandmed naiste vanuse, rahvuse, perekonnaseisu ja probleemide kohta. 1999. aastal kogus Kalikov uuringu raames infot 382 naise kohta, kellest neljandik olid alaealised, pea pooled vanuses 18–24, valdav enamik venelased, umbes pooled lõpetanud keskkooli, viiendik kutsekooli. Lapsena oli seksuaalset kuritarvitamist kogunud umbes kolmandik, umbes sama paljud olid kogunud füüsilist ja seksuaalvägivalda prostituudina tegutsemise ajal (Kalikov 1999). Peaaegu kolmandik naisi tarvitas narkootikume (*ibid.*). Kalikovi mõned aastad hiljem läbi viidud uuring 158 prostitutsiooni kaasatud naise seas kinnitas eelnevaid tulemusi ning näitas lisaks, et üle kolmandiku prostituutidest olid lapsed ning iga viies naine tarvitas narkootikume. Vaid iga kümnes naine oli üle 30 aasta vana (Kalikov 2002).

2006. aastal küsitlesid Pettai *et al.* 408 naist, kellest 85% olid alla 30-aastased; prostitutsiooni jõudsid pooled vanuses 16–18. 70% olid mitte-estlased, 2/3 oli vaid alg- või põhiharidus, igal kolmandal oli laps/lapsed. Uurijad leidsid, et vägivald on üsnagi paratamatu nähtus prostitutsiooni kaasatud naise elus, 2/3 on kogunud psühholoogilist, 1/3 füüsilist ja 15% seksuaalset vägivalda juba lapsena; iga neljas naine on üle elanud ühe või mitu vägistamist oma elu jooksul (Pettai *et al.* 2006, 10–11).

Seega võib öelda, et nn tüüpiline prostitutsiooni kaasatud naine Eestis on tõenäoliselt mitte-estlane, kes on seksiaarisse sattunud suhteliselt noorelt, paljud isegi alla 18 aasta vanuses. Suure tõenäosusega on ta kogunud lapsena väärkohtlemist ning seksuaalset vägivalda täiskasvanueas. Tervise Arengu Instituudi eksperdid tõdeavad 2006. aastal tehtud põhjaliku uurimuse kokkuvõttes, et tulemused viitavad veel kord varasemate

uurimustega esile toodule, st prostitutsioonini jõuavad eelkõige selliste elanikkonna gruppide esindajad, kellel on heaks toimetulekuks vähem võimalusi ja valikuid (Trummal *et al.* 2006).

Inimkaubanduse ohvri tuvastamine ei ole kerge ülesanne, kuigi prostitutsiooniga tegelevaid naisi on lihtne leida. Sotsiaal- ja ohvriabitöötajatele, politseile jt spetsialistidele mõeldud juhised ohvri tuvastamiseks valmis Eestis 2009. aasta kevadel. Piir inimkaubanduse ohvri ja prostitutsiooni kaasatud naise vahel on hägus, kuna enamiku prostitutsiooniga tegelevate naiste taust ja kahjustused langevad kokku inimkaubanduse ohvriks tunnistatud naiste taustaga. Tuvastamist ja eristamist raskendab ka fakt, et otsest sündi prostituudiks hakata esineb uurijate sõnul Eestis harva, on teised tegurid, mis loovad soodsa pinnase prostitutsiooni sattumiseks: poolleijäänud haridus, vägivallakogemus lapsepõlves, seksuaalelu varane algus, alkoholi- ja narkosõltuvus jms (Pettai *et al.* 2006). Pettai *et al.* (2006, 12) tõdemusel on noored naised, kelle isiksus on vägivalla tagajärjel hävitatud ning kes ei ole endale leidnud kohta normaalses tööelus, kergesti seksiaarisse värvatavad.

Eestis, Soomes ja Rootsis läbi viidud uurimuse järgi kasutatakse ka naiste prostitutsioonis hoidmiseks rohkem kaudseid kontrollimeetmeid, mh võlad ja sõltuvuse ning teatavat laadi usalduse tekitamine, kus inimkaubitseja ja kaubitsetud naise vahele tekib tüüpiline ohvri ja väärkohtleja suhe (The Organisation... 2008, 115). Sellises suhtes ohvri määratlemine nõuab erialaseid teadmisi ja vilumust, mida praegu Eestis ehk veel piisavalt ei ole ning mille tõttu paljud ohvrid jäävad tähelepanuta.

Seksuaalse ekspluateerimise eesmärgil toimuva inimkaubanduse mõju

.....

Vaadates maailmas läbi viidud terviseuuringuid, tuleb tunnistada seksuaalse ekspluateerimise hävitavat mõju naise tervisele – nii vaimsele, füüsilisele kui seksuaalrõõmle. Farley (2003a, 5) tõdeb kümnete prostitutsioonialaste uurimuste läbitöötamise järel, et seksuaalvägivald ja kehaline väärkohtlemine on naistele prostitutsioonis mitte erandlik, vaid tavapärane kogemus. Prostitutsiooni kaasatud isikud kannatavad raskete psüühiliste traumade käes, ärevus, depressioon, unehäired, stress jms on üldlevinud (Farley ja Barkan 1998, Farley *et al.* 1998). Hollandis intervjuueeritud naistest 60% olid langenud rünnaku ohvriks, 40% kogunud sek-

suaalvägivalda (Vanwesenbeeck 1994). Üheksas riigis⁵ tehtud mahukast uurimusest selgub, et enamikku (71%) prostitutsiooni kaasatutest on rünnatud ja enam kui pooli (62%) vägistatud (Farley *et al.* 1998). Kramer (2003) intervjuudest 119 prostitutsiooni kaasatud naisega Arizonas selgub, et naiste jaoks on prostitutsiooniakt negatiivne ja/või traumaatiline kogemus valdaval enamikul (90%) juhtudest; enamik (73%) vastanutest tõdes, et nad lükkavad oma tegelikud emotsioonid kõrvale, pooled (52%) tunnistasid, et seksuaalakt on neile füüsiliselt valus, ja enam kui kaks kolmandikku (76%) tõdesid, et neil on emotsionaalselt valus. Zimmermani *et al.* uuringus Suurbritanniasse prostitutsiooni kaubitsetud naistest raporteeris valdav enamik (95%) naistest depressiooni ja pea kaks kolmandiku (63%) alakõhuvaevusi (Zimmerman *et al.* 2006). Peaaegu pooltel naistest oli diagnoositud suguhaigus või reproduktiivtervise haigusi (*ibid.*).

Eestis on prostitutsiooni kaasatud naiste tervist korduvalt uurinud Tervise Arengu Instituut (edaspidi TAI) ning Eesti Avatud Ühiskonna Instituut (edaspidi EAÜI). Tulemused sarnanevad maailmas tehtud uuringute tulemustega. Praktiliselt kõikidel naistel on tervisega probleeme, sh pikaajalisi tervisehäireid, paljudel on enesetapumõtted (Pettai 2008). Pooled 2006. aastal küsitletud naistest olid kogenud seksuaalvägivalda ja enam kui pooled olid vägivalla käes kannatanud kuu jooksul enne küsitlust, st hiljaaegu (Trummal *et al.* 2006). 2005. aastal tehtud uurimuse põhjal oli vägivalla risk prostitutsiooni kaasatud naiste puhul väga kõrge, üle poolte (59%) olid kogenud psühholoogilist vägivalda, nagu solvamine ja alandamine, peksu olid kogenud vähem – 42% naistest – ja vägistamist kolmandik (Pettai *et al.* 2006). Kolmandikku oli sunnitud vahekorras tegema asju, millega nad vabatahtlikult nõus poleks olnud (*ibid.*). Kergemaid kehavigastusi oli saanud pea kaks kolmandikku (64%) naistest, raskemaid iga seitsmes (15%). Hinnangud oma vaimsele tervisele olid halvad, valdav enamik (88%) oli tõdenud pidevat pingeseisundit ja stressi, 72% närvilisust, 66% unetust, 64% masendust, pea pooled (47%) olid mõelnud enesetapule (*ibid.*). Pooled küsitletud naistest tunnistasid, et olid teinud aborte, kolmandik põdenud günekoloogilisi haigusi ja iga neljas naine (25%) suguhaigusi (*ibid.*). Kõige tõsisemaks probleemiks tervisega seoses peeti närvidega seonduvaid probleeme (45%), järgnesid vaevused kõhu- ja rinnakonnas (42%). Iga viies (20%) naistest tunnistas, et ta on HIV-positiivne (*ibid.*). TAI 2006. aastal testimise põhjal oli uuringu sihtgrupist 7,7% HIV-positiivsed, hepatiit C osas 7,3% positiivsed (Trummal *et al.* 2006).

5 Kanada, Kolumbia, Saksamaa, Mehhiko, Lõuna-Aafrika, Tai, Türgi, USA ja Sambia.

Kaks kolmandikku EAÜI poolt küsitletud naistest olid narkootikumide kasutanud, neist üle kolmandiku tarvitas pidevalt või vahetevahel ja peaaegu kolmandik naistest oli alkoholi juues mitu korda nädalas (Pettai *et al.* 2006). Alkoholi ja narkootikumidele kui nn eneseabivahenditele on viidatud ka teiste riikide uurimustes (Zimmerman *et al.* 2006, Zimmerman 2003).

2008. aastal küsitleti Eestis naisi, kes osalesid tugi-gruppides ning soovisid prostitutsioonist lahkuda. Küllaltki suur osa neist oli põdenud suguhaigusi, kuid veelgi enam kurtsid naised günekoloogiliste reproduktiivtervise haiguste üle, mida oli põdenud pea kaks kolmandikku Ida-Viru ja Tallinna naistest (Kase ja Pettai 2008). Iga kümnes Tallinna ja enam kui pooled Ida-Virumaa naistest olid HIV-positiivsed või juba aidsihaiged (*ibid.*, 37). Uurijad tõdevad kokkuvõtlikult, et naiste tervis on väga halvas seisus, palju on krooniliste haigustega ja isegi töövõime kaoga (puudega) naisi, kes ei suuda oma tervisliku seisundi tõttu ühiskonnas normaalset tööelu elada (*ibid.*, 11).

Seega on tegemist äärmiselt tõsise rahvatervise probleemiga ja mitte ainult naiste enda seisukohalt. Meestest seksiootjad levitavad nakkusi edasi oma teistele seksuaalpartneritele, nt abikaasale või elukaaslasele. Seksiootjad levitavad nakkusi ka teistele prostitutsiooni kaasatutele, kuna reeglina käiakse erinevate naiste juures, mitte ei piirdata ühega. Seetõttu on ohustatud oluliselt suurem osa elanikkonnast kui kitsalt seksiootjate/prostitutsiooni kaasatud naiste grupp.

Rehabilitatsioonikeskuse Atoll eksperdid on püüdnud hinnata, kui palju läheb naistega kaubitsemise riigile maksma (Mölder 2008). Kulude loetelu on märkimisväärt: HIVi ravi, arstivisiidid ja testid, ravimid, psühhoteraapia, toimetuleku- ja sotsiaaltoetused, tööturumeetmete maksumus naise tööturule aitamiseks jpm. Kui juhtum jõuab kohtusse, siis tuleb juurde arvestada ka nt kriminaalhooldusega seotud kulud. Kaubitsetud isiku abita jätmise ei ole võimalik, ühelt poolt inimõiguste kaitse seisukohalt, teiselt poolt edasiste kahjude vältimise eesmärgil. Nii kaua kui naine on prostitutsioonis, teenib ta raha kuritegevusele, ja naised, kelle kontakt legaalse maailmaga kaob, võivad ise hakata kuritegevuses aktiivselt osalema, nt uusi naisi prostitutsiooni värbama (Mölder 2009).⁶

Naistega kaubitsemise negatiivseks tagajärjeks on peetud ka sellest saadud kuritegelikke tulusid, mis

6 Selgituseks: Eestis on keelustatud prostitutsioonile kaasaaitamine (teisistõnu prostitutsiooni vahendamine), alaealise prostitutsioonile kallutamine, alaealise prostitutsioonile kaasaaitamine. Prostitueerimine ja seksi ostmise ei ole karistatavad.

soodustavad ebaausat majanduskonkurentsi (Rahumägi 2003 ja 2004). Varimajanduse raporti andmetel oli prostitutsiooniäri seotud käive Eestis 2004. aastal kuni miljard krooni (Illison 2004). Nagu tõestab Saksamaa näide, ei ole riigil võimalik neid tulusid ka seadustatud prostitutsiooni tingimustes enda kätte saada (Boyes 2007, Oppi 2007). Tegemist on kuritegevuse sissetulekuga, mida kasutatakse väga mitmesugustel eesmärkidel. Maailma mastaabis räägitakse inimkaubanduse tuludest kui võimalusest rahastada korrupsiooni, muid kuritegevuse harusid ja terrorismi. IMFi ekspert Thony (2002) peab narko- ja inimkaubanduse tulusid isegi ohuks maailma finantssüsteemidele ja majanduse arengule. OSCE (2002) on juhtinud riikide tähelepanu seoste, mis esinevad rahapesu, inimkaubanduse ning relva- ja narkoäri vahel (nt inimkaubanduse ohvreid kasutatakse ühtlasi narkomuuladena; narkootikume, relvi ja inimesi liigutatakse samu kanaleid ja kontakte pidi; rahapesu on vajalik ebaseadusliku tegevusega saadud tulude legaliseerimiseks jne).

Meeste roll seksitööstuse arengus ja levikus

.....

Meeste suurele rollile prostitutsiooni leviku juures viitab Eestis 1997. aastal avaldatud õigusseksuoloogia õpik, kus autor märgib, et prostitutsiooni säilimist pooldavad

eelkõige teenuse tarbijad (Auväärt 1997, 98). Üldsuseni sellised arusaamad pole veel jõudnud ja ka maailmas on meeste märkamise prostitutsioonis osalejatena veel vähene. Kui prostitutsiooni kaasatud naiste kohta on väga palju uurimusi, siis mehi kui seksioستجائid on uuritud oluliselt vähem, nende käitumist on peetud enesestmõistetavaks (Jeffreys 1997, 215).

Meeste käitumise normaliseerimise eesmärgist on raske aru saada, eriti arvestades kahjusid, mida prostitutsioon põhjustab nii üksikisikutele kui riikidele. Ühelt poolt tundub eesmärk olevat säilitada ühiskonnakorraldus, kus meestel on rohkem võimu ja õigusi kui naistel ja kus meeste seksuaalvajadused on olulisemad kui naiste omad. Samas, pidades silmas seda, et kogu elanikkonnast ostab tegelikult vaid väike osa mehi seksi (Pettai 2008, Lautrup 2008, Månsson 2002), kaitstakse prostitutsiooni õigustades otseselt ainult väikese meeste-grupi õigusi, mitte kõikide meeste huve. Sellegipoolest on prostitutsiooni poolt kõnelevate inimeste argumentiks alati olnud laiem meeste seksuaalvajaduste kaitse. Kõnealuses küsimuses on seega pigem tegemist traditsiooniliste soorollide säilitamise püüuga, mida tehakse sõna otseses mõttes üle laipade minnes.

Teisalt tundub, et seksioستجائmise õigustamise eesmärk võib olla toetada liberaalse äritegevuse rahamasiinat, aina suureneva kasumiga seksitööstust. Kui mehed loobuksid seksi ostmisest, kaoksid ka prostitutsiooni vahendajate sissetulekud mistõttu on vaja kinnistada

Mida on Eestis tehtud inimkaubanduse ennetustöös ja ohvriabis ?

.....

Kristiina Luht

Esimese uurimuse prostitutsiooni kohta viis Eestis läbi Jüri Kalikov AIDS-i Tugikeskuses¹ rahvusvahelise projekti „Meritähht” raames aastatel 1996–1999, seega alles kümmekond aastat tagasi. Ka esimesi teenuseid prostitutsiooni kaasatutele pakkus 1994. aastal rajatud AIDS-i Tugikeskus, kus seniajani nõustatakse ja toetatakse seda sihtrühma.

Aastail 2002–2003 viidi Eestis läbi Põhja-Baltimaade kampaania naistega kaubitsemise vastu², mille eesmärk oli algatada diskussioon naistega kauplemise kui sotsiaalse probleemi üle ning muuta kehtivaid hoiakuid selle teema käsitlemi-

sel. Eesmärk oli kaardistada Eesti valmisolekut inimkaubanduse kui sotsiaalse probleemi tunnistamiseks ning selle vastu võitlemiseks, samuti teavitada strateegiliselt olulisi ühiskonnarühmi nähtuse põhjustest ning sellega kaasnevast. Kampaania raames koolitati õpetajaid, noorsootöötajaid, kutsenõustajaid, peeti loenguid koolides jm, viidi läbi uuringuid, selgitamaks välja riskirühmi ja Eesti riigi valmisolekut probleemiga tegeleda.

Lisaks riiklikul tasemel läbi viidud kampaaniale on Eestis korraldatud inimkaubanduse ohtudest teavitavaid kampaaniaid naistele aastail 2001–2002 ja noortele 2004–2005 Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni³ poolt ning koolinoortele 2005–2006 Punase Risti poolt.⁴ 2007. aastal viis Eesti Naisuurimis- ja Teabekeskus (ENUT) läbi prostitutsiooni nõudluse vähendamise kampaania.⁵

Alates 2004. aastast pakub MTÜ Living for Tomorrow Sirle Blumbergi juhtimisel inimkaubanduse ennetamiseks nõustamistelefoni teenust välismaale tööle või õppima suun-

1 Lisainfo vt www.tugikeskus.ee

2 Lisainfo vt www.nordicbalticcampaign.org

Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni kohta vt www.iom.int

4 Lisainfo vt <http://www.redcross.ee/et/inimkaubandus.html>

5 ENUTi tegevuse kohta vt www.enut.ee

arusaamu, nagu oleks seksi ostmine midagi meestele paratamatut. Pornograafiauuriija Jensen (2008) tõdeb: „Võtke süsteem, mis seab kasumi kõigest kõrgemale ja liitke sellele meeste ülemvõimusüsteem. Tulemuseks on kupeldajad ja kunded ja pornograafia, mis on üha suuremal määral normaliseeritud... ja muudetud igapäevaseks kogemuseks, sest kapitalistlikus maailmas on see kasumlik. Ja seepärast, et patriarhaalses maailmas peavad mehed oma õiguseks naiste seksuaalsust tarbida.” ÜRO inimõiguste eriraportöör nimetab seksi ostmist eriti soolitatud aktiks – see on miski, mida mehed teevad kui mehed ja kus toimepanija kinnitab oma sotsiaalset rolli mehena (Huda 2006). D’Cunha (2004) hinnangul mõjutab nõudlust prostitutsiooni järele prostitutsiooni tõlgendamine lähtuvalt meestekesksest ideoloogiast, mille kohaselt seks on meeste õigus ja naiste kehad on tarbeasjad, mis peavad teenima meeste mitmesuguseid vajadusi.

Eestis tehti esimene seksiootjate küsitlus 2002. aastal. Ankeetküsitlus viidi läbi 93 seksiootjaga vanuses 18–66 aastat (Limberg 2002). Valdav enamik (87%) meestest oletas, et naised hakkavad prostituudiks majanduslike raskuste tõttu, ning samuti leidis enamik vastajaid (80%), et üksikemad on selle valiku ees. Lisaks peeti prostitutsiooni põhjuseks narkomaaniat (*ibid.*). Need teadmised ei seganud mehi kasutamast prostitutsiooni kaasatud naisi. Enam kui pooled (65%) meestest külastasid bordelli alkoholi juures ja sõprade mõjul,

vähem mehi (17%) kindla seksipartneri puudumise tõttu ja mõned mehed (5%) ei osanud öelda, miks (*ibid.*, 52). Meestele oli omane madal terviseteadlikkus, suguhai-gustesse nakatumise võimalust meeste endi puhul peeti üsna väheseks (*ibid.*, 43). Mitte ükski meestest ei olnud oma sõnul füüsilist vägivalda naise vastu kasutanud, samas kui pea pooled sama uuringu raames küsitletud naistest teatasid, et seksiootja oli neid rünnanud (*ibid.*, 44). Üldine suhtumine prostitutsiooni kaasatud naistesse oli põlgav, kuid individuaalsel tasandil täheldas uuriija nii haletsust kui kaastunnet (*ibid.*, 55).

2006.–2007. aastal intervjueris Eespere (2007) seksiootjaid ja kuigi väikene valim (15 meest vanuses 21–43) ei luba teha suuri üldistusi, kajastuvad uuringus ka teiste riikide seksiootjatele iseloomulikud mõtted. Eespere (2007) uurimusest selgub, et ühiskonnas levinud uskumuste jõud on väga tugev meeste käitumise suunaja. Bordellimineku motiveerivaks jõuks on sageli arvamus, et kõik mehed teevad seda ja see on normaalne käitumine (*ibid.*, 44). Seega on meestel soov käituda soorollile vastavalt ja seksuaalsed vajadused ei pruugi kõige olulisemat rolli mängida. Seksi tarbimine oli osa meelelahutusest ja põhjuseks oli tihtipeale uudishimu. Meeste otsust bordelli minna mõjutas ka selle nn teenuse käiteseadavus (*ibid.*, 42). Võrdluseks, Taanis läbiviidud mahukast uurimusest selgus, et seksi ostmise peamiseks motiiviks oli soov proovida „mis asi see on” ning kolma-

dujatele, nõustatakse ka ametnikke ja laiemat üldsust ning ohvreid.⁶

Aastail 2005–2008 osales Eesti Põhja-Baltimaade pilootprojekti „Seksuaalse eksploateerimise eesmärgil kaubitsetud naiste toetus, kaitse, ohutu tagasitulek ja rehabilitatsioon”.⁷ MTÜ Eesti Naiste Varjupaikade Liit⁸ eesotsas Eha Reitelmanniga rajas Põhjamaade ja sotsiaalministeeriumi toel varjupaiga- ja nõustamisteenused kaubitsetud naistele, aktiveerus ka Eesti-sisene võrgustikutöö. Samal ajal osales Eesti ka Euroopa Ühenduse algatuse EQUAL projekti „Prostitutsiooni kaasatud naiste, sh inimkaubanduse ohvrite integratsioon legaalsele tööturule”, mille käigus MTÜ Eluliin¹⁰ Eda Mölderit juhtimisel lõi rehabilitatsioonikeskuse Atoll prostitutsiooni kaasatud ja kaubitsetud naistele, samuti tugisikute võrgustiku. Paljud väärtuslikud prostitutsiooni käsitlevad uuringud viidi

läbi Avatud Eesti Ühiskonna Instituudi poolt EQUAL projekti raames.

2006. aastal kiideti heaks Eesti Vabariigi valitsuse inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava 2006–2009, mis määras strateegilised eesmärgid inimkaubanduse vastases võitluses ning määratles peamised meetmed ja tegevused nende eesmärkide saavutamiseks.¹¹ Muu hulgas teostati uuringuid, korraldati koolitusi ja loenguid, loodi ohvri tuvastamise juhise, osaleti rahvusvahelises koostöös nii täiskasvanute kui lastega kaubitsemise tõkestamiseks, loodi juhendmaterjalid ohvri abistamiseks sotsiaaltöötajatele. Arengukavas oli esmakordselt määratud ka ametiasutuste vastutus. Arengukava kirjutas ja selle täitmist koordineeris justiitsministeerium. Uut eraldiseisvat inimkaubanduse tõkestamise arengukava enam ei loodud, kuid vägivalda vastu võitlemise arengukavasse 2010–2014 otsustati lisada inimkaubanduse teema.

Olulised partnerid Eestis läbiviidud projektides on aastaid olnud Põhjamaad ja Põhjamaade Ministrite Nõukogu. Nimetatud partnerite olulisus ei ole seotud vaid finantstoega, vaid ka väärtuste jagamisega. Mitmeid projekte on Eestis toetanud ka välissaatkonnad.

6 Lisainfo vt www.lft.ee

7 Lisainfo projekti kohta vt <http://nordicbaltic-assistwomen.net/>

8 ENVL tegevuse kohta vt <http://www.naisteliin.ee/>

9 Lisainfo projekti kohta vt http://www.tai.ee/failid/EQUALi_projekti_eesm_rgid_tegevused_tulemused.doc

10 Eluliini kohta vt www.eluliin.ee

11 Arengukava vt www.just.ee/18886

dal kohal oli põhjus „selleks lihtsalt avanes võimalus” (Lautrup 2008).

Eespere (2007, 40) küsitluse põhjal oli seksiootjatest meeste seas levinud stereotüüpne ettekujutus prostituudist, kes on tulnud seksiärrisise tööd ja hobi ühendama – reaalsuse kirjeldamisel selgus siiski, et keegi meestest pole taolist naist kohanud. Ometi ei loobutud seetõttu oma harjumusest, kuna inimlikul kombel leitakse oma käitumisele igal juhul mingisugune õigustus, isegi kui see on vastuoluline.

Pajumets (2004) on uurinud oletusi prostitutsiooni tarbimise põhjuste kohta. Sageli ei osanud küsitletud põhjuseid selgitada, viidati traditsioonidele *à la* seda on alati tehtud. Intervjuueeritud pidasid oluliseks sõprade mõju, samuti alkoholi ja soovi matkida endast edukamate käitumist (*ibid.*, 50). Põhjusestena nimetati ka oskamatus luua empaatilisi suhteid, samuti soovi näidata võimu kellegi üle (*ibid.*, 51). Ühiskonnas valitsevaid väärtusi ja sotsiaalset „õppimist” peeti samuti prostituudi juurde mineku põhjusteks (*ibid.*, 52). Pettai *et al.* (2008) elanikkonna küsitluse põhjal usub 53% meestest ja 43% naistest, et prostitutsioon aitab meestel paremini oma stressiga toime tulla. Seega seadsid pea pooled küsitletutest mehe seksuaalsuse olulisemale kohale naiste tervise ja heaolu kaitsest, naise seksuaalsusest rääkimata. Kuna enamikul meestest Eestis puudub isiklik seksi ostmise kogemus, võib oletada, et selline arvamus on õpitud sotsiaalne norm.

Avalikkuses on üks levinud õigustusi seksi ostmisele seotud puudega ja ebaatraktiivsete meestega, kes muul moel nagu ei saakski seksuaalelu elada. Nii Eestis läbiviidud küsitlused kui Põhjamaade tehtud uuringud seda väidet ei toeta – enamikul seksiootjatest on regulaarne partner või abikaasa (Eespere 2007, Lautrup 2008, Kuosmanen 2006, Prostitution i Norden 2008). Levinud on ka bioloogilise paratamatuse kaudu prostitutsiooni õigustamine, kuna meestel väidetakse olevat suurem seksivajadus kui naistel (Eespere 2007, Jeffreys 1997). Samas võiks mõelda, et prostitutsiooni tarbimise õigustamiseks bioloogiliste eripärade välja mõtlemine ja põlistamine ning teatud käitumise paratamatuks pidamine meeste puhul on mehi alandav, meest mittesotsiaalse, mittekultuurilise olendi tasemele seadev, ometi seda tehakse pidevalt. Kõik taolised arvamusel aga kinnistavad prostitutsiooni püsivust ühiskonnas, kuna aitavad konstrueerida mehe seksuaalsust kui paratamatult prostitutsiooniga seonduvat (Jeffreys 1997, 214–219).

Seksiootjad peavad end üldiselt teadlikuks inimkaubanduse teemast ega soovi enda sõnul kaubitsetud naisi ära kasutada (Lautrup 2008, Prostitution i Norden

2008). Paludes neil selgitada, kuidas nad vahet teevad ohvril ja „lihtsalt” prostituudil, selgub, et nad siiski vahet teha ei oska (*ibid.*). Sellegipoolest peavad mehed end eetilisteks seksiootjateks, eristades enda käitumist teiste seksiootjate omast (Lautrup 2008, Eespere 2007).

Vastuolulised seisukohad, erinevad jõujooned

Vaatamata sellele, et seksuaalse eksploateerimise eesmärgil toimuva inimkaubanduse ja prostitutsiooni põhjused on samad (vt ptk „Inimkaubanduse põhjused ja seos prostitutsiooniga”), käsitletakse valitsuste tasandil neid nähtusi väga erinevatena. Inimkaubandus on defineeritud rahvusvahelistes dokumentides, selle vastu toimub (vähemalt pealtnäha) aktiivne võitlus. Loodud on mitmed konventsioonid ja direktiivid, mis panevad riikidele kohustused inimkaubanduse ennetamiseks, tõkestamiseks ja ohvrite abistamiseks. Eesti riik osaleb vastavateemalises töös. Prostitutsiooniga on olukord teine. Teatud riigid on valinud prostitutsiooni reguleerimise tee ega soovi prostitutsiooni temaatikat rahvusvahelisel tasandil käsitleda, eriti inimkaubanduse kontekstis (Saksamaa, Holland). Teised riigid seostavad prostitutsiooni ja inimkaubandust otseselt ja näitavad seda ka oma seadustega (Põhjamaad). Kui inimkaubanduse osas on välja kujunenud seisukohad ja põhimõtted, mida uutes kokkulepetes vaid üle korratakse, siis prostitutsiooni teema sidumine inimkaubandusega rahvusvahelistes dokumentides tekitab alati vastuseisu.

Põhjuseid selleks tundub olevat mitmeid. Ühelt poolt kõlavad argumendid, millega prostitutsiooni eestkõnelejad kinnitavad, et osad naised valivad meelsasti prostitutsiooni elatusallikaks (Jeffreys 1997, 128–160). Teiselt poolt väidavad prostitutsiooni naistevastase vägivaljana käsitlejad aga, et tegemist on sundvalikuga ja naiste haavatava olukorra ärakasutamisega (Bindel ja Kelly 2003, Farley 2003b, Parker 2008, Enke 2008). Prostitutsiooni ja inimkaubanduse seoste eiramise taga võib olla ka seksitööstuse huvi kaitsta prostitutsiooni institutsiooni. Sellega soovitakse säilitada tänaseks üks väheseid üsna puutumatu kuritegevuse sissetulekuallikaid – Europoli (2009) kinnitusel teenitakse prostitutsiooni valdkonnas aastas 31,6 miljardit USD. Seksitööstuse *lobby* prostitutsiooni normaliseerimise ja laiendamise suunal on seega mõistetav, kuid riikide reaktsioon survele jääb nõrgaks ning vastuseis ebapiisavaks. Ka Eestis kohtab seinast-seina arvamusi ning

riiklikud poliitikad ei käsitle prostitutsiooniprobleemi veel terviklikult – põgusalt puudutatakse prostitutsiooniga seotud probleeme inimkaubanduse vastu võitlemise arengukavas 2006–2009, samuti riiklikus HIV-i ja AIDS-i strateegias 2006–2015, kuid läbimõeldud ning mitmekülgset ennetus- ja tõkestustööd veel ei tehta.

Ametlikud hoiakud Eestis

Ametkondade, aga ka kodanikuühiskonna organisatsioonide suhtumine prostitutsiooni ja inimkaubandusse on viimase kümne aasta jooksul Eestis kindlasti arenenud. Eelkõige võib pidada inimkaubandusevastase töö innustajateks välisprojekte ja rahvusvahelisi kohustusi, millega Eesti on end sidunud nii Euroopa Liidu kui Euroopa Nõukogu liikmena, samuti Põhja- ja Baltimaade regionaalse koostöö ühe osapoolena. Riigile tulnud ülesanded on mahukad ja need ülesanded on tinginud ka teatud diskussioone aastate vältel.

2002. aasta EAÜI uuringus leitakse, et riigiametnikud on vähe informeeritud prostitutsioonist ja sellega kaasnevast naistega kaubitsemisest. 2004. aastal ei pidanud piirivalveameti spetsialistid inimkaubandust üldse Eestit puudutavaks nähtuseks (Eespere 2004, 7). Sotsiaaltöö eksperdid hindasid 2004. aastal probleemi tõsiseks või väga tõsiseks, KMA spetsialistid tõsiseks, MTÜde esindajad aga pigem mõõdukaks (*ibid.*, 8). Politsei seisukoht tollal oli, et riigi tähelepanu inimkaubanduse probleemile on olnud leige ja ebapiisav, mille tõestusena toodi riikliku tegevuskava puudumist. 2005. aasta vastava kava loomist alustati ja perioodiks 2006–2009 oli see olemas, seega võib siin edasimineku näha (inimkaubanduse... 2006). 2009. aasta seisuga tundub ka, et MTÜ-de suhtumine on muutunud, naistega kaubitsemist peetakse oluliseks probleemiks ja selle tõkestamise nimel tehakse aktiivselt tööd.

Alates Siiri Oviirist on sotsiaalministrid naistega kaubitsemise temaatikasse tõsiselt suhtunud (Jõe-Cannon 2006, Kalamees 2002, Oviir 2008, Pomerants 2004). Ministrite erakondlik kuuluvus ei ole muutnud teema käsitlemist, prostitutsiooni on ränkade tagajärgede tõttu käsitletud naistevastase vägivaljana. Justiitsministrite ametlikku suhtumist näitavad arengukava olemasolu (algatajaks 2005. aastal Ken-Marti Vaher) ja Laulasmaa deklaratsioon, mis prokuratuuri ja politsei ühise kuritegevuse vastase võitluse prioriteedina nimetab inimkaubanduse vastu võitlemist (Laulasmaa... 2005). Isiklikul tasandil on õigusvaldkonna esindajate suhtumised kõikunud, naistega kaubitsemise ning pros-

titutsiooni temaatikasse on suhtunud ka kriitiliselt (Lang 2008). Sotsiaaldemokraatliku erakonna 2006. aastal välja käidud ettepanek teha eraldi prostitutsiooni tõkestamise arengukava ei leidnud valitsuse toetust (Eelnõu 911 OE esimene lugemine), kuigi sel ajal oli sotsiaalminister teemat tundev Jaak Aab. Samas tõdeb justiitsministeerium inimkaubandusevastase EN konventsiooni analüüsis, et „konventsioon seostub otseselt ametliku prostitutsioonipoliitikaga ning avalikkuse suhtumisega prostitutsiooni, kuna prostitutsiooni levik on seotud sotsiaalse ebavõrdsusega ja naiste positsiooniga ühiskonnas” (justiitsministeerium 2008).

Vastuoluliselt on käitunud haridus- ja teadusministeerium Tõnis Lukase ametiajal, kes 2007. aastal rahastas Kuriteoennetuse Sihtasutuse prostitutsiooni-teemalist õppefilmi. Ekspertide hinnangul oli film tehtud nähtuse normaliseerimiseks, mitte selle ennetamiseks (kirjavahetus SoM, JM, HTM, TAI ja kodanikuühenduste vahel, diskussioon meedias⁷). Film jõudis vaatamata teemaekspertide, prostitutsiooni kaasatud naiste rehabilitatsiooniga tegelevate organisatsioonide ja Lastevanemate Liidu vastuseisule koolidesse.

Selliseid hoiakute, ametlike seisukohtade ja tegelike otsuste vastuolulisusi võib ilmselt pidada tõhusat ennetus- ja rehabilitatsioonitööd takistavateks teguriteks.

Ka 2009. aastal alanud vägivallavastase strateegia ning uute kriminaalpoliitika arengusuundade loomise protsess tõstatas erinevatest arusaamadest – nii mõistetest arusaamise kui teadmiste tasandil – tulenevaid diskussioone eri ministeeriumide ja kodanikuühenduste vahel. Ühiste seisukohtade kujundamine on protsess, mis alles käib.

Ametlikku suhtumist ühiskonnas levivatesse probleemidesse näitab ka see, mida nendest probleemidest peetakse kuriteoks ja millised karistused on ette nähtud selle kuriteo eest. Karistusseadustikus puudub inimkaubanduse kuriteokoosseis. Selle aseaineks on nimetatud orjastamise paragrahvi, mis ei vasta Palermo protokolli inimkaubanduse definitsioonile. Eestit on korduvalt kritiseeritud vastava kuriteokoosseisu puudumise pärast (Trafficking in Persons Report 2007 ja 2008). 2010. aastal inimkaubanduse kuriteokoosseis siiski luuakse. Prostitutsiooni vahendamine asub karistusseadustikus avaliku korra vastaste süütegude jaotuses, kuigi sobivam oleks ehk asukoht isikuvastaste kuritegude või sek-

7 Vt Masing, K. Prostituutide nõustaja: ministeeriumi õppefilm on topeltohtlik. EPL 26.06.2007; Ellam, H. Riigi tellitud õppefilm näitab prostitutsiooni vaba valikuna. EPL 19.06.2007; Juhtkiri: Prostitutsiooni müügimehed. Postimees 19.06.2007; Kass, M. Lastevanemate Liit mõistab prostitutsiooni õppefilmi hukka. Postimees 19.06.2007.

suaalse enesemääratlemise vastaste tegude peatükis. Positiivne areng on see, et karistusseadustikku üldse loodi eraldi prostitutsioonile kaasaaitamise keelustamise säte (jõustus 1.02.2007). Murettekitaavaks võib pidada asjaolu, et prostitutsiooni vahendamise eest määratakse enamasti väga madalaid karistusi. Justiitsminister on sellele ebakõlale ka tähelepanu juhtinud (Lang 2006). Siin on probleemiks tõenäoliselt kohtusüsteemis kehtivad väärtushinnangud, mis naistega kaubitsemist märkimisväärseks kuriteoks ei pea.

Avalikkuse hoiakud

Üldisi hoiakuid prostitutsiooni mõjutab tõenäoliselt eelkõige informeeritus teemast. Pajumets (2004) on analüüsinud Eesti Päevalehes 1999–2003 ilmunud prostitutsiooniteemaliste artiklite sisu ja järeldanud, et teemat käsitletakse Eestisse ja eestlastesse mittepüütuavana, sageli meelelahutusliku nähtusena. Paljud tolleaegsed artiklid esitavad seksiäri kui kaasaegse maailma loomulikku osa (*ibid.*, 35), kuid ilmus ka artikleid, mis käsitlesid prostitutsiooni eetika ja inimõiguste eiramisena (*ibid.*, 37). Prostitutsiooni meediakäsitlust uurinud Lamesoo (2003, 59–60) võrdleb Eestis domineerivat prostitutsioonikäsitlust Tai kuningriigi omaga, kus „absoluutsele vaesusele oleks nagu ainsaks pääseteeks prostitutsioon”, ning kritiseerib Eesti ühiskonna suhtumist, mille järgi „ühelt poolt püritakse Euroopa Liitu ning heaoluriikide hulka, teisest aga põhjendatakse prostitutsiooni vajalikkust arengumaadele kohaste argumentidega”. Kuigi värskeimat meediaanalüüsi ei ole kahjuks võrdluseks kasutada, tundub, et kohati on hoiakud meedias üsnagi sarnaseks jäänud. Siiski on areng suur, kui võrrelda 1990. aastate keskel valitsenud käsitlustega, mis prostitutsiooni romantilise ja lausa hädavajaliku „ametina” kirjeldas (EAÜI 2002, 7, Hint 2003). Tundub, et tolleaegse „kujundustöö” tagajärjed paistavad välja ka arvamusiidrite küsitluses ja elanikkonna uuringutes. Eesti elanikkonna hoiakuid prostitutsiooni suhtes on uurinud Eesti Avatud Ühiskonna Instituut aastatel 2003, 2005 ja 2008. Uurijad tõdeavad, et Eesti inimese jaoks kuulub prostitutsiooni kaasatud naine ohtlikku ja väheturvalisse inimgruppi, kelle suhtes ollakse passiivselt tõrjuvad (Pettai *et al.* 2008). Samas peavad prostitutsiooni vajalikuks pea pooled (45%) vastanutest, mehed rohkem kui naised. Siiski leiavad sotsioloogid kolme küsitluse põhjal, et viimase viie aasta jooksul on hoiakud muutunud kriitilisemaks (*ibid.*, 17). Pettai *et al.* (2008) iseloomustavad hoiakute muutusi teadmatusest-positiiv-

susest 2003. aastal veel suurema liberaalsuseni 2005. aastal, kuid 2008 nähakse trendi muutumist. Oletatakse, et selle on tinginud suurenenud adekvaatse info levik ühiskonnas prostitutsiooni probleemide kohta. Ometi võetakse uurijate hinnangul bordellidesse koondunud prostitutsiooni liigagi sageli kui turumajanduse paratamatut kaasnähtust, kus ostetakse-müüakse kõike (*ibid.*).

Kõike värskem info elanikkonna suhtumistest pärineb 2009. aastast, mille kohaselt enam kui pooled (53%) eestimaalastest on prostituudilt seksi ostmise suhtes neutraalsel seisukohal, arvates, et see on igaühe isiklik asi (Vaino 2009).

Eesti arvamusiidrite (poliitikud, kõrged riigiametnikud jms) küsitlusest selgub, et seisukohti on väga erinevaid ja teadlikkus küllaltki madal. Seksiäri aktiivses pidurdamises nägid mõned küsitletutest lausa ohtu Eesti majanduskasvule, seksiäri legaliseerimist aga nähti riigi sisejulgeoleku kaitsmisena (Pajumets 2004, 70). Negatiivselt suhtuti prostitutsiooni pidurdamisse ka seetõttu, et kardeti selle „põranda alla minekut”. Pajumets (2004, 72) tõdeb, et arvamusiidrid kasutavad oma seisukohade põhjendamisel pigem argimõistusele rõhuvat stiili kui teaduslikke või juriidilisi argumente. See on vastavuses laiema otsuste tegemise kultuuriga, kus otsused ei põhine sageli mitte teaduslikul analüüsil, vaid oletustel ja isiklikul arvamusel (Luht 2003).

Prostitutsiooniga seonduva lubamise või keelustamise temaatika on viimase 15 aasta jooksul korduvalt üles kerkinud. 1993. aastal esitati eelnõu prostitutsiooni seadustamiseks, mida toonane peaminister aktiivselt toetas, kuid mis siiski seaduseks ei vormunud (Hint 2003). 2004. aastal võtsid sajad Eesti kodanikuühendused seisukoha prostitutsiooni ja inimkaubanduse tõkestamiseks, saates oma pöördumised Riigikogule palvega vaadata üle inimkaubandust puudutavad seadused ning piirata tõhusamalt prostitutsiooni levikut, sh keelustada seksiost Eestis. Kampania, mis jõudis ka avalikkuseni Lastekaitse Liidu, Eesti Naisteühenduste ümarlaua, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku kriminaaltöö organisatsioonide jpt ühenduste seisukohavõttude näol, lõppes reaalse tulemuseta, kuid tekitas elava arutelu prostitutsiooni olemuse ning riigi kohustuste üle oma kodanike õiguste kaitsetel.⁸

8 Vt nt Rahumägi, J. Prostitutsioon tuleb kontrolli all hoida. Sakala, 18.02.2004; Lastekaitse Liit palus Riigikogul prostitutsiooni tõkestada. EPL 9.03.2004; Eesti Naisteühenduste Ümarlaua pöördumine Riigikogu fraktsioonidele: Prostitutsiooni ohjeldamisest Eestis. 17.03.2004; Res Publica tahab prostitutsiooni muuta kuriteoks. BNS, 09.03.2004; EELK kriminaaltöö organisatsioonid toetavad seksi ostmise kriminaliseerimist. Eesti Kristlik Televisioon, 15.03.2004.

Prostitutsiooni üle käivates aruteludes seisab poolt- ja vastuargumentide pikas reas ka tänasel päeval jätkuvalt vaba tahte teema. Ka Eesti küsitlustes on prostitutsiooni poolt või neutraalselt suhtuvate inimeste argumendiks naise tahe, mis teda prostitueerima viib (Pajumets 2002, Pajumets 2004, EAÜI 2002). Maailmas väidavad nii prostitutsiooni eestkõnelejad kui mitmed feminismiteoreetikud, et naisel on õigus oma keha kasutada, sh anda teistele kasutamiseks (Jeffreys 1997, 128–160, 318). Miskipärast suhtumine muutub, kui arutelu all on elundikaubandus. „Keegi pole väitnud, et see on inimõiguste rikkumine, kui sa ei saa oma silmade sarvkesti maha müüa, et oma lastele paremat elu võimaldada. Inimese füüsilise puutumatus kaitsmisele omistatav toetus on tugev. Kui küsimus on aga prostitutsioonis, muutub olukord vastupidiseks. Siin muutub naisekehade kaubastamise õigus ühtäkki oluliseks” (Westerstrand 2004).

Ehk selgitab seda hoiakut Jensen (2008) mõte: „Kui luua inimeste klass, keda saab osta ja müüa, koheldakse sellesse klassi kuuluvaid inimesi paratamatult kui alamaid, kui kedagi, kes on kamandamiseks ja ahistamiseks käepärast.” Prostituitidest naiste eraldamisest nn tavalistest, väärtuslikest naistest, annab tunnistust ka suhtumine rasedusse – prostitutsioonist väljaspool koheldakse rasedust täie tõsiduse ja isegi aukartusega, kuid prostituutidest naistelt oodatakse, et nad suhtuksid sellesse lihtsalt kui oma töö ühte ossa (Jeffreys 1997, 189). Naistelt oodatakse ka hakkamasaamist selliste emotsionaalsete ja vägivaldtraumadega, mida mitteprostitueeritud naine ei suuda ettegi kujutada (*ibid.*). Seega nähakse prostitutsiooni kaasatud naisi kui erinevaid kõikidest teistest naistest. Kuigi endise pornograafia- ja prostitutsioonihvri Evelyn Giobbe (1993) sõnul ei muutu vägistamine ja peks tööks ainult seeläbi, et ohvritele raha antakse, on vastupidine arusaam visa kaduma. See peegeldub tänaseni ka Eesti elanikkonna hoiakutes.

Kokkuvõte

.....

Juba 19. sajandi lõpus võtsid naiste õiguste eest võitlejad sõna naistega kaubitsemise vastu ja juba sel ajal püüdsid poliitikud ja äriühinnad suunata tähelepanu ainult piiriülelele kaubandusele, jättes siseriikliku prostitutsiooni kõrvale (Jeffreys 1997, 7–27). Sama toimub praeguses Eestis, kus prostitutsiooni teema leiab riigi tasemel tähelepanu sotsiaalministeeriumi ja Tervise Arengu Instituudi tegevustes, kuid mitte laiemal läbimõeldud riikliku

strateegia kujul, mis kaasaks kõiki vajalikke osapooli, nii justiits- kui haridussfääri ja jõustruktuure. On siiski äärmiselt positiivne, et perioodil 2006–2009 oli olemas riiklik inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava, mis tõi esmakordselt kokku erinevate riigiasutuste ja MTÜ-de esindajad arutlema inimkaubanduse eri tahkude, sh prostitutsiooni üle. Oluliseks arenguks võib pidada koostöövõrgustiku loomist ja diskussiooni sündimist vajalike seadusemuudatuste või rehabilitatsiooniteenuste üle. Eriti väärtuslik on seksuaalselt eksploateeritud naistele varjupaikade ning rehabilitatsioonikeskuse rajamine aastatel 2005–2008. Alguse said need välisprojektide toel, kuid alates 2009. aastal tegutsevad riigi rahastusel.

Jätkuvad probleemid paistavad olevat eelkõige hoiakulised, mitte niivõrd praktilise iseloomuga, st seotud inim- või finantsressurssidega. Nagu elanikkonna küsitlustest (Pettai *et al.* 2008) ja ühiskonnategelaste arvamustest selgub, ei peeta seksuaalset eksploateerimist prostitutsioonis endiselt kuigi tõsiseks kuriteoks, endiselt kiputakse keskenduma maksutemaatikale või õiguslikele nüanssidele.⁹ Iseloomulik on probleemi pisendamine, kui asi puudutab naisi – sarnast suhtumist kohtab ka näiteks perevägivalla puhul, kus vaatamata sellele, et valdaval enamikul (87%) juhtudest ründab mees naist (Kase ja Pettai 2001), püütakse ikkagi näidata, et mehed ja naised on võrdselt seksuaalse ja füüsilise perevägivalla ohvrid (justiitsministeerium 2009). Isegi ametnikud ja arvamussliidrid püüavad vägivallale õigustusi leida, seda vähendada, erasjana näidata¹⁰. See on iseloomulik laiemale ohvri süüdistamise ideoloogiale, kus süüd ei nähta mitte kurjategijal, vaid ohvril, kes oma käitumise, riietuse vm kaudu ärgitas kurjategijat (Jeffreys 1997, 139–142).

Hoiakutest sõltub palju ja seetõttu on Eestis raske prostitutsiooni tõkestada. ÜRO eriraportööri hinnangul tuleb tegeleda nõudlusega laiemalt, st ka seda toetava keskkonnaga, mitte ainult konkreetsete prostitutsiooni või tööjõu tarbijatega (Huda 2006). Väga olulisel kohal on siin naiste väärtushinnangud ja seisukohad – ei saa öelda, et mehed on ainuvastutajad naistega kaubitsemise levikus, kuna ka naised pigem aktsepteerivad pros-

9 Vt Klandrof, K. Seksiostu karistamine ei päästa. EPL, 17.03.2004; Sootak, J. Asi ei ole prostitutsioonis, vaid karistusõiguses. EPL, 25.03.2004; Härm, A. Löbumajad tuleb keelamise asemel seadustada. Postimees, 1.02.2006; Viisitamm, M. Eesti vajab otsekohesed poliitilised. Märt Viisitamme blogi, 27.07.2009.

10 Vt Sepp, H. Perevägivald: karistusest üksi ei piisa. EPL, 06.07.2009; Sootak, J. Perevägivald: kurtide dialoog. EPL, 12.08.2009; Maasalu, S. Justiitsministeerium: perevägivald käigus tahtmatut tapmist ei saa karmilt karistada. Postimees, 08.07.2009; Sootak, J. Asi ei ole prostitutsioonis, vaid karistusõiguses. EPL, 25.03.2004. Klandrof, K. Seksiostu karistamine ei päästa. EPL, 17.03.2004.

titutsiooni olemasolu, mitte ei astu sellele vastu (Pettai et al. 2006, 8). Eesti elanikkonna küsitluse järgi peavad pea pooled (46%) naistest bordelle vajalikeks. Kas Eesti naistel on soov näidata end liberaalsetena või allutakse patriarhaalsetele väärtustele¹¹ ning kinnistatakse meelegra traditsioonilise maskuliinsuse komponente, jääb ilmselt mõne tuleviku kvalitatiivse uurimuse aineks. Eespere (2007, 44) tõdeb kokkuvõtlikult, et kui mees-soo esindajatele pidevalt sisendatakse, et prostituutide juures käimine on „midagi põnevat, lõbusat ja mehelikult seksikast, siis võib arvata, et huvi sellise meelelahutuse vastu ei kao”. Seega jätkub ka naistega kaubitsemise, see „tohtu inimkapitali ja riikliku potentsiaali raiskamine” (Shelley 2002).

Inimkaubanduse ja prostitutsiooni tõukejõuks on kahtlemata organiseeritud kuritegevuse kasumilootused ning tegutsemine selle nimel. Ent mis veelgi olulisem, ilma stereotüüpsete soorollideta ja naiste eksploateerimise ning vähemväärtusliku seisundi normaliseerimiseta ühiskonnas ei oleks inimkaubanduse ja prostitutsiooni olemasolu üldse võimalik. Kui naistega kaubitsemist hakatakse nägema naistevastase vägivaljana ning suhtuma tõsiselt prostitutsiooniga seotud kuritegudesse, siis võib ehk kunagi tulevikus loota olukorra muutumist.

Kasutatud allikad

- Auväärt, L. (1997). *Õigusseksuoloogia õpik juristidele, meedikutele, pedagoogidele, psühholoogidele, sotsiaaltöötajatele*. Tallinn: AS ILO.
- Bindel, J. ja Kelly, L. (2003). *A Critical Examination of Responses to Prostitution in Four Countries: Victoria, Australia; Ireland; the Netherlands and Sweden*. London: Metropolitan University.
- Boyes, R. (2007). Tax inspectors seek slice of prostitutes' earnings. *The Times*, 10.05.2007. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article1769407.ece>
- D'Cunha, J. (2004). Prostitutsiooni legaliseerimine: alternatiivi otsingud soolisest ja inimõigiste aspektist. Teoses *Prostitutsiooni legaliseerimise mõjud ja tagajärjed*. Tallinn: Põhjamaade Ministrite Nõukogu, 5–26.
- Eespere, K. (2007). Prostitutsiooni varjatud pool: räägivad seksi ostjad. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*. 5/2007. Tallinn.
- Eespere, K. (2004). *Inimkaubandusevastane tegevus Eestis: ekspertide hinnagud probleemidele ning lahendustele*. Tallinn: ENUT, Põhjamaade Ministrite Nõukogu.
- Eesti Avatud Ühiskonna Instituut (2002). *Prostitutsioon ja naistega kauplemine kui lahendamata probleem Eestis. Eesti riigi suutlikkus tõkestada ja ennetada prostitutsiooni*

ja naistega kauplemist. Tallinn: Põhjamaade Ministrite Nõukogu.

- Ekberg, G. (2004). Rahvusvaheline debatt prostitutsiooni ja naistekaubitsemise teemal: argumentide kummutamine. Teoses *Prostitutsiooni legaliseerimise mõjud ja tagajärjed*. Tallinn: Põhjamaade Ministrite Nõukogu, 27–33.
- Enke, R. (2008). Saateks. Teoses H.Kase ja I.Pettai (koost.) *Vaikijate hääled 2. Raamat naiste seksuaalsest kuritarvitamisest. Räägivad ohvrid. Nõustavad eksperdid. Analüüsivad teadlased*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, 11–12.
- Esimese ülemaalse Eesti naiskongressi resolutsioonid. (1917). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Europol (2009). Trafficking in Human Beings in the European Union: a Europol perspective, June 2009. http://www.europol.europa.eu/publications/Serious_Crime_Overviews/Trafficking%20in%20Human%20Beings%20June%202009.pdf
- Farley, M., Baral, I., Kiremire, M., Szegin, U. (1998). Prostitution in Five Countries: Violence and Post-Traumatic Stress Disorder. *Feminism & Psychology*. 8 (4), 405–426.
- Farley, M. (2003a) Prostitution and the Invisibility of Harm. *Women & Therapy*. 26 (3/4), 247–280.
- Farley, M. (2003b). Preface: Prostitution, Trafficking, and Traumatic Stress. Teoses M.Farley (toim.) *Prostitution, Trafficking, and Traumatic Stress*. New York: The Haworth Maltreatment ja Trauma Press, xi-xxi.
- Farley, M., Barkan, H. (1998). Prostitution, Violence and Post-Traumatic Stress Disorder. *Women & Health*, 27 (3): 37-49. The Haworth Press, Inc.
- Fenarete Project: Professional Training for Peer Educators in Prostitution Field. (2004). P. Borlone ja G. Macchieraldo (toim.) *Comitato per i Diritti Civili delle Prostituite*.
- Giobbe, E. (1993). Surviving Commercial Sexual Exploitation. Teoses D.E.H.Russell (toim.) *Making Violence Sexy. Feminist Views on Pornography*. New York: Teachers College Press, 37–41.
- Hint, M. (2003). Eesti märk – naised müügiks. *Maaleht*. 27.03.2003. http://www.tugikeskus.ee/includes/Moodulid/CMS/Komponendid/Failid/download_file.php?file_id=394
- Huda, S. (2007). Implementation of General Assembly Resolution 60/251 of 15 March 2006 entitled „Human Rights Council”. *Report of the Special Rapporteur on the human rights aspects of the victims of trafficking in persons, especially women and children*. <http://action.web.ca/home/catw/attach/SRTraffickingReport-toUN2007-00011.doc>
- Huda, S. (2006). Integration of the human rights of women and a gender perspective. *Report of the Special Rapporteur on the human rights aspects of the victims of trafficking in persons, especially women and children*. <http://action.web.ca/home/catw/attach/Special%20Rapporteur%20trafficking%202006%20report%20demand.doc>
- Ida-Virumaa arengustrateegia 2005–2013 (2005). Jõhvi: Ida-Viru Maavalitsus ja Siseministeerium. <http://www.ida-virumaa.ee/blocks/development/arengustrateegia/1.htm>
- Illison, A. (2004). Prostitutsiooniäri käive miljard krooni. *Eesti Päevaleht*, 19.02.2004. <http://www.epl.ee/artikkel/258114>
- ILO (2007). Forced Labour Factsheet. Inimkaubanduse ohvri tuvastamise juhised 2009.

11 Patriarhaalsed ehk meeste ülemvõimu ja domineerimist toetavad väärtused, kus naiste pärusosaks peetakse kodu ja selle eest hoolitsemist, meeste puhul aga on oluline karjäär ja eneseteostus. Vt nt Sooline ebavõrdsus: hoiakud ja olukord Eestis. Sotsiaalministeeriumi poliitikaanalüüs nr 1/2006.

- Inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava 2006–2009 (2006). <http://www.just.ee/18886>
- Inimkaubanduse vastu võitlemise arengukava täitmise aruandlus. <http://www.just.ee/18886>
- Inimkaubanduse, eriti naiste ja lastega kaubitsemise ennetamise, selle vastu võitlemise ning karistamise protokoll.
- RTII (2004). 07.04.2004, 7, 23. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=733018>
- IOM (2008). Trafficking for the Purpose of Organ Removal. *Global Eye on Human Trafficking: A Bulletin of News, Information and Analysis on Trafficking in Persons*. International Organization for Migration.
- IOM (2005). *Seksuaalne ekspluateerimine ja inimkaubandus Eestis. Situatsiooni analüüs*. Helsingi: Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon.
- Ivanchenko, L. (2008). Trafficking in Persons in Estonia. Teoses P. Downes, A. Zule-Lapimaa, L. Ivanchenko ja S. Blumberg (toim.) *Not One Victim More: Human Trafficking in the Baltic States*. Tallinn: Living for Tomorrow, 181–200.
- Jeffreys, S. (1997). *The Idea of Prostitution*. North Melbourne: Spinifex Press Pty Ltd.
- Jensen. R. (2008). Julmuse võrts: valus tõde tänapäeva pornograafiast ja mida mehed siin teha saavad. Teoses H. Kase ja I. Pettai (toim.) *Vaikijate hääled 2. Raamat naiste seksuaalsest kuritarvitamisest. Räägivad ohvrid. Nõus-tavad eksperdid. Analüüsivad teadlased*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, 448–464.
- Justiitsministeerium (2008). Vabariigi Valitsuse korralduse „Inimkaubandusvastase Euroopa Nõukogu konventsiooni heakskiitmine“ eelnõu seletuskiri.
- Justiitsministeerium (2009). Kriminaalpoliitika arengusuund aastani 2018. Eelnõu 31.07.2009 seisuga. Avaldamata töödokument.
- Jõe-Cannon, I. (2006). Riigi- ja kultuuritegelased, teadlased ja arstid mõistavad prostitutsiooni ja selle tarbimise hukka. <http://www.enut.ee/enut.php?id=28&uid=235>
- Kalamees, K. (2002). Oviir ärgitab prostitutsiooni vastu võitlema. *Eesti Päevaleht*, 27.11.2002. <http://www.epl.ee/artikkel/221356>
- Kalikov, J. (1999). Final report of „Meritähht-Seastar“. Tallinn.
- Kalikov, J. (2002). Research – prostitution in Estonia, Latvia, Lithuania <http://www.policy.hu/kalikov/questionnaireSWresults.html>
- Karpa, K., Kook, U. (1998). Neeruskandaal jõudis Iisraeli. *Eesti Päevaleht* 21.01.1998.
- Kase, H., Pettai, I. (2001) *Pere- ja naistevastase vägivalda uuring*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut.
- Kase, H., Pettai, I. (2008). EQUAL projektiga liitunud prostitutsiooni kaasatud naised. Sotsioloogilise uurimuse materjalid.
- Klandrof, K. (2004). Seksioistu karistamine ei päästa. *Eesti Päevaleht*, 17.03.2004. <http://www.epl.ee/artikkel/260321>
- Kramer, L. A. (2003). Emotional Experiences of Performing Prostitution. Teoses M. Farley (toim.) *Prostitution, Trafficking, and Traumatic Stress*. New York: The Haworth Maltreatment ja Trauma Press, 187–197.
- Kuosmanen, J. (2006). Prostituuptide meessoost kliendid Rootsis. Teoses: *Seksioistjad. Kes nad on?* Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, 49–59.
- Laulasmaa deklaratsioon kuritegevusevastase võitluse eelistustest (2005). <http://www.just.ee/15087>
- Lamesoo, K. (2003). Prostitutsiooni meediadiskursus: bakalaureusetöö. Tartu Ülikool
- Lang, R. (2008). Ettekanne Riigikogule kriminaalpoliitikast. 28.02.2008. <http://www.reform.ee/kandidaat/reinlang/seisukohad/artiklid&nID=736>
- Lang, R. (2006). Sõnavõtt kriminaalpoliitika arengusuundade täitmisest 2005. a. <http://www.reform.ee/kandidaat/reinlang/seisukohad/Koned&nID=385>
- Lautrup, C. (2008). Not just a body-to-body experience. Ettekanne seminaril „Prostitutsiooni varjatud osapool“. Tallinn, 18.03.2008.
- Limberg, M. (2002). Prostitutsioon - tänapäeva orjakaubandus Piriita linnaosas tegutsevate prostituutide näitel: diplomitöö. Tallinna Pedagoogiline Seminar.
- Luht, K. (2003). Riigiametnike ootused informatsiooniliste tugiteenuste suhtes: magistratöö. Tallinna Pedagoogika-ülikool.
- Lõhmus, L., Trummal A. (2008). *Prostitutsiooni kaasatule suunatud meditsiiniteenuste külastajate HIV-iga seotud riskikäitumine ja teadmised. Esma- ja korduvklientide võrdlev analüüs 2007*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Lõhmus, L., Trummal A. (2006). *Prostitutsiooni kaasatule meditsiiniteenuste külastajate HIV/AIDS-iga seotud riskikäitumine ja teadmised. Esma- ja korduvklientide võrdlev analüüs 2005*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Månsson, S.-A. (2002). Men's Practices in Prostitution: the Case of Sweden. 1998. Teoses *Prostitution. Collection of the articles and materials*. Oslo: Library of Criminology.
- Mikecz, R. (2008). The Economics of Estonia and Latvia – Fast Growing Economies with Increasing Income Inequalities. Teoses P. Downes, A. Zule-Lapimaa, L. Ivanchenko ja S. Blumberg (toim.) *Not One Victim More: Human Trafficking in the Baltic States*. Tallinn: Living for Tomorrow, 211–231.
- Mölder, E. (2008). Atoll – prostitutsiooni kaasatud naiste sh inimkaubandusohvrite sotsiaalse ja psühholoogilise rehabilitatsiooni keskus. Ettekanne sotsiaalministeeriumi spetsialistidele.
- Mölder, E. (2009). Sekkumise eripärad seksuaalse ekspluateerimise korral. Teoses: *Inimkaubanduse ohvri tuvastamise ja abistamise juhised*. Avaldamata materjal. Tallinn: Sotsiaalministeerium.
- Okolski, M. (2001). Trafficking in Women in the Baltic States: Sociological Module. Teoses Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (koost.) *Trafficking in Women and Prostitution in the Baltic States. Social and Legal Aspects*. Helsinki: IOM, 93–148.
- Oppi, T. (2007). Saksamaa plaanib prostituutidelt maksu nõuda. *Postimees*, 23.05.2007. http://www.euro.postimees.ee/230507/esileht/valisuudised/262199_print.php
- Otsuse „Ettepaneku tegemine Vabariigi Valitsusele“ eelnõu (911 OE) esimene lugemine (2006). <http://web.riigikogu.ee/ems/stenograms/2006/10/t06101705-03.html>
- OSCE (2002). Charter on preventing and combating terrorism. *MC(10) Journal*. No 2, Agenda item 8. http://www.osce.org/documents/odihr/2002/12/1488_en.pdf
- Oviir, S. (2008). Prostitutsiooni ja inimkaubanduse suhtes peab kehtima nulltolerants. http://www.siiroviir.ee/est/g1/uudised?id=53&sess_admin=7bd16cee483b3a2c66ae55f924e044ba
- Pajumets, M. (2002). *Keskkooli lõpetavate neidude kui tulevaste tööotsijate teadlikkus inimkaubitsemisest*. Tallinn: Põhjamaade Ministrite Nõukogu, Eesti Humanitaarinsituut.
- Pajumets, M. (2004). *Prostitutsioon – kas ühiskondlik probleem? Arvamused nähtuse olemusest, põhjustest, tagajärgedest*. Tallinn: Eesti Naisuurimis- ja Teabekeskus, Sotsiaalministeerium, Põhjamaade Ministrite Nõukogu.

- Parker, J. (2008). Kuidas prostitutsioon toimib? Teoses H. Kase ja I. Pettai (toim.) *Vaikijate hääled 2. Raamat naiste seksuaalsest kuritarvitamisest. Räägivad ohvrid. Nõustavad eksperdid. Analüüsivad teadlased*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, 18–25.
- Pettai, I., Kase, H. (2002): Prostitutsioon ja naistega kauplemine kui lahendamata probleem Eestis. Eesti riigi suutlikkuse tõkestada ja ennetada prostitutsiooni ja naistega kauplemist.
- Pettai, I., Kase, H., Proos, I. (2006). Prostitutsioon Eestis: ülevaade prostitutsiooni kaasatud naiste olukorrast. Sotsioloogilise uurimuse materjalid.
- Pettai, I., Proos, I., Kase, H. (2008). Prostitutsiooni tähendusest Eestis: kriitiline häälestus kasvab. Sotsioloogilise uurimuse materjalid.
- Pettai, I. (2008). Prostitutsiooni sotsiaalsetest tagamaadest Eestis. Teoses H. Kase ja I. Pettai (toim.) *Vaikijate hääled 2. Raamat naiste seksuaalsest kuritarvitamisest. Räägivad ohvrid. Nõustavad eksperdid. Analüüsivad teadlased*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, 583–600.
- Pomerants, M. (2004). Avasõnad konverentsil „Prostitutsioon – kas ühiskondlik probleem?“ 10.03.2004
- Prostitution i Norden/Prostituutio Pohjoismaissa (2008). Konferenssraport, Stockholm 16-17 oktober 2008/ Konferenssiraportti, Tukholma 16.-17. lokakuuta 2008. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.
- Rahumägi, J. (2003). Prostitutsiooni kuritegelik foon. *Eesti Päevaleht*, 05.08.2003.
- Rahumägi, J. (2004). Organiseeritud kuritegevus ja prostitutsioon. Ettekanne konverentsil „Prostitutsioon – kas ühiskondlik probleem?“ 10.03.2004.
- Rahvusvahelise organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemise Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni konventsiooni täiendav naiste ja lastega kaubitsemise ning muu inimkaubanduse ärahoidmise ja selle kuriteo eest karistamise protokoll *RTII*, 07.04.2004, 7, 23. <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=733018>
- Raymond, J. (2004). Riiklikult toetatud prostitutsioon. Teoses: Prostitutsiooni legaliseerimise mõjud ja tagajärjed. Tallinn: Põhjamaade Ministrite Nõukogu, 34-40.
- Report with a proposal for a European Parliament recommendation to the Council on fighting trafficking in human beings - an integrated approach and proposals for an action plan (2006/2078(INI)) European Parliament session document A6-0368/2006. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&reference=A6-0368/2006>
- Shelley, L. I. (2002) Teoses H. Kase ja I. Pettai (toim.) *Vaikijate hääled 2. Raamat naiste seksuaalsest kuritarvitamisest. Räägivad ohvrid. Nõustavad eksperdid. Analüüsivad teadlased*. Tallinn: Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, 520–531.
- Smelt, H. (2008). Emerging Themes from the Interviews: Gender Policy Issues. Teoses P. Downes, A. Zule-Lapimaa, L. Ivanchenko ja S. Blumberg (toim.) *Not One Victim More: Human Trafficking in the Baltic States*. Tallinn: Living for Tomorrow, 232–273.
- Statistical Office of the European Communities (Eurostat) 2007. Gender pay gap in unadjusted form - in %. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/labour_market/earnings/main_tables
- Study on national legislation on prostitution and trafficking in women and children (2005). Transcrime. European Parliament.
- Zimmerman, C., Hossain, M., Yun, K., Roche, B., Morison, L., Watts, C. (2006). Stolen smiles: a summary report on the physical and psychological health consequences of women and adolescents trafficked to Europe. London: The London School of Hygiene & Tropical Medicine.
- Zimmerman, C. (2003). The Health Risks and Consequences of Trafficking in Women and Adolescents. Findings from a European Study. London: The London School of Hygiene & Tropical Medicine. <http://www.lshtm.ac.uk/hpu/docs/traffickingfinal.pdf>
- The Organisation of Human Trafficking: A Study of Criminal Involvement in Sexual Exploitation in Sweden, Finland and Estonia (2008). Swedish National Council for Crime Prevention. Report 2008:21
- Thony, J.-F. (2002). Money laundering and terrorism financing: an overview. <http://www.imf.org/external/np/leg/sem/2002/cdmfl/eng/thony.pdf>
- Trafficking in Persons Report, June 2005, US State Department. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/>
- Trafficking in Persons Report, June 2007, US State Department. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/>
- Trafficking in Persons Report, June 2008, US State Department. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/>
- Trafficking in Persons Report, June 2009, US State Department. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/>
- Trummal A., Fischer, K., Raudne, R. (2006). *HIV-nakkuse levimus ning riskikäitumine prostitutsiooni kaasatud naiste hulgas Tallinnas. Uurimuse raport*. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Töötukassa statistika 31.07.2009 Registreeritud töötud soo ja vanuse lõikes kvartali lõpu seisuga. http://www.tta.ee/public/RegU_2009_uus.xls#töötud_suguvanus!A1
- Vaino, V. (2009). *Ankeetküsitluse Naised ja mehed Eestis: hoiakud ja olukord 2009 tulemused*. Sotsiaalministeerium/Turu-uuringute AS.
- Vanwesenbeeck I. (1994). *Prostitutes' Well-Being and Risk*. Amsterdam: VU University Press.
- Westerstrand, J. (2004). Prostitutsioon ja salakaval patiarhaat – uue arusaama poole. Teoses: *Prostitutsiooni legaliseerimise mõjud ja tagajärjed*. Tallinn: Põhjamaade Ministrite Nõukogu, 68–80.
- ÜRO (1990). International Migration Policies and the Status of Female Migrants. Report and recommendations of the United Nations Expert Group Meeting on International Migration Policies and the Status of Female Migration held at San Miniato, Italy, from 28 to 31 March 1990.
- Ülevaade strateegiate mõjuhindamise hetkeolukorrast ja selle peamistest kitsaskohtadest Eestis. (2008). Poliitika-uuringute keskus Praxis.

Kõik veebilehid töötasid seisuga 30.10.2009

Pilguheit soolisele tegelikkusele Eesti haridussüsteemis

Tiiu Kuurme

Lühikokkuvõte

.....

Kool ning mitmesugused haridusasutused on olulised institutsioonid, mis mõjutavad inimeste sotsiaalse soo kujunemist. Artikli eesmärk on analüüsida hariduse ja soo omavahelist seotust. Esiteks analüüsime kummagi sugupoole esindatust, nendega seotud probleematikat ja nende eelistusi haridussüsteemis. Heidame pilgu ka haridussüsteemis toimuvatele mikroprotsessidele, milles taastoodetakse seniseid soostereotüüpe, püüame peatuda sellel, kuidas tajutav on soostereotüüpide mõju haridussüsteemis toimuvat mõjutavatele väärtustele ning siin sündivatele otsustele ning mida see enesega kaasa võib tuua. Artikkel toetub mitmesugustele rahvusvahelistele teooriatele ja mõistetele ning Eestis kättesaadavatele uuringutele ja statistikale.

TIIU KUURME, PhD, töötab dotsendina Tallinna Ülikoolis. Tema teaduslikeks huvideks on üldkasvatusteadus ja kasvatusteaduslikud paradigmad ning alternatiivpedagoogika. Ta on teiste teemade kõrval käsitlenud ka väärtuste ja soosüsteemi mõju haridusele ning teadusele. Lisaks akadeemilisele tegevusele on ta avaldanud meedias arvukalt perekonna-, kooli- ja kasvatuse teemalisi ning üldist sotsiaalset probleematikat puudutavaid artikleid.

Pikk teekond hariduse nimel läbi mitmesuguste haridus-institutsioonide aitab välja kujuneda ka inimese sotsiaalsel sool. Selle protsessi lähem tundmine aitaks mõista ühiskonda laiemalt ning õiglasema tuleviku huvides arvestada teadlikult sellega, mis on teadmatuse tõttu seni tähelepanuta jäänud. Alljärgnevalt vaatleme hariduse ja soo suhteid lähemalt. Kõigepealt peatume rahvusvahelistes diskursustes üles kerkinud kesketel teemadel, mis on hariduse ja soo probleematikas enim tähelepanu köitnud, ning seejärel otsime neile vastukajaid kodumaistes uurimustes.

Naisele eriti on kutsehariduse omandamise küsimus weelgi tähtsam, kui mehele, sest lõplikult lahenduvad pea kõik naise ellu puutuvad probleemid küsimuses, kuidas saaks naine end majanduslikult kindlustada ning teha rippumatuks. Täiewäärtusliku isikuna saab naine end maksma panna ainult olles täiesti iseseisew majanduslikult.

(Helmi Jansen, 1924)

Kas võimalused on võrdsed?

Haridus on õhtumaades ühiskondlik hüve, mis lapse jaoks tähendab ka sisenemist avalikku ruumi. Eestis valitsev mõtteviis tähistab hariduse mõistega paraku vaid teadmiste saamist ja andmist. Kooli vaatlemist sotsiaalse ruumina ning identiteetide kujunemise kontekstina pole meie haridusdiskursuses peetud oluliseks. Laps koolis on sooritaja, käituja, puuduja, hinnatav, motiveeritav, õpetatav, kiusaja ja kiusatav. Laps kui oma identiteedi konstrueerija, oma kogemuste subjekt, maailmavaate ning soolise teadvuse looja ei ole meil veel pärvinud ei uurijate ega hariduspoliitikute tähelepanu. Valitseva esemestava vaate järgi on inimene koolis temast väljaspool olevate ühiskondlike jõudude objekt: kellegi poolt tehtav või koguni kooli toode. Käsitus soost ning enesest naise või mehena kujuneb aga välja just neis vähe tähelepanu pärvinud haridusprotsessides.

Võrdsus kui õhtumaiste demokraatiate üks peamisi väärtusi avaldub haridus seadusandluses võrdsete

võimaluste deklareerimise vormis. See arvatakse teostuvat, kui käiakse ühtluskoolis, kus erineva peretaustaga poisid ja tüdrukud õpivad koos sarnaseid asju ja alluvad samadele reeglitele. Nähtavad ebavõrdsuse ilmingud nagu tüdrukute raskendatud juurdepääs teadmiste arvatakse olevat vajunud kaugemas minevikku. Sooliselt neutraalset kooli võib aga võrrelda kõigile sarnase (vormi)riietusega, mis küll sooküsimust varjab, ent soolisust ei kaota. Küll aga võib väheneda suutlikkus märgata, et võimalused polegi võrdsed. Vaid üksikutes hariduse ja kasvatuse vallas tehtavais kodumaistes uurimustes on eristatud kahe soo olemasolu, sedagi vaid kõrvalise motiivina. Ent arusaam sugudest ja nende kohast ühiskonnas mängib hariduses olulist rolli.

Pilk 2008. aastast pärinevale statistikale haridus- ja teadusministeeriumi kodulehel (<http://www.hm.ee/index.php?048055>) näitab ilmekalt, kuidas me hariduses kaugeneme sooliselt tasakaalustatud ühiskonnast. Nii lasteaedades kui kolmes esimeses kooliastmes on pilt poiste-tüdrukute osakaalu osas küllalt sarnane: poisse on kõigis astmetes rohkem umbes 1300–1500 võrra, sh põhikooli viimases astmes (poisse 22 220 ja tüdrukuid 20 479). Gümnaasiumiastmes on aga tekkinud äkiline 4839 inimese suurune vahe noormeeste kahjuks (noormehi 13 213, neide 18 052). On nad ehk läinud kutsekooli? Vahe on kutsekoolides tõepoolest noormeeste kasuks, ent seda vaid 3123 inimese jagu (noormehi 15181, neide 12 058). Kuhugi on kadunud ligikaudu 1700 noormeest. Koolist väljalangenute seas on juba aastaid 2/3 või rohkem poisid (2008. aasta andmetel oli neid 62,9%), samuti on nad tugevas ülekaalus (62,3%) klassikursuse kordajate seas (EHIS).

Soolisest tasakaalustatusest ei saa rääkida ka õpetajate hulgas. Haridusministeeriumi andmeil on 2008./2009. õppeaastal Eesti koolides meesõpetajaid 2101, keda ümbritseb 12 581 naisõpetajat (*ibid.*). Õige pisut lohutab, et noorema vanuseklassi õpetajaskonna seas on meessoos osakaal pisut suurem kui vanema generatsiooni seas. Ka kutsekoolide õpetajaskonnas on naised oluliselt rohkem: 1376, võrrelduna 780 meesõpetajaga. Alushariduses meesõpetajad puuduvad. Koolidirektoritest seevastu on mehi 47% – seal oleme jõudnud soolise tasakaaluni. Probleemi sotsiaalne olemus ei piirdu vaid sellega, nagu poleks poistel piisavalt mehelikku kuvandit silme ees. Näiteks analüüsib Ene Sarv (2008) Veisson *et al.* (2007) uuringu tulemustele toetudes õpetajate osalust otsustamisprotsessides. Kui kooli tasandil saab õpetajate absoluutne enamus oma tööd puudutavas kaasa rääkida, siis maakonna ja üleriigilisel tasandil on õpetajate osalus eri komisjonides

ja projektides väike. Õpetajaid võib leida vaid ainealastes ühendustes, kuid haridust tervikuna puudutavad otsused langetatakse nende osaluseta. Seega on suur, sotsiaalselt oluline ja haritud professionaalne grupp jäänud ühiskonna asjadest eemale. Kas mitte nende sugu pole siin üheks põhjuseks?

Soolisest tasakaalustatusest on asi kaugel ka ülikoolides. Kui 1992./1993. õppeaastal oli naiste osakaal lõpetanute seas 51%, siis tegi see 1999./2000. aastal läbi jõulise tõusu (64%) ja see tõusutrend on jätkunud. 2007/2008 oli ülikooli lõpetanute seas naisi 69%, sealjuures hariduse valdkonnas 94%. Ainsana jäi naiste osakaal meeste omale alla tehnika ja tootmise (36%) ning loodus- ja täppisteadustega seotud erialadel (49%). Naised osalevad ka täiskasvanukoolituses aktiivsemalt: 2007. aasta andmeil osales mehi täiendkoolituses 45,4% ja naisi 54,5% (statistikamet). Haridusest on meie tegelikkuses seega saanud n-ö naiste asi.

Sooline tasakaalustamatus hariduse valdkonnas avaldab oma mõju aga viisil, kui väärtuslikuks peame haridust ning milline on haritute sõna mõju. Seda, mida peame naiselikuks ja mida mehelikuks, väärtustatakse erinevalt ning see võib mõjutada tervete elualade staatust. Naiselikku ja naiste tööd peetakse tänaseni ühiskondlikul tasandil vähem tähtsaks. See, et sooline koosseis määrab mingi valdkonna koha ühiskondlikus hierarhias, on Gordoni ja Lahelma (1991) väitel vana sotsioloogiline tõde ning see väljendab ka õpetajakutse madalat staatust Eestis. Õpetajaskonna palgaküsimust on arutatud kogu taasiseseisvunud Eesti ajaloo vältel. Ka ülikoolide õppejõudude palgatase on langenud vastavuses õppejõudude kogukonna feminiseerumisega (näiteks lektori miinimumpalk on täna madalam Eesti keskmisest palgast). Nii on meil haridus feminiseerunud ja libisenud ühiskonna äärealadele.

Poiss ja tüdruk kui teadja ja õppija

.....

Kõigis kultuurides antakse edasi teadmist mehe ja naise kohast ühiskonnas ning see teadmine suunab ka kasvatust. Poisist tuleb kasvatada õige mees ja tüdrukust õige naine. Tänu kasvatusele kujuneb poisil ja tüdrukul mõneti erinev suhe haridusse. Uuringud on näidanud, et koolis käimist ning õpinguid mõjutavad tugevasti soolised stereotüübid. Õhtumaise haridusideestiku õilsad ideed – saamine end ise määratlevaks subjektiks, vaimselt vabaks inimeseks, kriitiliseks mõtlejaks, maailma muutjaks, iseenese ületajaks – on tavapärase soorollide

kohaselt ajalooliselt kuulunud meestele. Naise tulemist teadmise juurde käsitatakse reeglite rikkumisena ning seda väljendab paljukuuldud käibelause: *naised on valutanud hariduse ja ülikoolid*. Meeste tulekut kööki ja lapsevankriga tänavale ei käsita keegi vallutusretkena.

Teaduse ajaloo kirjeldusi ilmestavad üksnes meeste portreed ning see sooline stereotüüp on visa kaduma. Seda väljendab näiteks järgmine mitte väga ammu ilmunud tekst:

„Inimkonna kaks poolust on mehe pea ja naise süda, naine on konkreetsem, mees abstraktsem. Naine on intuiitiivne, mees deduktiivne, naisel on mõtted, mehel ideed, naine on impulsiivsem, mees loogilisem – naise ideaaliks on armastus, mehel tunnetus ja võim.“ Kuigi autor ei eita kummagi osa ja rollide võrdset tähenduslikkust, leiab ta: „Moodsad naised väidavad, et nad on vaimselt võimelised looma samal tasemel kui mehed. Neid vabandab ainult maailmaajaloo mittetundmine. Ükski naissoo esindaja pole suutnud võistelda Michelangelo, Leonardo da Vinci, Dante, Shakespeare jne-ga. Missugune naine on kunagi mõne riigi asutanud või oma rahvale mõne seadustekogu või rahvuseeepose andnud? Kus on naissoost klassikud? Milline naine on loonud mõne filosoofilise süsteemi, mõne uue arhitektuurivoolu või kujutava kunsti koolkonna? Naine võib olla väga andekas ja intelligentne, aga tema mõtetel ja seega ka tegemistel puudub loominguline jõud.“ Teksti autoriks on paljude poolt vaimseks õpetajaks tunnustatud Gunnar Aarma (1998) ja sarnast naise mehest vaimselt alaväärtuslikumaks pidamist on saatnud vaikiv nõusolek.

Mehe ja naise suhet teadmisse tajutakse erinevana. Naist nähakse vahendajana meheliku teadmise süsteemis (Hearn 2005). Meest arvatakse teadmist omandavat loomulikult, sest mehi eelistatakse juhtidena nii poliitikas kui riigiasutustes, ilma et kedagi huvitaks nende koolipõlve hinneteleht. Sama teadmine ei anna naisele neidsamu võimalusi, kui jälgida näiteks doktorikraadi kaitsnute edasist karjääri. Aeglaselt toimuvad siingi muutused, ent naised juhtide koondpiltidel tähistavad pigem nende asetumist mehelikku väärtussüsteemi kui naiseliku suuremat väärtustamist.

Ent teadmise kui tulevase võimuinstrumendi nimel pingutavad noormehed täna millegipärast vähem. Ulatuslikus uurimuses „Kool kui arengukeskkond ja õpilase toimetulek“ (Veisson *et al.* 2007) selgub, et poiste õppetöö tulemused on tunduvalt halvemad, nad jätvavad õigeks ajaks õppimata, puuduvad koolist põhjuseta palju sagedamini, ent samas kurdavad ka vähem õppetöö üle jõu käiva koormuse üle. Sarnane pilt koorub välja ka täiskasvanuid puudutavatest uuringutest. TÜ sotsiolo-

gide uuringus „Teed ja rajad” andsid 40-aastased inimesed ülevaate oma haridusteest. Head haridust peab tähtsaks enamik, ent meestele pole õppimine nii tähtis kui naistele, kes väärtustavad haridust ja täiendõpet rohkem. Kõrghariduse on naised omandanud poolteist korda sagedamini kui mehed, kuid kõrgharidusega naised ei saa sama häid töökohti kui mehed (Laasme 2006).

Miks nii, seda aitab mõista pilk teadmise omandamise viisidele. Päivi Naskali (1998, 2007) on näidanud tavapärase kooliõppimise mudeli soolistatust. Õppimise kultuur põhineb endiselt valitsemisel, kontrollil ja teadmise andmisel ning selles osalevad võimukas õpetaja ning sõltuv ja naiselikustatud õpilane. Vaatamata naiste rohkele esindatusele Eesti õpetajate seas püsib õpisuhe mehelikest väärtushinnangutest lähtuva ja erinevust eiravana. Veisson *et al.* uuring toob välja poiste rõhutatult tugeva autonoomiavajaduse (Veisson *et al.* 2007, 38). Vahest seletab just see poiste suhtumist kooli. Võib oletada, et kui naissoost õpetaja asetab mehelikku identiteeti üles ehitava poisi naiselikuks peetavasse sõltuja positsiooni, on temalt raske oodata pühendumist, indu ja teadvuse muutusi. Õpilase rolli iseloom ei lase poistel õppimist tõsiselt võtta. Nad tajuvad, et peavad koolis alluma valdavalt naisõpetajatele, kuid meestekeske Eesti ühiskond ütleb neile naiste kohta midagi muud. Naine teadmise valdajana ega nende vahendatud teadmine ei pruugi kõigile poistele olla tõsiseltvõetav.

Samas uuringus leitakse veel, et võrreldes tüdrukutega on poistel oluliselt ebakonstruktiivsemad toimetulekustrateegiad õpiraskuste ületamiseks. Kui tüdrukutel oli läinud halvasti, püüdis neist 71% olukorda lahendada end rohkem pingutades, ent poistest soovis seda vaid 58% (Veisson *et al.* 2007, 37). Anne Tiko uuringus koolikohustuse mittetäitjatest algklassides oli poisse uuritavate seas 70%. Põhjuseks tuuakse välja kodude vaesus, kultuurinõrk kasvukeskkond, ebaadekvaatne õpe ja kasvatus ning erinev kodune keel (Tiko 2008). See paneb küsima, miks mõjutavad need ebasoodsalt just poisse. Kas tüdrukute taluvus on suurem?

Ilmselt õpivad poisid mujal muud, mida institutsioonid enam ei kontrolli. Lapsed on täiskasvanutega sarnanemas, väidab Dagmar Kutsar, ja lapse heaolu sõltub senisest varem mitte ainult teda ümbritsevatest ressurssidest, vaid tema enese oskustest neid ressursse enda kasutusse saada (Kutsar 2007). Võimalik, et poisid on tajunud oma ressursina just ühiskonnas valitsevaid mehelikke väärtusi ning on elujulgemad. Veisson *et al.* (2007) uuringust selgub, et ehkki poisid pingutavad koolis vähem, on nad tuleviku suhtes tüdrukutest muretumad ja teavad paremini, mida pärast kooli lõpetamist

teha tahavad. Hariduseta naisel on edaspidises elus raskem toime tulla kui hariduseta mehel, väidetakse ka rahvusvahelistes uuringutes (nt Gordon ja Lahema 1991).

Andu Rämmeri Eesti koolinoorte väärtuste uuringutes 2005.–2007. aastal (viimati uuriti 1155 Tallinna põhikooli lõpetajat ja keskkoolis käijat) on soolised erinevused märkimisväärsed. Kui Nõukogude perioodil hinnati enesetäiendamist ja oma võimete kasutamist poiste ja tüdrukute seas samaväärselt, siis postsovjetlikus Eestis väärtustavad neid töö eneseväljenduslikke aspekte ning enamikku haridusväärtustest (oma võimete väljaarendamine, maailma mõistmine) noormeestest oluliselt kõrgemalt. Poisid hindavad tüdrukutest olulisemaks töötamist vaid rahateenimise nimel ning ettevõtlust ja äri (Rämmer 2009). Võimalik, et ebakindlates oludes võimendus meessoole suunatud käibetõdede repertuaarist pärit käsk, et meeste asi on peret ülal pidada. Poisid väärtustavad sellesama uuringu väitel tüdrukutest enam ka elus läbilöömist, ettevõtete rajamist ja juhtimist ning kergemale tööle minekut. Kas siin on tegemist kooliõppimistüdimusega, lootusega ühiskonna maskuliinsusele, mis nad igal juhul oma rüppe võtab, teadmise, et vaimset arengut eeldavates ametites siinses ühiskonnas raha ei teeni või millegi muuga, võib väita vaid oletamisi. Vaimne enesearendamine ei ole mitmetel põhjustel suurele osale noormeestest pingutamist väärt ja see on ühiskonnale kaotatud ressurss.

Teadmise ja õppimise alahindamine ei takista aga mehi ometi säilitamast oma positsioone ühiskonnas otsustajatena. Või on selle tasakaalutuse põhjuseks haritud naised, kes soospetsiifilise enesehinnangu ja mugavuse tõttu vastutust enesele võtta ei söanda? Sellele küsimusele vastamiseks vajaksime täpsemaid uuringuid selle kohta, kuidas poisid ja tüdrukud interpreteerivad koolis õpitud.

Poiss, tüdruk ja nende kooliargipäev

.....

Üldiste arusaamade kohaselt on poisid koolis halvemas olukorras. Kool väidetavalt ahistab poisse ega paku neile enese väljelaamise võimalusi. Naisõpetajad suhtuvad neisse halvemini, peavad neid tülikaks ja võrdlevad pidevalt eeskujulike tüdrukutega. Poiste enesehinnang võib sedavõrd kahjustuda, et hiljem ebaõnnestutakse ka täiskasvanuelus. Kuidas aga hindab olukorda rahvusvaheliste uurijate pilk?

Hermeneutilisest sotsioloogiast pärit mõiste *sotsiaalne grammatika* iseloomustab küllalt tabavalt ka

poiste ja tüdrukute paiknemist ning toimetamisi sotsiaalsel näitelaval nimega kool. Rääkides oma emakeelt, ei mõtle me grammatikareeglitele. Samamoodi on ka igapäevase elu elamisega mingis kultuuris. Reegleid õpitakse kogemuste kaudu, neid teatakse, aga ei teadvustata. Alateadlikult toimitakse just nii, nagu meile omase kultuuri grammatika ette näeb, pidades seda loodusseadustega samaväärseks. Kultuurilistest arusaamadest pärit reeglid on poistele ja tüdrukutele aga erinevad ning kool on paik, kus sooline grammatika ära õpitakse. Vuorikoski (2007) leiab, et kuigi sooliselt neutraalne kool on soolised erinevused kuulutanud ametlikult olematuks, säilitab neid kooli argipäev.

Kuna koolis käiakse vanuses, mil intensiivselt kujunevad mitmesugused identiteedid, vormib kooli sotsiaalne grammatika tugevasti sugude tulevikku. Paechteri (2007) kohaselt kannab koolide igapäevaelu praktika teadmist, millised poisid ja tüdrukud peavad olema, et olla normaalsed ja edukad, ning seda teadmist kinnistatakse läbi sotsiaalse kontrolli ja regulatsiooni. Kool selekteerib, märgistab ja sorteerib lapsi, suunab enesest ja teistest teatud viisil mõtlema, annab teadmise, kes on kelle alluv, ning see protsess on soolistatud.

Kooli peetakse eluks ettevalmistuseks, ent see, mille poole õhutatatakse täna püüdlema – edukus, domineerimine, konkurents –, rajaneb meestekeskse maailma väärtusmudelile. Võistluslikkus, hierarhiad, karistused üleastumise eest, asümmeetrilised võimusuhted on seotud maskuliinse ilmakorraga. Naskali (1998) väitel lämmatatakse kasvatus ja õpetuse maailmas tüdrukutele omaseid väljendusviise ja keelt. Samuti ei väärtustata tavapärase õpilase positsioon mehelikkusega seonduvaid positiivseid omadusi nagu julgus, aktiivsus, sõltumatus, individuaalsus, tegutsemisvajadus, liikuvus, seikluslikkus, loovus. Sooliste normide taastootmine toimub kollektiivselt ja vastastikku – lapsed hindavad üksteise normaalsust poiste ja tüdrukutena ning distsiplineerivad üksteist.

Mitmetes lääneriikides läbi viidud uurimused poistest ja tüdrukutest koolikontekstis rõhutavad küllalt sarnaseid jooni. Näiteks on välja toodud tüdrukute allutatud asend ja poiste alistav käitumine erinevates koolikultuurides. Tüdrukud õpivad omaks võtma, et poisse peetakse tähtsamaks ja väärtuslikumaks, ehkki need õpivad halvemini ja rikuvad reegleid. Tüdrukute omavahelistele suhetele on omasem võrdsus, samas kui poiste läbikäimine viitab hierarhiale (Gordon 1999, Reisby 1998).

Tüdrukud huvituvad õpetuse sisu inimlähedastest vaatenurkadest ja neile on oluline isiklik suhe õpetajatega. Poiste argielu koolis tundub põhinevat sooritus-

strateegiatel. Keskendutakse võistlemisele nii õppimises kui suhetes kaaslastega, eriti aga konkrentsis koha pärast poiste hierarhias. See sugudevaheline "tööjaotus" koolis on heiaustus reeglitest, mis kehtivad ka väljaspool kooli (Reisby 1998, Gordon ja Lahelma 1991). On leitud, et nii õpetajad kui lapsed kalduvad kõrgemalt väärtustama mehelikeks peetavaid tegevusi. Õpetajad väidavad, et eelistavad poiste õpetamist, kuna need on aktiivsemad ja huvitavamad. Tüdrukute saavutusi võidakse alavääristada ja vähem märgata, samas kaldutakse poisse rohkem karistama ja häbistama. Lapsed usuvad, et õpetajatel on erinevad ootused poiste ja tüdrukute käitumise ja tööde kvaliteedi suhtes ning õpetajate ootused mõjutavad laste uskumusi (Paechter 2007).

Klassitoa mikroprotsesside vaatluses muutuvad kõnekaks tavalised ning muidu hoomamatud asjaolud, nagu ruumikasutus, hää, oma tunnete väljendamine, õpetajapoolsed kõnetamise viisid. Laste kehaline liikumine ja paiknemine on reguleeritud ning kontrollitud tihti soost lähtuvalt. Poistele on liikumine rohkem lubatud ja nad võtavad koolis rohkem ruumi. Tüdrukute liikumist kontrollitakse rohkem ning nende reeglitest erinevat käitumist märgatakse kergemini. Ka vaiksed poisid kasutavad ruumi vähem ja nende ruumikasutust kontrollitakse eriti täpselt (Gordon 1999). Poiste tegevus koolis on häälekam ja nähtavam. Poisid kasutavad õpilastele mõeldud kõnelemise ajast enamiku, võtavad ise sõna ja õpetaja kõnetab neid rohkem. Kuigi vaikseks õpilaseks olemine samastub heade hinnete ja kooli-eduga, on vaikne tüdruk ja vaikne poiss erinevate tähenduste kandjad. Vaikne tüdruk on loomulik nähtus, tema vali hää, jahmatab õpetajat ja ta kutsutakse karmilt korrale; selles toetavad õpetajat ka poisid, kes tunnetavad tungimist oma pärusmaale. Poiste puhul on vaikus aga ebatavaline ning nad esitavad süsteemile enam väljakutseid (Gordon 1999, Vuorikoski 2007). Siiski on viimastel aegadel õhkkond klassis hakanud muutuma, varasemate skeemide jõud on raugenud ning traditsioonilised soorollid hägustuvad, seda ka Eestis (Leino 2009).

Eestis koolitegelikkuse mikroprotsesside vaatlust soolisest aspektist üldiselt kättesaadavate uuringutena tehtud ei ole. Pole aga põhjust arvata, et sama ei kehti meilgi, kuivõrd Eesti kool on rõhutatult traditsioonilise elukorraldusega, millele viitavad ka rahvusvahelised uurimused. Nt rahvusvahelises OECD uuringus õpetamise ja õppimise kohta (TALIS) tuuakse esile, et vaatamata kaasaegsetele pedagoogilistele vaadetele rakendatakse uuenduslikke ning loovtegevusi toetavaid õpetamispraktikaid vähe, õpilasi kaasatakse harva hea

töomeeleolu loomisse ning koolijuhtide tähelepanu sisulistele küsimustele on väike (www.hm.ee/uuringud).

Mare Leino on sidunud kooliprobleemid laste temperamendiga. N-ö vale temperamendiga on kõrge aktiivsusega lapsed, kelleks on pigem poisid. Tüdrukute soostereotüübid aitavad neil olla ettevaatlikumad, vältida riske, leppida passiivse seisundiga ning poistest paremini kohaneda (Leino 2008). Ka Veisson *et al.* uuring väidab, et läbisaamine õpetajatega on nii põhi- kui gümnaasiumitüdrukutel parem kui poistel. Tüdrukud väidavad ka poistest sagedamini, et kool on koht, kuhu nad kuuluvad; samas väidavad poisid rohkem kui tüdrukud, et õpetajad tunnevad nende õppimise vastu huvi (Veisson *et al.* 2007). Võib väita, et keskmisest erinevaid poisse ja tüdrukuid nimetataksegi koolis probleemseteks, kusjuures poisse leiti probleemsete õpilaste seast tüdrukutest kolm korda rohkem (Leino 2008). Nii Leino kui Veisson *et al.* uuringuis tuleb ilmsiks, et tüdrukud on paremad kooliga kohanejad, paindlikumad ja rohkem nõus sellega, mida neilt tahetakse. Tüdrukute seas on nn koolitemperament levinum nähtus ja domineeriv õpetamisstiil neile vastu-

võetavam, järeldeb Leino (2008). Veisson *et al.* (2007) uuringu kohaselt usuvad tüdrukud poistest oluliselt rohkem, et nad saavad koolis hästi hakkama, et õpetaja võimaldab neil avaldada oma mõtteid, et nende koolis katsetatakse uusi õpetamisviise ning samuti meeldib neile rühmatöö ja osalus projektides. Samas aga on tüdrukutele kool üllatuslikult igavam koht ja nad ei taha kooli minna sagedamini kui poisid. Poisid lähevad küll kooli meelsamini, kuid on kooli suhtes kriitilisemad ja arvavad, et kool on vanameelne. Arvatavasti kutsuvad neid kooliseinte vahele kooli seltskondlik elu.

Akadeemilise edukuse soolus

.....

Hästi õppijad tüdrukud on loonud mõiste *akadeemilise edukuse feminiseerumine*. Kooliedu peetakse millekski tüdrukutepäraseks. Mitmed välismaised uurijad kirjeldavad levinud hoiakuid, kus nii avalik arvamus kui õpetajad näevad tüdrukute võimeid ja saavutusi kui kõva töö ja usinuse tulemust. Poiste häid saavutusi samas arvatakse

Naised teaduses

.....

Endla Lõhkivi

Üldharidussüsteemi kõrval on Eestis viimase 15 aasta jooksul täheldatav feminiseerumistendents ka kõrghariduses ja teaduses. Ülikooli õppima asunuteks olid 2007. aastal 70% naisüliõpilased. Teadusasutustes kasvab naissoost töötajate osakaal – Eesti teadlastest olid 2007. aastal 48% naised (EC 2008, 26). Kuid naiste esindatus teadushierarhia eri osades on väga erinev. Leidub erialasid, kus naisteadlasi ja isegi naisüliõpilasi on väga vähe, näiteks mõnedes inseneriteadustes ja füüsikas.

Paljudel teadusaladel on probleemiks see, et noored võimekad naised takerduvad karjääriteel, jõudmata teadushierarhia kõrgematele astmetele – nad kas jäävad pikaks ajaks assistentideks, teaduriteks ja lektoriteks (Eestis moodustavad lektorite ja teadurite kategoorias naised 55%, vanemteadurite ja dotsentide kategoorias 40%, professorite ja juhtivateadurite hulgas 18% (EC 2009, 96)) või nii-öelda lekivad süsteemist välja ja leiavad rakenduse teistel elualadel.

Füüsikas ja insenerialadel ei kehti niisugune mudel seepärast, et neid alasi tüdrukud üldse õppima ei kipu. Põhjusi, miks see nii on, on Eestis uuritud mitme üle-euroopalise projekti raames, näiteks Euroopa Komisjoni 6. raamprogrammi projektid BASNET (www.basnet-fp6.eu), UNICAFE (www.unicafe.ee) ja UPGEM (www.upgem.dk). Peamised asjaolud, mis tõrjuvad noori andekaid naisi teadusest, on teadusasutuste spetsiifiline

töökultuur ja -keskkond: raske on ühendada uurimistööd ja pereelu. Eksperimentaalteaduses on pikad tööpäevad, sisuline areng on väga kiire, mistõttu on perekohustuste tõttu töölt ajutiselt eemalolijal paratamatult raske hoida ennast asjadega kursis, reeglina ei ole võimalik töötada osakoormusega.

Et teadustöö rahastamine on projektipõhine ning õppejõudude töölepingud ülikoolides tähtajalised – mida noorem spetsialist ja madalam aste hierarhias, seda lühem on lepinguperiood –, siis hirmutab (tulevasi) lapsevanemaid majanduslik ebakindlus. Ka teaduses hädavajalik rahvusvaheline mobiilsus ei toeta pere- ja tööelu ühitamist.

Töökultuuril on veel üks oluline tahk: väärtused, hoiakud, ootused ja stereotüübid. Insenerialadel ja füüsikalistes teadustes valitsevad mehelikud teadlasekuvandid. Tulevastel üliõpilastel on raske leida naissoost eeskuju, kellega samastuda, keda silmas pidades oma erialavalikut õigustada. Projekti UPGEM raames küsitletud füüsikutest rõhutasid mitmed mehed ja naised teaduse sooneutraalsust, ometi tundus see olevat pigem n-ö jaanalinnuhoiak – sooluse mahavaikimine ei tähenda muud kui lihtsalt traditsioonilise meheliku töökultuuri vaikimisi omaksvõttu.

Sellest, et teadusele omane töökultuur on mehelik, annab tunnistust naiste puudumine otsustus- ja esinduskogudest. Ühelt poolt ei ole kahtlustki, et paljudel Eesti naisteadlastel on olemas pädevus, osalemaks mis tahes esindus- ja otsustuskogudes kui tahes kõrgetel positsioonidel, sest ligi viiendik kõigist professoritest on naised, Eesti Vabariigi teaduspreemiate saajate hulgas on igal aastal olnud naisteadlasi. Grantide saamisel on naised niisama edukad kui mehed.

näitavat nende andekust, poiste halbade hinnete taga olevat aga normaalne laiskus. Tüdrukud, kes ilmutavad ambitsioonikust, ei ärata sümpaatiat ning neid suunatakse oma edu pigem varjama kui nautima (Renold 2001, Bussey ja Bandura 2008).

Oleme hämmastava olukorra tunnistajad: hariduse ametlikku peaaegu religioosset staatust varjutavad kooli igapäevaelus soostereotüübid sedavõrd, et targem on akadeemilise edu üle mitte avalikult rõõmustada. Nii poiste kui tüdrukute hea kooliedu võib rikkuda suhteid eakaaslastega, kuna ei ole kooskõlas ei mehise mehe ega naiseliku naise kuvandiga. Head saavutused formaalsel ja informaalset tasandil on kaks erinevat asja ning seotud asjaosalise sooga. On raske olla samaaegselt naine ja tark, hästi õppiv poiss paneb aga kahtlema oma maskuliinsuses (Renold ja Allan 2006, Renold 2001).

Renold on uurinud, milliste pingetega tuleb toime tulla nii hästi õppivatel poistel kui edukatel tüdrukutel. Nende väljakutseks on siduda kooliedu oma positsiooniga teiste seas. Uurinud algklasside tüdrukuid, leiab ta erinevaid kooliedu ja soorolli lepitamise ning eksponeerimise viise: hoida see tagaplaanil ja teenida ära lugupi-

damine abistajana, hea kaaslasena jms või siduda see efektse naiselikkusega, kus mõistus, ilu ja enesekindlus käivad kokku. Teine võimalus on end mitte normatiivsest naiselikkusest segada lasta ja identifitseeruda oma eduga (Renold ja Allan 2006). Soolist normatiivsust eiravate ja oma edevaid suguõdesid naeruväärstavate akadeemiliselt orienteeritud tüdrukute rühmade olemasolule viitab ka Paechter (2007). Viimasel ajal – seoses nn uue tüdrukutüübi esiletulekuga, kes on aktiivne, ettevõtlik, ambitsioonikas, edukas – võibki naiste puhul, kes on hariduslikult ning ametialaselt edukad, eeldada kogemuste kompleksust. Poisid leiavad neid kaht – kooliedu ja mehelikkust – lepitades oma strateegiaid, et mitte näida nohikutest tuupuritena. Nendeks on edu maskeerimine, huumor, rutiinide sihilik rikkumine, rõhutatud sportlikkus. Kooli pedagoogilise kultuuriga leppimine võib nad märgistada põlatud naiselike joontega ning seetõttu võidakse oma edu ka siduda mitte töökuse, vaid hea õnne ning andekusega (Renold 2001).

Akadeemilise edukuse hind pole üksnes riskimine oma positsiooniga. Eesti uuringuis tuleb olulise faktorina esile tervis: tüdrukutel esineb poistest oluliselt rohkem

Kuid... Eesti Teaduste Akadeemia 57 liikme hulgas on vaid üks naine: professor Ene Ergma. Teadus- ja Arendusnõukogu 12 liikme hulgas ei ole ainsatki naist. Haridus- ja teadusministeeriumi teaduskompetentsi nõukogu 9 liiget on kõik mehed, Eesti Teadusfondi nõukogu 7 liikmest on kaks naised. Kui vaadata Eesti suuremate ülikoolide nõukogude koosseise, siis kõige enam on naisi Eesti Maaülikooli nõukogus – kuus kahekümne kolme õppejõust ja teadlasest liikme hulgas –, Tartu Ülikoolis on neid neli kolmekümne üheksast, Tallinna Tehnikaülikoolis üks kolmekümnest¹.

Eestis on küll arvukalt naisteadlasi, kuid otsustajate, hindajate ja ekspertide hulgas on neid vähem kui veerand (EC 2009: 41), mis räägib selgelt teaduspoliitiliste otsustuste soolisest kallutatusest. Eeskätt näitab naiste alaesindatus esindus- ja otsustuskogudes Eestis valitsevat normatiivset teaduspoliitilist hoiakut, mille kohaselt naisi ei soovita näha teaduse eestkõneleajatena ühiskonnas, teaduse esindajad avalikkuse ees on väljakujunenud tava kohaselt mehed, mida omakorda tuleb lugeda kui signaali noortele erialavalikuks: teaduses juhi- vad ja otsustavad mehed.

Võrdlevate rahvusvaheliste uuringute kohaselt ilmneb sooline kallutatatus teaduses mitmel moel: selles, kuidas määratletakse teaduslikku edukust, kuidas formuleeritakse hindamiskriteeriumid, kuidas neid rakendatakse meestele ja naistele, aga ka näiteks selles, kuidas moodustatakse formaalseid ja mitteformaalseid võrgustikke. Eestis on täna naisteadlastel

vaid piiratud võimalused teaduspoliitika küsimustes kaasa rääkida, tasakaalu poole on veel pikk maa minna. ●

Viited:

-
- European Commission. (2008). *Benchmarking Policy Measures for Gender Equality in Science*. Brussels: European Communities.
 - European Commission. (2009). *The Gender Challenge in Research Funding. Assessing the European national scenarios*. Brussels: European Communities.
 - Eesti Maaülikooli koduleht internetis www.emu.ee
 - Tartu Ülikooli koduleht internetis www.ut.ee
 - Tallinna Tehnikaülikooli koduleht internetis www.ttu.ee

Endla Lõhkivi, PhD, töötab dotsendina Tartu Ülikooli filosoofia osakonnas. Tema teaduslik töö keskendub eeskätt teadusfilosoofiale, käsitledes ka selliseid teemasid nagu teadus ühiskonnas, teaduspoliitika teoreetilised küsimused, teaduse kui töökeskkonna juhtimise teoreetilised küsimused. Ta on avaldanud arvukalt publikatsioone Eesti ja rahvusvahelistes teadusväljaannetes. Muu hulgas on ta avaldanud artikleid soostereotüüpidest (reaal)teadustes.

¹ Üliõpilaste esindajaid nõukogudes ei võetud arvesse, nende hulgas on naisüliõpilasi keskeltläbi 50%.

pea- ja kõhuvalusid ning nad tunnevad sagedamini väsimust (Veisson *et al.* 2007). Sarnasele järeltulele jõuti Jüri Kruusvalli juhitud uuringus Tallinna koolide 8. klasside seas 2002.–2003. aastal. Uuringu rõhuasetus oli õpilaste riskikäitumisel ja selle seostel koolieluga. Poisid mainivad tüdrukutest vähem, nagu oleks õppetöö koormus suur. Kõige enam kogevad koolistressi koolitüdrukud. Pidevalt väsinud on 23% tüdrukutest ja 15% poistest. 10% tüdrukutest mõtleb sageli, et on elust tüdinud ega saa abi, poistest mõtleb taolisi mõtteid 5% ja 55% neist väidab, et pole kunagi nii mõelnud (Kruusvall ja Tomson 2004). See näitab, et tüdrukud võtavad kooli tõsisemalt kui poisid, sõltuvad koolihindest rohkem ja on võimalik, et tunnevad ka, kuidas nende pingutused pole tunnustatud. Nii on õige mitu põhjust, miks kooli tähendus on poistele ja tüdrukutele sedavõrd erinev.

Võimukas maskuliinsus ja selle mõju jõud koolis

Mehelikkusi ja naiselikkusi on nii koolis kui elus mitmesuguseid, dominantseid ja marginaalseid, ning nende esiletulek sõltub situatsioonist. Mõned mehelikkused ja naiselikkused on aga teistest võimukamad (Paechter 2007). Üks mehelikkuse tüüp, *hegemooniline maskuliinsus*, mõjutab tugevalt mitte ainult poisse ja tüdrukuid, vaid inimeste käekäiku kultuuris tervikuna, legitimeerides domineerivaid patriarhaalseid võimusuhteid ja summutades nende alternatiive. Kuigi hegemoonilise mehelikkusega seonduvad staatus, võim, hüved, õigused, käib sellega kaasas ka stressirikas võitlus oma koha eest hierarhias. Teadmist oma üleolekust väljendatakse pooside ja keha kaudu, mis peab olema sportlik, musklikes ja atraktiivne. End määratletakse teiste inimrühmade alandamise läbi, eelkõige välistatakse oma väärtuste süsteemist kõik naiselikuks peetav. Naised on sellise mehelikkuse vaatevinklist seksuaalse ihalduse objektid ja sünnitajad kehad (Renold 2001, Manninen 2005).

Hegemoonilise mehelikkuse kandjaid võib Soome uurija Mannise väitel leida koolis juba väikeste poiste seas. Nende jaoks asetuvad inimesed hierarhiasse ning maailma nähakse kitsalt võimu vaatevinklist. Hirmu ei näidata välja ja oma tundeid peidetakse ning peamiseks vajaduseks on allutada teisi ja saavutada väljapaiste seisund, et jätkuvalt kinnitada iseendale oma üleolekut. Kiusatakse ka poisse, kes sellise ideaali poole ei pürgi (Manninen 2005). Eestlastel on selle ideaali kirjeldamiseks väljend *kõva poiss*.

Poisid toovad agressiivse maskuliinsuse kooli mehekesksest ühiskonnast, leiavad uurijad. Poiste alasoortused koolis on selgelt seotud hegemoonilise mehelikkuse normidega. Kuidas siduda oma akadeemiline edu staatusega teiste poiste seas, et luua aktsepteeritud maskuliinsus, on poistele suur väljakutse. Hegemoonilise mehelikkuse hind võib jääda märkamata: kuidas poisid selle survet taluma peavad, erinevaid ja ka patoloogiliseks peetud mehelikkusi läbi elavad, naiselikuks peetavast distantseeruvad ning sellega kaasnevad väärtused oma elust välja lülitavad (Renold 2001).

Kuidas see Eesti koolis välja näeb? Nähtavaks tegi selle Ilmar Raagi film „Klass”. Vägivalla põhjustajaks võib siin lugeda ühiskondlikult kujundatud nn kõva poisi mudelit, mis domineeris rutiinses ja meeli vähekoitvas koolielus. Kui sa ei saa palli korvirõngast sisse, ei löö vastu ega esine kui mees, saad jõhkralt ja alandavalt karistatud. Meeleheitel alandatu andis samast normist lähtunud vastuse, külvates enese ümber surma. Paraku ei kohanud filmist inspireeritud avalikes aruteludes vihjeid soostereotüüpidest lähtuval ühiskondlikule süüle, vaid harjumuspäraselt olid süüdi õpetajad. Vahest ongi see film praegu parim kooliuurimus sooliste stereotüüpide ainetel.

Võimuka mehelikkuse mõju võib aimata Eesti noorsoo-uurijate noorte vägivalla ning riskikäitumise uuringute tulemustest. Neisse süvenedes võib üht-teist teada saada ka soolistatud käitumise kohta koolis. Judit Strömpl on uurinud koolivägivalda laste arusaamades aastail 2005–2007. Vägivald kuulub, nagu ka rahvusvaheliselt, poistekultuuri ja poiste soolise identiteedi juurde. Vägivalla eesmärki nähti isikliku positsiooni parandamises, kusjuures tugevama õigusi sunnib taotlema kooli konkurentsiohustik. Oma positsiooni eest võitlevad mõlema soo esindajad, kuid enese maksmapaneku viisid sõltuvad soost. Füüsiline jõud, julgus ja osavus kuuluvad poistele; tüdrukute puhul mõjub füüsiline jõud hälbiva käitumisena ning nende relvad on verbaalsed – sõim, tagarääkimine, kuulujutud. Suhetumine neisse enesekehtestamismeetoditesse on erinev: poiste kaklemist aktsepteeritakse, tüdrukutevahelisi arveteklaarimisi taunitakse. Ka tajuvad sood vägivaldal erinevalt. Tüdrukud näevad vägivaldal ka seal, kus poisid seda ei taju, ja neil kutsub see esile rohkem negatiivseid tundeid. Vaimne vägivald on füüsilisest keerulisem ja tekitab rohkeid probleeme; kaklust, mida kirjeldati poiste tavalise enese maksmapaneku viisina, peetakse ausamaks ja võrdsemaks. Samas olid nii poisid kui tüdrukud üksmeelsed selle suhtes, kuidas end kaitsta: kui lüüakse, löö vastu (Strömpl 2008).

Meheliku hegmoonia enesestmõistetavatele, ent teadvustamata väärtuste võimule viitab eriti tõsiasi, et ohver jääb Strömpli sõnul üksi ja tema vastu ollakse ükskõikne. Sekkumist ja abi palumist norm ei aktsepteeri. Küllap on vägivaldsus mittedomineerivate ning marginaliseeritud mehelikkuste kandjate vastu üks võimalik poiste koolist väljalangevuse põhjus. Ka tüdrukud on muutunud julmemaks nii sookaaslaste kui „mittemehelike“ koolivendade vastu.

Jüri Kruusvalli riskikäitumise uuringust selgub, et loota tütarlaste hoolivamale ning ennast säästvale käitumisele ei tasu – suitsetamises, uimastite ja alkoholi tarbimises ning purjusoleku sageduses soolisi erinevusi enam ei ole. Rohkem kui pooled lapsed on langenud vägivalda ohvriks, kusjuures korduvalt kiusatuid on enam poiste seas. Eesti poiste seas on kiusajaid kaks korda rohkem kui vene poiste-tüdrukute ning eesti tüdrukute seas. Loomulikult peab kiusamist 30% tüdrukuid ja 48% poisse. 60% eestlastest poisse on osalenud vägivaldsetes tegudes. Neid, kes ühegi huvitegevusega seotud pole, on samuti kõige rohkem eesti poiste seas – 24%. Peaaegu kõigis loetletud riskirühmades – halb õppeedukus, suitsetajad, peksjad, seksuaalvahekorra kogunud, koolist puudujad, narkootikumide tarbijad, sageli purjus olijad, kiusatavad – oli poistel tüdrukute ees ülekaal, kohati mäekõrgune. Vaid elutüdimuses ja väsimuses ületasid neid poisse oluliselt (Kruusvall ja Tomson 2004). Poiste riskikäitumise põhjuste hulgas on kindlasti olulisel kohal hegmooniline mehelikkus kui elumudel.

Paraku on kool hoiu- ja säilituspaik ka sellele mudelele, kahjustades sealjuures kõige enam just poisse. Judith Stömpli (2008) koolile antud hinnang on karm: laste juttudes paistab kool kihistunud hierarhilise süsteemina, milles nii õpilased kui õpetajad võitlevad oma positsiooni eest. Eesti haridussüsteem peab akadeemilist karjääri ainsaks väärikaks valikuks ja sorteerib selle alusel lapsi, tekitades osadel alaväärsustunnet, pööramata piisavat tähelepanu laste igakülgsel arengule.

Kokkuvõte

.....

Sugu hariduses, mis on rahvusvahelises erialaperioodikas oluline valdkond, on Eestis uuringutega kaetud juhuslikult ning väga napilt. Mõningaid teadmisi soolisuuse kohta võib leida uuringuist, mille eesmärk on olnud teine (väärtused, toimetulek, riskikäitumine, koolist väljalangemine jms). Suuremas osas kooliuuringuis poiste ja tüdrukute erisusi välja ei tooda. Võib väita, et see valdkond on

meil praktiliselt uurimata ja saame seega vaid tõmmata paralleele teiste maade uuringutega. Kuidas koolitegelikkus kellestki mehe ja naise teeb, oleks hariduspoliitiliselt tähtis teadmine, kuid praegused teadusrahastuse prioriteedid selliste uuringute lisandumist ei soosi.

Mida saab olemasolevast välja lugeda? Haridus, mida on optimistlikult peetud inimkonna valgustajaks, võib mõjuda pimestavalt, kui üle tähtsustada selle ühte kitsast aspekti, lastele pähe ladestatavaid teadmisi. Süsteemi operaatorid, stsenaaristid ja režissöörid on välistanud tülika tõsiasi, et koolis käivad inimlapsed, tüdrukud ning poisid, ja et teadlikku hoolt peaks pälvima nende areng tervikuna. Kodumaises haridustegelikkuses on tähelepanuta jäänud ka muude hariduse olemusmõistete – *vabaduse, subjektsuse ja identiteedi* – arvestamine. Need ei võimalda koolide top-listi koostamist ega allu mõdikutele. Uusliberalismi pinnalised väärtused on koolist pagendanud kasvatus just nüüd, kui kiiretes muutustes heitlikuks kujunenud areng seda eriliselt vajab ja mitmed töed ootaksid ümbermõtestamist. Eesti ühiskonna maskuliinse värvinguga elunormid, millest avalikkuses palju juttu, ei ole mitte ainult jahmatavas ulatuses feminiseerunud kooli toimimise põhimõtteline alus, vaid kahjustavad paradoksaalsel viisil eriliselt just poisse. Samas süsteemis kord kuulekaks õppinud tüdrukud, tänased õpetajad, täidavad hästi oma rolli kinnistunud väärtuste ja tööviiside säilitajana. Aktiivsete julgust, avastuslikkust ning riskivalmidust eeldavate eneseväljendusviiside loomine poistele (ja ka tüdrukuile) käib neile selgelt üle jõu ning seda pole ka hariduspoliitiliselt ette nähtud. Naiselikkusega seonduvaid omadusi nagu hoolivus, kaastunne, abistamine, märkamine, tundlikkus, emotsionaalsus, mida ehk koolis mõnevõrra leida võib, võivad vaigistada soostereotüübid just seal, kus pehmeid väärtusi nii poistel kui tüdrukutel võiks vaja minna. Nüansse, tundeid ja mitmekesisust ei peeta koolis tähtsaks.

Sooline sotsialiseerumine meie haridusinstitutionides on kummalegi soole okkiline rada, mis tavapärase eelisõigustega poisse paraku hariduslike hüvede ja teadjakas-olija väärika elu juurest eemale peletab, jättes neist paljud algelise võimutseja elumudeli vangiks. Märkamata ja toetuseta jäävad ka leebemat mehelikkust esindavad poisid, kellest mõnele võib enesekehtestamine osutada ülejõu raskeks. Tüdrukud aga õpivad selgeks tahaplaanile jäämise ehk teisisõnu, vastutuse miinimumi viimise, mis paneb nad lõpuks leppima väikse palga ja rutiinse tööga. Õppijate peamise massina on nad nähtavad, ent endiselt ei võeta neid avalikkuses kuulda. Kuivõrd kooliteadmisi sisestatakse endiselt uskumuste vormis, on tublide tütarlaste näol olemas selle heausksed

vaikivad tarbijad, kes rohkeid nähtamatuks jäävaid töid ära tehes hoiavad ühiskonda toimimises. Usk kooliteadmisse ei kasvata paraku võrdeliselt usku iseenesesse, aga siit sugeneb juba igasuguseid riske nii ühiskonnale kui haridusele.

Haridussüsteemist on saanud n-ö naiste asi, mil tõeliste meherollidega vähe pistmist. Näiteks ei eelda meie põhiseadus poliitikuametisse pürgijailt mingit haridust, mida võiks tõlgendada ka hinnanguna haridusele üldisemalt. Ühiskondlikus positsioonivõitluses on haridusel seda väiksem roll, mida enam kaldub haritute osakaal naiste kasuks. Teadmispõhisest ühiskonnast suuri sõnu tehes ei soovita märgata, kuidas haridus ise kipub marginaalsesse positsiooni jääma. Haritute mõju ning nende sõna osakaal ühiskonnas loeb järjest vähem ja siit võime jõuda tehnoloogiate ajastu uude barbaarsusse, nagu kord hoiatasid Frankfurdi koolkonna esindajad. On märkimisväärne, kuivõrd olematuks on meil ühiskondlike protsesside tõlgendamisel taandunud pehmete teaduste (humanitaaria ja sotsiaalia) osakaal, kus uurijateks-mõtlejateks valdavalt naised. Selleski vallas on arvamusiidriteks üksikud siia pidama jäänud mehed.

Miks küll hariduse tarvis loodud koolikeskkonnas astub poiste käitumises esile just mehelikkuse agressiivne, allutav ning vägivaldne pool? Miks ei näita end julgus, õilsus, vaprus, tugevus? Miks ei võimalda rohke õppimine ja haridus naiste esiletõusu ja laienevat otsustusjõudu, miks püsivad nad vaatamata mehisele teadmiste pagasile ikka varjus? Kuivõrd korvavad neid tõsiasju PISA uuringute head tulemused eesti laste teadmistes? Need küsimused ootaksid tõsist uuringut.

Enne kui soovida, et õpetajad oleksid teadlikud sellest, mil viisil nad lapsi kõnetavad ja kohtlevad, kuidas nad soolisi stereotüüpe taastoodavad ja mida tegemata jätavad, tuleks järele mõelda, kuidas ühiskond õpetajaid toetab. Avalikud arutelud väärtustest, nende toimest ja tagajärgedest aitaksid sammhaaval muutustele kaasa. Mitmesugused top-listid ja konkureerimine koolis on pigem lapsiku maskuliinsuse väljendus kui täiskasvanuliku mõistmise sünnitis, mida hariduse puhul tahaks eeldada.

Sooprobleemi vastukajana on välja arendatud *sootundlik pedagoogika*, mis arvestab sugude erinevusi ja pakub domineerimisest ja konkurentsisst vaba õpikeskkonda. Eesmärgiks on nii poiste kui tüdrukute arenemine tervikinimesteks ning senisest mitmekesise-mate naiselikkuse ja mehelikkuse vormide märkamise, respektierimine ning arendamine eneses. Mõlema soo tegelikku võrdsust soosiva pedagoogika lähtekohaks on soov mõista ning austada erinevusi ja näha neid kultuu-

rilise ressursina. Nii tüdrukud kui poisid peaksid kooli õppesituatsioonides saama ruumi, aega, tähelepanu ja võimalusi oma kogemusi nii väljendada kui analüüsida. Mõlemad väärivad võrdselt lugupidavat suhtumist (Krüger 2006, Reisby 1998).

Kool peaks andma valmidusi ka individuaalse elu, mitte vaid tööturu jaoks. Õpetada tuleks elamise oskusi, tunnistada tunnete olemasolu ning nende osa õppimist soodustavate ja takistavate teguritena. Õppimise üliintellektuaalses kultuuris on hooletusse jäetud loovus, huumor, põnevus, mängumeel, kujutlusvõime. Nii jääb õppimine poolikuks ja väliseks. Kool ootab tegelikku uuendamist elamise ja kasvamise paigana, nagu ta ootas seda juba sajand tagasi.

Kasutatud allikad

-
- Aarma, G. (1998). *Mõtlemise salapära*. Pärnu: G. Aarma ja AS Mandala.
- Bussey, K. ja Bandura, A. (2008). Sotsiaalse soo kujunemise ja toimimise sotsiaalkognitiivne teooria. Teoses A. Eagly, A. Beall, R. Sternberg (toim.) *Soopsühholoogia*. Tallinn: Külim.
- EHIS, Õpilaste arv üldhariduslike koolide ja filiaalide päeva- ses õppevormis soo ja kooliastmete lõikes 2008/2009, <http://www.hm.ee/index.php?048055>, (18.12.2009.)
- EHIS, Õpetajaskonna jaotus soo ja vanusegruppide lõikes 07/08-08/09 õa <http://www.hm.ee/index.php?048055>, (18.12.2009.)
- Gordon, T. (1999). Materiaalinen kulttuuri ja tunteet kou- lussa. Raamatus *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tam- pere: Osuuskunta Vastapaino, 97–116.
- Gordon, T. ja Lahelma, E. (1991). Koulutus ja sukupuoli. Rama- tus T. Takala (toim.) *Kasvatussosiologia*. Helsinki: WSOY.
- Haridusministeeriumi kodulehekülj www.hm.ee/uurimused: ülevaated PISA uuringute tulemusest ja OECD rahvusva- helise õpetamise ja õppimise uuringu TALIS tulemustest <http://www.hm.ee/index.php?048181>, (20.12.2009.)
- Hearn, J. (2005). Miesten ja maskuliinisuuksien sukupuolis- tauminen tieteesä, tiedeyhteisöissä ja tutkimuksessa. Raamatus Husu, L. ja Rolin, K. (toim.) *Tiede, tieto ja suku- puoli*. Helsinki: Gaudeamus, 170–199.
- Jansen, H. (1924). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aasta- raamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorga- nisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Kruusvall, J., Tomson, L. (2004). Tallinna kuue linnaosa koolide 8. klasside õpilaste turvalisuse ja riskikäitumise uuringu tulemused. Tallinn: Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet. TpedÜ sotsioloogia osakond.
- Kutsar, D. (2008). Lapse heaolu vananevas Eestis. Teoses L. Ots (toim.) *Uued ajad – uued lapsed*. Tallinn: TLÜ kirjas- tus, 96–109.
- Krüger, H.-H. (2006). *Feministische Ansätze der Erziehungs- wissenschaft. Raamatus Einführung in Theorien und Methoden der Erziehungswissenschaft*. Opladen ja Far- mington Hills: Verlag Barbara Budrich.

- Laasme, E. (2006). Naised väärtustavad haridust rohkem kui mehed. *Haridus* 3–4, 10–12. Teoses L. Ots (toim.) *Uued ajad – uued lapsed*. Tallinn: TLÜ kirjastus.
- Leino, M. (2008). Kool kui väärtuste kujundaja rõhuasetusega soosaaspektile. Teoses L. Ots (toim.) *Uued ajad – uued lapsed*. Tallinn: TLÜ kirjastus.
- Leino, M. (2009). „Probleemsed” poisid või „vale” temperament? Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Manninen, S. (2005). Tapaustutkimus poikien maskuliinisuuksien representaatioista ja hierarkkisesta järjestyksestä ensimmäiosenä kouluvuotenaan. Teoses *Koulutus, sukupuolisosialisaatio ja teknologia – näkökulmia segregatioon*. Raahe: Rannikon Laatupaino OY, 31–49.
- Naskali, P. (1998). *Tyttö, äiti, kasvatus*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Naskali, P. (2007). Yliopistollinen opetus ja lahja. *Niin ja Näin* nro 51 kevät.
- Paechter, C. (2007). *Being boys. Being girls. Learning masculinities and femininities*. McGraw Hill Education: Open University Press.
- Reisby, K. (1998). Sukupuoliherkkä pedagogiikka. Teoses A-L. Arnesen (toim.) *Eroja ja yhtäläisyyksiä. Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä*. Helsinki: Yliopistopaino, 15–34.
- Renold, E. (2001). Learning the „Hard” Way: boys, hegemonic masculinity and the negotiation of learner identities in the primary school. *British journal of Sociology of Education*. Vol.22 No 3, 2001, 369–385.
- Renold, E., Allan, A. (2006). Bright and beautiful: High achieving girls, ambivalent femininities, and the feminization of success in the primary school. *Discourse: studies in the cultural politics of education*. Vol 27, No 4, 457–473.
- Rämmer, A. (2009). Eesti koolinoorte väärtused. Teoses M. Sutrop, P. Valk (toim.) *Väärtused ja väärtuskasvatus. Valikud ja võimalused 21. sajandi Eesti ja Soome koolis*. Tartu. Eesti keele Sihtasutus.
- Tiko, A., Rannala I.-E. (2008). *Koolikohustuse mittetäitmine – väljakutse ka noorsootööle*. Toim: Marti Taru, Noorte aktiivsus. Päre ja pahupool. Eesti Noorsoo Instituut.
- Sarv, E. (2008). *Õpetaja ja kool õpilase arengu toetajana*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Statistikaameti avalik andmebaas www.stat.ee/haridus
- Strömpl, J. (2008). Koolivägivald õpilaste pilgu läbi. Teoses M. Tartu (toim.) *Noorte aktiivsus. Päre ja pahupool*. Eesti Noorsoo Instituut.
- Veisson, M., Ruus, V.-R., Sarv, E.-S., Ots, L., Leino, M., Veisson, A. (2007). *Eesti kool 21. sajandi algul: kool kui arengukeskkond ja õpilase toimetulek*. Tallinn: TLÜ.
- Vuorikoski, M. (2007). Koolu sopeuttajasta vapauttajaksi. *Niin ja Näin*. 52 kevät I.

Millal naised poliitikast kaovad?

Mirjam Allik

Lühikokkuvõte

.....

Naiste esindatus Eesti poliitikas on tänaseks juba üsna uuritud teema ja mõned näitajad, nagu naiste protsent Riigikogus, leiavad kasutust ka väljaspool soouuringuid. Käesolev artikkel eristub eelnevatest töödest, tuues lisaks levinud uurimisviisidele sisse nii uusi meetodeid andmete analüüsiks kui küsimusi naiste osaluse uurimisel. Üheks olulisemaks panuseks on poliitika kui selektsiooniprotsessi uurimine. Selektiooniprotsess koosneb loogiliselt järjestatud etappidest, igas neist tehakse valikuid kas naiste kahjuks või kasuks. Hinnates protsessi vältel tehtud otsuseid valiku konstandi abil, on võimalik välja tuua poliitikategemise need kohad, kus naised ära kaovad. Käesolev artikkel leiab, et naiste vähese esindatuse üheks oluliseks põhjuseks pole mitte niivõrd naisi diskrimineeriv valimiskäitumine, vaid erakondade sees tehtud valikud.

MIRJAM ALLIKUL, MA, on hetkel käsil politoloogia doktoriõpingud Dublini Ülikooli Trinity Kolledžis. Ta on töötanud analüütikuna sotsiaalministeeriumis ja nõunikuna Riigikogu kantseleis, keskendudes nii pere- ja sotsiaalpoliitikale kui ka huvirühmade kaasatuse seadusloomes. Oma teadustöös on Mirjam Allik tundnud huvi valimis- ja parteisüsteemide ning sotsiaalteaduste metodoloogia vastu. Doktoritöös uurib ta sotsiaalsete rühmade alaesindatuse kujunemist ehk ebaõrdsuse kahanemise protsesse. Mirjam Allik on avaldanud artikleid parteisüsteemidest, kaasatusest ning pere- ja sotsiaalpoliitikast.

Sissejuhatus

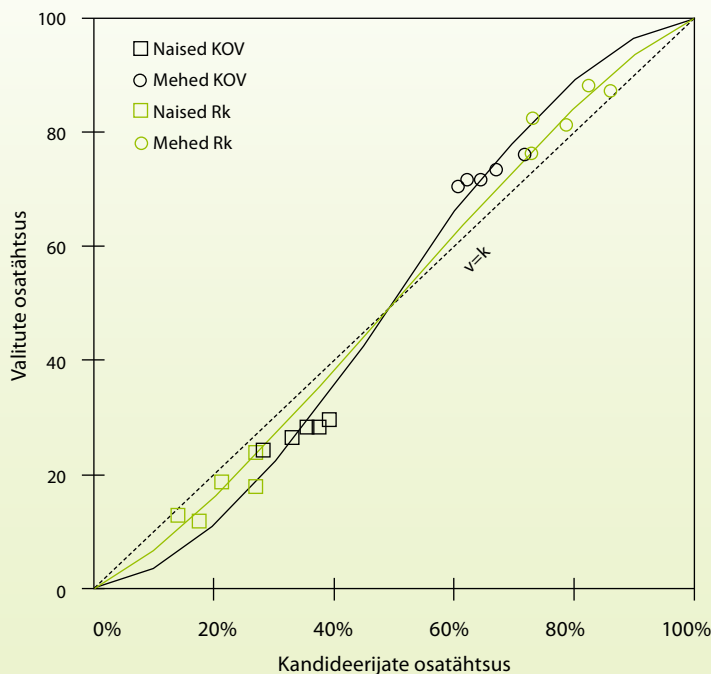
Nagu käesoleva kogumiku sissejuhatus mainib, paistis Eesti 20. sajandi alul naiste poliitiliste õiguste poolest silma üsna eesrindliku riigina, kui kohe pärast iseseisumist 1918. aastal anti naistele õigus nii valida kui kandideerida Riigikogu valimistel. Täna, ligi sada aastat hiljem, ei ole Eesti naiste poliitikas esindatuse poolest enam silmapaistvate maade hulgas, pigem kuulume koos teiste postkommunistlike riikidega keskmike sekka. Kõrge naissaadikute protsendiga (ligi 50) paistavad rahvusvahelises võrdluses silma meie põhjanaabrid Soome ja Rootsi. Viimased arvamusuuringud aga näitavad, et ka Eesti elanikud eelistaksid poliitikas näha rohkem naisi (Vainu *et al.* 2010, 136–137). Pea pooled naised ja kolmandik meestest on seisukohal, et naiste osakaal Riigikogus ja valitsuses peaks olema praegusest suurem. Sealjuures arvavad naised, et mõlemas institutsioonis võiksid sugupooled olla esindatud võrdselt. Mehed leiavad, et naisi võiks Riigikogus ja valitsuses olla umbes kolmandik. Milline on aga naiste esindatus Eesti poliitikas

tegelikult? Ja kui naisi võiks Eesti elanike arvates olla võimu juures praegusest enam, siis mis on selle takistuseks?

Kandideerijad ning valitud

Aastatega on nii kohalikel kui ka Riigikogu valimistel naiste osatähtsus kandideerijate ja ka valitute seas tõusnud. Näiteks oli 1993. aastal kohalikel valimistel kandidaatide seas naisi veidi üle 28% ja valitute seas 24%. Aastatel 2005 ja 2009 olid need protsendid aga vastavalt 39 ja 30. Läbi aastate on kohalikel valimistel võrreldes Riigikogu valimistega olnud alati rohkem naiskandidaate ja valitud ning nende protsentide poolest on 2007 aasta Riigikogu valimised võrreldavad 1993. aasta kohalike valimistega. Seda on näha ka joonisel 1 – kohaliku omavalitsuse valimisi kirjeldavad andmepunktid on naiste puhul alati kõrgemal Riigikogu omadest. Meeste puhul on olukord loomulikult vastupidine – võrreldes üldvalimistega kandideerib kohalike omavalitsuste valimistel ja osutub valituks vähem mehi.

Joonis 1. Naiste ja meeste osatähtsused kandideerijate ning valitute seas (1992–2009, %)

Allikas: Kandidaatide ja valitute andmed siin ja edaspidi Eesti Vabariigi valimiskomisjon

Märkus: siin ja mitmel järgmisel joonisel on punktiirjoonega märgitud võrdsusjoon. Kui andmepunktid langevad sellele joonele, on x- ja y-teljele märgitud näitajate väärtused võrdsed. Kui andmed on võrdsusjoonest kõrgemal, on y-teljele paigutatud näitaja väärtused kõrgemad. Andmepunktide langedes alla võrdsusjoone on x-teljele asetatud näitaja väärtused kõrgemad.

Kui võrdset soolist esindatust pidada ühiskonna demokraatia arengu näitajaks, on Eesti riigitasand kohalikest võimust ca 15 aastat maas. Selline järeldus oleks aga ennatlik.

Samalt jooniselt ilmneb veel, et kandidaatide ja valitute vahelist soolist ebaproportsionaalsust esineb Riigikogu valimiste puhul vähem, teiste sõnadega – valituks osutub umbkaudu sama protsent naisi kui kandideeris. Kohalikel valimistel osutub aga valituks väiksem protsent naisi, kui on kandideerijate seas. Joonisel 1 kir-

Naisorganisatsioonide Liidu peakoosolek kutsus üles kõiki naisi eelseisvail Riigikogu valimistel selles nimekirjas, mille poolt nemad hääletavad allakriipsutama ühe naiskandidaadi nime, et seega awada oma soovi näha naissaadikuid Riigikogus.

(Naisorganisatsioonide Liidu Asemikkude Kogu koosolek, 1923)

jeldab seda olukorda piltlikult andmepunktide lähedus võrdsusjoonele $v=k$, ehk joonele, mille puhul kandideerijate osatähtsus võrdub valitute osatähtsusega. On näha, et Riigikogu valimiste andmepunktid on joonele lähemal kui kohalike valimiste tulemused, mis tähendabki, et Riigikogu tasandil on naiskandidaatide osatähtsus sarnasem valitute osatähtsusega. Kummagi võimutasandi valimiste keskmisi tulemusi kirjeldavad joonisel toodud kõverad. Kohalikke valimisi iseloomustav kõver (tume) paindub enam võrdsusjoonest eemale kui parlamendivalimiste oma (heledam kõver), kinnitades jällegi, et soolist ebaproportsionaalsust kandidaatide ja valitute vahel on kohalike omavalitsuste valimistel rohkem.

Vaadeldes ebaproportsionaalsuse muutu ajas, on näha, et kohalikel valimistel on kandideerivate naiste osakaal tõusnud palju kiiremini kui valituks osutunute protsent. Teiste sõnadega, ebaproportsionaalsus on ajaga tõusnud – kui aastal 1993 oli kandideerivate ning valitud naiste osatähtsuste vahe neli, siis 2005. aastal juba pea kümme protsendipunkti. Riigikogu valimistel on see vahe kõikunud 1–9% piires. Erinevalt kohalikest valimistest puudub aga siin konkreetne suundumus kandideerivate ja valituks osutunud naiste osakaalude vahe

suurenemisele ning viimasel kahel parlamendivalimisel on mainitud protsentide erinevus olnud kolme piires.

Kokkuvõtvalt, kuigi kohalikel valimistel kandideerib ja osutub valituks suurem protsent naisi, valitseb just seal suurem sooline ebaproportsionaalsus kandideerijate ja valitute vahel. Üks seletus sellele erinevusele riiklike ja kohalike valimiste vahel võib peituda väikeasulate kultuuri ja poliitika erinevustes soo aspektist¹. Teine, muret tekitavam põhjendus võib olla “lae” saavutamine. Vaatamata naiste osatähtsuse tõusule kandidaatide hulgas pidurdub naiste osakaal valitute seas 30% juures, sest näiteks ühiskonna arusaamad poliitikast ja poliitikutest takistavad suuremat naiste esindatust. Kuna aga Riigikogu valimistel pole naiste osakaal kandidaatide hulgas veel 30% piiri saavutanud, rääkimata selle ületamisest, on raske öelda, kas erinevused soolises ebaproportsionaalsuses on tingitud valimiste erinevusest või ühiskonna ja stereotüüpide põhjustatud “laest”.

Valimissüsteem, nimekirjad ja stereotüübid

Kuigi nii kohalikud kui ka üleriigilised valimised annavad naiste poliitikas osalemise kohta teatud positiivseid märke, ei saa tänast 20–30% esindatust erinevates esinduskogudes pidada omaseks sooliselt tasakaalustatud ühiskonnale. Naiste madala esindatuse põhjustena on Eestis traditsiooniliselt esile toodud valimissüsteemi, täpsemalt nimekirju (näiteks Raitviir 2000 ja 2002) ja soostereotüüpe (Põldsaar 2002), kuid viimastel aastatel on hakatud enam tähelepanu pöörama ka erakondade rollile (Vask 2007, Pilvre 2007, Põldsaar 2007).

Eesti valimissüsteem ja eriti nimekirjad on saanud soouurijatelt seni kõige enam kriitikat. Näiteks väidetakse, et naiste asetuse nimekirjade eesotsa on “otsustava tähtsusega” parlamenti saamisel ning “kogutud häälte arv osutub teisejärguliseks” (Raitviir 2002) või et tuntud naiskandidaadid osutuvad häältekogujateks nimekirjas eespool asuvatele meestele (Põldsaar 2002). Kuna Eestis on kasutusel nii piirkondlikud kui üleriiklikud nimekirjad, siis vajaksid sellised väited esiteks täpsustust, millistest nimekirjadest räägitakse. Teiseks, valdav enamik Riigikogu kohti jagatakse piirkondades (74% aastal 2007) ja seega avatud nimekirjade alusel. Nõnda pole üldtoodud seisukohad päris täpsed, sest kõik piirkondades jagatud

¹ Väikestes kogukondades võib mõtteviisi olla patriarhaalsem ja niisugused mõttemallid nagu iganenud soostereotüübid on visad kaduma (vt näiteks Talves 2003).

mandaadid saadakse ikkagi häälte, mitte nimekirja asetuse alusel.

Lisaks ekslikkusele võivad väited häälte teisejärgulisusest alateadlikult ka kahjustada naiste esindatust ning piirata valimisosalust. Taolised seisukohad annavad valijale mõista, et tema otsused on ebaolulised ja hääletaja suhe valimistega on passiivne. Vajalik oleks aga hoopis rõhutada valija aktiivset seost tulemustega ehk seda, et tegelikult järjestuvad piirkondades kandidaadid ikkagi ümber vastavalt saadud häältele ning vahel võivad algne asetus ja saadud häälte alusel loodud järjestus olla üsna erinevad.²

Tõsi, Eesti valimisüsteemi üheks osaks on ka suletud üleriigilised nimekirjad, kus parlamenti pääsemisel on oluline just järjekorranumber. Analüüsides naiste asetust ja arvu nimekirjades, on tõenäoliselt silmas peetud just üleriigilisi nimekirju. Erinevad autorid on üksmeel selles, et naiste arv nende nimekirjade eesotsas on väike ning see avaldab olulist mõju valituks osutumisele (näiteks Vask 2007, Raitviir 2000). Siinjuures peaks aga tähelepanu pöörama sellele, et üleriigiliste nimekirjade esikümnesse on paigutatud valdavalt need inimesed, kes pääsevad parlamenti juba isiku või piirkondliku mandaadi alusel. Seega asetuvad reaalselt suletud nimekirja kaudu parlamenti pääsejad näiteks suurte erakondade puhul teises ja kolmandas kümnes. Teiseks, kui naiste arv esimese 15 hulgas on näiteks 3–5 (ehk 20–30%), siis kas seda saab pidada väheseks, arvestades, et naiste osatähtsus kandidaatide hulgas on üldse samal tasemel³. Seega, probleem pole selles, et naisi on vähe nimekirja eesotsas, vaid selles, et neid on vähe ka nimekirja tagumises otsas. Kokkuvõttes, kuigi naiste arvu analüüsimine esikümnes või kahekümnes võib tunduda huvitavana, ei peitu naiste vähese valituse peamine põhjus tõenäoliselt siin.

Veel on väidetud, et eesti naiste osalust poliitikas mõjutavad stagneerunud soostereotüübid või -rollid (Põldsaar 2002), mis võivad omakorda põhjustada valijate eelistusi näha riigijuhtidena mehi ja anda ka oma hääl just neile. Näitajana valijate hoiakutest on võrreldud meestele ja naistele antud keskmist häälte arvu (Raitviir

2002). Siin pole seda tehtud kahel põhjustel. Esiteks võivad keskmised häälte arvud olla liiga kallutatud parteide juhtfiguuridest, kes on mehed. Võib aga väita, et hääli ei saa nad seetõttu, et nad on mehed, vaid kuna nad on juhtfiguurid. Kuid see, miks erakondade liidrid on mehed pole niivõrd sõltuv valijate kui parteide ja parteiliikmete soorolle puudutavatest hoiakutest.⁴

Teiseks peaks arvestama sellega, et valimispiirkonnad võivad olla oma üldistelt ideoloogilistelt suundumustelt erinevad ehk hääli ei anta inimesele seetõttu, et ta on mees või naine, vaid seetõttu, et ta kuulub teatud erakonda. Seega peaks ühele inimesele antud hääli enne analüüsi võrdlema selle erakonna üldise toetusega vastavas piirkonnas.

Ülalkirjutatuga ei soovi ma väita, et soostereotüüpide mõju uurimine valimiskäitumisele oleks ebavajalik või võimatu. Loomulikult on selle tahu sissetoomine ühiskonna uurimisse oluline. Minu väide on eelkõige see, et naiste poliitilist esindatust uurides peaks fookus liikuma valijalt erakonnale. Enne kui hakata otsima valijate sooliselt diskrimineeriva käitumise põhjuseid, tasuks küsida, kas oleks mõistlik oodata, et valitute seas on 40% või 50% naisi, kui nimekirjas on neid 20–30%? Vihje soostereotüüpide võimalikust mõjust valimistulemustele ilmneb kandidaatide ja valitute soolisest ebaproportsionaalsusest kohalikel valimistel, kuid nagu mainitud, vajab see oletus veel kinnitust.

Mis aga veelgi tähtsam, kui soostereotüübid mõjutavad Eesti poliitikat, siis teevad nad seda kindlasti juba poliitikategemise protsessi varasemal etapil, mitte alles valimiskasti juures. Rohkem, kui millelegi muule, viitavad ka joonise 1 andmed sellele, et tõenäoliselt on naisi vähe valimisnimekirjade koostamise juures. Neid nimekirju ei koostata lihtsalt kodanikest, vaid poliitiliselt organiseerunud kodanikest – parteide liikmetest ja juhtfiguuridest. Nõnda tulekski otsida põhjuseid naiste vähesele esindatusele kandideerijate ja valitute seas hoopis erakondadest.

Liikmed ja juhatused

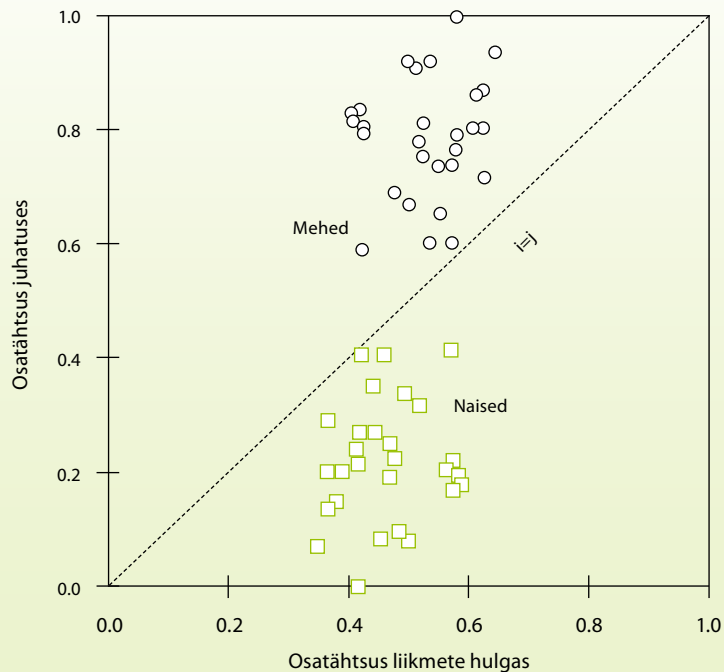
Kandideerinud ja valituks osutunud naiste osakaalu võib omavahel võrrelda kui ühe protsessi kaht etappi, samamoodi võib analüüsida ka naiste osakaalu erakonna

2 Aasta 2007 Riigikogu valimistel oli Rein Ratas valimisringkonnas nr 2 (Tallinnas) Keskerakonna nimekirjas kuues, kuid häälte alusel sai ta ringkonnas teise tulemuse Edgar Savisaare järel (nimekirjas esimene). Edgar Savisaar pääses Riigikokku isikumandaadiga. Piirkonnamandaate sai Keskerakond selles ringkonnas kaks: esimene neist läks Rein Rattale ning teine kolmanda häälte tulemuse saanud Nelli Privalovale (nimekirjas asetus teine). Nimekirjas Rein Ratta ees kolmandat, neljandat ja viiendat kohta hoidnud kandidaadid Riigikokku ei pääsenud.

3 Vask (2007) andmeil jäi aasta 2003 Riigikogu valimistel naiste arv sellesse vahemikku neljas erakonnas kuuest. VVK andmeil oli aasta 2007 Riigikogu valimistel üleriigilise nimekirja esimese 15 nime seas neljas erakonnas 4–5 naist (26–33%) ja kahes 2 naist (13%).

4 Tuleks täpsustada, et parteide ja ühiskonna vahele ei tohiks panna võrdusmärki. Inimesed, kes otsustavad astuda erakonda ja osaleda erakondliku töö kaudu aktiivsemalt poliitikas, erinevad üsna tõenäoliselt oma vaadetest ja iseloomult neist, kes seda otsust ei tee.

Joonis 2. Naiste ja meeste osatähtsus erakondade liikmete hulgas ja juhatustes (2002–2009)

Allikas: Siin ja edaspidi juhatuste liikmete andmed Kangur (2009), erakondade liikmete andmed 2003–2009, Äriregistri päringu vastus ja 2002 Raitviir (2002)

liikmete ja juhatuse hulgas. Joonis 2 esitabki eelmise joonisega sarnasel kujul naiste ja meeste protsendid nii parteide liikmete kui juhatuste hulgas⁵.

Esimesena paistab sellelt jooniselt silma järsk ebaproportsionaalsus naiste osatähtsuses parteide liikmeskonnas ja juhatustes. Naiste osatähtsus erakonna liikmete hulgas jääb üldjoontes 40–60% vahele ehk erakondade liikmete hulgas on naised ja mehed peaaegu võrdselt. Erakondade juhatustes on aga naised keskel läbi 20% ning üksiktel juhtudel üle 30%. Kõik naiste osatähtsust kirjeldavad andmepunktid jäävad alla 1:1 võrdusjoont, mis tähendab, et naiste protsent liikmete hulgas on alati kõrgem kui juhatuses. Üksiktel juhtudel jäävad andmepunktid võrdusjoone lähedale, tähendades, et naiste osatähtsus parteis ja juhatuses on ligilähedane.

⁵ Parteide liikmeskonda puudutatavasse andmetesse tuleb suhtuda teatud ettevaatusega. Kuni viimaste aastateni on need olnud üsna ebatapsed. Nimelt võib ühes nimekirjas leiduda mõne inimese nimi topelt, mõni võib kuuluda mitmesse erakonda jne. Seega ei ole ka naiste-meeste osakaal parteide nimekirjades täpne. Samas, kuna parteides on liikmeid keskmiselt 5000–6000, ei saa üksikud vead kuigivõrd mõjutada üldiseid protsente.

Teisena tuleb ära märkida punktide hajuvus, mis pole küll väga suur, aga siiski märgatav. Selle põhjuseks võivad olla nii muutused ajas kui erinevused erakondade vahel. Eristades andmepunkte aastate alusel, selgub, et ajaga pole erakondade liikmete ja juhatuste seas erilisi muutuseid toimunud – naiste osatähtsus nii liikmeskonnas kui juhatustes kõigub ilma selge suundumuseta kasvu või kahanemise suunas.

Rohkem on erinevusi erakondade vahel. Läbi aastate on endine Isamaaliit olnud väikseima (alla 40%) ja Rahvaliid suurima (ligi 60%) naiste osakaaluga erakond. Teistes erakondades jääb naiste osakaal üldiselt 40–50% vahele. Keskel läbi on kõige rohkem naised juhatustes Sotsiaaldemokraatlik Erakonnas ja seejärel Keskerakonnas, kõige vähem Res Publicas, Isamaaliidus ning nende järglases Isamaa ja Res Publica Liidus. Seda, et vasakerakondades on rohkem naisi juhatustes (aga ka liikmete seas), on varem täheldatud nii Eesti (Raitviir 2002) kui ka teiste riikide puhul (Kittilson 2006). Samas kõigub naiste osatähtsus juhatustes aastast aastasse ning valdavalt puudub erakondadesisene suundumus naisliikmete kasvu või kahanemise poole juhatustes.

Joonis 3. Sündmuste jada: ühiskonnast valituks.

Ühiskond → Erakonnad →
→ Juhatus --- → Kandidaadid → Valitud

Mõningasteks eranditeks on Sotsiaaldemokraatlik Erakond ja Keskerakond ning eelkõige Reformierakond, kus naiste osakaal nii lihtliikmete kui juhatuse hulgas on stabiilselt tõusnud.

Kuna kõigi erakondade kohta on andmepunkte suhteliselt vähe ja valdavalt puudub muutustes selge suundumus, ei tasuks praegusel hetkel veel teha liiga kaugeleulatuvaid järeldusi selles osas, kas mõni erakond on teistest avatum naiste osaluse suhtes poliitikas. Nagu öeldud, kinnitavad andmepunktid joonisel 2 hoopis seda, et naisi on alati tunduvalt rohkem erakondade liikmete seas kui juhatustes. Naiste alaesindatus erakondade juhatustes on aga valimisnimekirja pääsemisel naistele oluline takistus. Nagu rahvusvahelised uuringud on näidanud, on naiste protsent erakondade juhatustes ja nimekirjades teineteisega väga tugevalt seotud (Kittilson 2006).

Sündmuste jada ja vähemuste kahanemise seadus

Eelnevalt vaatlesin kahe protsessi kahte etappi – kandidaadist valituks ja liikmete hulgast juhatusse saamine. Ilmselgelt on need kaks omavahel seotud ning moodustavad ühe sündmuste jada. Joonis 3 esitab selle ahela. Ahela alguspunktiks on võetud kogu ühiskond, kust tulevad erakondade liikmed. Minnes mööda jada edasi, valitakse järgmiseks erakonna liikmetest juhatuse. Seejärel pannakse kokku kandidaatide nimekirjad ning seda tehakse Eestis paljuski erakondade juhatuste soovide järgi (Kangur 2004 ja 2009)⁶. Kõige lõpuks saavad aga valituks osutada ainult need, kes kandideerisid.

Ülaltoodut võib teiste sõnadega kirjeldada ka kui selektsiooniprotsessi, kus igal etapil tehakse valikuid, kes järgmise etappi edasi pääseb. Selektiivprotsess

on selgelt järjestatud ja üsna võimatu oleks samu sündmusi näha teistsuguses niisama loogilises ahelas.

Rein Taagepera (2007, 202) sõnastatud *vähemuste kahanemise seadus* väidab, et taoliste selektsiooni- või valimisprotsesside algusetappidel alaesindatud rühmad kipuvad hilisemates etappides jääma veel suuremasse vähemusse, sest (võimu) tasand on kõrgem ja kohti on vähem. Ta lisab, et naiste esindatuse puhul eri võimu tasanditel võiks rääkida „kummist katusest“, mis avaldab võimuredelil ülespoole liikudes järjest suuremat vastupanu.

Taagepera on vähemuste kahandamise seaduse pannud kirja ka valemi kujul. Igasuguse teooria valemisse viimine nõuab aga algsete väidete olulist täpsustust – *kuidas* kahaneb vähemuste protsent iga järgneva selektsiooniga? Ta väidab (2007, 206), et enamuse ja vähemuse osatähtsuse suhe igal järgneval etapil sõltub saadaval olevate kohtade arvust ning erinevad selektsioonietapid on tasakaalus. Valemi kujul:

$$\log(k)\log(m_v/n_v)=\log(v)\log(m_k/n_k)=c \quad [1],$$

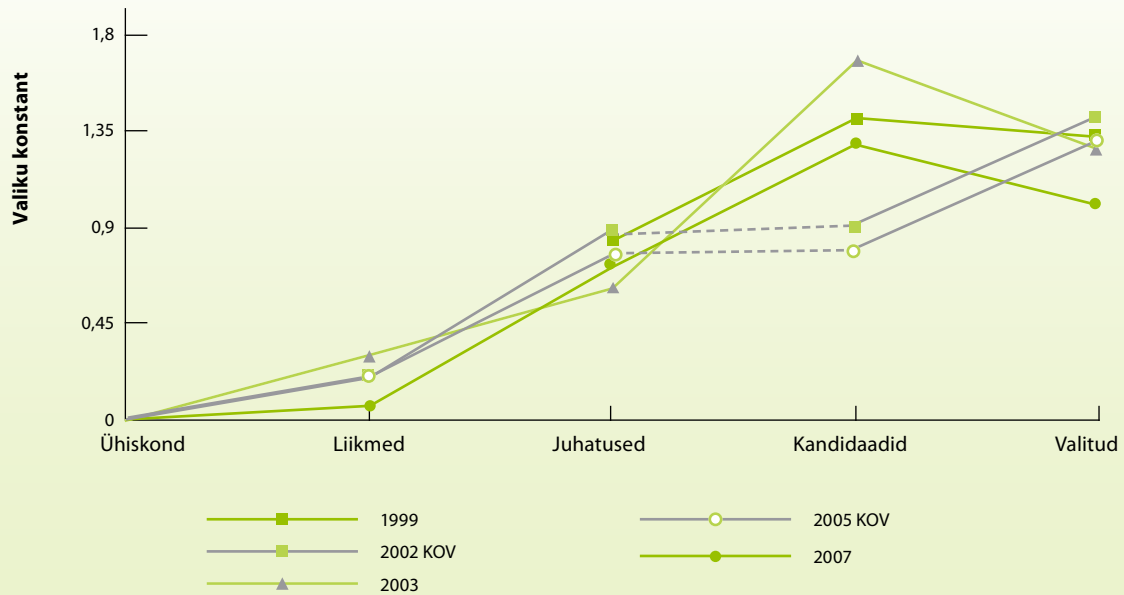
kus k on kohtade arv esimesel etapil (näiteks kandidaatide arv), v aga kohtade arv teisel etapil (näiteks valitute seas) ja m/n kirjeldab meeste-naiste suhet vastaval etapil.

Tasakaal selektsiooni etappide vahel tähendab aga seda, et mingi protsessi jooksul toimub ühesugune valik igal etapil. Tasakaalupunkti iseloomustab valiku konstant c , mis põhimõtteliselt näitab, kui suur on diskrimineerimine ehk selektsioon kellegi kasuks/kahjuks. Kui valiku konstant on null, puudub diskrimineerimine – meeste ja naiste arv on võrdne⁷. Konstandi tõustes üle nulli toimub diskrimineerimine suurema rühma kasuks ja langemisel alla nulli väiksema rühma kasuks. Mida rohkem erineb valiku konstant nullist, seda suurem on diskrimineerimine. Diskrimineerimine ehk valik kellegi kasuks on täielik, kui valiku konstant on kas miinus või pluss lõpmatus. Praktikas tähendab see, et mingil võimu tasandil on esindatud vaid üks algsest kahest rühmast. Käesolevas töös tähendavad positiivsed valiku konstandi väärtused valikut meeste kasuks ning negatiivsed väärtused valikut naiste kasuks.

Vähemuste kahanemise seadus aitab uurida naiste positsiooni poliitikas läbi kolme olulise panuse. Esimene neist on järjestikuste etappide väljatoomine. Viiteid sellisele loogilisele poliitika või valimisprotsessile on esitatud ka varem (näiteks Raitviir 2002, Vask 2007), kuid kogu ahela järjestikuse uurimiseni pole veel jõutud. Kuigi

⁶ Joonisel 3 on nool juhatuse ja kandidaatide vahel on toodud punktiirina, rõhutamaks, et kandidaate ei valita otse juhatusest. Küll aga on Eesti erakondade juhatusi peetud just selleks kohaks, kus tehakse enamik tähtsaid otsuseid (sh nimekirjade osas). Seega, kui olla veidi täpsem, võiks antud kontekstis mõelda eelkõige *mõju* ahelale.

⁷ Arvutuslikult siis $m/n=1$ ja $\log 1=0$.

Joonis 4. Valikukonstant poliitika tegemise eri etappidel (1999–2007)

Märkus: 1999. aasta kohta puuduvad andmed erakondade liikmete kohta ja seega katkeb joon juhatusede andmetega.

joonisel 3 toodu võib tunduda liiga ilmne, et eraldi välja tuua, on taoline süstematiseeritud lähenemine kasulik, sest võimaldab tuvastada just need etapid, mis mõjutavad naiste esindatust poliitikas kõige enam.

Teiseks, valiku konstandi lisamine analüüsi annab uue võimaluse uurida meeste-naiste osatähtsust eri etappidel, kuna kombineerib esindatuse protsendi ja saadaval olevad kohad. Selle konstandi seisukohalt on 30%-line vähemuse esindatus suure kohtade arvu puhul vähem väärt kui 30%-line esindatus väikese kohtade arvu korral. Kohtade arvu lisamine enamuse-vähemuse tasakaalu hindamiseks on mõistlik ja lähtub loogikast, et tähtsaid positsioone on vähe, vähemtähtsaid aga rohkem. Nõnda tuleks vähemuse 30%-list esindatust tähtsamatel positsioonidel hinnata kõrgemalt kui sama suurt esindatust madalamatel positsioonidel⁸.

Kolmas oluline panus on teoreetiline oletus, et selektsioon kellegi kasuks jääb ühele konstantsele tasemele ning ei muutu protsessi käigus. Nagu mainitud, tähendaks see, et mingis protsessis, näiteks poliitikas,

⁸ Kuna kohtade arv valemis on logaritmitud, avaldab see olulist mõju indeksi väärtusele alles siis, kui kohtade arvud on väga erinevad. Näiteks 101- ja 200-kohaline parlament on indeksi seisukohalt üsna võrdväärised ($\log 101=2$ ja $\log 200=2,3$), kuid tuhandeliikmeliste erakondade puhul tõstab kohtade arv indeksi väärtust oluliselt (näiteks $\log 5000=3,7$). Kohtade arvu logaritmine on seetõttu väga kasulik, sest nii ei hinda indeks üle näiteks väikeseid riikide parlamentide vahelisi erinevusi, aga samas eristab selgelt poliitika protsessi eri etappe (erakonna liikmeskond, juhatus jne).

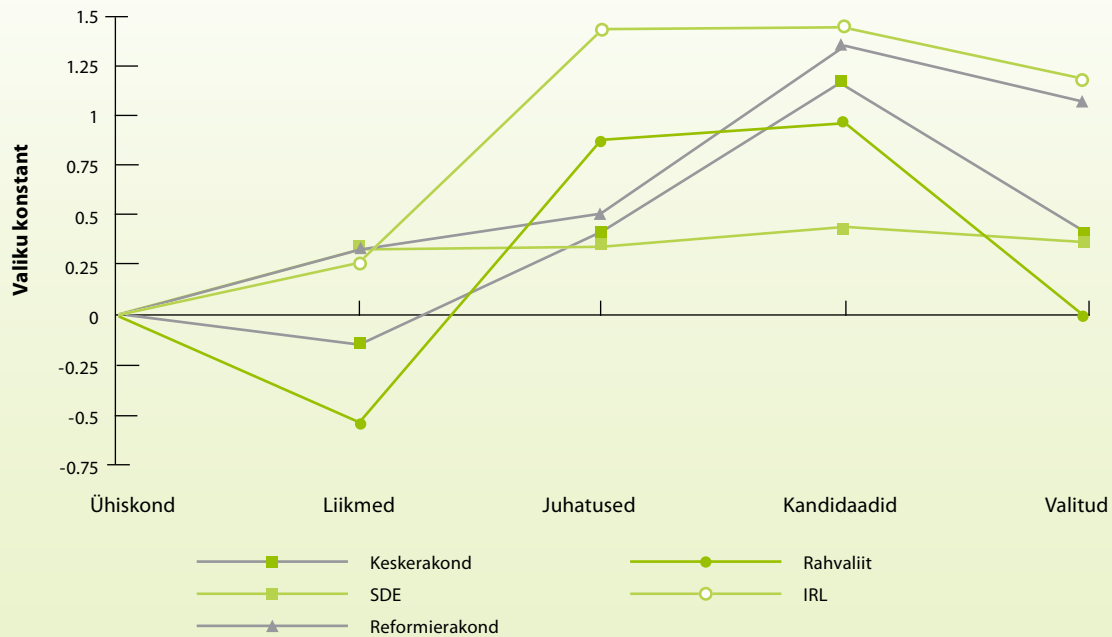
toimuks teatud „loomulik“ ühesugune valik igal etapil. Kui valiku konstant peaks aga mingil etapil muutuma (näiteks tõusma), viitaks see protsessi jooksul kasvavale diskrimineerimisele ühe poole kahjuks ja teise kasuks. Andmed Eesti poliitika tegemise etappidest viitavadki just viimasele⁹.

Joonis 4 näitab valiku konstante sündmusteahela eri etappidel. Kui vähemuste kahandamise seadus oletab, et diskrimineerimine jääb igal etapil samale tasemele, siis Eesti poliitika ahel räägib pigem järjest süvenevast diskrimineerimisest naiste kahjuks.

Esimesel sammul, ühiskonnast erakonna liikmeks saamisel, toimub väike selektsioon meeste kasuks. Ajaga on see aga muutunud järjest väiksemaks ning oli viimaste valimiste eel üsna tühine 0,06. Nüüdseks on naiste osakaal erakondades veelgi tõusnud ja valiku konstant oli 2009. aasta alguses vaid 0,02. See tähendab, et valimisprotsessi madalaimal etapil põhimõtteliselt puudub selektsioon kellegi kasuks või kahjuks.

Vaatlusaluse sündmustejada teisel etapil, erakonna liikmete hulgast juhatusse saamisel, toimub aga esimene järsk selektsioon naiste kahjuks ja valikukonstant hüppab keskmiselt 0,5 punkti võrra kõrgemale. Kolmandal sammul järgneb veel teinegi järsk hüpe – juhatustest kandidaatide ülesseadmiseni Riigikogu valimistel toi-

⁹ Mainitud vähemuste kahanemise seadust pole varem testitud ning seega pole kahjuks võimalik kõrvutada Eesti andmeid teiste riikidega.

Joonis 5. Valikukonstant poliitika tegemise eri etappidel vastavalt erakonnale (2007)

Märkus: Andmeid iga erakonna kohta läbi kogu jada on aastatest 2003 ja 2007. Valdavalt on erinevused nende kahe aasta vahel üsna väikesed ja sel põhjusel on joonisel esitatud vaid kõige uuemad andmed.

mub tugev selektsioon jällegi naiste kahjuks. Viimasel sammul, Riigikokku valituks osutumisel, toimub ainus valikukonstandi langus ehk selektsioon naiste kahjuks väheneb.

Sisuliselt ütleb joonis 4 meile, et naiste Riigikokku valituse osutamise kaheks suurimaks takistuseks on pääsemine erakonna juhatusse ja kandidaatide hulka. Teiste sõnadega, naiste kahjuks tehtavad valikud ei toimu valija tasandil, nagu eelnevad uurimused on oletanud, vaid parteisiselt.

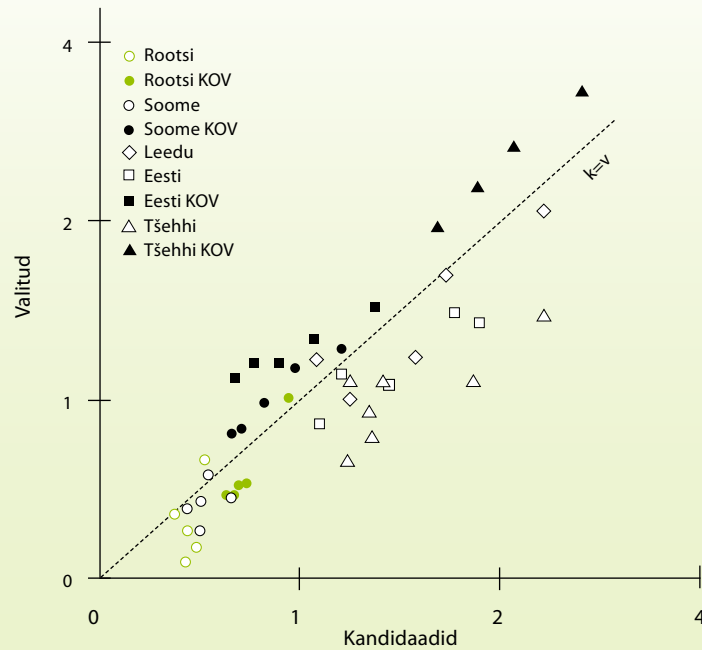
Veel ilmneb samalt jooniselt erinevus kohalike ja Riigikogu valimiste vahel. Erinevalt Riigikogu valimistest on kohalikel valimistel valiku konstant kõrgem valitute, mitte kandidaatide seas. Selle üheks oluliseks põhjuseks on joonisel 1 nähtud kandideerijate ning valitute vaheline sooline ebaproportsionaalsus. Joonis näitab ka, et kohalikel valimistel ei muutu selektsiooni konstant sammul juhatusse nimekirjadeni. Siin tuleks rõhutada, et tõenäoliselt tegelevad neil valimistel nimekirjade koostamisega hoopis erakondade kohalikud, mitte üleriigilised juhatused. Seetõttu on seos juhatusse ja kandidaatide vahel märgitud katkendlikult ning täpsema sündmustejada saamiseks peaks uurima erakondade kohalikke juhatusi ja piirkondlikku liikmeskonda.

Joonis 5 esitab valiku konstandid erakonniti. Võrreldes jooniseid 4 ja 5, tuleb nentida, et suuremad erinevused on jällegi eelkõige erakondade ja mitte aastate vahel. Erakonna liikmeks astumisel toimub kolme erakonna puhul väike selektsioon naiste kahjuks, aga kahe (Keskerakonna ja Rahvaliidu) puhul on see hoopis meeste kahjuks. Juhatusse kuulumisel võib aga IRL-i ja Rahvaliidu puhul näha suurt hüpet valikukonstandis ehk toimub tugev selektsioon naiste kahjuks. Kolmes ülejäänud erakonnas tõuseb valikukonstant vähem, märkides väiksemat naiste kahjuks tehtavat selektsiooni juhatusse valimisel.

Kandidaatide ülesseadmisel on valikukonstandi tõus suurim Kes- ja Reformierakonnas, neis erakondades tehakse selektsioon naiste kahjuks eelkõige nimekirjade koostamisel, mitte aga juhatusse valimisel. Isamaa ja Res Publica Liidus ning Rahvaliidus jääb nimekirjade koostamisel valikukonstant endisele tasemele, tähendades, et naiste kahjuks tehtavad valikud on ühesuurused nii juhatusse kui kandidaatide nimekirja koostamisel.

Suurima erandina paistab joonisel 5 silma Sotsiaaldemokraatlik Erakond, kus valikukonstant jääb kogu

Joonis 6. Valiku konstandid eri riikides kohalikel ja parlamendivalimistel (1990–2008)

Allikas: Vt „Teiste riikide valimistulemused“ kasutatud allikates

protsessi vältel ühele ja üsna madalale tasemele¹⁰. Teiste sõnadega jääb naiste kahjuks tehtav seleksioon nii juhatusse kui nimekirja pääsemisel ning ka valituks osutumisel samaks. See on käesoleva töö ainus näide, mis kinnitab vähemuste kahandamise seadust. Kui Sotsiaaldemokraatliku Erakonna tulemused kirjeldaksid *poliitika protsessile „olemuslikku“* valikut naiste kahjuks, siis ülejäänud neljas erakonnas toimub veel lisaks *konkreetselt parteile „olemuslik“* seleksioon. IRL-le ja Rahvaliidule oleks seega „olemuslik“ naiste kahjuks valikute tegemine juhatusse pääsemisel, Reformi- ja Keskerakonnale aga valimisnimekirja koostamisel. Praegu on nende väidete puhul aga tegu pigem küsimustega, mis võivad vastuse saada alles siis, kui vähemuste kahandamise seadust ja valiku konstante poliitika tegemise etappidel on rohkem uuritud.

Nagu joonisel 4, nii on ka joonisel 5 tähelepanuväärne see, et valijad pigem tasandavad eelnevat naiste kahjuks tehtavat seleksiooni. Et Riigikokku valituks osutumise etapil toimub valikukonstandi *ainus* langus kogu valimisprotsessi jooksul, on märkimisväärne. Läbi kogu

poliitika protsessi tuleb naistel seista vastu pidevalt tõusvale seleksioonile nende kahjuks. Selles mõttes on juba nimekirja jõudmine naiste jaoks omamoodi saavutus.

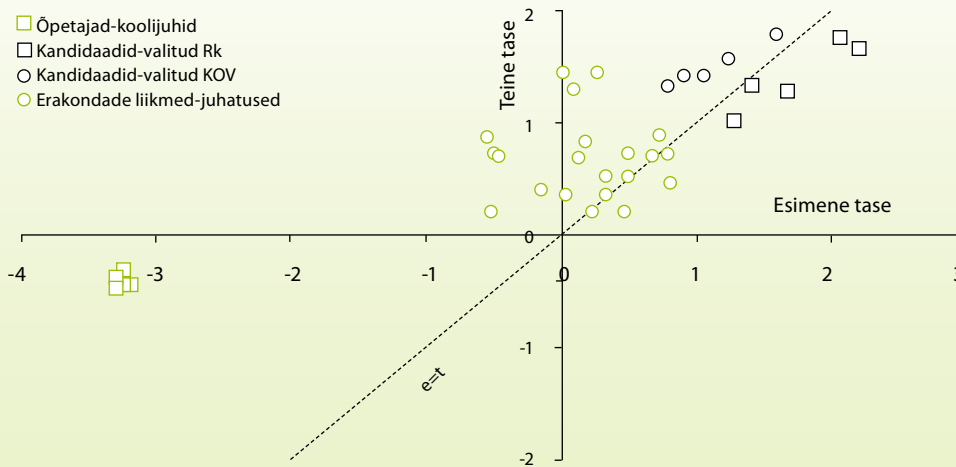
Võrdluses teiste riikidega

Mõistmaks paremini Eesti andmeid, tuleks neid võrrelda teiste riikide samade näitajatega. Ideaalis võiks omavahel võrrelda valikukonstante läbi kogu sündmustejada näiteks Lätis ja Leedus ehk kahes noores demokraatias ning Soomes ja Rootsis, kahes soolise tasakaalu poolest eesrindlikus riigis. Reaalselt on aga parteide liikmeskondade ja juhatuste andmete kättesaamine raske ning seega olen piirdunud kandidaatide ja valitute osatähtsuse võrdlemisega. Teiseks probleemiks osutus andmete saamine Läti ja kohalike valimiste puhul ka Leedu kohta. Asendamaks teiste Balti riikide puudulikke andmeid, lisasin võrdlusesse Tšehhi, mille valimiste statistika oli lihtsalt kättesaadav.

Viie riigi võrdlus on toodud joonisel 6. Esiteks on näha, et valikukonstandid Eesti parlamendivalimistel on üsna sarnased Leedu ja Tšehhiga. Kõige kolme riigi puhul on valiku konstant kandidaatide puhul kõrgem kui valitute puhul ehk, arvestades nimekirjade pikkust

¹⁰ See tulemus SDE kohta on kooskõlas Biini (2004, viidatud Vask 2007) tulemustega, kus ta hindab erakonda soo-sensitiivseks. Samasse rühma paigutab ta ka Rahvaliidu ning Keskerakona, mida selle töö andmed aga ei kinnita.

Joonis 7. Valiku konstandid valimistel, erakondades ning õpetajate ja koolijuhtide seas

Allikas: Õpetajate ning koolijuhtide andmed 2004/2005–2008/2009, haridusministeerium ja autori arvutused

ja kohtade arvu parlamendis, on naistel raskem pääseda nimekirja kui osutada valituks. Eesti, Leedu ja Tšehhi andmepunktid on ka üsna hajali. Valdavalt kirjeldab see hajusus muutust ajas ning kui jätta kõrvale väikesed võnked, siis on valikukonstant viimase kahekümne aasta jooksul kõigis kolmes riigis langenud. Seega nii parlamenti kandideerimise kui valituks osutumisega seoses tehakse valikuid naiste kahjuks järjest vähem.

Soome ja Rootsi parlamendivalimistel on valiku konstandid oluliselt madalamad kui kolmes uues demokraatias. Siinjuures on eriti silmapaistvad valiku konstantide väärtused valitute puhul Rootsis. Valituks osutunute seas on Rootsi parlamendis suudetud saavutada peaaegu et tasakaal – valikukonstant läheneb nullile, meeste ja naiste protsent on võrdsustumas.

Kui parlamendivalimiste andmepunktid asetuvad üldiselt võrdsusjoonest allpool kõigis siin vaadeldud riikides, siis kohalike valimiste tulemused asuvad hoopis sellest kõrgemal. Ehk kui parlamendivalimistel tehakse valik naiste kahjuks eelkõige nimekirjade koostamisel, siis kohalikul tasandil on lihtsam saada nimekirja, aga raskem osutada valituks. Andmepunktide hajusus näitab jällegi muutust ajas – aastatega on kõigis riikides valikukonstandid langenud ehk naiste kahjuks tehtav seleksioon on vähenenud.

Tähelepanu tuleks aga pöörata Eesti ja Rootsi kohalikele valimistele. Eesti puhul on valikukonstant langenud eelkõige kandidaatide hulgas, aga mitte niivõrd valitute hulgas – kuigi seleksioon naiste kahjuks nimekirjade koostamisel on vähenenud, pole see eriti

muutunud valituks osutumisel. Rootsi on aga siin vaadeldud riikidest ainus, kus ka kohalikel valimistel on naistele olulisemaks barjääriks nimekirja saamine kui valituks osutamine. Samas tuleb aga lisada, et võrreldes teiste riikidega on see seleksioon naiste kahjuks Rootsis üsna madal.

Võrdluses teiste elualadega

Lisaks teistele riikidele võib soolist tasakaalu kandideerijate ja valitute vahel võrrelda ka teiste elualadega. Kuna haridusvaldkonna kohta on olemas võrreldavad andmed, siis vaatlen järgnevalt seda. Joonis 7 esitab andmeid õpetajate ja koolijuhtide soolise jaotuse kohta. On näha, et nii õpetajate kui koolijuhtide puhul on naised ülekaalus (valikukonstandi väärtused on negatiivsed), aga see ülekaal on madalamal tasemel (õpetajate seas) mitmeid kordi suurem kui kõrgemal tasemel (juhtide seas). Algselt naiste kasuks tehtav valik kahaneb hiljem koolijuhtide tasemel pea olematuks. Arvestades naiste arvukust õpetajate seas, on selge, et naisel on erakordselt raske saada koolijuhiks.

Taoline sooline ebaproportsionaalsus haridusvaldkonnas on üsna erinev valimisi kirjeldavatest andmetest. Kuigi nii kandidaatide kui valitute seas on mehi rohkem, siis protsessi jooksul muutub sooline ebaproportsionaalsus ühelt tasemelt teisele liikudes üsna vähe. Selles mõttes on õpetajate-koolijuhtide andmed hoopis sarnasemad erakondade liikmete-juhatuste andmetega. Need

sarnasused ja erinevused joonisel 7 tõstatavad mitmeid huvitavaid küsimusi.

Esiteks, toodud andmerühmasid eristab see, et kahel juhul tehakse valikud organisatsiooni sees (koolides või valla haridusametnike poolt ja erakondades), valimistel antakse aga otsustamisõigus väga suurele hulgale inimestele. Viimasel juhul ei saa kuidagi tegu olla organisatsioonisisestest valikutega. Nõnda tõstatub väga huvitav küsimus soostereotüüpide mõjust otsustele, mis tehakse organisatsiooni sees ja teisalt väljaspool selliseid struktuure. Samuti võib küsida, kas valikud, mis on tehtud väikese rühma inimeste poolt, on enam mõjutatud stereotüüpidest kui suurte gruppide otsused¹¹. Kolmandaks võivad erinevused olla tingitud ka sellest, et nii kohalikel kui Riigikogu valimistel on otsused tehtud demokraatlikult, teisel kahel juhul on see aga küsitavam.

Kokkuvõte

.....

Ligi kahekümne (taas)iseseseisvusaastaga on naiste osalus Eesti poliitikas kasvanud. Seda kinnitab naiste osatähtsuse tõus nii kohalike kui Riigikogu valimiste nimekirjades kui valitute hulgas. Oluline on ka see, et kandidaatide ning valitute vaheline sooline ebaproportsionaalsus on vähemalt Riigikogu valimistel üsna madal. See vähene ebaproportsionaalsus näitab, et soostereotüübid ja nende mõju valijatele ning väidetavad Eesti valimisüsteemi naisi diskrimineerivad elemendid (suletud nimekirjad) ei ole olukorra selgituseks piisavad. Kindlasti on vaja edaspidi naiste esindatust analüüsides mitmetahulisemat lähenemist.

Naiste osalus poliitikas näib olevat veidi kasvanud ka erakondade liikmete tasemel, kuid soolise tasakaalu saavutamine parteide lihtliikmete seas pole kunagi eriti suureks probleemiks olnud. Meeste-naiste proportsioonide suur erinevus paistab eelkõige silma hoopis erakondade juhatustes ning kahjuks ei saa siin rääkida ka olulisest arengust võrdse esindatuse suunas. Kuigi üksikutel juhtudel on erakondade juhatustes naiste osakaal juba 40% (SDE) või tõusmas (Kesk- ja Reformierakond), on see protsent valdavalt 20 või madalam. Arvestades erakondade juhatuste olulist rolli Eesti poliitika kujundamisel, tuleks rohkem kui valijatele või valimisüsteemile

11 Buchanan (1965) väidab näiteks, et väikeses grupis teevad inimesed otsuseid ühiskonnas/grupis domineerivate „üldiste normide“ alusel, suurtes gruppides aga „isiklike maksimumide“ alusel. Nõnda võiks väita, et kui „üldine norm“ on „juhiks sobivad pigem mehed“, tehakse väikeses grupis otsus lähtuvalt just sellest printsüübist. Suuremas grupis, näiteks valimistel, järgiks inimesed (Buchanani seisukohta uskudes) aga oma isiklike eelistusi.

tähelepanu pöörata soolise tasakaalu saavutamisele just sellel poliitika protsessi etapil.

Ka valiku konstandi analüüs läbi aastate ning erinevates erakondades näitab, et suurimaks takistuseks on naistele valituks osutumisel nii erakondade juhatustesse kui sellele järgnev nimekirjadesse saamine. Hoopis vähem mõjutavad soolist tasakaalu Riigikogus valijate otsused.

Siit saame teha ka olulise järelduse soolise võrdõiguslikkuse alaste koolituste tarbeks. Kuigi avaliku teenistuse, kodanikuühenduste jne koolitamine sel teemal on kindlasti oluline, tuleks oma jõud, mõjutamiseks naiste osatähtsust esinduskogudes, suunata mujale. Kui soov on saada rohkem naisi poliitikasse, tuleks seminarid suunata esiteks erakondadele ja teiseks mitte niivõrd nende (nais-)liikmetele, vaid valdavalt meestest juhtidele.

Seni on naiste poliitikas osalemist puudutavad koolitused olnud vähe ning need on suunatud olnud juba nimekirjas olevaile või kandideerida plaanivaile naistele-meestele. Kuigi koolitused on mõeldud nii naistele kui meestele, on osalejad üksikute eranditega naised. Nagu koolituse korraldajad nendivad (Bjornkilde 2005), on ka raske öelda, kas seminaridel on olnud mingi mõju valimistulemustele, sest naiste osaluse ning valituks osutumise protsent koolitustele järgnenud kohalikel valimistel väga palju ei tõusnud.

Vajadus erakondade juhte koolitada tundub nii ilmne, et võib olla raske mõista, miks seda teha ei suudeta. Nagu aga Pilvre (2007) väga täpselt lisab, tuleks koolitusi korraldada „juhtkondade *huvitatud ja aktiivsel* osalusel“. Uuringud erakondade sisemistest hoiakutest annavad aga valdavalt märku ükskõiksusest ja isegi ignorantsusest (Biin 2004, viidatud Vask, 2007, 44–46) ning isegi naispoliitikud ei tunne võrdõiguslikkuse edendamise vastu huvi või peavad seda ebavajalikuks (Talves 2003, Laur 2003).

Valiku konstandi analüüsist tehtavad järeldused kehtivad ka sookvootide rakendamise kohta – eelkõige oleks mõistlik panna paika reeglid meeste-naiste tasakaalustatud esindatuse osas nimekirjades. Ehk, kvootide eesmärk oleks lihtsalt tõsta naiste arvu nimekirjas. Nagu väidab ühe uuringu naissoost respondent: „Kui kvoodid, siis võib-olla erakondade nimekirjade jaoks. Seal on ju ladvikus ikka mehed ja õlleklaasi-suhted loevad“ (Laur 2003). Valijal on raske tulemusi naiste kasuks kallutada, kui selektsioon naiste kahjuks on juba eelnevalt kõrge olnud.

Võrreldes teiste postkommunistlike riikidega ei paista Eesti parlamendivalimised kuidagi eriliselt silma. Nii Tšehhis, Leedus kui Eestis on naiste kahjuks tehtavad

valikud üsna samaväärsed ning suuremad kui Soomes või Rootsis. Teistest riikidest erinevad aga Eesti kohalike valimiste tulemused, mis näitavad aastatega kasvanud raskust naiste valituks osutumisel. Kuigi valiku konstant kohalike valimiste nimekirjade puhul on Eestis võrdne näiteks Soomega, on valitute seas erinevused väga suured. Kuna kohalike valimiste taoline sooline ebaproportsionaalsus kandidaatide ja valitute vahel paistab silma nii rahvusvahelises kui Eesti kontekstis, vajaks see põhjalikumat uurimist. Näiteks võiks vaatluse alla võtta valiku konstandid erinevates omavalitsustes ning uurida ka, millised on erinevused valdade ja linnade vahel.

Viimane küsimus haakub selles töös tõstatatud laiemate küsimustega soostereotüüpide erinevast mõjust eri tüüpi otsustamisprotsessidele. Mitmed kohalikud omavalitsused Eestis on üsna väikesed ning on võimalik, et mõnes mõttes võivad valimised neis valdades sarnaneda väikeses rühmas või organisatsiooni sees tehtavate valikutega. Kokkuvõttes, kohalike omavalitsuste või Riigikogu valimiste piirkonniti uurimine võib anda olulist teavet naiste osaluse kohta poliitikas.

Kasutatud allikad

- Attström, K., Bjornkilde, T. ja Wynn, A. (2005). *Gender Projects in Estonia, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Russia and Ukraine*. Sida Evaluation 05/09. Department for Europe.
- Buchanan, J.M. (1965). Ethical rules, expected values, and large numbers *ETHICS. An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*, 76, 1–14.
- Kangur, R. (2004). Kandidaatide selekteerimine. *Riigikogu toimetised*, 10, 105–110.
- Kangur, R. (2009). *Juhatus ja parlamendifraktsiooni võimutasakaal Eesti erakondades 1997–2007*. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Kittilson, Mikki Caul. (2006). *Challenging parties, changing parliaments: women and elected office in contemporary Western Europe*. Ohio State University Press, Columbus, Ohio.
- Laur, T. (2003). Naiste poliitilise esindatuse edendamine. *Eesti naised eneseteostamise võimalustest. Kvalitatiivuuringu esmase analüüsi tulemused*. Tartu Ülikool.

- Naisorganisatsioonide Liidu Asemikkude Kogu koosolek. (1923). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Pilvre, B. (2007). Eesti naised ja poliitika. Teoses M. Sutrop, K. Lõuk, T. Kiho (toim.) *Eesti Vabariigi naisministrid: koguteos naistest poliitika tipus*. Tartu: Eesti Naisüliõpilaste Selts, Tartu Ülikooli Eetikakeskus.
- Põldsaar, R. (2002). Women in Estonian politics: Baltic and global perspective. Teoses M. Goloubeva, D. Hanovs (toim.) *Women in Baltic Societies: past and present*. Riga: N.I.M.S.
- Põldsaar, R. (2007). Kas Eesti vajab poliitikasse rohkem naisi? Teoses M. Sutrop, K. Lõuk, T. Kiho (toim.) *Eesti Vabariigi naisministrid: koguteos naistest poliitika tipus*. Tartu: Eesti Naisüliõpilaste Selts, Tartu Ülikooli Eetikakeskus.
- Raitviir, T. (2000). Poliitikas osalemine. *Teel tasakaalustatud ühiskonda: naised ja mehed Eestis*. Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium, ÜRO Arenguprogramm.
- Raitviir, T. (2002). Eesti naised poliitilise võimu juures. *Ariadne lõng*, III 1/2, 124–147.
- Taagepera, R. (2007). *Predicting Party Size: The Logic of Simple electoral Systems*. Oxford University Press.
- Talves, K. (2003). Naised poliitikas. *Eesti naised eneseteostamise võimalustest Kvalitatiivuuringu esmase analüüsi tulemused*. Tartu Ülikool.
- Vainu, V., Järviste, L., Biin, H. (2010). Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*, 1/2010. Tallinn.
- Vask, L. (2007). Naised poliitikas: vajadused, takistused ja nende ületamise teed. Teoses M. Sutrop, K. Lõuk, T. Kiho (toim.) *Eesti Vabariigi naisministrid: koguteos naistest poliitika tipus*. Tartu: Eesti Naisüliõpilaste Selts, Tartu Ülikooli Eetikakeskus.

Teiste riikide valimistulemused

- The Central Electoral Commission of the Republic of Lithuania <http://www.vrk.lt/en/>
- CZSO's Election Server http://www.volby.cz/index_en.htm
- Elections to the Seimas of the Republic of Lithuania http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20001008/index_en.html
- Inter-parliamentary Union http://www.ipu.org/parline/reports/2189_E.htm
- Statistics Finland http://www.stat.fi/til/vaa_en.html
- Statistics Sweden http://www.scb.se/default_____2154.aspx
- University of Essex Project on Political Transformation and the Electoral Process in Post-Communist Europe <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/database.a>

Meediamaaastik, sugu ja sooline võrdõiguslikkus

Barbi Pilvre

Lühikokkuvõte

.....

Järgnev artikkel analüüsib Eesti meediamaaastiku mõningaid valdkondi soo aspektist, võimaluse korral tuginedes meil läbi viidud empiirilistele meediauuringutele. Ülevaade antakse põhilistest probleemidest, mida nendes uuringutes on käsitletud, ning järeldustest.

Teemavaldkonnaks on meedia ja see jaguneb kolmeks: meedia tootmine ning meediaorganisatsioon, meedia sisu ning auditoorium läbi soolise fookuse. Uue meedia puhul on nende valdkondade piirid hägustunud, soolist fookust saab rakendada ja problematiseerida samaaegselt nii meedia tootmise, sisu kui auditooriumi aspektist.

Meedia sisuanalüüsis uuritakse, kas on erinevusi uudiskünnise ületamisel nais- ja meestegelaste puhul, tuvastatakse seaduspärasusi naiste ja meeste tekstilisel ja visuaalsel kujutamisel, puudutatakse stereotüüpiseerimist, naiste sümboolset annihileerimist (tühistamist) ja trivialiseerimist meediatekstides.

Lähemalt vaadeldakse, kuidas avaldub soo aspekt aktuaalsetes protsessides meediamaaastikul: meedia kommertsialiseerumises ja tabloidiseerumises.

Analüüsitakse, kas naiste kujutiste hulga kasv võib olla seotud demokratiseerumisega. Vaatluse all on ka meeste kujutamise muutus Eesti meedias.

Põgusalt puudutatakse soo aspekti uues meedias ehk virtuaalruumis.

Soolise võrdõiguslikkuse poliitika rakendamise seisukohast räägitakse meediainstitutsioonidest kui tööandjatest ja ajakirjanikest kui töövõtjatest ning naiste ja meeste karjääri erinevustest, palgatasemest jne meediaorganisatsioonides. Tõstatatakse küsimus, kuivõrd on naiste ja meeste kujutamine meedias seotud kirjutaja sooga ja kuivõrd organisatsiooni kultuuriga.

Võrdõiguslikkuse fookusest käsitletakse ka meedia, riigi ja ühiskonna suhteid ehk meedia reguleerimist. Arutletakse, kas ja kuidas on soolise võrdõiguslikkuse poliitikat meedias võimalik teostada läbi meediaorganisatsiooni eneseregulatsiooni, surveandmise ja sanktsioneerimise seaduste abil.

BARBI PILVRE, MSc, töötab teadurina Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudis. Tal on pikaajaline tegevajakirjaniku kogemus nädalalehes Eesti Ekspress ja Hommikulehes. Ta on avaldanud arvukalt artikleid Eesti ja ka Soome ajakirjanduses ühiskonna, kultuuri, soo, soolise võrdõiguslikkuse jm teemadel. Barbi Pilvre oli üks Tallinna Pedagoogikaukooli Naisuurimiskeskuse asutajaliikmeid 1995. aastal ning samuti Tallinna Ülikooli Soouuringute keskuse algatajaid 2008. aastal. Tema viimase aja teaduslikud huvid keskenduvad jätkuvalt soo teemale meedias ja meediateooriale üldisemalt, aga ka queeruuringutele jmt. Barbi Pilvre oli 2000. aasta kogumiku „Teel tasakaalustatud ühiskonda” üks autoreid.

Sissejuhatus: meedia uurimine soo aspektist Eestis

Soo aspekt on meediauringutes vaatamata viimaste aastakümnete arengutele olnud marginaalne nii Lääne akadeemilises traditsioonis kui ka Eestis. Ressursside ja ka huvi puudumise tõttu on Eesti meediat soo aspektist seni uuritud vähe ja ebaühtlaselt.

Üldjoontes saab teemavaldkonna meedia ja sugu jagada kolmeks: meedia tootmine ning meediaorganisatsioon, meedia sisu ning auditorium läbi soolise fookuse. Uue meedia puhul on nende valdkondade piirid hägustunud, soolist fookust saab rakendada ja problematiseerida samaaegselt nii meedia tootmise, sisu kui auditoriumi aspektist.

Mis puutub Eesti meediasse, siis põgusalt on soo aspektist uuritud meedia organisatsiooni (Pilvre 2004a) ja pisut enam meedia sisu. Olulisematest uuringutest sisu valdkonnas tuleks nimetada Raili Põldsaare magistritööd soo aspektist meediadiskursuses (Põldsaar 2000) ja Andra Siibaku doktoritööd internetikeskkonna teemal soo aspektist (Siibak 2009), Barbi Pilvre magistritööd soo konstrueerimisest meediatekstis (Pilvre 2000) ja Viivi Krönströmi magistritööd naisteaajakirjandusest (Krönström 2009).

Empiiriliste uuringute tulemusi meedia organisatsiooni ja meedia sisu kohta esitavad ka õppevahend „Sugu telepildis“ (2004) ja Euroopa Liidu projekti raames sotsiaalministeeriumi eestvõttel valminud raport „Mass Media in (Re)distribution of Power“ (2004). Tartu ja Tallinna Ülikoolis on tehtud bakalaureusetöid naiste- ja meesteajakirjade, naispoliitikute kujutamise, meeste kujutamise, emade blogide ning seksuaalvähemuste meediakujutise jmt teemal. Akadeemilist ülevaadet pole seni feminismi ja võrdõiguslikkuse teema käsitlemisest meedias.

Omaette küsimus, mida seoses meediaga tavaliselt püstitatakse, on meedia reguleerimine kooskõlas soolise võrdõiguslikkuse poliitikaga ehk kas ja kuidas see on võimalik. Eesti meedia puhul on see uus teema, mis pole eriti tähelepanu pälvinud ei seoses meedia eneseregulatsiooni ega soolise võrdõiguslikkuse seadusega.

Meedia ühiskonna soolise süsteemi taastootmises

Meedia on kultuurivaldkond, kus toodetakse ja taastoodetakse arusaamu soorollidest, mehelikkuse ja naiselikkuse stereotüüpe. Maailmas alates 1970. aastatest

toimunud naisküsümuse alastes diskussioonides on sageli jõutud seisukohale, et naiste diskrimineerimine ei tähenda mitte ainult ebavõrdsust tööturul, vaid muu hulgas ka seda, et naised kujutatakse meedias ühekülgsele ja tendentslikult. Feministliku teooria kohaselt on meedia üks institutsioonidest (hariduse, meditsiini, juura jt kõrval), kus igapäevaste praktikate kaudu toimub ühiskonna soolise süsteemi (*sex-gender system*, Rubin 1975) taasootmine, kus esitatakse diskursiivselt naiseks-meheks olemise normatiive. Viimaste aastate arengud teoorias on kaasa toonud rõhuasetuse soo performatiivsusele (Butler 1990 ja temast lähtuvad poststrukturealistlikud teoreetikud), räägitakse soo etendamisest argipäeva praktikates ning identiteetide tootmisest, mis problematiseerivad bioloogilise soo ja sotsiaalse soo kaksikjao- tuse ning heteroseksuaalsel maatriksil tugineva soolise süsteemi või struktuuri olemasolu. Interseksionaalsuse kontseptsioon asetab kahtluse alla tegelikult lihtsustava soolise jaotuse mees- ja naissooks, mis ei arvesta rahvust, klassi, vanust jt kategooriaid, ning vastava uurimuse. Meedia on uuemate teooriate valguses seega koht, kus toimub sugude igapäevane esitamine ja soo praktiseerimine või soolooime (*doing gender*), kuid see on läbi põimunud muude identiteetide nagu rahvus, vanus, klass praktiseerimisega.

Võrdõiguslikkuse aspektist peaksime puudutama mitte ainult naiste ja meeste, vaid ka seksuaalvähemuste teemat meediamaastikul ning arvestama muude kategooriate nagu rahvus, vanus, sotsiaalne taust või klass mõju sugude kujutamisele meedias ja soo aspektile meedia organisatsioonis ja auditoriumis.

Naised ja mehed ajakirjanikena

Teema naised ja mehed ajakirjanikena hõlmab ajakirjandusmaastiku ja ajakirjandusliku kogukonna analüüsi soo aspektist. Huvi pakub, kuidas on soo aspekt teadvustatud ajakirjandusorganisatsioonide tööjõu- ja palgapoliitikas, naiste ja meeste karjääri erinevused ajakirjandusmaailmas ja ajakirjandusorganisatsioonis, võrdõiguslikkuse poliitika rakendamise võimalikkus ja omakorda selle võimalik mõju meedia sisule.

Meediauurijad on märganud, et meediamaailma saab kultuuriliselt jagada feminiinseks ja maskuliinseks, vastavalt nii teemavaldkondadele, meediaorganisatsioonide kui ka väljaande tüüpidele (van Zooneni 1994). Ziliacus-Tikkanen (1997) on leidnud, et meediamaailm on oma normatiivsetelt väärtustelt üldiselt patriarhaalne ja mitte ainult indiviidid, vaid ka meediainstitutsioonid

(toimetused) on oma väärtustelt kas feminiinsed või maskuliinsed.

Eestis pole täpset statistikat selle kohta, missugustes meediavaldkondades on tööl rohkem naisi ja kus rohkem mehi, kuid on uuringutetagi tajutav mingi seos naiste või meeste ülekaalu ja meediaväljaande kultuurilise „soo“ vahel.

Halonen (1999) on analüüsinud ajakirjanduse ühte kõige põhilisemat sisulist diskursust ehk uudiseid privaatsfääri ja avaliku sfääri teljel. Privaatsfäär on ajalooliselt rohkem seostunud naistega ning avalik sfäär meeste tegevusega.

Vastavalt ilmneb eri ajakirjandusvaldkondadega nagu poliitika-, majandus-, spordi- või kultuuri- ja selts-

On kahjuks olnud võimalik parlamendi kõnetoolilt kuulda halvaks panevaid sõnu naiste töö ning püüete kohta ja ka ajakirjanduses ei kohelda nende tööd kaugeltki väärika asjalikkuse, tõsiduse või ka ainult tähelepanuga.
(Eesti Naisliit, 1930)

konnaajakirjandus seotud uudisdiskursuse kultuuriline maskuliinsus ja feminiinsus: missugustel teemadel kirjutavad uudiseid mehed, millistel naised ning mis eluvaldkondadega seoses on naised ja mehed uudiste tegelasteks ehk kellest kirjutatakse milliste teemadega seoses. Reeglina on uudisdiskursuse fookuses mehi rohkem nii uudiste tegijate kui tegelastena, naised nii tegijate kui tegelastena on esindatud pigem meediamaastiku äärealadel, ennekõike meelelahutuslikumates väljaannetes.

Ajakirjandusmaailmas kehtivas ideaalis määravad vaid professionaalsed kriteeriumid ajakirjanduslikke valikud, kuid praktikas on ilmne, et meedia sisu tootmisel räägivad kaasa ka konkreetsete toimetajate ja kirjutajate huvid ja veendumused, sotsiaalne taust, vanus, sugu ning maailmavaade. Mida peetakse oluliseks, selgub toimetuse koosolekul, kus püütakse saavutada konsensus kajastatavate teemade osas ning autoriteetsemate või juhtpositsioonil olevate meediatöötajate maitsest ja maailmavaatetest oleneb meedia sisu palju. Näiteks on peetud meediamaailma olemusliku maskuliinsuse ja patriarhaalsuse ilminguks rõhuasetust sellistel teemadel nagu militaar- ja riigi julgeoleku ning -kaitsetee-

mad. Sageli sõnastavad juhtivad meestoimetajad ka nn „naisteteemad“ vastavalt oma stereotüüpsetele arusaamadele „naistest“ ja sellest, „mis naisi huvitab“.

Läänes on huvi tuntud, kas naiste massiline tulek ajakirjandusse 1970. aastatel on mõjutanud teemade valikut, teemade prioriteetsust või naiste kujutamist meedias. Saame analoogiliselt arutleda, kas naisajakirjanike osakaalust Eesti toimetustes sõltub see, kuidas kujutakse naisi vastavas väljaandes. Erinevad autorid on siiski seisukohal, et organisatsiooni professionaalne kultuur ühtlustab erinevate ajakirjanike isiklikud väärtused ja ka naiste tuleku mõju uudiste tootmise kultuurile on olnud vähemärgatav (Schudson 2005).

Ka allakirjutanu kogemus eri väljaannete praktises toimetusetöös 1993–2009 kinnitab, et naiste võimalused mõjutada meediaväljaande prioriteete on üsna piiratud, arvestades toimetuse hierarhiaid ja organisatsiooni kultuuri. Enamasti on naised nõus arusaamadega „naiste teemadest“ ja ka naiste kujutamise viis tekitab harva protesti või ei pöörata sellele tähelepanu.

Zilliacus-Tikkanen (1997) on leidnud, et meedias töötavad naised on maskuliinseid väärtusi kandva meediaorganisatsiooniga kohanedes omaks võtnud patriarhaalse maailmanägemise, näiteks hinnates teemade olulisust. Nii peetakse kaitsetemasid kui maskuliinseks arvatud valdkonda üksmeelselt olulisemaks kui sotsiaalteemasid, mis seostuvad traditsiooniliselt naistega.

Zilliacus-Tikkanen on muu hulgas järeldanud, et naised ja mehed praktiseerivad oma ajakirjanduslikus tegevuses nii mehelikku kui naiselikku käitumist, kuid keskkond sunnib neid rakendama stereotüüpseid lahendusi. Ta rõhutab, et ka ajakirjanduses tegutselvatel meestel on sugu: nad käituvad ja mõtlevad nagu mehed, mitte aga nagu universaalsed inimolendid, ja et sugudevaheline erinevus pole ainus erinevus inimeste vahel.

Eestis ei ole ajakirjanike sugu professionaalses kogukonnas terava teemana üles kerkinud, ka pole seda akadeemiliselt kuigivõrd problematiseeritud ega uuritud (Pilvre 2004a). Enesestmõistetavalt on omaks võetud, et naistel on ülekaal naiste- ja tarbijajakirjanduse tegijatena, meestel majandus- ja poliitikaajakirjanduses. Samas on Eesti mõlemal suurel päevalehel 2009. aasta seisuga naispeatoimetaja, mis tähendab, et naiste karjäär „kövas uudisajakirjanduses“ pole ebatavaline. Naispeatoimetaja on olnud ka nädalalehel Eesti Ekspress (2002–2006). Eesti Ekspressi „Persooni“ analüüs soo aspektist 1993–2008 (Pilvre 2009) ei kinnita samas, et naispeatoimetaja oleks muutnud naiste kujutiste osakaalu või kujutamise viisi.

Eestis levinud arvamuse kohaselt sõltub naiste karjäär meediamailmas ambitsioonidest, aga ka võimest ujuda vastuvoolu. Toimetuste lõikes täidavad naised enamasti pehmete eluvaldkondadega ja väiksema presitiiziga seotud ülesandeid: kirjutavad tervise, hariduse jm privaatsfääriga enam seotud teemadel. Naised ise pole selles tööjaotuses näinud erilist probleemi, küll on kogukonnas olnud arutlusel palgatemaatika. Pigem on nähtud palga seost teemade kui sooga: et majandusajakirjandus on kõrgema palgatasemega kui näiteks kultuuriajakirjandus või sotsiaalajakirjandus, peegeldades seega Eesti tööturu üldist soolist segregatsiooni ning nn naiste tööde väiksemat väärtustamist, võrreldes meeste omaga.

Täpset statistikat palkade kohta meediaorganisatsioonides pole. Palgad on salastatud, individuaalsed ja kokkuleppelised, vaid rahvusringhäälingus on kollektiivlepingud ning ametiühingutel palgaläbirääkimistel mingi roll. Üldiselt teatakse, et naiste palgatase on Eesti ajakirjanduses meeste omast madalam, seda on kinnitanud ka juhtivatel kohtadel töötanud ajakirjanikud, kel on ligipääs palgaandmetele (Pilvre 2004a).

Meediategelikkuse ja tegelikkuse suhe

.....

Meedia ei peegelda reaalsust üks-üheselt, meediategelikkus (re)konstrueeritakse paljude teadvustatud ja teadvustamata ajakirjanduslike valikute käigus. Osa teadvustatud valikutest väljendub nn uudisväärtuses, mis on olemuselt kokkuleppeline ja ideoloogiline (Henno 2001), kuid mida praktikas käsitletakse kui iseenesestmõistetavust.

Meediareaalsuse sünnis tuleb arvestada paljusid tegureid. Meedia sisu mõjutab tänapäeval üha enam kommertsialiseerumine ja ajakirjanduse tihe põimimine meelelahutustööstusega.

Meedia kommertsialiseerumisel on sooline aspekt: näiteks on kommertsialiseerumise tulemus „müüvate“ stereotüüpsete dekoratiivsete naisekujutiste ülekaal meediapildis ja teatud tüüpi naisekujutiste („tavalised“, vanad naised) puudumine. Meediakriitikas räägitakse ajakirjanduse kolletumisest ehk tabloidiseerumisest, mis on kommertsialiseerumise üks aspekt.

Eestis on seoseid tabloidiseerumise ja soo kujutamise vahel uuritud Eesti Ekspressi portreelugudes ja naisteajakirjas Dilemma ning meeste kujutamisel Postimehe Arteris ja Eesti Päevalehes (Pilvre 2000, Krönström 2009a, 2009b, Malmberg 2005/2006).

Tabloidiseerumine tähendab meedia sisu muutmist üha lihtsamaks, persoonikesksust probleemikeskuse asemel, kasutusel on termin *dumbing down* (e. k pakuks vasteks nõmestamine ehk orienteerumine kõige madalamale ühisnimetajale).

Ootamatul kombel on tabloidiseerumises Lääne teoreetikute poolt nähtud ka meedia demokratiseerumist. Tabloidmeedias on võrreldes eliidikeskse kvaliteetajakirjandusega rohkem kohta erinevatele häälele, kaasa arvatud tavalistele inimestele, ning tabloidmeedia sisu ja problemaatika on arusaadav kõige laiemale lugejaskonnale. Naiste võimalusi ühiskonnas kaasa rääkida seoses tabloidajakirjanduse võidukäiguga on näinud ka feministlikud meediauurijad (Macdonald 2003).

Üha enam üldhuvitavusele ja inimlikule huvile pretendeeriv meedia toob ajakirjanduse sisusse üha rohkem naisekujutisi. Enamasti naiste kaudu jõuab üldhuviväärtuslik privaatsfäär (kodu, perekond, suhted) avalikku sfääri.

Naiste kujutise kasvava arvu ja naistega seotud teemade kaudu toimub meedia sisu intimiseerumine (van Zoonen 1991), sama nähtust on erinevad meediauurijad (Macdonald 2003 jt) nimetanud ka personaliseerumiseks. Intimiseerumine ja personaliseerumine tähendab, et protsesside kajastamise ja probleemide esitlemise ning analüüsi asemel tegeleb meedia üha enam inimeste „lugudega“, pakkudes inimestele emotsionaalset samastumisvõimalust.

Võib arutleda, et ka Eesti kvaliteetmeedia tabloidiseerumine viitab demokratiseerumisele, sest seejuures kujutatakse ja saab ka sõna üha enam tavalisi inimesi, sealhulgas naisi. Naivne oleks aga tabloidiseerumisest tulenevast naiste kujutiste arvukuse kasvust meedia-kujutises teha järeldusi, et meedia muutub üha enam vastavaks ühiskonnas tõstatatud (või ka esile kerkinud) võrdõiguslikkuse nõuetele. Paraku sellise statistikaga naisliikumises ja poliitikas sageli opereeritakse, vaatamata, mis on numbrite taga. Pelk naiste kujutiste hulga kasv meedia sisus ei ole iseenesest demokratiseerumise märk. Demokratiseerumise argumendi vastu meediakujutiste arvu kasvu mõtestamisel räägib asjaolu, mis kontekstis, millise fookusega ja kuidas ehk milliste tekstiliste ja visuaalsete vahenditega naisi kujutatakse. Naiste portreede puhul kvaliteetajakirjanduses tähendab fookus privaatsfääril, et naiste portreed on kirjutatud pigem pehme/kollase ajakirjanduse võtmes kui kvaliteetajakirjanduse reeglite kohaselt. Läbi selle üha kinnistub arusaam, et naised privaatsfääriga seostuvadki – tekib omalaadne nõiarering. Kuigi personaliseerumine mõjutab ka

meeste kuvandeid, tundub see siiski toimivat eelkõige naiste puhul ja soolist erinevust rõhutades.

Kui naisekujutis on konteksti silmas pidades asjakohatult sugu rõhutav ehk sooline (*gendered*) ja ühekülgne, siis viitab see kujutise meelelahutuslikkusele ja stereotüüpsusele, mis ei vasta kuidagi demokratiseerumise ideaalidele.

Naiste ja meeste osakaal meediapildis

Meediatoodangu keskne formaat on uudis. Uudistele on soo aspektist alles hiljuti tähelepanu pöörama hakatud (McQuail 2003) ning soo aspekti ignoreerimist on meediauringutele ka ette heidetud (Gill 2007).

2005. aastal osales 76 maad kolmandat korda läbi viidavas ülemaailmses meediamonitooringu projektis Global Media Monitoring Project (GMMP 2005), kus koguti ühel päeval andmeid naiste osalusest uudistes (tegijate ja tegelastena) kõikide meediakanalite (v.a internet) kohta. Uudiste tegelastest oli naisi vaid 21%, kuid oli näha väikest tõusu (GMMP 2000 oli see 18%). Põhja-Euroopa erines siin suhteliselt kõrgete näitajate poolest, mis puudutab nii naisreportereid kui uudiste tegelasi. Ka Eestis oli naiste protsent aastal 2000 uudiste tegelastena 28% ehk keskmisest kõrgem (2005. aastal Eesti küll teadaolevalt osales, kuid andmed on kontrollimata).

GMMP-s selgunud Eesti naiste sage esinemine – üle veerandi uudiste tegelastest – võib muu hulgas näidata meelelahutuse suurt osakaalu Eesti kvaliteetmeedias ning uudisajakirjanduse kommertsialiseerumist ja intimiseerumist. Globaalses võrdluses kinnitab see ka eesti naiste traditsiooniliselt suurt osakaalu avalikus elus, ennekõike tööhõives, ja selle osakaalu taastumist viimasel 15 aastal pärast 1990. aastate alguse tagasilööki.

Sama tendentsi kinnitab ka naiste arvu pidev kasv uudisväärtust sisaldavas Eesti Ekspressi „Persooni” rubriigis 1993–2008. Naiste madal protsent (18%) 1990. aastatel on põhjustatud naiste vähesusest meediapildis kümnendi algupoolel, kuid see tõusis aastal 1998 koguni 26%-ni. 2000–2008 oli naiste protsent Eesti Ekspressi „Persooni” rubriigis keskmiselt 25% tegelastest. Maksimaalse osakaaluni jõuti aastal 2002 (20 naist 53-st), kuid see on ilmselt juhuslik, kui vaadata 2000–2001 hoopis madalamaid näitajaid (Pilvre 2009).

Eestis läbiviidud rahvusvahelise telepildi uuringu „Sugu telepildis” tulemused (Sugu telepildis 2004, Pilvre 2003) kinnitasid naiste osakaalu üsna stabiilset suurust meediapildis. 1235 inimesest, kes kolme kanali ekraanil

prime-time aja kõikides saadetes sõna said, oli naisi 33%. Avalik-õiguslikus ETV-s, kus oli tollal lubatud reklaam, oli naiste protsent 2002. kevadel pisut kõrgem: 34%, kuid kordusuuringus (pärast reklaami kadumist ETV-s) 2003. aastaks oli see langenud 27%-ni. Aastal 2008 ETV-s läbi viidud teises kordusuuringus oli naiste protsent 31.

Mitmed uuringud (Images 1999, Gill 2007) kinnitavad, et naistegelaste kujutiste osakaal meedia sisus jääb läänemaailmas 20–30% piiridesse. Nii kinnitavad Eesti uuringud meie peavoolumeedia sugude kujutamise vastavust universaalsetele tendentsidele. Vaid Põhjamaades on naiste esinemise osakaal meediapildis suurem (Images 1999, Sugu telepildis 2000, Bjarnason *et al.* 2005), mis lisaks meediasisestele protsessidele peegeldab ka naiste osakaalu poliitilise ja majandusliku eliidi hulgas.

Naine uudiskünnise ületajana

Halonen (1995) on analüüsinud, millised naised jõuavad uudistesse ja mis asjaoludel. Mehe ilmumine uudistes on loomulik, naise ilmumine erandlik ja häiriv ning uudiste diskursus on üldiselt määratletud kui objektivistlik ja maskuliinne. Naisel on maskuliinses võimudiskursuses hästidefineeritud positsioon – kaasneda, dekoreerida, püsida taustal, mis ilmneb ka uudistes. Paljud naised, kes ületavad uudiste tegelasena uudiskünnise, esindavad traditsiooniliselt meeste ametiteks peetavaid elukutseid ja kinnitavad erandlikkust.

Ka Eesti Ekspressi „Persooni” lugude puhul (Pilvre 2000) leidis kinnitust varasematest uuringutest ilmnenud tõsiasi, et juhul kui naine esindab traditsioonilist meeste ala, rõhutatakse alati ebatavalisust, kõrvalekallet normist, mis nõuab antud positsioonil meest. Erandlikkus – tegevus meeste alal – võib olla ka ainsaks põhjuseks, miks mõnest naisest üldse kirjutatakse. See kehtib eriti tööstus- ja äritegelaste, aga ka tippjuhtide puhul, kus uudisväärtuslikuks on „nais”-aspekt iseeneest.

Halonen on märkinud, et kuna enamik naisi ei ole ühiskonna võimustruktuurides aktiivsed, esinevad nad uudistes oma spetsiifiliste naiselike omaduste tõttu (hooldus, dekoratsioon, meelelahutus). Võimupositsioonidel olemise kõrval võivad naised seega ületada uudiskünnise, kui nad on mõne tähtsa tegelase abikaasad, tütreid või emad. Eriti sportlaste naised võivad ületada uudiskünnise, kui nad glorifitseerivad oma abikaasa tegusid.

Tüüpilised uudiskünnist ületavad ja ka EE „Persooni” rubriigis portreeritavad on naised, kes esindavad sporti või meelelahutustööstust.

Lisaks armastavad nii uudised kui ka meedia tervikuna naisi ohvritena, et pildiliselt võimendada katastroofide traagikat. Naiste üleesindatust ohvritena kinnitab rahvusvaheline uuring, mis viidi läbi Belgias, Saksamaal, Hollandis ja Suurbritannias (Images 1999). Meedia armastab Haloneni kinnitusel ka tülitsevad naisi ja kummalisi naisi (nõidu, usulahkude aktiviste, veidrikke). Erandlikkuse ja veidruse rõhutamine meediapildis viitab naiseksolemise rangetele normidele, mida nende juhtumite puhul on n-ö rikutud ja see pälvib meedia sanktsioneeriva tähelepanu. Naiste puhul võib uudiskünnise ületamisel ja näiteks EE „Persooni” kangelaseks saamisel olla otsustavaks ka silmapaistev välimus, eriti vastuolu välimuse ja tõsise eriala vahel.

Mida rohkem on aastate lõikes kasvanud naistegeelaste osakaal „Persooni” rubriigis, seda suurem šanss on olnud rubriiki pääseda aktiivsetel oma eriala tippudel, kelle tegevus on siiski „tavaline” ega ole seotud skandaalidega jne. Sellist demokratiseerumise tendentsi on märgata eriti 2000. aastatel (Krönström 2009b).

Soo konstrueerimine meediatekstis

Soolisus meediatekstis (ka pildis) konstrueeritakse erinevate valikute, muu hulgas keha ja seksuaalsust puudutava keelekasutuse ja pildiliste kujundite kaudu.

Teadmiste ja võimu suhted on 1970. aastatest pärvinud palju tähelepanu. Arusaamad keelest võimu tööriistana ja varjatud võimu kandjana on huvi pakkunud tekstianalüütikutele erinevates distsipliinides. Meedia võimuks on peetud ühe grupi võimu kirjeldada teise grupi kogemust (Schudson 2005) ehk meedias on küsimuse all keelekasutuses peituv võimukasutus. Naiste halvustamist läbi lingvistilise praktika on nimetatud naiste semantiliselt alandamiseks (Schulz 1975). Selline halvustamine leiab aset läbi saastatuse eelduse (*contamination*), eufemismide ja eelarvamuste. Naistest mõeldakse läbi seksuaalsete terminite mis tahes kontekstis. Eufemisme saab jälgida näiteks elukutsete nimetustes (lõbunaine, passija, koduabiline, halastajaõde), eelarvamusi nais- ja naine-liitelistes mõistetes (naisteadlane, karjäärinaine, naisautojuht jt.).

Raili Põldsaar (2001) on uurinud soo diskursust Postimehe Arteri kaanelugudes, tuvastades nendes portreedes sugudevahelise ebavõrdsuse ideoloogiat. See ilmneb erinevates keelekasutuse tehnikates, nagu ideoloogiliselt laetud sõnavalikud, eufemismid, formaalne või ametlik keelekasutus jne (Põldsaar 2001). Põldsaar leiab, et uuritud portreedes on naised märgistatud

kategooria, mehed seostuvad prestiiži ja normi, naised vähese prestiiži ja normist häälbimisega.

Soolisust väljendavaid metafoore ja üleleksikaliseerimist esineb palju ka Eesti Ekspressi „Persooni” naiste portreedes: *armutu ja kalkuleeriv raudnaine, Peipsi-äärne matushka, kahe miljoni dollari memm, tüdrukminister, proua elekter, proua Apotheca, stiinatüdruk, stiiliemand, emamesilane, maletüdruk, tennisekaunitar, karjäärinaine, naisakadeemik jt* (Pilvre 2000, 2004b, Krönström 2009b).

Meediatekstide analüüsis on feministide jaoks viljakaks osutunud Michel Foucault' võimukontseptsioon (Foucault 1975/1984, Gill 2007). Foucault' arusaama kohaselt väljendub võim, mida rakendatakse inimkeha suhtes, normatiivides, mis puudutavad seksuaalsust ja keha. Keha kujutamine on kaasaegse meelelahutusega läbi põimunud meedia kinnisidee. Seda iseloomustab kehade pidev hindav vaatlemine meedias, Foucault' vaimus defineeritud järelevalve (*surveillance*) ja keha suhtes rakendatud distsipliini kirjeldused. Elustiiliajakirjanduse kesksed teemad, millel on üha tähtsam koht ka päevalehtedes, nagu allavõtmine, esteetilisuse ja ihaldatud füüsilise vormi saavutamine, iluoperatsioonid, hoolitsemine, treenimine, tervislikud eluviisid, tervislik toitumine on võimalik kujukalt kokku võtta Foucault' terminiga „järelevalve”. Ehkki kaasaegne meelelahutusmeedia tegeleb üha enam ka mehe seksualiseeritud ja normatiivsele pilgule allutatud keha eksponeerimisega, on meediapildis keskne siiski naise kehale rakendatud järelevalve.

Keha järelevalvet meedias ei väljenda mitte ainult õpetlikud artiklid tervise, dieetide jms teemadel, vaid see toimub tekstides diskursiivselt portreeteritavate tegelaste keha kirjeldamise ja normatiividele vastavuse jälgimise kaudu. Jälgimise tõhus töövahend on teadagi foto: foto fookus, detailid, taust, fotode võrdlus rubriikides „enne ja nüüd” jms kaudu.

Järgnevalt näiteid naiste kehade normatiivsest kirjeldamisest Eesti Ekspressi „Persooni” rubriigi tekstides:

„Julia Jelissejevna Dmitrijeva (49) ei tea täpselt, kui palju ta kaalub... Pärast teist last oli ta hakanud paksuks minema.”

„...Terevisiooni” saatejuhiks saades võttis Katrin tah-tejõuga alla viis kilo, kuid pole suutnud loobuda suitsetamisest.”

„...püüab taas kord pidada saleduskuuri nagu iga teine üle keskealine naine”

Hoolimata viimase aja kehateemalistest diskussioonidest feministlikus filosoofias on naiste konkreetne kehalisus argiteadvuses üldaktsepteeritud reaalsus. Macdonald (1995) on väitnud, et naiste puhul on keha peetud identiteedi palju integraalsemaks osaks kui meeste puhul. Keha traditsioonilist kesksust naiste identiteedis võib jaotada paljudeks välimust puudutavateks koodideks – ideaalne keha kuju ja suurus, *make-up*, juuksed ja keha kaunistamine riiete ja aksessuaaridega. Näited Eesti Ekspressi „Persoonist“:

„...enamik mäletab Tiina Talumeest kui ebamaiselt kaunist daami, kes keset halliseguseid boheemlasi liikus ringi kui maskiga ilmutus – alati täiuslikult meigitud ja ülišikilt riides.“

„Stiilse naisena jätab ta kaugele seljataha kohalikud trendietalonid...“

Meedia esitab neid naise keha aspekte, mis on meeste atraktiivsed ja seotud seksuaalse ihaldatavusega. Selleks võib olla ka hääl:

„...on Epp Petrone trumpkaardiks tema hääl. See on pehme, usaldust äratav ja mahe, ühegi häiriva lisandita.“

Paljusid naise keha aspekte, näiteks keha moonustumist seoses laste sünnitamisega, keha funktsionaalseid häireid, haiguseid ümbritseb meedias aga vaikus (Macdonald 1995).

Ehkki viimastel aastatel on teoretiseerimist ja dekonstrueerimist leidnud ka mehe kehalisus (Bordo 2000), toimib mehe keha endiselt sooliselt neutraalsena, laialdaselt kohaldatavana, üldlevinud normina teaduses, filosoofias ja meditsiinis (Koobak 2005/2006, 68). Sama võib öelda ka meediakujutise kohta. Meediakujutises on meeste kehalisus seotud ennekõike spordi, meelelahutuse ja tervise teemadega, mis tuleb välja ka Eesti Ekspressi „Persooni“ uuringust. Margaret Atwood (1994) on tabavalt kirjutanud: meeste kehade kujutamisest lääne kultuuriruumis: „Sul võib siiski olla keha, kui oled rockitäht, atleet või geimodell. Nagu ma ütlesin, meelelahutus. Keha omamine ei ole üldse nii tõsine asi.“ (tsit Koobak 2005/2006, 80).

Meeste kehalise ilu kirjeldamist leidub EE Persoonis näitlejate või ilu- ja moetööstuse esindajate portreedes:

„Põhjanaanabrite meedias „ebatavaliselt“ ja lausa „patuselt“ ilusaks meheks kutsutud...“

„Peale iluhaluse olevat emalt pärit ka blondid kiharad ja helesinised silmad...pimestava glitterkesta all...ja muidugi need iluoperatsioonid...“

Reeglina puudub mehe kehalisus nn kõvast uudis-meediast ehk majanduse ja poliitikadiskursusest, sattudes sellesse vaid näiteks huumori võtmes kirjutatud materjali kaudu.

Naised kui privaatsfääri häälekandjad

Reklaamiuuriija Williamson (1986) on väitnud, et lääne ühiskonnas esindavad naised neid eluvaldkondi, mis asuvad näiliselt ajaloost väljapool (isiklikud suhted, armastus ja seks), seega on nendest elu aspektidest saanud „naiste alad“. Naised, ka avalikkuses mõjukad, pakuvad siiski „pögenemist“ suure maailma probleemide eest. Näited EE „Persoonist“:

„...ta koob ja küpsetab ja lüpsab ja keevitab.“

„...on viimaseid päevi lapseootel, ta on rasedana palju reisinud, sealhulgas välismaal...“ „ Pikki aastaid kuulus Tarja kuvandisse lahutamatu ka üksikemaduse teema. Oma pikaajalise partneri ja naabrimehe Pentti Arajärviga abiellus Halonen alles presidendiks saanuna...“

Kui kujutatakse avalikkuses edukate naiste, näiteks poliitikute peresuhteid, siis nende puhul näidatakse privaat- ja avaliku sfääri konkureerivaid nõudmisi probleemilisena.

„Kas valdavalt kodus laste kasvatamisega tegele- nud perenaine suudab poliitikute verises võitluses vastu pidada? Kahtlane.“

„...hakkab paberi peal lahutama, et teada saada, kui vanad ta pojad on. ...Tema elust viimased poolteist aastat täitnud hiigeltöö.“

Naiste edu ja võimu avalikus sfääris kujutatakse meedias sageli kui eraelulise või koduse läbikukkumise arvel toimunut.

„Siiani on Viimsis elava Anne põhitöökoht olnud siin (Lool). Peaksin kuus või veerand seitse ärkama, et kell seitse Rakverre startida... Lapsi tal pole, keda mööda linna karjatada.“

Kui naised esindavad võimu (poliitikud), esitatakse neid sageli rõhutatult kui võimu tööriistu või juhuslikke järgijaid. Naiste poliitiline võitlus on sageli taandatud isiklikule tasandile, näiteks võimendab meedia meel- sasti avalikus elus mõjukate naiste konflikte ja püüab ka naiste ideelised võitlused taandada isiklikuks konfliktiks.

Macdonald (1995) on rõhutanud, et naiste kujutised kultuuris on meeste fantaasiate varaaat – nad on kas idealiseeritud kui jumalannad või kujutatud hirmsate mehi hävitavate monstrumitena. Supermodellid, superstaarid, *femme fatale*'d, „hullud naised” erinevates variatsioonides konstrueerivad naiselikkuse saladust. Võimsad naised esinevad meediakujutises sageli demoniseerituna. Tulenevalt nendest fantaasiatest, mis on arenenud naiselikkuse ümber kultuuris, on naiste meediakujutis sageli esitatud arhetüüpide kaudu, mütologiseerides: hoor, madonna, supernaine, *femme fatale*, patriarh.

Meeste kujutamise muutusest meedias

Tuginedes küll vaid Eesti Ekspressi „Persooni” uuringutele (Pilvre 2009), võib väita, et meeste meedias kujutamise põhikonventsioon on võrreldes 1990. aastatega Eesti peavoolumeedias samaks jäänud ehk mehed on enamikes ajaleheportreedes pealtnäha sootud. Siiski on just mehe kujutamises viimastel aastatel võimalik märkata muutusi kujutusviisi pehmenemise poole.

„Kunnas on ajakirjanduse vahendusel öelnud, et tal on perekonna ees teatud võlg. Tal on kaks väikest last. Töökohustused ei jätnud eriti aega nendega koos olla. Nüüd on see olemas. Ma näen Kunnast regulaarselt lastega mängimas ühel Tallinna kesklinna mänguväljakul.”

„Muidugi pole Uuspõllu elustiil nii väga vagur kui näiteks Jaan Tättel. Kuid osa temast tahaks väga elada kuskil talus, pidada firmat, kasvatada lapsi ja elada sellist konstruktiivset elu.”

Sama on täheldatud ka teistes väljaannetes, näiteks Postimehe Arteris ja Eesti Päevalehe nädalalõpnumbrites (Malmberg 2005/2006, 25–34). Malmberg kirjeldab ka „tõelise mehe” kuju asendumist „isa” kujuga.

„Olen seal, kus tunnen rõõmu. Võib-olla lähen metsa ja korjan seeni. Või teen lastele moosi. Või mängin sõpradega petanki. Või loen mõnda huvitavat raamatut seitsmendat korda ja leian mingi uue tahu. See kõik on areng. Sa pead hinge toitma.”

Osaliselt saab seda seletada Arteri ja EPL nädalalõpulis meelelahutusliku formaadiga, mis mõjutab ka meeste kujutamise viisi. Samas iseloomustavad need muutused meeste kujutamisel vaikimisi kehtivaid reegleid ka üldisemalt kogu Eesti ajakirjanduses, kus isadus on viimastel aastatel muutunud tavalisemaks teemaks kui eelmisel kümnendil.

Soolise süsteemi taastootmine naiste- ja meesteajakirjades

Naisteajakirjade kriitika põhitees soolise võrdõiguslikkuse fookusest on olnud, et naisteajakirjad on patriarhaalse ideoloogia kandjad ja ühiskonna soosüsteemi alustalad. Üks ja sama ajakiri võib eri ajastutel ka väga hästi kohaneda, käsitledes just ajastule omaseid naiselikkuse dilemmasid (Winship 1987). Eestis on sellise kohanemise näiteks ajakiri Eesti Naine, mis vahepeal kandis nime Nõukogude Naine.

Angela McRobbie (1978) on määratlenud, et naisteajakirjad on meediaruum, kus kõige kontsentreeritumalt ja takistamatult toimub normatiivse feminiinsuse konstrueerimine.

Naisteajakirjade olemus on tihedalt seotud reklaamiga, mis moodustab sageli poole klantsajakirjade mahust (Gill 2007), mis omakorda võimendab teatud tüüpi ideaalse, konsumeristliku ja hedonistliku naiselikkuse taastootmist. Reklaamituru olukorrast sõltuvalt naisteajakirjade arv Eestis kasvas 2000. aastate keskel ja kahaneb majanduslanguse olukorras.

Naisteajakirjade eri tüübid on maailmas üsna universaalsed (Pilvre 2001), kuid sõltuvalt Eesti reklaamituru väiksusest on naisteajakirjad meil sihitud ühele, reklaamiandjat enim huvitavale lugejagrupile vanuses 25–40 aastat.

Naisteajakirjade teemaks on töö ja pereelu ühitamine, toimetulek, argielu, suhted (Eesti Naine, Naised); kodu, peresuhted, kodukaunistamine (Pere ja Kodu, Kodukiri); seltskond (Kroonika, Naisteleht), elustiil (Anne ja Stiil, Cosmopolitan); köögi-, gurmee-, sisustusajakirjad jne. „Kõikidele” naistele suunatud ajakirjades kombineeritakse erinevaid diskursusi. Traditsioonilisemates naisteajakirjades võib naine olla rahvuse moraali kandja (Eesti Naine 1990. aastatel): naine on koduhoidja, olemuslikult kodu ja perekonna juurde kuuluv, truu, kohusetundlik, hea kodumajandaja ja tootja. Ka pereprobleeme esitatakse läbi selle fookuse. Perevägivalla, haiguste ja vaesuse kujutamisel domineerib sellistes ajakirjades toimetuleku diskursus.

Viivi Krönströmi magistratöö TLÜ-s ajakirjast Dilemma (Krönström 2009a) uuris edukatele naistele suunatud ajakirja diskursiivseid muutusi selle ilmumise aastatel 2005–2008, keskendudes sellele, kuidas ajakirja sisu muutus kommertssurve mõjul. Esialgne realistlikuma naisekujutise nõue asendus reklaamimüügi vajaduse survele üsna tavapärase naisteajakirja formaadiga keskmisest maksujõulisemale auditooriumile. Kuna Dilemma ilmus ajalehe Äripäev vahel, keskendus sealne naisekujutis majanduslikku eliiti esindavate naiste kujutisele, taastotes supernaise stereotüüpi ning keskendus muu hulgas hedonismi diskursusele.

TÜ-s on 2000–2004 tehtud bakalaureusetöid naisteajakirjadest Stiil ja Eesti Naine.

Meesteajakirjade kohta Eestis põhjalikumalt uurinut tehtud pole, vähesel määral on uuritud meeste kuvandit meesteajakirjades.

Meeste trendiajakirja tegemise tähelepanuväärseim katse Eestis oli ajakiri Mees (Pilvre 1997). Mees oli tõsimeelne ajakiri, õpetas mehi käituma ja oli sealjuures tugeva militaarse kallakuga. Mehelikkuse teemal selles ajakirjas nalja ei visatud.

Ajakiri Mees ilmus 1995–1997, kokku 13 numbrit, vastutav väljaandja oli Tõnu Hellam, peatoimetaja Hannes Walter. Tegemist oli Eesti esimese meeste- ehk trendiajakirjaga.

Eesti esimese meesteajakirja identiteet oli segane. Mees ei olnud liigitatav näiteks Tim Edwardsi (Stevenson *et al.* 2000) jaotuse järgi, kes eristas traditsioonilised meesteajakirjad tehnika, jahi ja kalanduse teemal, pehmet maskuliinsust esitlevad glamuursed nn uue mehe (*new man*) ajakirjad ja humoorikad, meesšovinistlikud nn uue kuti (*new lad*) ajakirjad. Mehel polnud kindlat ideoloogiat või see ei jõudnud välja kujuneda, see oli segu traditsiooniliselt meeslugejale suunatud ajakirjast ja teise põlvkonna trendiajakirjast: tehnika-, sõjandus- ja trendiajakiri.

Mees oli militaristlik, homofoobne, seksistlik, miso-güünne, konservatiivne ajakiri. Mehelikkust ajakirjas Mees ei problematiseeritud, vaid propageeriti jõuliselt; võimalik, et kohati on Mees siiski irooniline.

Miks Mees oli selline? Mehe ilmumise ühiskondlikul taustal mängivad rolli patriarhaalse ideoloogia tõus 1990. aastatel ja segunemine kapitalismiajastu tarbimisühiskonna hedonismi ja konsumerismiga.

Praegu domineerivad Eesti meesteajakirjade turul sisseostetud, väljakujunenud formaadid: alates aastast 2004 FHM, alates 2007 ilmub Eestis Playboy (FHM lõpetas ilmumise 2009. aastal). 2009 hakkas ilmuma kodumaine glamuurne Lomm ja Itaalia päritolu sisu

tõlkiv Gentleman Äripäeva vahel. Lühikest aega ilmus EPL vahel ajakiri Meeste Maailm. 2007 sügisel ilmus Eesti Ekspressi vahel ühekordse projektina ajakiri Jobu „mehele, kelle eest otsustavad teised“. Ühiskonna maskuliinsuse normatiivide võimaliku muutumise kajastust nendega seoses pole Eestis veel uuritud.

Sugu virtuaalruumis

Tänapäeva meediast rääkides ei saa ignoreerida virtuaalruumi. Virtuaalruumis ajakirjanduse ja meedia piirid hägustuvad. Erinevalt tavameediast, kus on rangelt eristatud meedia organisatsioon, sisu tootmine ja auditoorium, on virtuaalruumis sisu tootja ja auditoorium üks ja sama virtuaalkogukond. Eestis on TÜ-s soo ja virtuaalruumi teemal läbi viidud mitmeid uuringuid, mis keskenduvad suhtlusportaali Rate.ee (Siibak 2007), aga ka muudele virtuaalruumi aspektidele.

Suhtlusportaali ei saa allakirjutanu arvamusel liigitada küll ranges mõttes meediaväljaandeks, nagu seda on portaalid, mille sisu toimetatakse ja luuakse vastavalt meedias kehtivatele reeglitele, see on kommunikatsioonikeskkond, kuhu kasutajad ise loovad sisu oma kitsast fookusest lähtudes. Soo aspektist pakub see huvi kui ruum, kus taastoodetakse sugu tavameediast omandatud eeskujude alusel, neid võimendades, mistõttu see materjal on käesolevas artiklis omal kohal.

Rate.ee kasutavate noorte eneserepresentatsiooni uurides jõutakse järeldusele, et see järgib tendentse, mida on märganud erinevad virtuaalruumi uurijad varasemates uuringutes. Vaatamata võimalustele oma identiteediga mängida, omistavad inimesed endale virtuaalset identiteeti luues omadusi, mida vastassugupool eeldatavalt väärtustab. Virtuaalsed minad on pelgalt patriarhaalse „pärismina“ pikendused ning isegi võimendavad soolisi stereotüüpe, mis on levinud *off-line* maailmas (Nakamura 2001, viidatud Siibak 2007 järgi). Portaalil Rate.ee loodud profiilid annavad Siibaku väitel hea pildi sellest, kuidas interpreteeritakse sugu ja soorolle tänases Eestis, eriti noorte ootusi selles valdkonnas.

Virtuaalruumis taastoodetakse üldiselt tavameediast, eriti glamuuriajakirjandusest omaks võetud soostereotüüpe ja käitumisnorme. Vastavalt operatiivselt saadud tagasisidele virtuaalse kogukonna poolt muudetakse nii oma käitumist, suhtumist kui välimust. Paljud virtuaalkogukonna poolt valitud „TOP 100“ hulka kuuluvad tütarlapsed ja noormehed on jäänud oma virtuaalse soolise identiteedi konstrueerimisel truuks tavapäras-tele soonormidele ja -ootustele. Noormeeste puhul aga

on idealiseeritud *macho-imago* kõrval ka romantilise ja metroseksuaalse mehetüübi kujutamist. Rate.ee „tähelepanuväärsemad tütarlapsed“ aga on selgelt mõjutatud seriaali „Seks ja linn“ fiktiivsete naisekujude eeskujust.

Probleemid seoses soostereotüüpide kriitikaga

Feministlikus meediaanalüüsis on soostereotüüpide kriitika kaudu traditsiooniliselt kritiseeritud kolmemõõtmelise reaalsuse redutseerimist ühemõõtmeliseks ja moonutatud pildiks. Eriti varasem feministlik meediauurimus taunis naiste trivialiseerimist meediatekstides ja sümboolset annihileerimist (Tuchman 1978), seda, et naisi kujutatakse kas halvustavalt või ei kujutata üldse.

McQuail (2003) on kokku võtnud valitsevad arusaamad meedia soolisest kallutatusest ja seletanud soostereotüüpide kasutamist. Uudiste kõrval on just meediafiktsioonides esinevad naised sageli stereotüüpsetes ametites või kodustes rollides. Et fiktsiooni eesmärk on pakkuda inimesele vaheldust, distantseerida teda igapäevareaalsusest, on McQuail selgitusel stereotüüpused meeelahutuses tavaline kujutusviis, pakkudes tuttavaid kujundeid ja kirjeldusi.

Meeelahutuslik osa meediast ja reklaam kasutab tänapäeval siiski ka sageli stereotüüpide ümberpöörämist ja stereotüüpidega mängimist (Sugu telepildis 2004).

Stereotüübi kui meediaanalüüsi kriitilise tööriistaga on seotud rida probleeme. Oma aja ära elanud peegeldusteooriast lähtuv stereotüüpide kriitika eeldaks justkui, et meedias on võimalik kujutada reaalsust üksüheselt. Macdonald (1995) leiab, et stereotüüpide kriitika puhul kerkib küsimus, kelle versiooni reaalsusest meedia peaks esitama. Põhjalikum meediaanalüüsis on sooliste stereotüüpide kriitikast tänapäeval enamasti loobutud, pigem püütakse teoreetiliselt põhjendada, miks ja kuidas meedia stereotüüpe kasutab.

Erinevalt meediateoreetikute seisukohtadest stereotüüpide tekke ja püsimise küsimuses on poliitika-diskursuses Euroopa Liidus ja Euroopa Nõukogus võetud suund vabaneda soostereotüüpidest meedias (Pilvre 2008).

Stereotüüpide vabanemine on seotud soolise ebavõrdsuse kaotamisega ühiskonnas, mis on ideaalina eesmärgiks ka Eesti ametlikul võrdõiguslikkusepoliitikal, mille eesotsas on sotsiaalministeeriumi soolise võrdõiguslikkuse osakond: „Võrdse kohtlemise põhimõtet rikutakse, kui üht sugupoolt koheldakse teisest erinevalt (tavaliselt ebasoodsamalt) mingite sugupoolegrupile ja

seeläbi ka selle üksikesindajale oletatavalt omaste või omistatavate omaduste tõttu. Tavaliselt lähtub see eelarvamustest, stereotüüpsetest arusaamadest, traditsioonilistest soorollidest, kehtivast sooideoloogiast.“ (www.sm.ee/tegevus/sooline-vordõiguslikkus.html). Sooideoloogiat kannab ühiskonnas edasi ja taastoodab samuti meedia, millele nimetatud osakond oma tegevuses ka kriitilist tähelepanu pöörab.

Võrdõiguslikkuse ideede jõudmine meediamailma on paradoksaalsel kombel kaasa aidanud uute stereotüüpide tekkimisele. Näiteks ühiskonnas levivad edu ja võrdõiguslikkuse nõuded on meediareeglitega mugandudes kindlasti kaasa aidanud supernaise stereotüübi levikule. Supernaise stereotüüpi taastoodavad ennekõike naisteajakirjad, aga ka peavoolu meedia portreed edukatest naistest, kes ühitavad osavalt karjääri ja eraelu sageli vastuolulised nõudmised.

Stereotüüpide kasutamist ja vastupidamist meedias tingivad allakirjutatu arvates ennekõike turujõud (Pilvre 2008). Laia auditoriumi saavutamiseks kasutavad meediategijad, eriti reklaamide loojad, võimalikult lihtsaid ja üldarusaadavaid kujutisi ja see ei puuduta üksnes naiste ja meeste kujutamist.

Stereotüüpide täieliku elimineerimise ülesannet ühiskonnas on võimatu lahendada, kuna see puudutab keskseid kommunikatsiooniprotsesse kultuuris, näiteks tundmatu seletamist tuttava abil. Samas on vajalik, et soostereotüüpe tunneksid ära nii meediapraktikud kui auditorium. Siin jääb üle loota vaid meediahariduse võimalustele.

Kokkuvõte

Kui lähtuda sellest, et meedia mitte ainult ei konstrueeri tegelikkust oma reeglite järgi, vaid ka kajastab ühiskonnas valdavaid tendentse, siis sugude kujutis meedias on ka ühiskonna arengutaseme mõõdupuu ja annab pildi demokraatia arengutasemest ühiskonnas.

Üldreeglina lähtub naiste kujutamine meedias meie ajastul vastuolust, kus avalikus sfääris on naiste tegevus üha laialdasem ja mõjukam, kuid „naine kui niisugune“ seostub argiteadvuses endiselt privaatsfääriga. Naiste kujutamine meedias on kindlasti seotud ühiskonnas toimuvate muutustega, näiteks naiste emantsipatsiooniga. Samas annavad muutused naiste representatsioonis viimastel aastatel ennekõike pildi meedia muutumisest, kommertsialiseerumise protsessist ehk meedia tabloidi-seerumisest ja formaadistumisest. Paljuski on naiste

kujutamise muutused aastate lõikes, mida võiks seostada naiste emantsipatsiooniga, näiteks naiste kujutiste arvu kasv meediapildis, seletatavad meediasiseste profsessidega.

Alates 1990. aastatest on ka Eesti ühiskonnas üha aktuaalsem võrdõiguslikkuse probleematik. See tõstus 1990. aastate teisel poolel ja 2000. aastate alguses eriti seoses Euroopa Liiduga liitumisega (2004). Soolise võrdõiguslikkuse seadust, mis jõustus 2004, ja vastavat poliitikat pole meedia samas üksmeelselt tervitanud, võib isegi rääkida teatud šovinistlikust reaktsioonist meedias seoses naiste ja meeste võrdsete võimaluste temaatikaga. Seda on märgata naiste meediakujutises, näiteks naistegelaste valikus. Kahtlen, kas Eesti meedias on viimaste aastate rõhutatult seksistlike kujutiste kasvu puhul tegemist postmodernistlikus vaimus „teadliku“ (*savvy*) ja iroonilise klišeede kasutamise nagu angloameerika meedia puhul saab arutleda (Gill 2007). Pigem saame ka Eesti meedia kontekstis kasutada terminit „retroseksism“ (Whelehan 2000), millega on tähistatud seksistlike kujutiste rõhutatud kasutamist meedias vastukaaluks muutustele naiste positsioonis viimastel aastakümnetel

Eestis on võimalik häiriva meediasisu kohta võimalik esitada kaebusi mitmetele instantsidele (vt infokast). Paraku, kui kontekstiväliselt seksualiseeritud kujutiste omnipresentsus on ühiskonnas üldiselt nii naiste kui meeste poolt aktsepteeritud või vaikimisi heaks kiidetud

ning teadlikkus soolisest võrdõiguslikkusest on madal, ei leia seaduste võimalused ühiskonna liikmete huvide kaitsmiseks rakendust.

Soolise võrdõiguslikkuse poliitikate edendamiseks meedias on võtmetähtsusega meediaharidus. Inimesed saavad meedia sisu ja reklaamide suhtes esitada pretensioone vaid siis, kui tuntakse ära diskrimineerimine ja kui üldse kedagi häirib teise inimese, ka sookaaslase esitamine kontekstiväliselt seksuaalobjektina, domineeriva või allutatuna. Tartu Ülikoolis ja Tallinna Ülikoolis on aastast 2000 õpetatud meedia analüüsi soo aspektist, lisaks on Eesti Ajakirjanike Liidu (EAL) ja ülikoolide eestvõttel korraldatud tegevajakirjanike koolituspäevi meedia soolise kallutatuse teemal.

Soolise võrdõiguslikkuse küsimustes uuele tasandile jõudmine Eestis tähendaks siiski mitte vaid üliõpilaste ja ajakirjanike koolitamist, vaid ühiskonnas meediakirjaoskuse süvendamise vajaduse teadvustamist alates algharidusest, liiatigi kui seoses virtuaalmeedia tulekuga võib meedia sisu tootmises osaleda igaüks.

Kasutatud allikad

Atwood, M. (1994). Alien territory. Teoses L. Goldstein (toim.). *The Male Body. Features. Destinies, Exposures*. The University of Michigan Press, Ann Arbor 1–7.

Võrdõiguslikkuse poliitikate rakendamise võimalikkusest meedias

Barbi Pilvre

Eestis on meedia isereguleeruv, riigist sõltumatu ja vaba, Eesti Vabariigis ei ole tsensuuri. Vastavalt organisatsiooni Reporters Sans Frontiers raportile (www.delfi.ee, 20.okt. 2009) on Eesti meediavabadusel maailmas 6. kohal.

Ajakirjanike tegevust reguleerib vabatahtlik eetikakoodeks. Meediaettevõtete tegevus (v.a ERR) Eestis toimib üldiselt kommertsiaalsetel alustel ja on isereguleeruv, st Eestis pole eraldi meediaseadust, kuid meediaettevõtte ei tohi rikkuda Eestis kehtivaid seadusi, k.a soolise võrdõiguslikkuse seadust.

Riigieelarvest rahastatud avalik-õigusliku rahvusringhäälingu (ERR) tegevust reguleerib lisaks eraldi seadus.

Eesti ajakirjandusväljaandeid koondav Eesti Ajalehtede Liit EALL soolise võrdõiguslikkuse teemaga tegelnud ei ole.

Hea ajakirjandustava järgimises tekkinud puudujääkidega tegelemiseks on EALL-i juures loodud eneseregulatsiooni organ Pressinõukogu (PN), mis käsitleb vaid oma liikmete kohta esitatud kaebusi. PN liikmesorganisatsioonide hulka kuuluvad lisaks suuremale osale trükimeedia väljaannetest ka ERR, Kanal 2 ja Delfi.

Väljaannete peatoimetajatest ja avalikkuse esindajatest koosnev Pressinõukogu (PN) töötab kaebuste alusel ehk käsitleb üksikjuhtumeid, kui tehakse vastav pöördumine. Enamasti on küsimus valeinfo avaldamises, teisele osapoolle mitte sõna andmises jne. Pressinõukogu ei tegele omal algatusel meediaseirega või mõne põhimõtte täitmise jälgimisega meedia sisus jms.

Lisaks väljaandjaid esindavale PN-le tegutseb meedia regulatsiooni organina sõltumatu MTÜ Avaliku Sõna Nõukogu (ASN), kuhu kuuluvad TÜ ajakirjandusõppejõud ja erinevate eluvaldkondade esindajad.

Kaudselt soolise võrdõiguslikkuse põhimõtete rikku mise tõttu PN poole pöördumisi on teada üksikuid: pöördu-

- Bjarnason, H.T., Edström, M., Pilvre, B., Siivonen, J. (2005). Here I am! Portrait interviews in Estonian, Finnish, Icelandic and Swedish daily newspapers. *Nordicom Information 2*, 57–67.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New-York, London: Routledge.
- Bordo, S. (2000). *The Male Body. A New Look at Men in Public and in Private*. New-York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Eesti Naisliit (1930). Kümme aastat Eesti Naisliitu: 1920–1930. Tallinn: Estotrükk.
- Foucault, M. (1975/1984). Extracts from „Discipline and punish”. Teoses P. Rabinow (toim.) *The Foucault Reader*, 170–238. London: Penguin Books.
- Gill, R. (2007). *Gender and the Media*. Cambridge, Malden: Polity.
- Halonen, I. K. (1995). Suomenkielisten televisioutusten nais- ja mieskuva. Teoses E.Sana (toim.) *Naiset, miehet ja uutiset. Yleisradion tasarvotoimikunnan julkaisuja*, 11–63. Helsinki: Yleisradio OY.
- Hennoste, T. (2001). *Uudise käsiraamat*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Images of women in the media (1999). *Report on existing research in the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Koobak, R. (2005/2006). Nähtamatu kohalolek: (mehe) keha feministlikes teooriates. *Ariadne Lõng*. 1/2, 67–83.
- Krönström, V. (2009a). Naisteajakirja Dilemma diskursiivsed muutused.
- Magistritöö käsikiri. Tallinn: Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Krönström, V. (2009b). Sugu Eesti Ekspressi „Persooni” rubriigis 2004–2008.
- Seminaritöö käsikiri. Tallinn: Tallinna Ülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.
- Malmberg, K. (2005/2006). Meeste meediakujutise muutus 1996. ja 2004. aasta Eesti Päevalehe ja Postimehe nädalälõpulisade näitel. *Ariadne Lõng*. 1/2, 25–34.
- Mass Media In (Re)distribution of Power (2004). /Koostaja B.Pilvre/. *Raport rahvusvahelise projekti „Mass Media In (Re)distribution of Power” raames*. Tallinn: Eesti Vabariigi Sotsiaalministeerium.
- McRobbie, A. (1978). *Working class girls and the culture of femininity. Teoses Women Take Issue*. CCCS Women’s Studies Group. London: Hutchinson.
- McQuail, D. (2003). *McQuaili massikommunikatsiooni teooria*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Macdonald, M. (1995). *Representing women: Myths of femininity in the popular media*. London: Edward Arnold.
- Macdonald, M. (2003). *Exploring Media Discourse*. London: Arnold.
- Nakamura, L. (2001). Race In/For Cyberspace: Identity Tourism and Racial Passing on the Internet. Teoses D. Trent (toim.) *Reading Digital Culture*. Oxford: Blackwell Publishers, 226–235.
- Pilvre, B. (1997). Eesti asi on meeste asi. Ettekanne Tallinna Pedagoogikaülikooli Sotsiaalteaduskonna konverentsil „Eesti asi” 21. 02. 1997. Käsikiri.
- Pilvre, B. (2000). Construction of Gender in the Cover-Column Persoon in the Estonian Weekly Eesti Ekspress. Unpublished Master’s Thesis. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- Pilvre, B. (2001). „Naistemaailma” diskursiivsed muutused ajakirja Eesti Naine põhjal. 1989. ja 2000. aasta võrdlus. Ettekanne Eesti Sotsiaalteaduste II Aastakonverentsil 23.–24.11.2001 Tartus. Käsikiri.
- Pilvre, B. (2002). Naiste kujutamine meedias kui ühiskonna arengu mõõdupuu. *Eesti Inimarengu Aruanne 2002*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool. Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut.

mine seoses ühe mõrva naisohvri kujutamise, samuti on üks pöördumine tehtud ASN poole sõna „partii” kasutamise tõttu ilmselt seksistlikus tähenduses jt.

ERR-is töötab eetikanõunik, kes aktiivselt jälgib, et ERR toodang oleks kooskõlas EV seaduste ja Rahvusringhäälingu seadusega. Meediakäsitluse kallutatuse teemalisi pretensioone esitavad enamasti poliitilised parteid, aga ka ettevõtted ja üksikisikud. Kaebused ERR eetikanõunikule on puudutanud ebatäpse info edastamist, vägivalda esitamist teles; konkreetset soolise võrdõiguslikkuse teemalisi pretensioone pole eetikanõunikule teadaolevalt esitatud.

Võrreldes meedia üldise reguleerimise nõrkusega kehtivad Eestis reklaami suhtes karmid nõuded. Eestis kehtib alates 2008. aasta novembrist uus reklaamiseadus, mis sätestab, et reklaamides ei tohi rikkuda soolise võrdõiguslikkuse printsiipe, kujutada üht sugupoolt domineeriva või allutatuna, sisaldada sobimatut alastust, kujutada kedagi seksuaalobjektina või imiteerida äratuntavalt seksuaalakti. Järelevalvet reklaamiseaduse üle teostab Tarbijakaitseamet. Nagu selgub ameti koduleheküljelt, pole inimesed paraku ka reklaamiseaduse võimalusi neid häirivatest reklaamidest teavitamiseks kasutanud.

Nagu iga teine ettevõtte, peab ka meediaettevõtte tegutsema kooskõlas soolise võrdõiguslikkuse seadusega. Kaebusi soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinikule ajakirjanike palgaerinevuste ja teiste diskrimineerimise juhtumite kohta meediaettevõtetes pole paraku teada.

Eesti Ajakirjanike Liit, mis võiks muu hulgas ametiühinguna tegeleda ajakirjanike kui töötajate õiguste kaitsega, on üsna nõrk. Ka muidu aktiivne EAL-i Naistoimetajate Ühendus pole naisajakirjanike palgateemat puudutanud. ●

- Pilvre, B. (2003). Kes räägib teleekraanil? Naised meedia kõverpeeglis. *Akadeemia*. 9, 1981–2000.
- Pilvre, B. (2004a). Does gender matter in the newsroom? Some remarks on Gendered Discourse and Estonian journalist culture. Teoses M. DeBruin ja K. Ross (toim). *Gender and Newsroom Cultures*. Identities at work, 13, 245–256. Creskill, New Jersey: Hampton Press Inc.
- Pilvre, B. (2004b). Eesti Ekspressi „Persoon”. Naiskangelane 2002–2004. Ettekanne Eesti Sotsiaalteaduste V Aastakonverentsil 12.–13.11. 2004 Tartus. Käsikiri.
- Pilvre, B. (2008). Reproduction of gender in media content. Teoses M. Gortnar (toim.) Elimination of Gender Stereotypes: Mission (Im)possible? Conference Report, 129–133. Ljubljana: Government of the Republic of Slovenia. Office for Equal Opportunities.
- Pilvre, B. (2009). Eesti Ekspressi „Persoon” soo aspektist. *Ariadne Lõng*. 1/2, 42–62
- Põldsaar, R. (2000) American Cultural Influence and the Re-Construction of Gender in Recent Estonian Public Discourse. Unpublished Master's Thesis. Tartu: Tartu Ülikool.
- Põldsaar, R. (2001) Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. *Ariadne Lõng*. II, 199–106.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on the „political economy” of sex. Teoses R. R. Reiter (toim.) *Toward an anthropology of Women*, 173–199. New York: Monthly Review Press.
- Siibak, A. (2007). Sugu virtuaalmaailmas. *Ariadne Lõng*. VII 1/2, 36–48.
- Siibak, A. (2009). Self-presentation of the „Digital Generation” in Estonia. (Eesti „digitaalse põlvkonna” enesepresentatsioon). Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikool, Sotsiaalteaduskond, Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut.
- Schudson, M. (2005). Four Approaches to the Sociology of News. Teoses J. Curran and M. Gurevitch (toim.) *Mass Media and Society*. 4th edition. London: Hodder Education, 172–197.
- Schultz, M. R. (1975). The semantic derogation of women. Teoses D. Cameron (toim.) (1990). *The feminist critique of language: A reader*. 134–147.
- Stevenson, N., Jackson P., Brooks, K. (2000). The politics of „new” men's lifestyle magazines. *European Journal of Cultural Studies*. 3(3), 366–385.
- Sugu telepildis (2004). Screening Gender. Õppevahend (koostaja B. Pilvre). Tartu: Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond.
- Zilliacus-Tikkanen, H. (1997). *Journalistikens Essens i ett Könperspektiv*. Helsingfors: Rundradiosjämmställdhetskommitté A 1.
- Tuchman, G. (1978). The symbolic annihilation of women by the mass media. Teoses O. Boyd-Barrett, C. Newbold (toim.) *Approaches to media: A reader*. London: Arnold, 406–419.
- Van Zoonen, L. (1991/1993). A tyranny of intimacy? Women, femininity and television news. Teoses P. Dahlgren, C. Sparks (toim.). *Communication and citizenship: Journalism and the public sphere*, 217–235. London: Routledge.
- Van Zoonen, L. (1994). *Feminist media studies*. London: Sage.
- Whelehan, I. (2000). *Overloaded: popular culture and the future of feminism*. London: Women's Press.
- Williamson, J. (1986). Woman is an island: Femininity and colonization. Teoses T. Modleski (toim.) *Studies in entertainment: Critical approaches to mass culture*, 100–118). Bloomington: Indiana University Press.
- Winship, J. (1987) *Inside Women's Magazines*. Pandora, London.

Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas

Erle Rikmann
Mikko Lagerspetz

Lühikokkuvõte

.....

Alates Eesti taasiseseisvumisest on kodanikuühenduste hulk kasvanud hoogsas tempos: praeguseks on kokku registreeritud ligemale kolmkümmend tuhat organisatsiooni. Nende kvantitatiivsete muutuste kõrval on viimase kümnekonna aasta jooksul hakatud kodanikuühiskonna tegevuses nägema üha rohkem ka võimusi, tasakaalustamaks riigi ja äri sektori võimu ühiskonnas; inimesed, kelle huvid majanduselus ja tavapoliitikas jäävad piisava kaitseta, võivad kolmanda sektori abil edendada oma huvisid ja väärtusi ning leida nendele toetust. Ühendused aitavad koondada ressursse tegutsemiseks ja tuua avalikkuse ette ühiskonna arenguks vajalikke aruteluteemasid. Üheks taoliseks Eesti üldsuse jaoks uueks teemaks on ka sooline võrdõiguslikkus. Eestis on kodanikuühenduste rollist soolise võrdõiguslikkuse edendamisel ja soorollide avardamisel uuringutes alles esimesi samme astunud. Käesolev peatükk püüab seda tühimikku vähendada, kasutades andmete sekundaaranalüüsiks kolme Eestis 2000. aastate teisel poolel läbiviidud sotsiaalteadusliku uurimuse andmestikku. Peatüki peamiseks küsimuseks on, kas ja kuidas mõjutab kodanikuühenduste tegevus meeste ja naiste positsioone Eesti ühiskonnas. Kas naised on kodanikuühiskonnas aktiivsed ja mõjukad? Millega mehed ja naised kodanikuühendustes tegelevad? Kõigepealt keskendume andmetele, mis kajastavad kodanikualgatuse üldist arengut ja selle suhteid avaliku võimuga. Seejärel vaatleme sugudevahelisi erinevusi kodanikualgatusliku tegevuse sisus. Jälgime, mis mehi ja naisi selles osalema motiveerib ning missugust ühiskondlikku aktiivsust organisatsioonide liikmelisus meestel ja naistel soodustab. Artikkel lõpeb üldistava kokkuvõttega.

ERLE RIKMANN, MA, on teadur ja õppejõud Tallinna Ülikooli Kodanikuühiskonna Uurimis- ja Arenduskeskuse juures. Tema peamiseks uurimisteemadeks on sotsiaalsed probleemid Eestis, riigi ja kodanikualgatuse omavahelised suhted, vähemused ja identiteediloomed.

MIKKO LAGERSPETZ, Dr. rer. pol, töötab sotsioloogia professorina Åbo Akademi ülikoolis Soomes. Ta on samuti tegev Tallinna Ülikooli Kodanikuühiskonna Uurimis- ja Arenduskeskuse juures. Mikko Lagerspetz on tunnustatud õppejõud, kodanikuühiskonna uurija ning ekspert. Ta on avaldanud väga arvukalt publikatsioone nii Eesti kui rahvusvahelistes väljaannetes kodanikuühiskonna arengu, demokratiseerumise, postsotsialistliku üleminekuaja, uimastikasutuse jmt teemadel.

Sissejuhatus

Iseseisvuse taastamise ajal ja uue iseseisvuse esimestel aastatel oli suhtumine sugudevahelisse võrdsusse mõneti ebalev. Nõukogude Liidus oli naiste tööhõive üks kõrgemaid maailmas ja rasedatele naistele ning väike- laste emadele olid ette nähtud ulatuslikud sotsiaalsed tagatised. Ka oli naiste haridustase meeste haridustasemest kõrgem. Ametlik ideoloogia kujutas naisi eelkõige kahes rollis: töötajate ning emadena (Kalns-Timans 1992, 39 ja edasi). Iseseisvuse taastamine tähendas paljude jaoks muu hulgas naasmist Teise maailmasõja eelse elustiili ja ühiskonnakorralduse juurde. Reaktsioon kõige vastu, mida nõukogulikuks peeti, ei jätnud puudutamata ka arusaamu soorollidest. Esimene vabariiklik iludusvõistlus korraldati novembris 1988; üks 1990. aasta alguse tähelepanuväärsemaid poliitilisi debatte puudutas ettepanekut seadustada prostitutsioon (Lagerspetz 1996, 117–126). Seega lisandus naistele veel kolmaski roll: naine kui kaup. Sugudevahelise, aga ka üldse sotsiaalse võrdsuse rõhutamises nähti tihtipeale kas Nõukogude ideoloogia jäänukit või püüet importida Eestisse Läänest pärit pseudoprobleeme. Sellegipoolest kõnelevad mitmed objektiivsed näitajad jätkuvalt sugude ebavõrdsusest. Naiste osakaal tipp-poliitikute hulgas on kogu uue iseseisvuse ajal jäänud tagasihoidlikuks – praegu on Riigikogu liikmete hulgas naisi 21%. Naissoost palgatöötajate keskmine brutotulu on 2000. aastatel olnud umbes 73–74% meestöötajate brutotulust (2008: 73,2%) (statistikaameti tööjõu-uuringud).

Poliitika ja majanduse kõrval ei tohi aga tähelepanuta jätta nn kolmandat sektorit ehk ühiskonnaliikmete vabatahtlikku organiseerumist mitmesugust tüüpi mittetulunduslike ühenduste kujul. Vahel samastatakse kolmandat sektorit kodanikuühiskonnaga; kuigi selline sõnakasutus ei ole teoreetilises mõttes täpne,¹ on õige rõhutada kolmanda sektori tähtsust kodanikuühiskonna keske koostisosana (Lagerspetz 2007). Võib öelda, et kolmas sektor on taasiseseisvunud Eestis arenenud veelgi dünaamilisemalt kui poliitika ja majandus: aastas registreeritakse Eestis umbes 1500 uut kodanikualgatuslikku organisatsiooni ja Äriregistrisse kantud mitte-

1 Juriidilises mõttes tähendab kolmas sektor organisatsioone, mis ei ole riigi või kohalike omavalitsuste asutused ning mis ei taotle majanduslikku kasu. Kodanikuühiskond sisaldab ka nendevahelisi suhteid ning inimeste vahelist koostööd väljaspool formaalseid organisatsioone. Tihti viidatakse kodanikuühiskonna mõistega aga kogu ühiskonnale, mitte selle teatud osale; selline ühiskond on demokraatlik ja pluralistlik. Pluralismi oluliseks tagatiseks on valitsusvälised, kasumitaotluseta organisatsioonid selles ehk nn kolmas sektor (vt nt Gellner 1994).

tulundusühenduste (MTÜ) ja sihtasutuste (SA) koguarv 2009. aasta 1. oktoobri seisuga oli 29 559 – elanike arvuga võrreldes on see rahvusvaheliselt, aga eriti teiste Ida-Euroopa riikide kontekstis suur arv. Korterühistuid, garaaži-, veekorralduse-, metsa- ning muid ühistuid, samuti kirikuid kõrvale jättes on kodanikualgatuslikke organisatsioone registreeritud veidi alla 16 000. See arv on jätkanud kasvamist enam-vähem ühesuguses tempos juba kümmekond aastat. Samas ei peegelda muidugi pelgalt registreeritud ühenduste arv kodanikuühiskonna tegelikku tegutsemisvõimekust (vt Rikmann 2007). Nende kvantitatiivsete muutuste kõrval on eriti oluline, et kodanikuühiskonna tegevuses nähakse ka üha rohkem võimalust tasakaalustada riigi ja äri sektori võimu ühiskonnas; inimesed, kelle huvid majanduselus ja tavapoliitikas jäävad piisava kaitseta, võivad kolmanda sektori abil edendada oma huvisid ja väärtusi ning saada nendele toetust.

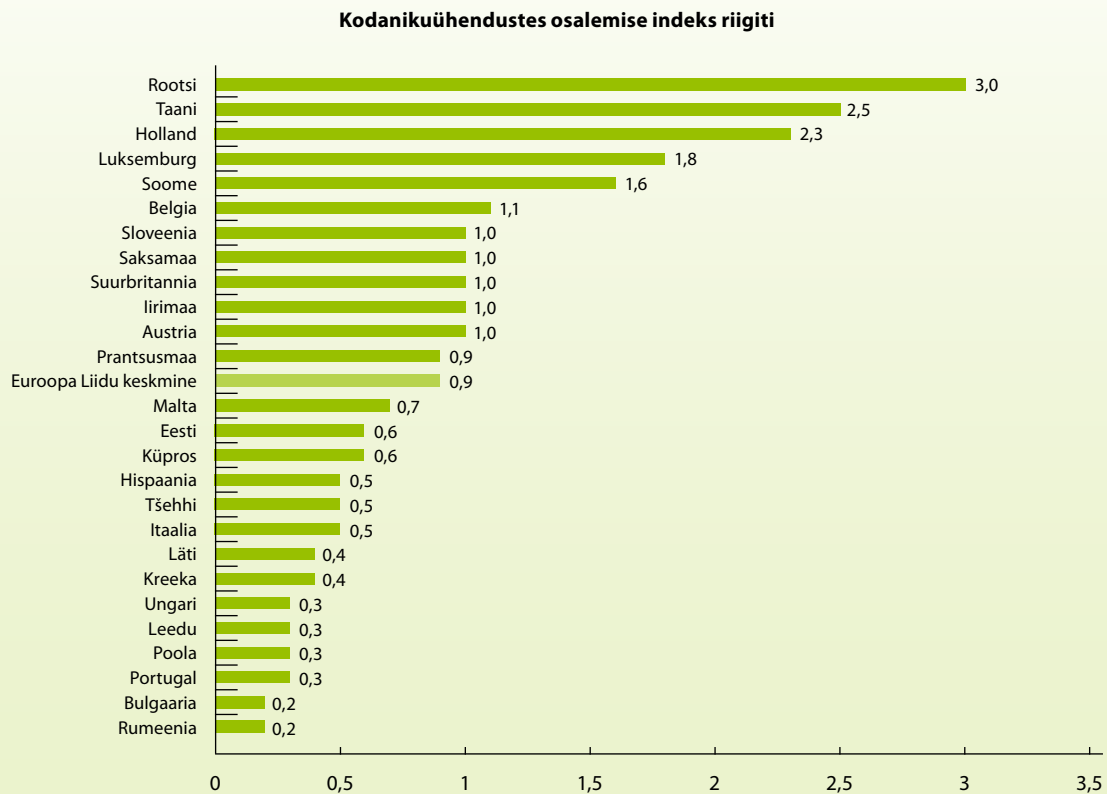
Kuigi enamik kodanikualgatuslikust tegevusest leiab aset organiseerumata kujul, informaalsete suhtlemise käigus, peetakse kodanikuühiskonna peamiseks jõuks ikkagi formaalseid, registreeritud ja kindla põhikirja järgi tegutsevaid ühendusi. Formaalne ühendus rajaneb fikseeritud põhimõtetel, tööjaotusel ja vastutusel ning võib iseseisva juriidilise isikuna esindada oma liikmeskonna või sihtgrupi huve ka poliitiliste otsuste tegemise protsessis.

Eestis on kodanikuühenduste uurimisel nende rollist soolise võrdõiguslikkuse edendamisel ja soorollide avardamisel astunud alles esimesi samme. Käesolev peatükk püüab seda tühimikku vähendada, kasutades andmete sekundaaranalüüsiks kolme Eestis 2000. aastate teisel poolel läbiviidud sotsiaalteadusliku uurimuse andmestikku². Meie peamiseks küsimuseks on, kas ja kuidas mõjutab kodanikuühenduste tegevus meeste ja naiste positsioone Eesti ühiskonnas. Kas naised on kodanikuühiskonnas aktiivsed ja mõjukad? Millega mehed ja naised kodanikuühendustes tegelevad?

Artiklis analüüsivad andmed puudutavad eelkõige registreeritud organisatsioonide (mittetulundusühingute, sihtasutuste, ametiühingute, usuühingute ja parteide) liikmelisust, meeste ja naiste käsutuses olevaid vahendeid kodanikualgatuslikus tegevuses osalemiseks (ressursse) ning nende suhteid omavahel ja avaliku võimuga.³ Kõigepealt keskendume andmetele, mis kajastavad kodanikualgatuslikku üldist arengut ja selle suhteid avaliku võimuga. Seejärel vaatleme sugudevahelisi eri-

2 Uuringute andmed on toodud peatüki lõpus.

3 Suurel hulgal arvandmeid mittetulundusühenduste ja nendes osalejate kohta on esitatud kogumikus Hinno jt 2009.

Joonis 1. Indeks näitab keskmist organisatsioonide arvu, mille liikmeskonda vastajad kuuluvad (2004)

Allikas: Rose 2004

nevusi kodanikualgatusliku tegevuse sisus. Püüame ka näidata, mis mehi ja naisi selles osalema motiveerib ning missugust ühiskondlikku aktiivsust organisatsioonide liikmelisus meestel ja naistel soodustab. Artikkel lõppeb üldistava kokkuvõttega.

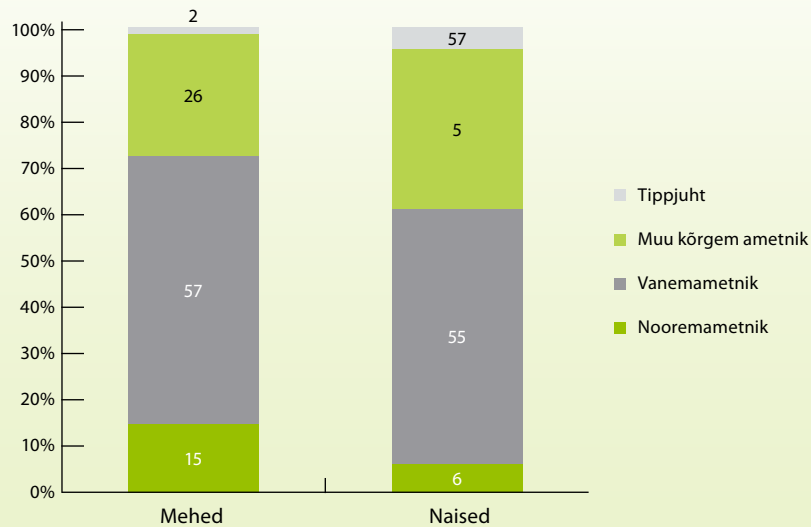
Kodanikualgatus ja avalik võim Eestis

Kodanikualgatus ja kodanike kaasatus uurijad rõhutavad individuaalsete ressursside olulisust kodanikualgatuslikus tegevuses osalemiseks. Nende ressursside all mõeldakse näiteks haridustaset, tervislikku olukorda, sissetulekute suurust, teatavaid oskusi või ka sotsiaalset kapitali, mida saab rakendada tegevuse edendamiseks ja eesmärkide realiseerimiseks (Rose 2004, 35, Putnam 2000, 19). Rahvusvahelised võrdlused näitavad aga

ka erinevusi selles, millisel määral ühiskondlikus elus osalemist erinevates ühiskondades soodustatud on. Olulist rolli mängivad riigivõimu ja kodanikualgatus omavahelised suhted: see, kas ja kuidas kaasatakse kodanikualgatuslik tegevus ühiskonna kujundamisse. Ilma riigi toetuse ja heakskiiduta ei suuda kodanikualgatus mõjukalt toimida. Näiteks on hoolimata Euroopa Liidu ühtlustavatest mehhanismidest tänaseni säilinud märkimisväärsed erinevused Lääne- ja Ida-Euroopa riikide kodanike aktiivsuses, ent ka Euroopa põhja-lõunateljel: põhjamaade ning vahemereriikide vahel ei ole erinevused väiksemad (Rose 2004).

Eesti kodanikuühiskonna arengut on pärast riikliku iseseisvuse taastamist raamistanud postsotsialistlik kontekst, mida iseloomustab nii individuaalsete kui riiklike ressursside piiratus, avatud ja ebakindlate ja/või vastuoluliste normidega tegevusväli ning varasemate kogemuste, tõekspidamiste, käitumismustrite

Joonis 2. Mehed-naised Eesti avalikus teenistuses: ametniku tööalane positsioon (2005,%)

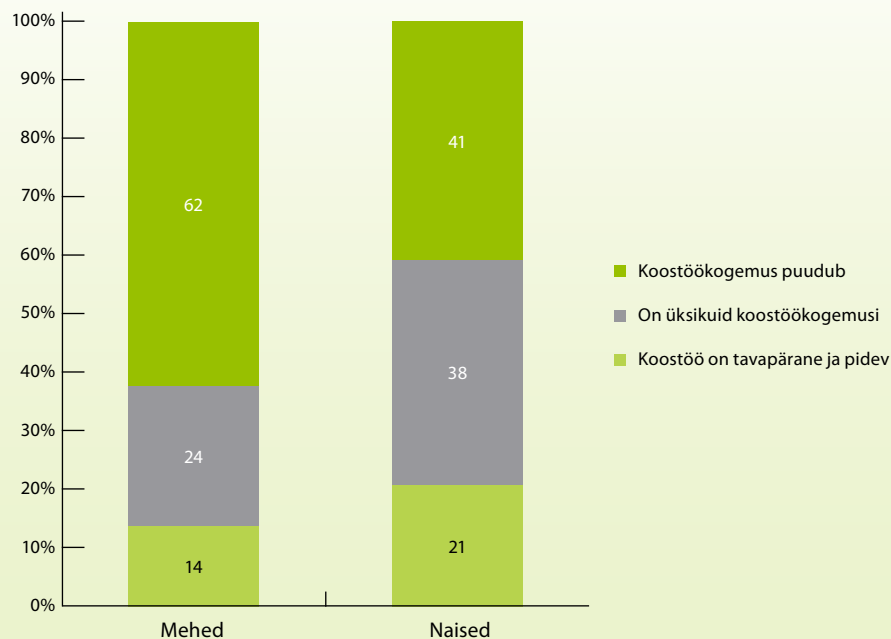
Allikas: Uuring „Rollid ja hoiakud avalikus teenistuses 2005”

haakumatus uute ideaalidega. Aegamööda on nende kodanikualgatuse iseorganiseerumist ja sõltumatust pärssivate takistuste mõju jäänud väiksemaks, kuid suur osa impulssidest muutusteks on lähtunud ikkagi väljastpoolt Eesti ühiskonda: välisdoonorite rahaline abi, oskusteave ja eeskujud. See kehtib üldjoontes nii kodanikualgatusliku tegevuse kui terviku, aga ka seal esindatud partikulaarsete huvide ja Eesti ühiskonna seisukohast uute teemade-väärtuste (nt võrdõiguslikkus) kohta. Nii võib 21. sajandi alguse kodanikuühiskonda Eestis pidada tervikuna uuenduslikuks, demokraatia kinnistumist soodustavaks jõuks, möödusega, et see ei tulene niivõrd ühiskonna sisemisest arenguloogikast ja valmisolekust, vaid toetub suuresti teadlikult planeeritud arendamistegevusele. Pigem vajab enamik täna tegutsevatest ühendustest veel aega ja pingutamist, et eksisteerivatele võimalustele ja väljakutsetele niioelda järele kasvada.

Rahvusvahelises võrdluses, eriti teiste Balti, Ida- ja Kesk-Euroopa riikide taustal paistab Eesti kodanikualgatuslik tegevus heas valguses. Kuigi eestlased kuuluvad Euroopa Liidu liikmesmaade keskmisest (0,9) väiksema hulga (0,6) vabatahtliku organisatsiooni liikmeskonda, on nad endistest idabloki riikidest ühe kõrgema näitajaga (Rose 2004, 24). Sealjuures on Eestis silmapaistvalt kõrge just naiste osalemine organiseerunud kodanikualgatuses.

Teisi kodanikualgatuslikku tegutsemist mõjutavaid näitajaid analüüsid näeme, et eestlaste eripäraks on veel vähene osalemine informaalsete suhete võrgustikes. Kui Euroopa keskmiseks osutus viiepunktilisel skaalal 2,3, siis eestlastel oli näitaja arvuliseks väärtuseks 2,0. Seevastu enamikes Ida-Euroopa riikides tähtsustati informaalsete suhteid rohkem kui Lääne-Euroopas (Rose 2004, 12). Kõige viimasele kohale paigutus Eesti aga Euroopa riikide võrdluses indeksis, mis puudutas osalemist niinimetatud konventsionaalses poliitikas (sealhulgas ka valimistel) (*ibid.*, 19). Parteisse kuulumisel või valimiste kaudu poliitika kujundamisel ei saa eestlasi pidada kuigi aktiivseks. Kuidas siis jõuavad Eesti naiste ja meeste huvid otsuste tegemise tasandile?

Toosama Euroopa Liidu liikmesmaade uuring näitas muuhulgas, et üldiselt on kõikjal naised meestest vähem nii riigi institutsioonide kui ka kodanikuühenduste juhtivatel kohtadel. Seega on enamik otsuste tegemise ja ühiskonna eri sektorite vahelise kommunikatsiooni võtmeasukohtadest meeste käes. Rose (2004, 37) tõttab märkima, et olukord on kiiresti muutumas. Samas kinnitavad ka Eestis läbiviidud uurinud, et meeste osakaal on jätkuvalt suurem juhtivatel positsioonidel ning naised töötavad enam madalamatel positsioonidel nii avalikus teenistuses kui ka kodanikualgatuslikes organisatsioonides. Tõsi, viimaste osas sõltub palju ka valdkonnast, milles organisatsioon

Joonis 3. Mees- ja naissoost avalike teenistujate koostöökogemused ühendustega (2005)

Allikas: Uuring „Rollid ja hoiakud avalikus teenistuses 2005”

tegutseb; selles peegeldub üldine tegevus- ja ametialade sooline jaotus Eesti ühiskonnas.

Kodanikualgatus ei saa toimida vaakumis. Huvide esindamiseks ja ühiskondliku mõju saavutamiseks tuleb kodanikuühenduste esindajatel luua koostöösuhteid avalikku võimu esindavate institutsioonidega. Ent ka ametnike võimalusi, tahet ning oskusi koostööks kodanikualgatusega on kujundanud postsotsialistlik kontekst. 1990. aastatel läbi viidud uuringud näitasid, et kodanikualgatuse esindajate arvates peitus oluline takistus nende tegevusele just ametnikkonna negatiivsetes ning kontakte tõrjuvates hoiakutes. Kodanikualgatuslikku sfääri seostati toona peamiselt harrastustegevusega ja niinimetatud sukakudujate „virisemist“ vastandati riiklikule efektiivsusele. Eriti halvastav suhtumine iseloomustas just meessoost avalikke teenistujaid ja poliitikuid. Märke hoiakute muutumisest hakkas ilmema 2000. aastate alguses (vt nt Lagerspetz jt 2002; Rikmann 2003). Võimalik, et selles oli oma osa ka 2002. aastal Riigikogus heakskiidetud Eesti Kodanikuühiskonna Arengukontseptsioonil (EKAK) ning diskussioonidel, mida eelnevalt kodanikualgatuse rolli üle avalikkuses peeti. Sellest ajast alates on kodanikuühenduste kaasamine nende ekspertvaldkonna

otsustusprotsessidesse muutumas järjest endastmõistetavamaks.

Kui 1990. aastatel osutusid ühenduste algatusi ja koostööpakkumisi tõrjuvaks just meessoost ametnikud, siis aastatel 2005–2006 läbi viidud avalike teenistujate küsitlusest selgus mõnevõrra ehk üllatuslikult, et koostöösuhteid kodanikualgatuse esindajatega on meessoost ametnikel tihedamad kui nende naiskolleegidel.

Samuti toimus koostöö algatamine kodanikealgatusliku organisatsiooniga sagedamini (58%) ametniku eestvedamisel, kui ametnik oli meessoost. Seevastu enamik naissoost vastajaid märkis, et algatus koostööks pärines pigem kodanikuühenduselt (33%) või sündis mõlema osapoole võrdses töös (20%).

Seda saab seletada mitmeti. Ühelt poolt on mehed naistest sagedamini avalikus teenistuses kõrgemal positsioonil, ametikohtadel, mille töö sisuks on suhtlemine väljaspool ametiasutust, pikemaajaste arenguperspektiivide väljatöötamine ning kodanikuühenduste kaasamine on seega nende tööülesannetega tõenäoliselt rohkem seotud. Ent küsitlusest ilmnes ka, et enne avalikku teenistusse asumist oli rohkem mehi töötanud mittetulundussektoris ning võimalik, et koostöösuhteid kodanikualgatusega laabusid ka osaliselt tänu neile varasematele

kogemustele hõlpsamini kui naiskolleegidel, kelle tööelu oli sagedamini alanud avaliku teenistujana. Samas jäi mittetulussektorist avalikku teenistusse tööle siirdunud inimeste osakaal kokkuvõttes vastanute seas sedavõrd väikeseks, et on näha – Eestis ei kujuta kodanikualgatuslikus tegevuses osalemine niioelda tulevaste ametnike kasvulava, nagu see on sageli Põhjamaades ning mujalgi Euroopas (nt Siisiäinen 2009, 105–110). Ometi annavad uuringutulemused aimu vahepealsetel aastatel toimunud arengutest – kõige märgatavamalt on muutunud meessoost võtmeisikute hoiakud kodanikualgatuses osas.

Küll aga ei ole hoiakute muutumisega sammu pidanud ressursside lisandumine kodanikuühiskonda. Seda tõendab ka asjaolu, et vaatamata ühenduste tegevuse tunnustamisele ei ole töötamine kodanikualgatuslikus organisatsioonis enamikule Eesti avalikest teenistujatest endiselt arvestatavaks karjäärivõimaluseks või tulevikuperspektiiviks. Kõigest 3% vastanutest soovinuks töötada edaspidi kodanikualgatuslikus organisatsioonis, sellest veelgi vähem (1,5%) oli ametnikke, keda ahvatles poliitikasse siirdumine. Üle kahe kolmandiku soovis aga jätkata avalikus teenistuses ning ülejäänud viiendik näinuks oma tulevikku pigem äritegevuses. Sealjuures näitasid naised üles suuremat lojaalsust avalikule teenistusele (81% naistest soovis jätkata) ning mehi paelus naistest mõnevõrra enam (meestest 27%, naistest 16%) töö erasektoris (Uuring „Rollid ja hoiakud avalikus teenistuses”, 2005–2006).

Seltside tegewust tuleb rohkem ühtlustada. Need (naisseltsid) tekkisid 1917. a silmapilkse waimustuse mõjul, ei olnud aga selge tee, mida naine lõpulikult peab käima. Heategewus ei ole naisseltside ülesanne. Naisselts peab olema feministlik asutus, mille tegewus pühendatud kõigepealt naise arendamisele.
(Eesti Naisorganisatsioonide Liidu Asemikkude Kogu koosolek, 1922)

Kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et kuigi avaliku teenistuse juhtivpositsioonidel ning otsuste tegemisel tundub olevat meeste ülekaal, tasakaalustab seda mõneti naiste oluline roll kodanikuühendustes ja nende ülekaal ka

avaliku teenistuse nendel positsioonidel, mis tegelevad meeste poolt langetatud otsuste elluviimisega. Suhete loomisel kodanikualgatuses on seniste andmete põhjal olnud aktiivsemad-uuenduslikumad just meessoost ametnikud. Olemasolevad andmed ei võimalda siiski täpsemalt analüüsida selle põhjusi – kas see tuleneb pigem meeste tööalastest positsioonidest avalikus teenistuses või soospetsiifilistest hoiakutest: suurem riskivalmidus, uuenduste soosimine või on tõepoolest tegemist sügavama väärtushinnangute muutusega.

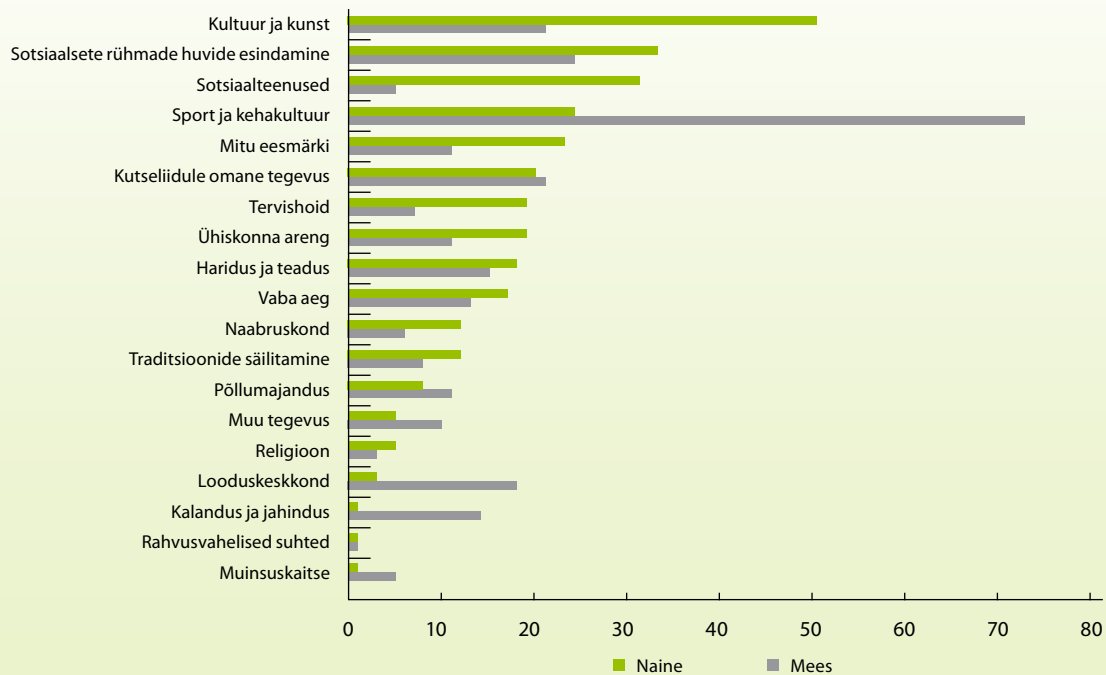
Eesti kodanikuühiskond areneb jõudsalt. Arengutempolt ei jääda kindlasti alla riigi kui terviku poliitilistele, majanduslikele ja sotsiaalsetele muutustele. Pigem vastupidi, organisatsioonide kasvav kogemus, laienev tulubaas ja kontaktid sõsarorganisatsioonidega rahvusvahelisel tasandil soodustavad nende muutumist proaktiivseteks tegutsejateks ning uuenduste algatajaks. „Sukakudujatest” on kujunemas ühiskondlik jõud.

Naiste ja meeste kodanikualgatuslik tegevus Eestis

Ka kodanikuühiskonna organisatsioonid ise on mitmekihiline ja mitmetasandiline nähtus. Rose eristab nelja tüüpi kodanikuühiskonna organisatsioone: informaalset võrgustikud, vabatahtlikud ühendused, konventsionaalsed poliitilised tegevused ja transnatsionaalne Euroopa avalik sfäär (lk 9). Sellised eri tüüpi ühendused toimivad erinevalt ning kannavad ja genereerivad erinevaid väärtusi. Ka kodanikualgatuslik tegevus on üha enam kihistumas – näiteks Euroopa tasand, mis Rose'i hinnangul eeldab teistsuguste ressursside ning tingimuste olemasolu kui osalemine riigi või kohaliku tasandi otsustusprotsessides, on kujunemas suuresti meesdominantseks tegevusväljaks. Rahvusvahelises kodanikualgatuslikus tegevuses ollakse Eestis veel pigem passiivsemas reageerija rollis, kui ise uusi algatusi, tegevussuundi ette näitamas. (Uuring „Kodanikualgatuslik institutsionaliseerumine...” 2004–2005. Vt ka Lagerspetz, Rikmann 2007.) Meie kodanikuühenduste tegevusulatus piirneb seni enamasti kohaliku või riigi tasandiga. Ent millised on lood Eesti naiste ja meeste ressurssidega ning osalusmuutritega?

2007. aastal Eestis läbiviidud elanikkonnaküsitluses uurisime kuuluvust seltsidesse ning vabatahtlikusse ühendustesse. Selgus, et 70% vastajatest ei ole ühegi taolise organisatsiooni liikmed (Uuring „Isikuomaduste...” 2007). 2004. aastal 27 Euroopa riigis ja Türgis läbiviidud laiaulatusliku uuringu andmetel oli

Joonis 4. Vastaja sugu ja MTÜ peamine tegevusvaldkond (2004–2005)

Allikas: Uuring „Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine Eestis” 2004–2005.

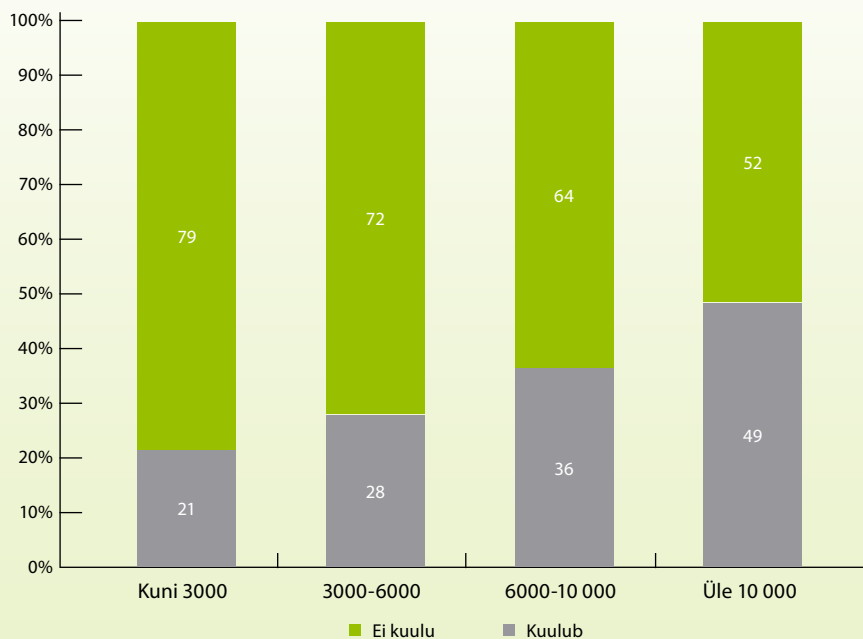
samalaadse küsimuse puhul keskmiseks näitajaks 55% vastajatest (Rose 2004). Poliitilisse erakonda, ameti- ja kutseühingusse kuulujate hulgas oli Eestis mehi-naisi enam-vähem võrdselt. Naisi kuulub Eestis meestest veidi rohkem (14%) kirikutesse või usuühingutesse, mehi aga jälle spordi-, vaba aja või kultuuriseltsidesse. Viimane näitaja oli meestel 16% ja naistel 10%. Nii usuühingutesse kui ka ametiühingutesse kuulub Eestis märgatavalt väiksem osa elanikkonnast kui Euroopa Liidu liikmesriikides keskmiselt. Usuühingutesse kuulusid Eestis passiivse liikmena 7,4% vastajatest, aktiivsetena 3,0%. Lääne-Euroopas oli usuühingutesse kuulujaid vastavalt 32,4 ja 14,5%, Ida-Euroopas aga 19,5 ja 10,7%. Ametiühingutesse kuulub Euroopas keskmiselt 10% täisealise elanikkonnast, samas kui 2007. a elanikkonnaküsitlus andis Eestis vastavaks näitajaks ainult 4,9% (Uuring „Isiku omaduste...” 2007).

2004–2005 uurisime Eesti kodanikuühenduste liikmeskondi ja küsisime ühendustelt, kas nende aktiivselt tegutsevate liikmete hulgas on enamikus mehed või naised (Uuring „Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine...” 2004–2005). 34% ankeedile vastanutest märkis, et ühenduse töös aktiivselt osalenute inimestest enamik olid mehed ja 37% vastajate puhul oli naisi rohkem.

19% vastanutest leidsid, et mõlemad sood olid aktiivsete liikmete hulgas esindatud enam-vähem võrdselt. Üldiselt paistis, et aktiivne tegutsemine mittetulundusühingutes on ligilähedaselt ühesugusel määral omane nii meestele kui naistele (või naiste väikse ülekaaluga). See ei olene eriti ka organisatsiooni suuruselt või asukohast. Seevastu sõltus aktiivsete meeste või naiste osakaal liikmeskonna hulgas organisatsioonide eesmärkidest. Mõned tegevusvaldkonnad tunduvad olevat „mehelikud”, teised jälle „naiselikud”. Kõik (100%) kalanduse ja jahindusega tegelevatest organisatsioonidest, 71% spordi ja kehakultuuri organisatsioonidest ning 67% looduskeskkonnaga kui ka muinsuskaitsega tegelevatest ühendustest vastasid, et aktiivsete liikmete hulgas oli rohkem mehi; samas oli naisi aktiivsete liikmetena ülekaalus 85% tervishoiuga, 74% sotsiaaltöoga ning 69% sotsiaalsete rühmade huvide esindamisega tegelevates organisatsioonides.

Samasugune jagunemine meeste ja naiste enamiku osas ning sooneutraalsemate tegevusvaldkondade vahel ilmneb ka siis, kui analüüsida seda, kuidas jaotus küsitluslehe täitnud isikute sugu. Nendest 52% oli nais- ja 48% meessoost; vastajate jaotumus järgis selgesti organisatsioonide tegevusvaldkondade jagunemist

Joonis 5. Kuuluvus kodanikuühendusse seoses sissetulekuga (2007, %)

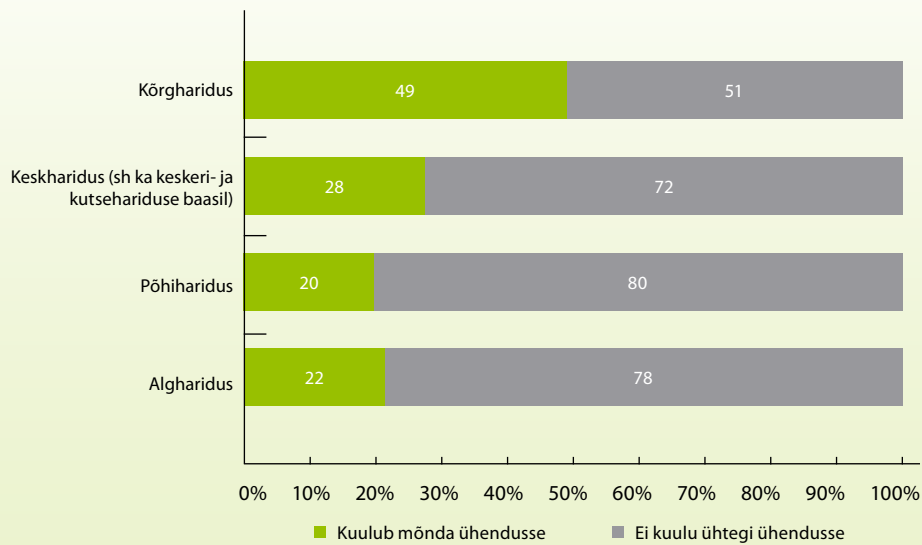
Allikas: Uuring „Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus“. 2007

„mehelikeks“ ja „naiselikeks“. „Naiselike“ valdkondade hulka sattusid siin ka kultuur ja kunst; samas on naised meestest mõnel määral rohkem esindatud ka selliste organisatsioonide esindajate hulgas, mille eesmärgid seostuvad sotsiaalsete rühmade huvide esindamise, sotsiaalteenuste osutamise, tervishoiu ning naabruskonna või ühiskonna üldise arenguga. „Mehelikud“ valdkonnad olid siingi sport ja kehakultuur, looduskeskkond ja kalandus-jahindus (joonis 4).

Kui Põhjamaades läbi viidud uuringud näitavad, et organisatsioonidesse kuulumine ja kodanikualgatuslikus tegevuses osalemine ei sõltu seal kuigivõrd isiklike ressursside olemasolust, siis Eestis on olukord vastupidine (Sivesind ja Selle 2009, 269–274). Kuigi seda teemat ei ole Eestis eraldi uuritud, näitab olemasolevate andmekogude analüüs, et sinne kodanikualgatus toetub endiselt väga suurel määral liikmeskondade isiklikele ressurssidele. Näiteks ilmselt 2007. aasta elanikkonnaküsitlusel, et mida suurem oli vastaja igakuine sissetulek, seda suurema tõenäosusega ta ka kuulus mõne kodanikualgatusliku organisatsiooni liikmeskonda (Uuring „Isiku omaduste...“ 2007).

Küsitluse tulemustes ilmnes seos ka vastaja sissetulekute suuruse ning organisatsiooni, millesse kuuluti, tegevusvaldkonna vahel: suuremate sissetulekutega vastajad olid aktiivsemad osalejad nii poliitilistes erakondades, kutsealades, spordi-, vaba aja või kultuuriseltsides, kui ka teistes täpsustamata jäänud tegevusvaldkonnaga kodanikuühendustes. Keskmise sissetulekuga vastajad kuulusid seevastu neist sagedamini ametiühingusse. Üksnes usuühendustesse ja kirikutesse kuulumisel ei mänginud sissetuleku suurus olulist rolli. Sarnase haridustaseme juures olid meeste sissetulekud keskmiselt suuremad kui naiste omad (Uuring „Isiku omaduste...“ 2007).

Ka kõrgem haridustase kujutab endast ressursi kaasalõõmisel kodanikualgatuslikus tegevuses ning ühiskonnaelu kujundamisel. Nii vastas 39% põhiharidusega, 57% keskhariidusega ning 76% kõrghariidusega küsitluses osalenutest, et on kunagi kuulunud või kuulub praegugi mõne kodanikualgatusliku organisatsiooni liikmeskonda. Alghariidusega vastajate rühm eristus üldisest trendist: neil oli vastav näitaja 55%, kusjuures organisatsioonidest, kuhu kuuluti, olid enim esindatud ametiühingud ja kirik. Alghariidusega vastajate kogemus

Joonis 6. Kodanikuühendusse kuuluvuse seos haridustasemega (2007, %)

Allikas: Uuring „Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus“. 2007

ühendustesse kuulumisest oli enamasti jäänud minevikku; küsitluse läbiviimise ajal kuulus neist mõnda organisatsiooni ligemale viiendik nagu ka põhiharidusega vastajatest. Joonisel 6 on esitatud erineva haridustasemega vastajate kuulumus organisatsioonidesse küsitluse toimumise ajal.

Kõigi kodanikuühendustes osalevate vastajate haridustaseme analüüs näitab aga, et kodanikualgatuslik tegevus toetub suuresti keskharidusega naistele ja meestele (kokku 56% kõigist ühendustesse kuulujatest), samas kui ka kõrgharidusega vastajate osakaal (31%) on ühendustes kõrgem kui elanikkonnas üldiselt. Nagu elanikkonnas üldiselt, oli ka kodanikuühenduste liikmete hulgas kõrgharidusega naisi veidi rohkem kui kõrgharidusega mehi.

Sarnane on seos vastaja rahvusega: elanikkonnaküsitlus näitas olulist erinevust selles, kui suur osa eestlastest ja teistest rahvustest vastajatest osaleb organisatsioonide või ühenduste tegevuses (eestlaste keskmine 35%, teistest rahvustest vastajad 21%) (Uuring „Isiku omaduste...“ 2007).

Organisatsioonid, kus liikmete hulgas on enamik mehi, toetuvad kõikide vastajate keskmisest sagedamini iseenda teenitud tuludele (liikmemaksud ja majandustegevus esikolmikus) (Uuring „Kodanikualgatuse

institutsionaliseerumine...“ 2004–2005). Organisatsioonid, mille liikmetest on enamik naised, otsivad raha sagedamini väljastpoolt ühendust. Seega on projektkirjutajate hulgas rohkem naisi. Ka näiteks küsimusele: *Kas Teie organisatsioon on kantud Eesti Vabariigi valitsuse poolt kinnitatud ühenduste nimekirja, millele tehtud annetused on tulumaksusoodustusega?* vastas jaatavalt rohkem organisatsioone, kus on ülekaalus naisliikmed (27%). Rohkem mehi koondavates ühendustes vastati samale küsimusele jaatavalt 20% korradest. Järgnevas tabelis I toodud rahastamisallikate pingeread näitavad meesdominantsete ühenduste suuremat seotust äri sektoriga ja isiklike ressurssidega ning naisdominantsete ühenduste suuremat rahalist sõltuvust avalikust võimust.

Rose'i rahvusvahelise uuringu andmed näitasid, et eri tasandi kodanikualgatuslikus tegevuses osalemine nõuab ressursse erineval määral, eriti nõudlik on tegutsemine rahvusvaheliselt. Ka Eestis 2004.–2005. a kogutud andmed näitavad, et naisdominantseid ühendusi tegutseb meesdominantsetest rohkem kohalikul, vähem ressursse nõudval tasandil. Üleriigiliste ja rahvusvaheliselt tegutsevate organisatsioonide hulgas on ülekaalus meeste juhitud organisatsioonid (Uuring „Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine...“ 2004–2005). Joonisel 8

on näha ühenduste kuuluvus eri tasandil tegutsevasse katusorganisatsioonidesse.

Niisiis näitavad uuringud, et Eesti naistest ja meestest kuuluvad üsna ühtemoodi ligemale 30% mõnda kodanikualgatuslikku ühendusse (Uuring „Isiku omaduste...“ 2007). Mis puudutab sugude positsioone või ametikohti ühendustes, siis selleski osas on Eesti olukorda kirjeldavad protsendid sarnased. Näiteks oli 2004.–2005. aasta uuringule vastajatest 29% naistest organisatsiooni juhatuse liikmed ning 40% juhatuse esimehe kohal. Meessoost vastajate hulgas oli juhatuse liikmeid 28% ja juhatuse esimehi 44% (Uuring „Koda-

nikualgatuse institutsionaliseerumine...“ 2004–2005). Seega on üldine olukord naiste ja meeste mõjukusega kodanikualgatuslikus tegevuses märksa tasakaalustatum kui näiteks avalikus teenistuses. Kuid ka kodanikualgatuses esineb üldpildist küllaltki suuri kõrvalekaldeid, eriti kui analüüsida sugudevahelist tasakaalu tegevusvaldkonniti. Nagu juba eelnevalt öeldud, eristuvad mõned tegevusvaldkonnad ülekaalukalt niiöelda meesdominantsetena, samas kui kultuuri ja kunsti valdkonda võib nimetada naisdominantseks (samas). Kui enamikes ühenduste tegevusvaldkondades on mõningane naisliikmete (ka juhtkonnas) ülekaal, siis spordi, loodus-

Naisorganisatsioonid ja soolise võrdõiguslikkuse poliitika kujundamine

Reet Laja

Sissejuhatuseks

Naisorganisatsioonid said tegevushoo sisse juba 1990. aastate alguses ja (taas)kujunesid ning küpsesid tegusateks organisatsioonideks viimase kümne aasta jooksul. Nad on koondunud mitmesse võrgustikku ja mõjutanud erinevaid poliitikaid.

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse andmebaasis on kirjas ligi 200 suuremat ja väiksemat organisatsiooni, aga kindlasti on veel tublisid seltse ja seltsinguid, mida selles andmebaasis kirjas pole.

Eesti mittetulundussektori arengus on naisorganisatsioonid olnud tihti eeskäijate osas. Nad on kaasanud naisi ja sageli ka mehi tegutsema aktiivsete kodanikena kohaliku elu ning samuti Eesti ja rahvusvahelise poliitika mõjutamisel. Mitmete organisatsioonide juhid võtsid osa nii kodanikuühiskonna kontseptsiooni kui ka vastava sihtkapitali loomise ettepaneku ettevalmistamisest.

Soolise võrdõiguslikkuse edendamine

Naisorganisatsioonid alustasid soolise võrdõiguslikkuse edendamise ja rakendamisega kõigis eluvaldkondades juba 1990. aastate keskel. Tõuke selleks andsid ÜRO IV Naiste Maailmakonverents ja seal vastu võetud dokumendid. Algust tegid Naiskoolituse Keskus, seejärel Kodanikukoolituse Keskus, Eesti Maanaiste Ühendus, Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus, aga ka mitmed naiste poliitilised organisatsioonid (nii erakondade

naisteühendused kui ka oma poliitilisi veendumusi põhikirjas sõnastanud MTÜ-d) jt. Viimased koondusid ühiseks võrgustikuks just kümnekond aastat tagasi. Poliitiliste naisorganisatsioonide tugev koostöö 1990. aastate lõpus ja selle sajandi alguses on kindlasti naiste osaluse suurenemise üks olulisi põhjusi nii kohalike omavalitsuste juhtimisel kui Riigikogus. Koos tehti valimiseelset sotsiaalset reklaami, soodustamaks naiste enamat osalemist poliitikas, ning analüüsiti mitmeid sotsiaalseid valupunkte.

Eesti astumine Euroopa Liitu oli toeks edasisel soolise võrdõiguslikkuse edendamisel. Euroopa Liitu astumine mõjutas ka koostööd organisatsioonide vahel. Nii loodi 2003. aastal Eesti Naiste Koostööketi ja seejärel laiemapõhjaline Eesti Naisteühenduste Ümarlaud. Viimatinimetatu esindab Eesti naisorganisatsioone ka ühenduses *European Women's Lobby* (EWL) ja seetõttu on tema võrgustiku ülesandeks vahendada EWL ja Euroopa Liidu soolise võrdõiguslikkuse poliitikaid Eestis, samuti Eesti vastavaid samme Euroopa Liidus ja selle liikmesmaades. Tihedam koostöö nimetatud võrgustike vahel on vajalik naiste poliitikas osalemise edasiseks kasvuks.

Mitmesugused organisatsioonid on üksteise järel ja ka üheskoos võidelnud niisuguste sotsiaalsete probleemidega, nagu alkoholi liigtarvitamine, soopõhine vägivald ja prostitutsioon, inimkaubitsemine, HIV/AIDS jne, läbi viinud vastavaid uurimusi ja kampaaniaid.

Ühe edasiminekuks tuleb kindlasti välja tuua naiste varjupaikade võrgustiku loomist. Alates 2002. aastast on avatud üheksa varjupaika mitmes Eesti piirkonnas.

Naisorganisatsioonid on tänaseks oma õlule võtnud seadusandlike aktide ja soolise võrdõiguslikkuse poliitikate järjekindla tutvustamise mitmesugustele sihtgruppidele Eestis. Näiteks on tutvustatud soolise võrdõiguslikkuse seadust kohalikele omavalitsustele ja mittetulundussektorile, vanemahüvitise võimaluste kasutamist tööandjatele, ametiühingutele, lapsevanematele, lasteaedadele jne. Üheks oluliseks teemaks, millest teavitatakse, on sootundlikud kohalikud eelarved.

Eraldi tuleb ära märkida naisorganisatsioonide panust Euroopa Komisjoni, EWL, Euroopa Nõukogu jt rahvusvaheliste organisatsioonide soolist võrdõiguslikkust käsitlevate poliitiliskadokumentide tutvustamisel riigi- ja omavalitsus-

keskkonna, jahinduse/kalanduse ja muinsuskaitse vallas tegutsevates organisatsioonides on mehed suures enamuses nii lihtliikmetena kui ka juhtidena. Seetõttu, hoolimata sellest, et spordiorganisatsioonid on levinuim ühenduse tüüp ja nendes on võtmepositsioonidel reeglina mehed, jääb meeste mõju kodanikualgatuslikus tegevuses tervikuna kitsamaks kui naistel.

Kodanikuühiskond kui Eesti ühiskonna soosuhete peegeldus

Eesti kodanikuühiskonda iseloomustab üldiselt vaadete-väärtushinnangute mõõdukus. Organisatsioonid on sõltuvad riigi ja kohaliku omavalitsuse rahastamisest ning ei saa endale lubada otsest avalikule võimule vastandumist. Nii kujuneb kodanikualgatuslik tegevus üldjoontes kooskõlas üldiste ühiskondlike arengutega, rikastades viimaseid siiski ka omapoolsete probleemipüstitustega.

asutustes ning mittetulundussektoris, viimastel aastatel ka ettevõtetes.

Selles osas tehakse koostööd soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku ning sotsiaalministeeriumi võrdõiguslikkuse osakonnaga.

Ühiskondliku tegevuse toetamine ja esiletõstmine naisorganisatsioonide poolt

Jätkunud on ühiskonnas ja oma erialal aktiivsete inimeste esiletõstmine aasta naise (Eesti Ettevõtlike Naiste Assotsiatsioon) nimetamise ning töö ja pereväärtuste esiletõstmine aasta ema ja aasta isa (Eesti Naisliit) valimisega. Lisandunud on veelgi võimalusi tublimaid esile tõsta – Teenäitaja (Eesti Naiste Koostööketi) väärtustab eetikast, suhtlemis- ja poliitikakultuuri, isiku õigusi ja vabadust ning soolist võrdõiguslikkust.

Valge Lindi auhinnaga (Eesti Naisteühenduste Ümarlaud) tunnustatakse tegevust naistevastase vägivalda tõkestamisel ja avalikkuse teavitamisel probleemi olemasolust. Naistoimetajate Ühendus tõstab Hea Sõna auhinda välja andes esile Eestis silma paistnud kirjutajaid, kelle looming kannab positiivseid humanistlikke väärtusi ning lisab ellu paremaid tundeid, mõtteid ja tegusid.

Eesti seadusandluse ja poliitika mõjutamisest

Varasematele tegevussuundadele, nagu naiste toetamine ettevõtluses, poliitikas ja maaelus ning naiste karjääri toetamine koolitus- ja mentorlusprogrammide abil on viimasel kümnel aastal lisandunud töö seadusandluse ja riiklike arengukavade ettevalmistamisel.

Naisorganisatsioonide vastavad kogemused kasvasid selle sajandi esimestel aastatel soolise võrdõiguslikkuse seaduse väljatöötamise ja eelnõu Riigikogus vastuvõtmise eest võitlemisel.

Järgnes sisuliste ettepanekute tegemine ja nende eest seismine vanemahüvitise seaduse, reklaamiseaduse, uue perekonna- ja töölepinguseaduse jpt ettevalmistamisel.

Mõned näited

Uue perekonnaseaduse eelnõu jõudis 2007. aasta mais Riigikogu menetlusse. Naisorganisatsioonide ettepanekuid ei olnud eelnõu ettevalmistamisel piisavalt arvestatud. Nende õhutusel valmis 2008. aastal perekonnaseaduse sotsiaalsete mõjude analüüs ja hindamine, mis omakorda viis eelnõu edasisele täiendamisele.

Naisorganisatsioonid leidsid, et Eesti vajaks eraldi võrdse kohtlemise seadust. Kui seadusandlikud organid otsustasid siiski selle eelnõu ühendada soolise võrdõiguslikkuse seadusega, tehti uuesti ettepanek Riigikogu liikmetele ja teavitati meediat, et soolise võrdõiguslikkuse tagamisega seonduv jääks nii seaduse nimetusse kui seadusesse alles.

Soopõhise vägivalda vastase seadusandluse eest seismine ootab naisorganisatsioone alles ees.

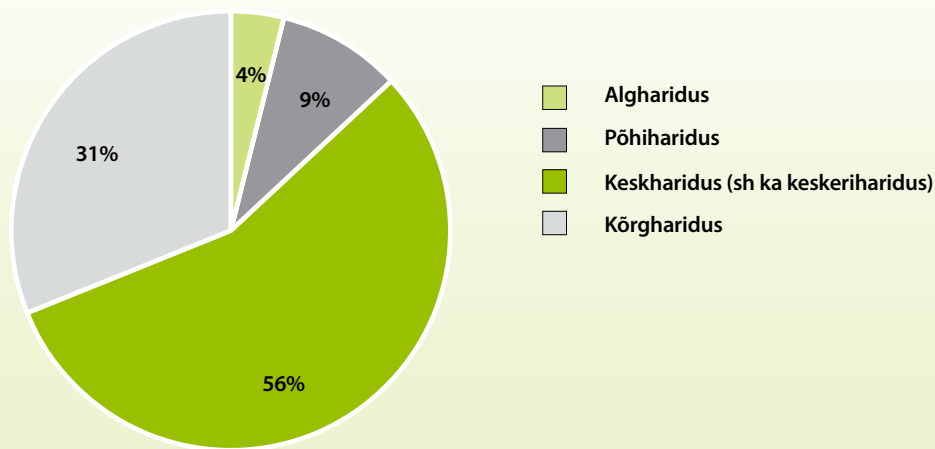
Oma ettepanekuid on naisorganisatsioonid teinud mitmetesse arengu- ja rakenduskavadesse nagu põlevkivi kasutamise riiklik arengukava, inimressursi arendamise rakenduskava, ka inimkaubanduse ja naistevastase vägivalda vastaste tegevuste strateegiadokumentidesse jt.

Kokkuvõtteks

Eesti naisorganisatsioonid on aastatega arenenud märkimisväärseks ühiskonna arengu mõjutajaks. Nad on õppinud kasutama poliitiliste otsuste kujundamisel kaasaraakimiseks mitmesuguseid kanaleid. Koostööl naisorganisatsioonide vahel ning teiste organisatsioonidega on suur väärtus soolise võrdõiguslikkuse poliitika kujundamise ja demokraatia arengu jaoks Eesti ühiskonnas. ●

Reet Laja on Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse ning Naiskoolituse Keskuse juhatuse esinaine ja soolise võrdõiguslikkuse ekspert. Tal on samuti pikaajaline koolitaja ja juhtimiskonsultandi kogemus. Reet Laja on kauaaegne ja aktiivne kaasalõija Eesti naisliikumises ning mitmete naisorganisatsioonide ühendustes. Ta on korduvalt kirjutanud meedias soolise võrdõiguslikkuse teemadel.

Joonis 7. Kodanikuühendustesse kuuluvate isikute jaotus haridustaseme põhjal (2007,%)

Allikas: Uuring "Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus". 2007

Tabel 1. Kodanikuühenduse kuuluvuse seos haridustasemega (2004–2005)

	Ühenduses rohkem mehi	Ühenduses rohkem naisi
1.	Liikmemaksud	Toetused kohalikest omavalitsustel
2.	Toetused kohalikest omavalitsustelt	Liikmemaksud
3.	Tulud majandustegevusest	Toetused riigilt
4.	Toetused riigilt	Toetused riiklikest fondidest ja organisatsioonidest
5.	Toetused Eesti ettevõtetest	Tulud majandustegevusest

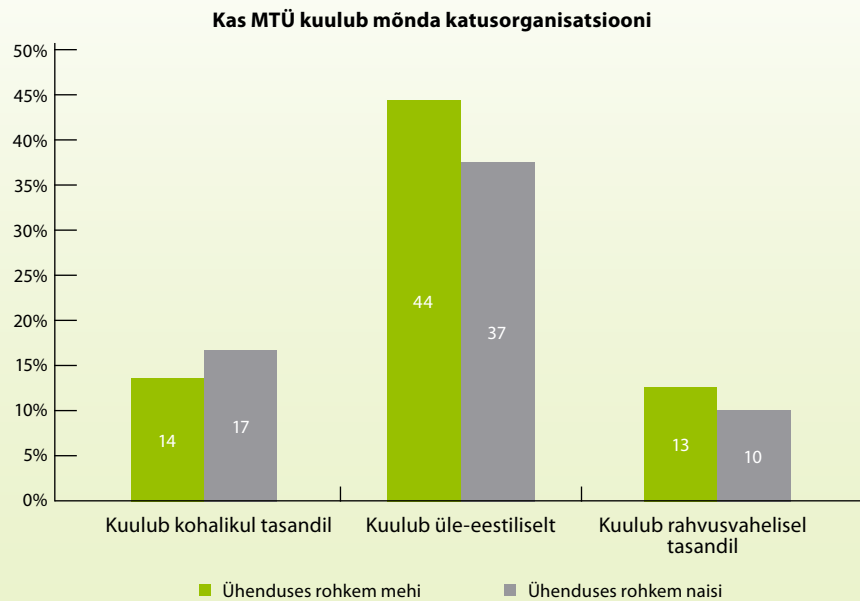
Allikas: Uuring „Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine Eestis” 2004-2005.

Soolise võrdõiguslikkuse edendamise teema kuulub kahtlemata ka kodanikuühenduste huviorbiiti. Samas toimub sellega tegelemine endiselt peamiselt naisühenduste ja nende laiendatud eesmärkidega võrgustike (mida kokkuvõtvalt võib nimetada naisliikumiseks) algatusel. Eesti naised on võrdlemisi hästi organiseerunud. Registrate ja Infosüsteemide Keskuse andmebaasi (www.rik.ee) alusel võib erinevatel tasanditel, eri määral võrdõiguslikkuse edendamisega kokkupuutuvate ühenduste arvuks hinnata 230–280. Naised on organiseerunud tegevusalade, huvialade, elukoha, poliitiliste eelistuste,

probleemide jms. alusel. Lisaks toimivad nii valdkondlikud kui ka regionaalsed katusorganisatsioonid ja üle-eestilised võrgustikud. Vaatamata olemasolevale organisatsioonilisele struktuurile iseloomustab Eesti naisliikumise sisulisi sihiseadeid ennekõike tagasihoidlikkus ja mõõdukus – nii eesmärkide püstituses kui ka ettevõtmistes ja tegudes.

Meesliikumise kohta tuleb tõdeda, et olukord ei ole märkimisväärselt viimase kümnekonna aastaga muutunud: Eestis pole endiselt tekkinud meesliikumist. Aastal 2000 leiti ilmunud raamatus „Mees muutub maailmas”

Joonis 8. Kodanikuühenduse kuuluvuse seos haridustasemega (2004–2005, %)

Allikas: Uuring „Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine Eestis” 2004–2005

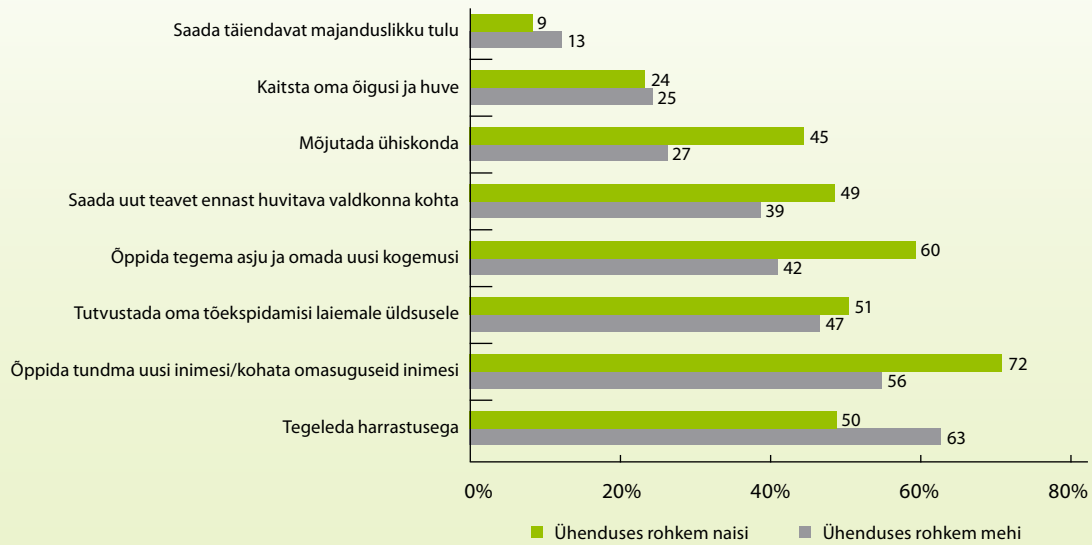
(Poolamets *et al.* 2000), et Eesti meeste enamik esindab promaskuliinset väärtushinnangute süsteemi, sama pilt tekib ka täna mehi koondavaid ühendusi analüüsid. Mehed ei kipu endiselt organiseeruma soospetsiifiliste hoiakute muutmise nimel ega võtma sõna soolise võrdõiguslikkuse küsimuses, mõningad erandid välja arvatud (ühendus Isade Eest! jne). Meeste organisatsioonid – korporatsioonid, laulukoorid, jahiseltsid, viskiklubid jne – tegutsevad ennekõike oma liikmete jaoks. Nad ei ole enamasti koondunud võrgustikesse, mis tegutseksid laiemate eesmärkide ja ühiskonna üldisema muutmise nimel. Neil puudub seegi tagasihoidlik väljund ühiskondliku diskussiooni edendamisel, mida saab omistada naisliikumisele. Nii võibki kokkuvõtvalt tõdeda, et kodanikuühiskond toimib Eestis pigem kinnistunud sookäsitluste taastootjana: väheseid uuendusi soolise võrdõiguslikkuse parandamise osas esitatakse peamiselt mõõduka naisliikumise eestvedamisel.

Mida naised ja mehed aga kodanikualgatuslikult tegevuselt saavad? Kas nende motivatsioon ühendustes tegutsemiseks erineb? Nendele küsimustele saab vastuseid otsida 2004.–2005. aasta kodanikualgatuslike organisatsioonide uuringu andmestikust. Küsisime uuringus: *Missuguseid võimalusi on teile pakkunud ühenduse liikmeks olemine?* Andmeanalüüsi tulemused on võrdlemisi sarnased, sõltumata olulisel määral sel-

lest, kas andmeid analüüsida ankeedi täitnud isiku soo või organisatsiooni aktiivsete liikmete enamiku soolise kuuluvuse järgi. Nii naissoost vastajad kui ka naisdominantse liikmeskonnaga organisatsioonid pidasid oluliseks millegi uue õppimist või kogemist. Meestega võrreldes oli märksa suurem ka nende soov muuta või mõjutada ühiskonda. Meessoost küsitluses osalejad ning meesdominantsete ühenduste esindajad soovivad paigutadasid esikohale soovi tegeleda harrastusega ning sellele järgnes soov kohata uusi või endasarnaseid inimesi (vaata joonist 9). Naistest olulisemaks pidasid mehed ka võimalust saada täiendavat tulu ning kaitsta oma õigusi ja huve. Niisiis kokkuvõtvalt ajendas naisi ühendustega liituma uute kogemuste ja tutvuste saamise võimalus ning soov ühiskonna muutmiseks, samas kui mehed astuvad organisatsioonidesse rohkem sellepärast, et suhelda ja meelepärast vaba aega veeta.

Erinevusi rohkem naisi ja rohkem mehi koondavate organisatsioonide vahel on ka peamistes tegevustes, mida koos ette võetakse. Kõige sagedamini tegeletakse ühendustes *ürituste korraldamisega*, see on põhitegevuseks 31% meeste enamusega ning 28% naiste enamusega organisatsioonides. Meestel järgnevad tegevuste pingereas sellele sageduselt: *arendustegevus, regulaarne kooskäimine* ja *kutsehuvide esindamine*. Peamiselt naistest koosneva liikmeskonnaga ühendustes järgnevad

Joonis 9. Milliseid võimalusi pakub ühenduse liikmeks olemine? (2004–2005, %)

Allikas: Uuring „Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine Eestis” 2004–2005

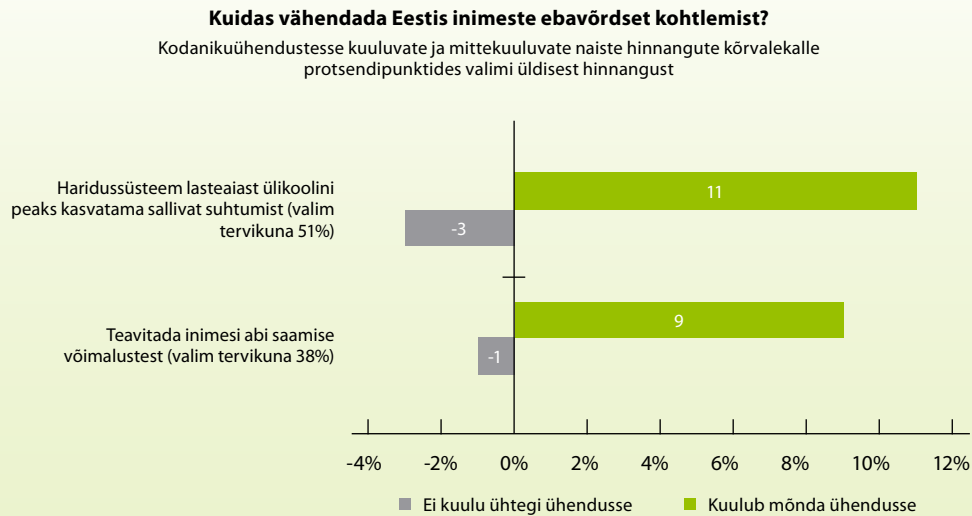
ürituste korraldamisele aga koolitustegevus, seejärel arendustegevus ja siis enam-vähem võrdselt abistamine ja regulaarne kooskäimine.

Siiani oleme analüüsinud, mida teevad mehed ja naised kodanikuühiskonnas ja millist mõju nad seal omavad. Ent kuidas mõjub kodanikuaktiivsus selles osalejatele? Mis juhtub kord juba kodanikualgatuslikku tegevusse sisenenud naiste ja meestega? Seltsi või ühendusse kuulumine iseenesest ei mõjutanud statistiliselt olulisel määral 2007. aasta elanikkonnaküsitluse peateemaks olnud ebavõrdse kohtlemise või diskrimineerimise tajumist, küll aga oli sellel seos vastajate reageerimisega ebavõrdsele kohtlemisele. Kui vastajatest, kes ei kuulunud ühegi organisatsiooni liikmeskonda, ei võtnud pooled diskrimineerimise järel midagi ette, siis seltside ja ühenduste liikmete hulgas oli niisuguseid üksnes ligemale kolmandik (Uuring „Isiku omaduste...” 2007). Ühendustesse kuuluvad mehed ja naised olid teistega võrreldes teadlikumad oma õigustest ning võimalustest, aga ka tolerantsemad ümbritseva suhtes. Nende hulgas, kes osalesid kodanikuühenduste tegevuses, oli vähem neid, kes ei teadnud, kuidas probleemide ilmnemisel tegutseda, kes ei uskunud, et nende tegutsemine aitaks problemaatilist olukorda lahendada, või ka neid, kes leidsid, et probleeme saab lahendada peamiselt seaduste karmistamisega. Sealjuures ilmnisid need ten-

dentsid meessoost vastajatel tugevamini kui naissoost vastajatel (vaata ka allpool olevaid jooniseid). Võrreldes ühendustesse mittekuulujatega uskusid kodanikualgatuses osalejad teistest rohkem ka seda, et ühiskonna üldise sallivuse kasvatamine on vajalik. Ühendustesse kuuluvad naised (62%) leidsid, et seda tuleks teha ennekõike haridussüsteemi vahendusel. Ühenduste meessoost liikmed (58%) uskusid aga kõikide vastanute keskmisest (53%) enam, et sallivust tuleb suurendada ühiskonnas tervikuna, olemasolevate hoiakute muutmise abil.

Võib eeldada, et kodanikualgatuslikku tegevusse sisenenuid hakkab koos tegutsemine ja organisatsioon mõjutama. Isegi kui algne motivatsioon tegevusega liitumiseks piirdub vaba aja sisustamisega ja iseenda huvide kaitsmisega (nagu oli enamikel meessoost vastajatel organisatsioonide küsitluses), hakkavad muutuma ka hoiakud ühiskonna suhtes ja üldine teadlikkus.

Omaette teema kodanikualgatuslikus tegevuses, mis näitab inimeste usaldust ja teadlikkust, on abi otsimine mõnelt kodanikuühenduselt oma probleemide lahendamisel. 2007. aasta elanikkonnaküsitluse tulemused näitavad, et erinevalt nii-öelda „vanast Euroopast” ei teadvustata Eestis kodanikuühenduste taolist potentsiaali, eriti elanikkonna kihtides, kes ise kodanikualgatuslikus tegevuses ei osale. Näiteks küsisime ankeedis: *Kas ja mida ebavõrdselt koheldu tegi, et parandada*

Joonis 10. Kuidas vähendada Eestis inimeste ebavõrdset kohtlemist? (2007, %)

Allikas: Uuring „Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus“. 2007

ebavõrdset olukorda või saada selle eest hüvitust? Enamik ehk tervelt 51% ebavõrdset koheldutest ei võtnud midagi ette. Meeste hulgas oli passiivsete osakaal mõnevõrra suurem kui naistel; see sõltus ka vanusest. Kõige rohkem oli passiivseks jäänud vanusegrupis 50–59 aastat, meessoost vastajatel 67% ja naissoost vastajate hulgas 64%. Aktiivsemad vastajad lootsid ebavõrdset kohtlemist kogedes ennekõike iseendale – 17% vastanutest olid teinud ebaõiglaselt käitunule otse märkuse vms. Sageduselt järgmisena mainiti abi otsimist tuttaval või sugulastel (10% isikliku diskrimineerimiskogemusega vastajatest). Kui mõne ametiasutuse poole oli pöördunud 5% ebavõrdsust kogenud vastanutest, siis ametiühingult või teist tüüpi kodanikuühenduselt oli abi otsinud kummastki ainult 1% vastanutest. Kõige aktiivsem vanusegrupp ebavõrdsele kohtlemisele reageerimisel oli meestel 40–49 aastat, naistel olid aktiivsemad kõige nooremad küsitluses osalenud ehk vanusegrupp 18–29 aastat.

Mujal Euroopas on kodanikuühenduste poole pöördumine nii tasuta õigusabi saamiseks kui ka mõttekaaslaste leidmiseks väga levinud. Üheks levinumaks esindusorganisatsiooniks Euroopas on ametiühing, millel on töötajate huvide kaitsmisel märgatavalt olulisem roll. Kõige ulatuslikum on ametiühingute tegevus Põhjamaades, kus rahvusvahelise uuringu *International Social Survey Programme* (ISSP) 2004. aasta andmetel

ei ole kunagi kuulunud ametiühingusse ainult ligemale 20% Soome, Rootsi, Taani ja Norra täiskasvanud elanikkonnast (Siisiäinen 2009, 96). Eestis jääb see näitaja sarnaselt teistele Ida-Euroopa riikidele praegu juba kuskile 60% piirimaile ning huvi tõusu ametiühingute tegevuse vastu ei ole märgata (Uuring „Isiku omaduste...“ 2007).

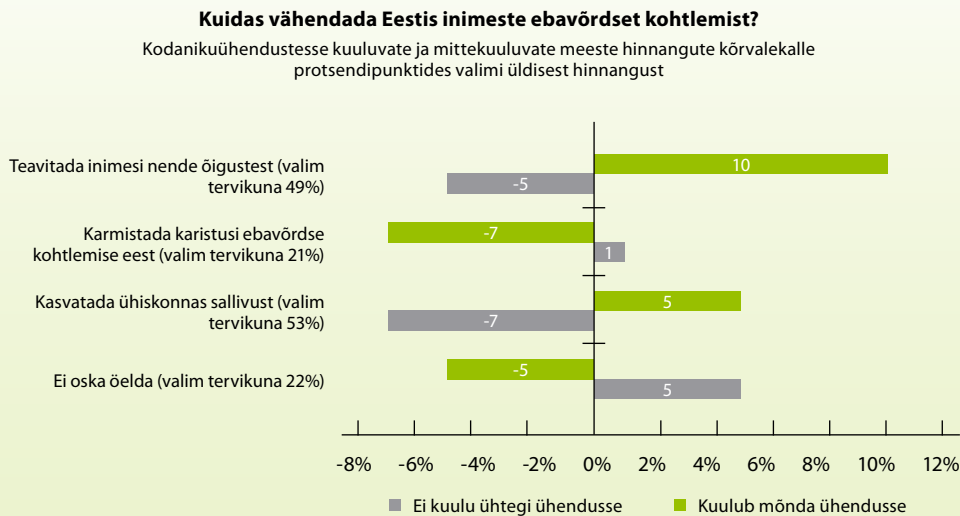
Kokkuvõte

.....

Kodanikualgatusliku sektori teke ja kiire laienemine on põhilikult mõjutanud Eesti ühiskonna nüüdset nägu. See protsess on loonud uusi võimalusi tegutsemiseks vabal ajal ja oma naabruskonnas, kuid kujundanud samal ajal ka eeldusi avalikkuses ja poliitikas niisuguste väärtuste edendamiseks, millega konventsionaalne poliitika ja ärihuvid ei pruugi arvestada.

Nagu tihti juhtub uute, mõnel määral välismaiste eeskujude toel tekkinud algatuste puhul, nii on ka kodanikuühiskonna arengu jooksul välja kujunenud aktiivne ja teadlik eliit, samas kui suur osa ühiskonnaliikmetest on jäänud sellest seni kõrvale. Aktiivseid kodanikuühiskonnas tegutsejaid iseloomustab paljude oluliste ressursside olemine: nad on keskmisest haritumad, rahvuselt eestlased ja omavad keskmisest suuremaid sissetulekuid. Samas on nende sooline jaotumus üsna

Joonis 11. Kuidas vähendada Eestis inimeste ebavõrdset kohtlemist? (2007, %)

Allikas: Uuring „Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike hoiakud, kogemused ja teadlikkus“. 2007

tasakaalus: naised on kodanikualgatuses niisama aktiivsed kui mehed ning jõuavad niisama sagedasti oma organisatsioonides vastutusrikkale positsioonile. Nende tegevusalade ulatus on aga meeste omast laiemgi.

Meeste ja naiste aktiivsuse võrdlemisel osutus kõige selgemaks erinevuseks see, milliste eesmärkidega organisatsioonides nad tegutsesid. Meeste tegevus suundus eelkõige ühendustesse, mis pakkusid võimalusi vaba aja veetmiseks ning sõprussuhete loomiseks. Ühendustel aga, mille liikmeskondades olid arvulises ülekaalus naised, esines tegevuse eesmärkide hulgas sagedamini laiemaid, ka tervet ühiskonda hõlmavaid sihiseadeid. Võib eeldada, et see on vähemalt osaliselt seletatav naiste suurema osakaaluga tervise- ja sotsiaalsfääri töötajate hulgas.

Nende väärtuste hulgas, mida kodanikualgatuslikud organisatsioonid on Eesti ühiskondlikus diskussioonis esile tõstnud, on kindlasti sooline võrdõiguslikkus. Uurimustulemused näitavad, et mitmesugustes ühendustes osalejad on teistest varmamad oma õiguste aktiivsel kaitsmisel ebavõrdse kohtlemise vastu. Samas vajaks täpsemat uurimist ja hindamist see, kui oluline on olnud kolmanda sektori osalus võrdõiguslikkust puudutavates diskussioonides, ning see, kuivõrd nad on suutnud avaldada mõju poliitilistele otsustele selles valdkonnas.

Võrdõiguslikkuse edendamine kodanikualgatuslikus korras lasub Eestis endiselt suures osas naisliikumise õul. Erineval määral ja tasandil tegelevad võrdõiguslikkuse küsimusega Eestis hinnanguliselt umbes 230–280 ühendust. Kui naisliikumine kasutab kodanikualgatuslikku infrastruktuuri üsna tõhusalt ning suudab oma huve esindada eri tasanditel, siis mehed ei kiirusta organiseeruma soolise kuuluvuse alusel. Ilmselt kõneleb see muu hulgas sellestki, et oma huve mehena on võimalik kaitsta teistsuguste kanalite ja meetodite vahendusel.

Kasutatud allikad

Uuringud ja andmebaasid

Uuring „Kodanikualgatusliku institutsionaliseerumine Eestis: organiseerumise struktuur ja ressursid“. Tellija: BAPP (2004–2005). http://www.siseministeerium.ee/public/Kodanikualgatusliku_institutsionaliseerumine_Eestis_16.06.05.pdf

Uuring „Rollid ja hoiakud avalikus teenistuses“. Tellija: Riigikantselei (2005–2006). Aruanne kättesaadav Internetis aadressil http://www.riigikantselei.ee/failid/avaliku_teenistuse_uuring_2006.pdf

Uuring „Isiku omaduste või sotsiaalse positsiooni tõttu aset leidev ebavõrdne kohtlemine: elanike

hoiakud, kogemused ja teadlikkus“ Tellija: Sotsiaalministeerium (2007). http://www.siseministeerium.ee/public/Isiku_20tunnuste_20v_C3_B5i_20s_C3_B5tsiaalse_20positsiooni_20t_C3_B5ftu_20aset_20leidev_20ebav_C3_B5rdne_20kohtlemine_20Uuringuraport_1_.pdf

Eesti Statistikaameti tööjõu-uuringud. www.stat.ee/sissetulek Registrite ja Infosüsteemide Keskuse andmebaas www.rik.ee

Kasutatud kirjandus

- Gellner, E. (1994). *Conditions of Liberty. Civil Society and Its Rivals*. London jne: Penguin.
- Hinno, K., Lagerspetz, M., Vallimäe, T. (2009). *Kolmas sektor arvupeeglis. Küsitlus- ja statistikaandmeid mittetulundusühenduste ja nendes osalejate kohta 2004–2007*. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Kalns-Timans, A. (1992). Latvian women: The way forward? Teoses Trapenciene, I., Kalnina, S. (toim.). *Fragments of Reality: Insights on Women in a Changing Society*. Riga: VAGA Publishers, 32–43.
- Lagerspetz, M. (1996). *Constructing Post-Communism: A Study in the Estonian Social Problems Discourse*. Turku: Turun yliopisto.
- Lagerspetz, M. (2007). *Kodanikuühiskonna lühisõnastik*. Tallinn: Eesti Mittetulundusühenduste ja Sihtasutuste Liit.
- Lagerspetz, M., Rikmann, E. (2007). Estonia. Teoses H. K. Anheier, S. Daly, (toim.). *The Politics of Foundations: A comparative analysis*. London, New York: Routledge, 144–156.
- Lagerspetz, M., Rikmann, E., Ruutsoo, R. (2002). The Structure and Resources of NGOs in Estonia. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 13, 1, 73–87.
- Naisorganisatsioonide Liidu Asemikkude Kogu koosolek. (1923). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924–1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Poolamets, O., Uljas, J., Raun, M., Punab, M. (2000). Mees muutub maailmas. Tallinn: Eesti Pereplaneerimise Liit.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Rikmann, E. (2003). Kansalaisosallistumisen kulttuuri Virossa. *Idäntutkimus*, 10, 1, 3–14.
- Rikmann, E. (toim.) (2007). *Algatus, osalus ja organisatsioonid. Uurimusi Eesti kodanikuühiskonnast*. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Rose, R. (2004). *First European Quality of Life Survey: Participation in civil society*. Viin: Institute for Advanced Studies.
- Siisiäinen, M. (2009). Differentia Specifica of Voluntary Organizing in Finland. Teoses Annamari Konttinen (toim.) (2009). *Civic Mind and Good Citizenship. Comparative Perspectives*. Tampere: Tampere University Press.
- Sivesind, K. H., Selle, P. (2009). Civil Society and Social Capital in Scandinavia. Teoses H.K. Anheier, S. Toepler, R. List (toim.) *International Encyclopedia of Civil Society*. Heidelberg: Springer, 269–274.

Eesti võrdõiguslikkuse teel: kokkuvõte

Ülle-Marike Papp

Lühikokkuvõte

.....

Kokkuvõttev artikkel annab ülevaate Eesti soolise võrdõiguslikkuse edendamise sotsiaalpoliitilisest ja teadmusloome kontekstist perioodil 2000–2010, võrdleb Eesti olukorda EL-i teiste liikmesriikidega ja käsitleb arenguid Euroopa Liidu vastavate põhieesmärkide valguses. Artiklis viidatakse muu hulgas kogumiku eelnevate artiklite olulisematele järeldustele ning visandatakse vajalikud arengusuundumused tulevikuks.

ÜLLE-MARIKE PAPP oli sotsiaalministeeriumi soolise võrdõiguslikkuse üksuse esimene ja pikaajaline juhataja. Ta on alates 1990. aastate keskepaigast osalenud väga aktiivselt soolise võrdõiguslikkuse teema edendamisel, mh juhtinud soolise võrdõiguslikkuse seaduse eelnõud välja töötanud töögrupp. Ta on väga suurte kogemustega ekspert, koolitaja ja esineja soolise võrdõiguslikkuse poliitikate teemal. Ülle-Marike Papp on avaldanud ja toimetanud arvukalt soolise võrdõiguslikkuse teemalisi väljaandeid. Ta oli samuti 2000. aastal välja antud kogumiku „Teel tasakaalustatud ühiskonda“ toimetaja.

Meie Euroopa Liidus olemise „eelkooli-iga“ on läbi saamas. Kas ja kuidas vastavad meie arvamused ja hoiakud nendele väärtustele, mille järgimises oleme kokku leppinud kõigi teiste EL liikmetega, sõltub nii arvamused, haritlaste-teadlaste kui tavakodanike arusaamadest demokraatlikest põhiväärtustest ja inimõigustest. Samuti sellest, mil määral neist kinni peame.

Alljärgnevalt antakse ülevaade soolise võrdõiguslikkuse arengu jälgimisest ja põhieesmärkidest, teema käsitlemisest ja teadustamisest Eestis aastatel 2000–2010 seoses teadmusloome ja poliitilise kontekstiga, soolisest ebavõrdsusest otsuste vastuvõtmisel, majanduses ja töö ja pereelu ühitamisel ning analüüsitakse kehtiva sooideoloogia ilminguid avalikus inforuumis. Artikli lõpus rõhutatakse sootundlike uuringute läbiviimise ja selgesõnaliste poliitiliste eesmärkide määramise ning täitmise vajalikkust.

Sooline võrdõiguslikkus on ühiskonna arengu eesmärk, ideaal, üldine hüve. Soolise võrdõiguslikkuse seaduses sõnastatuna tähistab see naiste ja meeste võrdseid õigusi, võrdseid kohustusi, võrdseid võimalusi ja võrdset vastutust tööelus, hariduse omandamisel ja teistes ühiskonnaelu valdkondades osalemisel. See on nägemus ühiskonnast, kus ei saaks enam vastanduvalt määratleda meeste rolle ja naiste rolle, meeste tööd ja naiste tööd, kus poisid ja tüdrukud saavad üles kasvada ja areneda vastavalt oma isiklikele võimetele ja valikutele, elada oma elu vabana vägivallast, kus sugu pole enam määrav sotsiaalse staatuse kujunemisel. See on ühiskond, kus on täidetud demokraatia üks eeltingimusi – naiste ja meeste võrdne osalemine kogu elanikkonda puudutavates otsustusprotsessides.

Nagu kogumiku artiklitest ilmneb, oleme sellisest olukorrast veel väga kaugel. Teel õiglasema ja tasakaalustatuma ühiskonna poole on kõik euroopalikud riigid, mõned on vaid alustanud veidi varem kui teised ja seetõttu kaugemale jõudnud – vastavad riiklikud struktuurid on loodud varem, on sätestatud seadused ja rakendatud riiklikud tegevuskavad. On selge, et muutused soolise ebavõrdsuse vähenemise suunas ei saa toimuda kiiresti, need vajavad sihikindlaid ja pikaajalisi strateegiaid ning püstitatud eesmärkide elluviimist.

Soolise võrdõiguslikkuse mõiste kitsamas tähenduses hõlmabki sotsiaalpoliitika alavaldkonda, mis tegeleb ühiskonna kahe kõige suurema sotsiaalse grupi – naiste ja meeste – sotsiaalsete suhete, sh võimusuhte tasakaalustamisega nii struktuursel, kultuurilisel kui indiviidide tasandil. Soolist diskrimineerimist keelavad normid ja soolise võrdõiguslikkuse edendamine on riikideüleseks poliitikaks, mille elluviimine aitab tagada Euroopa

Ühenduse majandusliku ja sotsiaalse ühtekuuluvuse. Lisaks Euroopa Nõukogu otsekohalduvatele määrustele ((EÜ) nr 1083/2006; (EÜ) nr 1081/2006) püstitatakse konkreetsemaid ühiseid eesmärgi ka keskpikkades strateegiates (Ühtekuuluvuspoliitika...) ja paktides (Euroopa soolise võrdõiguslikkuse pakt).

Soolise võrdõiguslikkuse arenguprotsessi jälgimiseks liikmesriikides koostab Euroopa Komisjon igaaastaseid aruandeid Nõukogule, Euroopa Parlamendile, Euroopa Sotsiaal- ja Majanduskomiteele ja Regioonide Komiteele (KOM(2009)694). Nendes võrreldakse arenguid poliitikas ja õigusloomes, aga tuuakse ühtlasi ära ka strateegilised väljakutsed ja suunised edasiseks tegevuseks.

Liikmesriikide sotsiaalse olukorra jälgimiseks konkreetsetes ühiskonnaelu valdkondades kasutatakse Euroopa Liidu Nõukogu¹ kinnitatud indikaatoreid (Indicators Adopted 2009). Need indikaatorid lähtuvad 1995. aastal toimunud Pekingi konverentsil püstitatud eesmärkidest ja võimaldavad igal riigil hinnata oma arengut ja eesmärkide saavutamiseks rakendatud poliitika efektiivsust.

Globaalsel tasemel kasutatakse riikide võrdlemiseks erinevaid indekseid², mille alusel koostatakse pingeread näitavad, kuivõrd hea ning turvaline on ühes või teises riigis elada, aga mille alusel kujunevad ka hoiakud ja suhtumised riikidesse. Kuigi indekseid koostatakse erinevate tunnuste alusel, aitavad need võrdluste abil täpsustada iga riigi enesemääratlust ja välja selgitada edukamaid riike, kellest eeskuju võtta. Näiteks Maailma majandusfoorumi poolt koostatav Globaalne soolise lõhe indeks (GGI) arvestab naiste ja meeste vahelisi erinevusi neljas põhivaldkonnas: võimalused ja osalemine majanduselusel ning poliitiliste otsuste tegemisel, hariduselusel, tervislikus seisundis ning oodatavas elueas. Indeksi alusel järjestatakse 115 riiki. GGI arvestuse järgi on Eesti 2006. aasta 26. kohalt 2009. aastaks langenud 37. kohale, jäädes EL-i liikmesriikide hulgas keskmisele positsioonile. Ida-Euroopa maadest on Eestist eespool Läti ja Leedu. Sama perioodi jooksul on 2006. aasta esimesed neli riiki – Rootsi, Norra, Soome ja Island – vahetanud oma järjekorra. 2009. aastal on esikohal Island, järgnevad Soome, Norra ja Rootsi. EL-i riikidest

1 Nõukogu on ELi põhiline otsuseid tegev organ, milks esindab liikmesriike ja tema koosolekutest võtab osa üks minister iga ELi liikmesriigi valitsusest vastavalt arutletavale valdkonnale. Iga minister nõukogus on volitatud võtma oma valitsusele kohustusi.

2 Global Gender Gap Index (World Economic Forum), Gender Equity Index (Social Watch), GID (OECD); SIGI Index (OECD), ÜRO Arenguprogrammi Gender Empowerment Measure (GEM), Gender Development Index (GDI) jt.

jäävad viimasteks Itaalia (72.), Tšehhi (74.), Küpros (80.), Kreeka (86.) ja Malta (88.) (Global Gender Gap Index 2009). Muutused riikide pingereas näitavad, et soolist ebavõrdsust saab sihipäraste meetmete abil vähendada.

**Naisliikumise peaülesanne on kõikide raskuste kõrvaldamine, mis naiste kaastööd riikliste, kultuuriliste, sotsiaalsete ja majandusliste elu-
alduste juures takistavad. See ülesanne on ainult siis läbiwiidud, kui kogu seltskond arusaamisele jõuab, et ühte poolt rahvast – nimelt naisi – kõrvaldada ei tohi tööst üldsuse kasuks, ja neil õigused ei puuduks mis teisel poolel on, nimelt meestel.**

(Johanna Päts, 1924)

Soolise võrdõiguslikkuse poliitika elluviimiseks peetakse kõige olulisemaks selgelt väljendatud ja sõnastatud poliitilist tahet soolist ebavõrdsust vähendada ja naiste staatust parandada. Edasine sõltub paljuski poliitika suunavatest ja koordineerivatest ametkondadest ning nende ressurssidest, vastavate protsesside – tegevuskavade, programmide ja strateegiatega – käivitamisest, konkreetsetest vahenditest teadlikkuse tõstmiseks, teabevahetuseks ning poliitika edukuse hindamiseks. Lisaks on vaja toetavat keskkonda avaliku arvamuse, naisorganisatsioonide ja mittetulundusühingute poolt. Nagu näitab rahvusvaheline kogemus, on kriitilise tähtsusega naiste osalemine otsustamise kõigil tasanditel.

Euroopa Liidu soolise võrdõiguslikkuse poliitika konkreetseteks eesmärkideks on arendada ja parandada esindus- ja osalusdemokraatiat, saavutada üksikisikute majanduslik sõltumatus, võidelda naiste õigusi, vabadust ja inimväärkust piiravate nähtustega ning määratleda hariduse, teaduse ja meedia sisu ning funktsioonid ühiskonna moderniseerimisel.

Seega on oluline, et naised muutuksid ühiskonnas, otsuste tegemise tasandil ja ka riigijuhtimises niisama nähtavaks kui mehed, seda nii demokraatia põhimõtete järgimiseks kui järgnevatel põlvkondadele rollimudelite kujundamiseks. Pragmaatiline eesmärk on mitte jätta kasutamata ühegi inimese (ei naise ega mehe) intellektuaalset potentsiaali.

Indiviidide majandusliku sõltumatuse saavutamiseks on vaja luua võrdsed võimalused ja ühesugused tingimused tööturul, toetada töö- ja pereelu ühitamist, võidelda naiste vaesumisega, mis sageli piirab laste võimalusi, vähendada soolisi palgaerinevusi ja kindlustada mõlemasse soogruppi kuuluvate inimeste hea tervis.

Ühiskonna moderniseerumiseks on oluline määrata ja vältida müüte, soostereotüüpe, mõttestampe, analüüsida ning mõista sotsiaalsete protsesside ja soolise kihistumise põhjuseid ning soodustada meeste ja naiste uute identiteetide kujunemist, et nad saaksid iseenda elu juhtijateks, vabade valikute langetajateks, otsustajateks, juhtideks jne.

Kogu kontseptsiooni keskmes on inimene ja tema areng – iga inimese pikk, sisukas ja suure valikuvabadusega elu.

Kas on toimunud muutusi keeles ja meeles?

.....

Muutused ühiskonnas peegelduvad keeles ja muutused keeles viitavad omakorda muudatustele ühiskonnas, mentaliteedis. Laiem sotsiaalne keskkond nüüd ja kümme aastat tagasi on kahtlemata erinevad, aga üldised hoiakud ja arusaamad ei ole nii lühikese aja – kümnekonna aasta – jooksul muutunud.

Kümnenendi esimesel poolel oli juba osaliselt murdunud mõiste *naine* nõukogudeaegse paternalistliku ja totalitaarse režiimi ajal süvenenud pejoratiivne tähendusvarjund. Ka sõna „sotsiaalne“ on viimastel aastatel hakanud kaotama oma „sotsialismi“ tähendustaaka. Kui kümnekond aastat tagasi tekitas kõhedust mõiste *ebavõrdsus*, siis tänu sotsioloogidele, naisühenduste ja mittetulundusorganisatsioonide tegevusele ning pidevalt avaldatud vastavateemalistele publikatsioonidele võib nüüd juba suhteliselt vabalt rääkida ka *soolisest ebavõrdsusest*.

Sooline võrdõiguslikkus on muutumas käibetermiiniks, millega tähistatakse kogu teemavaldkonda – alates soolise diskrimineerimise keelust inimeste põhiõiguste kaitseks kuni soolist võrdõiguslikkust edendavate meetmeteni. Millal muutub ühiskonnas sõna „võrdsus“ tähendus, on raske ennustada. Abstraktne õigusprintsiip – võrdsus – tekitas kümme aastat tagasi ja tekitab siiani valulisi ja vastuolulisi reaktsioone argiteadvuses. Uurimata on, millist konkreetset tähendust sellele sõnale uues kontekstis vana tähenduse taustal praegu omistatakse – kas selle all mõeldakse majandushüvede

võrdset ümberjagamist või arvatakse, et Nõukogude ajal oli tõepoolest tegemist võrdsusega? Ikka veel aetakse argikeeles segamini mõistepaarid võrdsus-ebavõrdsus ja erinevus-sarnasus. Isegi nendes dokumentides, kus väidetakse, et lähtutakse Euroopa põhiväärtustest, millest ühena on *expressis verbis* väljendatud naiste ja meeste võrdsus, püütakse mõistet vältida, asendades seda kas võrdsete võimaluste, võrdväärsuse või mõne muu väljendiga.³ Keegi näiteks ei vaidle vastu, kui räägitakse Eesti soovist olla võrdne teiste liikmesriikidega, aga niipea kui puudutatakse eri sugupoolde kuuluvate isikute võrdsust, leitakse, et see pole võimalik. Niisama segane on mõistete *tingimused* ja *võimalused* kasutamine poliitikatekstides. Suupärasema „võrdsed võimalused“ all mõistetakse hoopis ühesuguseid tingimusi, nagu ka võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamises nähakse peamiselt ühetaolist kohtlemist.

2000–2010 aastate Euroopa Liiduga liitumise eelset perioodi iseloomustabki soolise ebavõrdsuse olemasolu ja inimõiguste põhimõtete teadvustamine mitmetele sihtgruppidele. See oli periood, mil tänu naiste egalitaarsetele hoiakutele ja suhteliselt väikestele staatusvahedele nende seas said tekkida horisontaalsed võrgustikud, mis aitasid kokku viia nii poliitikuid, riigiametnikke, parlamendiliikmeid ja teadlasi kui kolmanda sektori esindajaid, andsid paljudele võimaluse osaleda koolitustel, seminaridel, rahvusvahelistel foorumitel. Tuge ja abi demokratiseerumiseks ja läänemaailma väärtusmaailma omasemaks võtmises pakkusid kõige suuremas mahus Põhjamaade Ministrite Nõukogu, Põhjamaad ja Euroopa Liit. Ühiselt loodeti paradigmaatilist nihet egalitaarsuse suunas ka juhtivatelt poliitikutelt, oldi positiivselt häälestatud, soolise võrdõiguslikkuse edendamiseks ja naisorganisatsioonide toetamiseks olid ette nähtud riigieelarve vahendid.

Kahetsusväärset ei toimunud soolise võrdõiguslikkuse seaduse mitmeaastase (2000–2004) menetlemise jooksul ideoloogilisi või maailmavaatelisi debatte, kõik taandus naiste ja meeste vaheliste erinevuste ja nende vastandamise argiteadvuslikule tasandile. Inimõiguste ja diskrimineerimise olemuse lahtimõtestamine juba kümnendi keskel oleks ilmselgelt edasistele poliitilistele otsustele kasuks tulnud.

Kümnendi algul tõstatati üldisemad sotsiaalse ebavõrdsuse ja kihistumise küsimused (Vetik 2002, Saar 2002), neid suudeti hoida pideva tähelepanu all ka avalikus ruumis. Kümnendi keskel oli mitmete

publikatsioonide põhisõnumiks, et Eesti majanduslik edukus on osaliselt saavutatud sotsiaalse ebavõrdsuse kasvu hinnaga (Raska ja Raitviir 2005, Eesti inimarengu aruanne 2006). Laiema avalikkuseni jõudsid sotsiaalteadlaste analüüsid soolise ebavõrdsuse kohta. Jõuliselt tõstatati küsimusi naistevastasest vägivallast ja inimkaubandusest. Nii näiteks polnud 2000. aastal sellist teemat nagu naistevastane vägivald kordagi avalikult isegi mitte nimetatud, valitses üldine arvamus, et seda nähtust Eestis ei esine. Väheseks oleks jäänud ka rahvusvahelisest toetusest, kui Eesti Avatud Ühiskonna Instituudi sotsioloogid poleks vaatamata „väarikamate teemadega tegelevate“ kolleegide õlakehitustele probleemi uurimist oma südameasjaks võtnud. 2009. aastal ETV heategevusliku programmi „Jõulutunnel“ kaudu raha korjamine naiste varjupaikade toetuseks näitas, et probleem on teadvustatud poliitilisel tasemel ja elanikkonnas. Prostitutsiooni ja inimkaubanduse küsimustega tegelema suunasid Eesti poliitikuid Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon ja Põhjamaade poliitikud nii jõuliselt, et kolme-nelja aastaga jõudis ühe rängema inimõiguste rikkumisega seotud nähtuse vastu võitlemine 2006. aastal juba riikliku tegevuskavani.

Rahvusvahelistest võrdlusuuringutest ja tervise-statistikast ilmnenu suurele vahele oodatavas elueas, meeste tervise jms probleemide teadvustamisele aitasid kaasa laiapõhjalised terviseedenduskonverentsid. Üha enam teadvustati suuri meeste-naiste erinevusi nende sotsiaal-majanduslikus positsioonis ja tõsiasja, et selline sugudevaheline ebavõrdsus on Euroopa kontekstis silmatorkavalt suur. Eesti demokraatiaaudit hinnangul oli Eesti soolise võrdõiguslikkuse valdkonnas teistest arenenud riikidest maha jäänud ca 30–40 aastat (Pettai 2006).

Jõuti ka põhjusteni: „Ei rahaline kitsikus ega üleminekuaja raskused ole takistanud Eestit jõudmast soolise võrdsuse osas Euroopa esirinda. ...Takistavad meie endi mõttestambid ja suletud ühiskonna mentaliteedi jätkumine ka 15 aastat pärast taasiseseisvumist“ (Eesti inimarengu aruanne 2006, lk 114).

Kümnendi lõpus on küll suurenenud nende inimeste arv, kes oskavad pöörduda 2005. aastal tööle asunud soolise võrdõiguslikkuse voliniku⁴ poole, aga soolist võrdõiguslikkust edendama kohustatud institutsioonides ei teata-tunta seadusnorme kuigi põhjalikult. Näiteks riigi- ja kohalike omavalitsusüksuste ametnikest 80% ei teadnud neile soolise võrdõiguslikkuse

³ Loobumine *võrdse kohtlemise* terminist ja selle asendamine *võrdväärsuse e samaväärsuse kohtlemisega*, võib saada takistuseks ka otsese ja kaudse soolise diskrimineerimise mõistmisel.

⁴ Alates 2009. aasta algusest soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik.

seaduses sätestatud normidest pärast nende kehtimahakkamist (Kirch *et al.* 2005). Kolm aastat hiljem – 2007. aastal – ei olnud ennast seadusega veel kurssi viinud kolmandik erasektori ettevõtete juhtidest (Alas ja Kaarelson 2007).

Aktiivse tegevuse on lõpetanud ka Riigikogu X koosseisu ajal 2003. aastal loodud Riigikogu naisteühendus. Erakondade naisteühendused korraldavad koolitusi ja üritusi oma liikmetele, osalevad naisorganisatsioonide ühisüritustel, aga avalikkuses oma seisukohtadega sugudevahelise võrdsuse teemadel viimastel aastatel välja ei ole tulnud.

Teadmispõhine soolise võrdõiguslikkuse poliitika

On ilmselge, et sooline võrdõiguslikkus ei teostu isenesest, nagu ka praeguses individualismi ülistavas kultuuri- ja väärtusruumis ei teki spontaanselt hoolivust ja sallivust. Soolise ebavõrdsuse probleeme ühes või teises valdkonnas lahendama asudes oli vaja need tuvastada, mõtestada, mõista, teadvustada, kirjeldada, tähtsustada ja sõnastada. Ilma teoreetiliste eelteadmiste, faktide ja andmete kogumise ning interpreteerimiseta poleks see olnud ja pole edaspidigi võimalik.

Aasta-aastalt on uurijatele muutunud üha kättesaadavamaks riiklik statistika, mida kogutakse kooskõlas rahvusvaheliste klassifikaatorite ja meetoditega nii, et andmed on analüüsitavad soo lõikes. Üha vähem kohtab ka uuringuid ja aruandeid, milles sugu sotsiaal-demograafilise tunnuseks puudub.

Kümnekonna aasta jooksul on varasema empiirilise sotsioloogia soopimeduse asemele ilmumas sootundlikkus⁵, sugupoolt käsitletakse kui olulist muutujat, mis aitab juhtida tähelepanu struktuurilis-kultuurilistele põhjustele ja sotsiaalsetele protsessidele, mis määravad inimeste elukorraldust ja identiteeti. Käesoleva kogumiku artiklitest on Barbi Pilvre meedia- ja Tiiu Kuurme haridusteemaline käsitlus sellised, mida saab liigitada soouurimuslike alla, aidates mõista, kuidas kategooriate *naine* ja *mees* tähendusi konstrueeritakse institutsionaalsel tasandil.

⁵ *Soopimedus* – mõiste, mida kasutatakse epistemoloogiate kohta, mille jaoks tunnetav subjekt on sootu ja rassitu, kuid milles siiski kajastub see, et meheliikkus on varjatult esmane norm. *Sootundlikkus* – teadmislõome viis, milles soost tehakse kogu uurimist puudutav põhilähtekoht ja keskne analüütiline kategooria. Matero, J. Teadmine, lk. 264 *kogumikus* Koivunen, A., Liljeström, M. (toim.) (2003). *Võtmesõnad. Eesti Keele Sihtasutus: Tallinn*

Uuringud, mis aitaksid selgitada vähemusgruppide vaheliste erinevuste niisuguseid vastastikuseid mõjusid, mis suurendavad teatud sotsiaalsete gruppide allasurutust, on oma järke ootamas. Need on vajalikud Kristiina Albi ja Mari-Liis Sepperi ühises artiklis valgustatud mitmese diskrimineerimise ennetamiseks ja kõrvaldamiseks.

Perekonnasotsioloogiasse on sugupooleaspekt eelkõige soorollile omase käitumise kirjeldamise näol olnud lülitatud juba pikemat aega. Samuti oli uuritud soolisuse mõju sotsiaalsete probleemide tajumisele (Vöörmann 2005). Tööturu-uuringutes hakati sooaspekti käsitlema eelkõige seoses EL tööhõivepoliitikatega. Tähelepanu keskmesse sattusid nii sooline kihistumine (Kenkmann ja Saarniit 2005) kui sooline palgalõhe. Soolise võrdõiguslikkuse probleemvaldkondi kajastavad 2000. aastast ilmuv nais- ja meesuurimuse ajakiri Ariadne Lõng, ajakiri Sotsiaaltöö, tõstatatud on meesuuringute vajalikkuse küsimus (Kutsar 2007).

Seoses eurointegratsiooniga hakkas selgelt ilmema üleeuroopaliselt koordineeritud uuringute ja statistika mõju sotsiaalse teabe loomisele – üha enam oli võimalik Eestit teiste liikmesriikidega võrrelda, aga omandada ka uusi meetodilisi ja metodoloogilisi lähenemisi. Näiteks Eesti Statistikaameti poolt 2006. aastal avaldatud mahukas kogumik „Naised ja mehed“ (Naised ja mehed 2006) koostati Eurostati väljaande eeskujul (The life of...), lähenedes naiste ja meeste igapäevavõimaluste kirjeldamisele läbi elutsükli. See on seni kõige ülevaatlikum Eesti väljaanne, mis avab soolise ebavõrdsuse ilmnemise struktuurilisel tasandil.

Sotsiaalteaduste kontekstis on muutunud avaramaks mõistete *sugu*, *sugupool*, *soolisus*, *sooline ebavõrdsus* ja *võrdõiguslikkus* tähendusruum. Kui 1990. aastate lõpus võis sõrmede peal üles lugeda teemakohaseid publikatsioone ja väljaandeid, siis nüüd oleks vaja ülevaate saamiseks eraldi bibliograafilist uurimust. Noorema põlvkonna uurijate huvi sugupoolte temaatikaga ja soolise ebavõrdsuse sotsiaalsete probleemidega tegeleda näitab üha suurenev teemakohaste bakalaureuse- ja magistritööde ja muude uurimuste arv. Soosuhete uurimisvaldkonnad on laienenud sotsiaal-, humanitaar- ja õigusteadustest linnageograafiasse (Silm ja Ahas 2006) ja linnaplaneerimisse ehk soogeograafiasse (Koskela). Üha rohkem teadlasi, uurijaid, eksperte ja ametnikke kuulub üle-euroopalistesse soolise võrdõiguslikkuse küsimustega tegelevatesse erialavõrgustikesse, osaleb sellistes projektides, mille raames analüüsitakse sugupoolte olukorda või töötatakse välja poliitikasoovitusi ebavõrdsuse vähendamiseks.

Võrreldes „Teel tasakaalustatud ühiskonda” eelmise, 2000. aastal ilmunud väljaandega, on praeguses avardunud nii teemade kui ka autorite ring, suurem on ka artiklikogumiku maht. Vähemalt akadeemilise maailma jaoks on Eesti piirid avatud – keskmiselt kasutatud kirjanduse arv on eelmise kogumikuga võrreldes enam kui kahekordistunud.

Käesoleva kogumiku artiklite eripalgelisus näitab kui eritasandiline ja -mitmeaspektiline saab olla soolise ebavõrdsuse kui sotsiaalse probleemi käsitlemine ning kui oluline on soo kui ühiskonna baaskategooria silmaspidamine kõikide ühiskonnaelu puudutavate poliitikate puhul. Selgelt on hakatud teadvustama, et ei ole sellist ühiskonnaelu valdkonda, mis poleks soospetsiifiline. Kogumiku artiklite põhjal selgub, kuivõrd mitmetasandilised, omavahel seotud ja läbipõimunud on sugudevahelised hierarhia- ja võimumechanismid ning kui palju edasisi uurimisprobleeme see valdkond peidab.

Uurimistulemused ei ole kasulikud mitte ainult teaduse jaoks, vaid need annavad fakte ja infot ka otsustajatele ja avalikkusele. Sugupoolte aspekti arvestamine lubaks tunduvalt sihivõrdsamaid meetmeid rakendada kõigis poliitikavaldkondades. Kristiina Luhti artikkel inimkaubandusest ja prostitutsioonist näitab selgelt, kui töömahukas ja laialdasi teadmisi eeldav on ainuüksi ühe kitsama alateemaga tegelemine.

Soolise võrdõiguslikkuse edendamise poliitiline kontekst

Vaatamata eeltoodule on soolise võrdõiguslikkuse teema poliitikute ja arvamustundlike hulgas endiselt suhteliselt marginaalne, kõik erakonnad on jäänud distantseeruvale positsioonile kogu aastakümne vältel. Ka riigiametnikud on „äraootaval” seisukohal. Kuigi ligi 70% neist arvab, et soolise ebavõrdsuse probleemid vajavad lahendamist, on niisama suur osa seisukohal, et neid kui ametnikke oma töökohal see ei puuduta (Kirch *et al.* 2005). Kümnenäi jooksul on menetletud ja vastu võetud seadused, mis mõjutavad suures osas ka sugudevahelisi suhteid, aga ainult perekonnaseaduse puhul viidi läbi eelnev mõjude analüüs sugupoolte aspektist. Seegi poleks olnud võimalik, kui meil ei oleks leidunud juba vastavate eelteadmistega uurijaid.

Praeguseks küll üksikuid soolise võrdõiguslikkuse edendamise toetajaid poliitikute hulgas on praeguseks küll üksikute poliitikute hulgas, aga arvestades avaliku arvamuse tõrjuvat suhtumist soolisse

võrdõiguslikkuse ehk teema mittemõistmist, ei ole ka lähiajal ilmselt oodata, et mõni erakond võrdõiguslikkuse edendamise seisukohaga välja tuleb. Kuigi Eesti mõjusamaid naisorganisatsioone Eesti Naisteühenduste Ümarlaud on kogu kümnenäi jooksul aktiivselt sekkunud nii seadusloomesse kui riiklike tegevuskavade ja strateegiate ettevalmistamisse, on nende ettepanekuid vaid siis arvesse võetud, kui need on olnud toetatud mõne tiptaseme poliitiku poolt (ENÜ kirjad ja pöördumised).

Ehk pole see siiski vaid tõrjuv suhtumine naisorganisatsioonidesse kui naiste huvide väljendajasse, sest ka teadlaste arvates pole Eesti poliitikatagemise viis ja väärtused, millele see on viimastel aastatel tuginenud, olnud kuigi soodsaks pinnaseks osalusühiskonna väljaarendamiseks (Kalev *et al.* 2009). Tegeletud on pigem majandusega, mitte sihikindla demokraatiamehhanismide arendamisega.

Politoloogid rõhutavad, et ilmalikkus ning materiaalsus-instrumentaalsus Eesti poliitikas on ühiskonnas tekitanud koosmõjus edukultuse tava ja hedonistliku väärtussuunitluse, mille on omaks võtnud noorem põlvkond. Edukultus ja üksteist ületrumpav võistluslikkus iseloomustavad Eesti poliitilist konkurentsi ja eesmärgiseadeid (Saarts ja Kalev 2009). Poliitikas on see väljendunud ootustes, et kavandatavad poliitikad annaksid kiiresti tulemusi ja materiaalseid hüvesid ning pikemaajaliste arengute planeerimise vastu polegi huvi tuntud (*ibid.*). See on siis osaliselt põhjuseks, miks soolise võrdõiguslikkuse küsimusi pole päevakorda võetud. Ka meestemaatika üleskerkimine ning meeste tervise- ja riskikäitumise küsimuste sidumine pole poliitikavaldkonna olulisemaks pidamist eriti mõjutanud. Samuti viitavad teadlased asjaolule, et poliitilises retoorikas ja püstitatud eesmärkides on kuni viimase ajani domineerinud Eestis tihti nn „kõvad” teemad: majanduskasv, kaitsepoliitika jms, pehmemateks peetavad teemad nagu perekond, hoolivus, sotsiaalpoliitika jms on olnud tagaplaanil. Maskuliinsuse avaldusvormiks on ka naiste vähene osakaal tipp-poliitikas.

Eesti demokraatia üheks nõrgaks küljeks võibki ehk kõige rohkem pidada seda, et euroopalikke väärtusi ei mõisteta ega propageerita. Eesti rahvusriiklust määravate poliitiliste diskursuste analüüsimisel on jõutud järeldusele, et Eestis ei arvestata Euroopa Liidu normatiivset käsitlust „võrdsusest”, et praegune enesekäsitlus Eesti riigist ei ava teed erinevatele sotsiaalsetele gruppidele võrdseid võimalusi tagavale poliitikale, vaid vähendab hoopis selliste küsimustega tegelevate isikute legitiimsust (Kuhl 2009).

Igal juhul on Eesti poliitikas ikka veel olemas koht erakonna jaoks, kes ei tahaks mitte ainult kaasa minna patriarhaalsete soosuhete *status quo*'d säilitava avaliku arvamusega, vaid olla ka uute võimaluste algataja, kes tahaks üles näidata initsiatiivi ja tulla välja pikemaajalise perspektiiviseadega ühiskonnaelu edendamiseks. Vajalik teadmistepagas on osaliselt juba olemas, eesmärgidki ÜRO IV Naiste maailmakonverentsi tegevuskavas ja Euroopa Liidu eri valdkondade dokumentides sõnastatud.

Poliitiliste otsuste tasandil domineerivad mehed

.....

Teel olles on aeg-ajalt kasulik vaadata tagasi, seisatada ja siis liikuda edasi, aga igal juhul ei saa edasi minna, selg ees, ja loota, et soovitud areng tuleb iseenesest.

Millisena paistab tänane Eesti, millise mälupildi soosuhetest edastame järgmisele põlvkonnale? Kui lähedal või kaugel oleme Euroopa Liidu konkreetsetest eesmärkidest – kui nähtavad on naised poliitiliste otsuste tegemise tasandil ja kui tõenäoline on saavutada üksikisikute, naiste ja meeste, majanduslik sõltumatus? Vaadake arve ja arvamusi selliste võtmeküsimuste osas nagu poliitikas osalemine, majanduslik iseseisvus ja kehtivad soostereotüübid.

Võimu võrdne jaotumine naiste ja meeste vahel on eesmärk, mis otseselt puudutab hierarhiliste soosuhete põhitegurit – võimu. Naiste ja meeste suhtarv poliitiliste ja majandusotsuste tipp-tasandil on üks rahvusvaheliselt enamjälgitavaim indikaator, mis mõõdab ühiskonna arengutaset. Naiste vähest osa ühiskonnaelus, sh poliitikas, tõlgendatakse ajaloolistest ja sotsiokultuurilistest teguritest tingitud mahajäämusena, demokraatia puudumisena. Naiste ja meeste osalemist majandusliku ja poliitilise võimu tasandil mõõdetakse Euroopa Liidus 18 indikaatori löikes (European Commission Database). Lisaks poliitilisele esindatusele mitmesugustes kogudes võrreldakse naiste ja meeste osakaalu ka majanduse, finantstegevuse, avaliku halduse ja kohtusüsteemi tippametites.

Arvestades seda, et kaasajal avaldub kahe suurima sotsiaalse grupi võimaluste võrdsus poliitikas nende võrdses osalemises, on Euroopa riikidel kohustus tagada naiste ja meeste võrdne esindatus otsustusprotsessis. Pariteetsuse künniseks, kuhu peaks välja jõudma, peetakse kummagi soo puhul 40% minimaalset osalusmäära (REC 2003). Riigiti on selleni jõudmiseks kasutatud mit-

mesuguseid meetmeid, alates pariteetsust nõudvatest seadustest kuni laiapõhjaliste programmideni.

Euroopa Parlamendis on näiteks tõusnud naiste osakaal 1996. aasta 27,5%-lt 31,2%-ni 2004. ja 35%-ni 2009. aastal. Liikmesriikides kokku on tõusnud ka naissoost ministrite osakaal 22%-st 2005. aastal 26%-ni 2009. aastal. Eestis on naisi ministrite hulgas ühe võrra vähem kui 2005. aastal. Meie üks naisminister aastal 2010 võrdsustab Eesti Kuproosega, aga lohutuseks võib öelda, et 2009. aastal oli näiteks Ungari valitsuskabinet puhtalt meessooline.

Eesti Riigikogu koosseisus on toimunud liikumine tasakaalustatuse suunas. Kui 2004. aastal oli naisi vaid 15%, siis 2008. aastal 21% (PARLINE). Selle näitaja poolest jääb Eesti alla EL-i keskmist, mis 2009. aastal oli 24%.

Eestis kehtivas valimissüsteemis sõltub pääs valitud kogusse põhiliselt kahest tegurist – partei soovist naiskandidaatide esile tõsta ja partei edust valimistel (Raitviir 2004), sest valituks osutumise määrab kandidaadi koht valimisnimekirjas ja kogutud häälte arv.⁶ Naiste vähenenud arv parteide juhatustes, ka regionaalsete osakondade ja ühenduste juhtide hulgas piirab nende kaasaraakimisvõimalusi valimisnimekirjade koostamisel. Seda aspekti valgustab ka Mirjam Alliku artikkel käesolevas kogumikus, mis avab naiste vähesuse juurdepääsu põhjused valitavatesse otsustuskoogudes statistilisest vaatenurgast. Ühtlasi on võimalik hinnata, kui efektiivsed on olnud Rootsis ja Soomes rakendatud parteisiselised sookvoodid.

Jõudmine tipp-poliitika tasandile on mõjutatud veel naiste ja meeste erinevatest koostöövõrgustikest, finantsressursside olemasolust, erinevatest töö- ja pereelu kohustustest, julgusest ja tahtest võtta vastutust, enesehinnangust, seega ka kandidaadi enda valikust jms. Siiski toimuvad kõik need protsessid ühises Eesti kultuuriruumis, kus oma mõju on ka sügavalt juurdunud arusaamal, mis rahvusvahelisest väärtuste uuringust ilmnes – erinevalt näiteks Põhjamaadest ja Lääne-Euroopa riikidest arvab suur osa eestlasi, et mehed teevad poliitikas paremaid otsuseid kui naised (Inglehart *et al.* 2003).

Valijate poolt meeste eelistamise põhjuslik mehhanism on lihtne. Kuna senine kokkupuude poliitikaga on olnud seotud peamiselt meestega ja meeste hulgas on rohkem neid, kes on olnud poliitikas suhteliselt pikka

⁶ Paljude autorite poolt on välja toodud peamiselt kolme tüüpi barjääre ja takistusi, mis mõjutavad naiste väiksemat osalust poliitilistes otsustusprotsessides. Need võivad olla poliitilised e institutsionaalsed, sotsiaalmajanduslikud e. struktuursed ning kultuurilis-ideoloogilised ja psühholoogilised.

aega, kujunebki põhiliseks mõjuteguriks valimistel isiklik varasem kogemus. See tendents selgus ka 2005. aasta monitooringust, kus näiteks ministeeriumide puhul, kus naised olid juba ministrid olnud, olid ühiskonna hoiakud soorollide mõttes tunduvalt neutraalsemad, võrreldes teistega, kus oldi harjutud nägema ainult mehi (Derman *et al.* 2005).

Oma osa on kindlasti visuaalsel pildil, mis meeste silmnähtavalt suuremat osakaalu poliitikas normaliseerib. Näiteks 2009. aasta 32-st päevapoliitilisi probleeme lahkavast rahvusringhäälingu „Foorumi” saatest osales vaid 11-s ka naissoost stuudiokülaline, st naised osales ligikaudu 8,5 korda vähem kui mehi, sama aasta saadetes „Vabariigi kodanikud” ületas meeskodanike arv enam kui 3,5 korda naissoost kodanike arvu.

Vaatamata sellele, et Eesti naisühendused on kutsunud kõiki erakondi üles kehtestama erakonnasiseseid regulatsioone naiste võrdse esindatuse tagamiseks kõigis valitavates ja nimetatavates organites, nagu seda on teinud osa parteisid valdavas enamuses Euroopa riikides⁷, on sellekohased diskussioonid jäänud poliitilistesse siseringidesse.

Liina Järviste artiklist näeme, et enam kui kümne protsendipunkti võrra on viimasel aastakümnel suurenenud nende meeste arv, kes arvavad, et naised oleks senisest rohkem poliitikasse vaja, ka naiste hulgas on sellist hoiakut toetavate vastajate arv tõusnud, aga vähem. 2009. aastal läbi viidud Eurobaromeetri uuring teemal „Naised ja Euroopa Parlamendi valimised” näitas, et 79% Eesti naistest on nõus väitega, et poliitikas domineerivad mehed, kolmandik arvas, et naiste osakaal suureneb aja jooksul iseenesest, kolmandik toetas seisukohta, et vaja oleks ergutada rohkem naisi poliitikas osalema. Naiste osakaalu suurendamiseks rakendatavatesse kvootidesse⁸ uskus vaid 6% vastanutest (Eurobarometer 2009).

Sooline ebavõrdsus poliitikas on paljude naiste poolt sisemiselt omaks võetud ja seda peetakse normaalseks asjade seisuks. 2005. aastal läbi viidud soolise võrdõiguslikkuse monitooringu kohaselt ei pea kaks kolmandikku naistest naiste alaesindatust poliitikas eriliseks

probleemiks (Derman *et al.* 2005). Ka ei kuulu Euroopa Komisjoni poolt 2008. aastal loodud võrgustikku, mille eesmärgiks on välja töötada strateegiaid soolise tasakaalu saavutamiseks otsustustasanditel (European Commission 2008), ühtegi esindajat Eestist.

Naiste roll ja osakaal kolmandas sektoris on palju suurem kui poliitikas. Nagu kogumiku Erle Rikmanni ja Mikko Lagerspetzi selleteemalisest artiklist võib lugeda, on nende tegevus suunatud sotsiaalsete ja ühiskondlike probleemide lahendamisele ning ühiskonna mõjutamisele. Järelikult on tegemist sellise ühiskondliku potentsiaaliga, mis ei leia adekvaatset rakendust kogu riigi huvides. Selleks, et tõsta naiste osalust Eesti tipp-poliitikas, peab kasvatama nii valijaid kui ka toetama naispoliitikutid. Parteisisese demokraatia arenemist ootab juba suurem osa elanikkonnast.

Poliitikas ja tippjuhtimises oleks vaja uurida ja analüüsida, kuidas ja milliseid barjääre päris igapäevaselt kohatakse, kas ja kuidas toimub marginaliseerimine või karjääri toetamine jms ehk mida naised ja mehed poliitiliste otsuste vastuvõtmisel tegelikult teevad, kuidas nende rolle konstrueeritakse.

Naised on ebasoodsamas majanduslikus olukorras

Soolise võrdõiguslikkuse poliitika teiseks põhieesmärgiks on täiskasvanud indiviidide majandusliku sõltumatus saavutamine.

Makromajanduslikul tasemel on seega olulised naiste ja meeste palgaerinevuste ja tööturu soolise segregatsiooni vähendamine, tasustatud ja tasustamata tööde võrdsem jagunemine. Lahendada on vaja naiste vaesumise probleem, mis piirab nii nende endi kui sageli ka laste arenguvõimalusi, kahandab eneseusk, tekitab apaatiat ja tõrjutust ning perspektiivis mõjutab pensioni suurust. Heaks toimetulekuks vajalike valikuvõimaluste vähesus suurendab seksuaalse eksploateerimise ohvriks sattumise riski. Lisaks inimressursi kaotamisele kaasneb inimkaubanduse ja sellega seotud kuritegevusega negatiivne mõju makromajandusele.

Oluline on tõsta naiste osakaalu majandusotsuste tegemisel ja ettevõtluses ning arvestada demograafiliste protsesside soospekte – meeste omaseks peetavast rollikäitumisest tingitud lühemat eluiga ning tõsiasja, et naiste võrdsem staatus ühiskonnas ja peres mõjub positiivselt nii iibele kui laste kasvukeskkonnale.

7 Rahvusvahelise kvootide andmebaasi andmetel puuduvad EL liikmesriikides vabatahtlikke kvoodisüsteeme rakendavad parteid Taanis, Türgis ja Iirimaa, samuti ka Portugalis, kus kvoodid on kehtestatud seaduse tasemel. Quotaproject. Global Database of Quotas for women
8 Kui üle maailma on enam kui sadakond riiki rakendanud seadustega erinevaid kvoodisüsteeme soolise tasakaalustatuse saavutamiseks poliitikas, siis Euroopas on praegu selliseid kuus – Belgia, Kreeka, Hispaania, Prantsusmaa, Portugal, Sloveenia. *Electoral Gender Quota Systems and their Implementation in Europe*, 2008 by the European Parliament. <http://5050campaign.files.wordpress.com/2009/03/ep-quota-report.pdf>

2003. aastal hindasid 83% Eesti naistest ja 76% Eesti meestest meeste sotsiaalmajanduslikku positsiooni ühiskonnas kõrgemaks kui naistel. Sellist olukorda võeti normaalsena, endastmõistetavana ka kümnendi keskel (Derman *et al.* 2005). 2009. aastal läbiviidud Eurobaromeetri uuringust selgub, et ainult 33% Eesti naistest mureseb nii võrdse tasustamise kui ebavõrdsete võimaluste pärast tööturul. Vaid üks kümnest on arvamusel, et kõrgetele ametikohtadele on vaja rohkem naisi (Eurobarometer 2009).

Erinevalt Lääne-Euroopa naistest on Eesti naised olnud tööturul juba pikka aega. Euroopa Liidus on naiste ja meeste tööhõive erinevused meist väiksemad vaid Leedus, Soomes ja Rootsis. Samaväärselt meestega on Eesti naised tööturul ka vanemas eas. Kahjuks on nad aga endiselt vähemväärtustatud ja madalama staatusega valdkondades ja ametites, kus vanuse kasvades naiste palk langeb. Nii näiteks on üle viiekümneaastaste naiste palgad 9% võrra väiksemad kui 30–39-aastastel naistel (Randoja 2008).

Tööturu 2002. ja 2007. aasta segregatsiooniindeksite võrdlus näitab, et nii ametialane kui horisontaalne segregatsioon on süvenenud (Gender segregation 2007). Ametialase segregatsiooni indeks on tõusnud 30,4-lt 32,2-ni ja tegevusalade puhul 22,5-lt 25,8-ni (Commission Staff Working Document 2010). Siinjuures on huvitav märkida, et ametite jagunemine meeste ja naiste omadeks näitas 1989.–1997. aastani just vähenemistendentse (Vöörmann 1999). Eesti tööturu suhteliselt jäik jagunemine nn naiste ja meeste tegevusaladeks ning ametiteks sarnaneb kõige rohkem Läti, Leedu, Soome ja Slovakkia olukorraga (COM (2009) 694 final). Märt Masso tööelu käsitlevast artiklist tuleb välja ka segregatsioon tööturu üks negatiivne külg – ühe või teise tegevusala kokkukuivamine tabab valusamalt üht soogruppi, sellele on seoses majanduslangusega tähelepanu juhtinud ka teised uurijad (Bettio 2009).

Suurenenud on palgalõhe. Kui 2001. aastal oli naiste ja meeste keskmise tunnipalga vahe 24,3%, 2005. aastal 25,4%, siis 2007. aastaks on see suurenenud 30,3%-ni. Naiste ja meeste keskmiste tunnipalkade vahe poolest oleme Euroopa võrdluses kõige tagurlikum riik/ühiskond. Euroopa Liidu keskmine vastav näitaja on 17,4%. Seega oleme oma palgavahe suurenemisega jõudmas 1980. aastatesse, kus naiste palk oli 30–35% võrra meeste palgast väiksem (Aivazova 2001).

Oleme Euroopa Liidus „väljapaistval” kohal ka hariduses. Kõrghariduses lõpetab 194 naist saja mehe kohta – see on suurim lõhe teiste EL liikmesriikidega võrreldes. Suur sooline erinevus akadeemilise teadusmaa-

ilma kõrgematel astmetel on vastupidine – professoritest on vaid 17% naised (She figures 2009). Kuigi naised on mõistnud, et muutunud majanduskeskkonnas ja tööturul meestega konkureerimiseks vajavad nad rohkem haridust, pole soostereotüüpsed valikud muutunud. Näiteks võib paljudes EL liikmesriikides täheldada tendentsi, et uued tööturule tulijad muudavad traditsioonilist tööde jagunemist nn naiste ja meeste töödeks, aga Eestis on tööturu sooline segregatsioon suurem just nooremate nais- ja meestöötajate puhul. Oma osa on siin kindlasti ka kõigile postsotsialistlikele riikidele omase tendentsiga kõrghariduses – nn pehmete erialade valikutes, kus ärianduse ja halduse kõrval domineerivad sotsiaal- ja käitumisteaduste, humanitaaria, tervise, õiguse ja õpetajakoolituse valdkonnad, mida traditsiooniliselt naistele sobivateks valikuteks peetakse (Velder 2008).

Kui võrrelda tendentsi, et 20–24-aastaste hulgas on naiste haridustase tõusnud (kõrgharidusega naisi oli 2002. aastal 85,8% ja 2007. aastal 89,6%) ja meeste haridustase on langenud (kõrgharidusega mehi oli 2002. aastal 77,1% ja 2007. aastal 72,2%), sellega, et kasvanud on sooline palgalõhe, võib tekkida küsimus, miks Eestis ei tasustata/väärtustata naiste tööd ja miks naiste haridus ei kujuta endast tööturul mingit kapitali. Vaja oleks analüüsida, kas pole põhjus mitte selles, et traditsiooniliste stereotüüpide löksu langenud haridusvalikud ei „toida”.

Igal juhul on just palgaküsimus elanikkonnas laiemalt teadvustatud. Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi poolt läbiviidud küsitlusest, millega selgitati elanikkonna arusaamu õiglusest, ilmneb, et naiste ja meeste poliitilistes vaadetes ning suhtumises sotsiaalsesse õiglusesse erinevusi ei ilmne, nii meeste kui naiste hulgas domineerivad väärtustena võrdsus ja solidaarsus (Vöörmann 2008). Valdavalt oodatakse ka võrdse kohtlemise põhimõttest lähtuvat palgakorraldust. Seda peab ülalmainitud uuringu kohaselt oluliseks meestest 59%, naistest 75%. Küll on aga erinevad naiste ja meeste hoiakud selle suhtes, kas palga määramisel tuleks sugu arvestada või mitte. Seisukohta, et meessoolisust peaks palga määramisel arvestama, toetab iga neljas mees ja iga viies naine. Uurimusest ilmneb, et naised märkavad sagedamini, et „palga suurust mõjutab kas mõningal või otsustaval määral töötajate meessoolisus”. Õiglasema tasustamise pooldajaid on rohkem kõrgharidusega naiste hulgas, kes tegelikkuses soolist ebaõiglust ka rohkem tunnetavad. Ohutrendi näitab see, et peaaegu pooled alla 30-aastastest meestest leiavad, et ainuüksi meessoost olemine peaks palgale mõningast positiivset mõju avaldama (*ibid.*).

Eesti ettevõtjate seas 2007. aastal läbiviidud küsitlus kinnitab, et organisatsioonides on väljakujunenud praktikad ja arusaamad, mis järgivad ühiskonnas kehtivat sooideoloogiat, mitte kehtivaid seadusi (Alas ja Kaarelson 2007). Meestöötajatega ettevõtetes on sool, füüsilistel võimel, tehnilistel oskustel ja juhilubade olemasolul rohkem tähtsust kui naistöötajatega ettevõtetes. Kuigi soolise võrdõiguslikkuse seadus kehtib 2004. aastast, st juba kuuendat aastat, ei olda sellega eriti kursis. Üheks põhjuseks on kindlasti ka vastava järelevalveinstitutsiooni ja kontrolli puudumine, teiseks puuduvad seni uurimused soosüsteemi konstrueerimisest asutustes, ettevõtetes ja organisatsioonides, mille alusel nii tööandjad kui töötajad üldse võiksid hakata mõistma, milles sooline ebavõrdsus ja otsene või kaudne diskrimineerimine ilmneb.

Sootundliku tööpoliitika kujundamiseks on vaja poliitilist tahet, et lähtuda Euroopa Komisjoni poolt liikmesriikide jaoks väljatöötatud põhisoovitustest (Käsi-raamat 2008) ja jõuda nende ühiste eesmärkide elluviimiseni, mis aitavad ühitada töö- ja pereelu.⁹

Kuna Eesti elanike rikkaima ja vaeseima viiendiku sissetulekute suhe on üks silmatorkavalt ebavõrdsemaid kogu Euroopas, on ka Eesti naiste vaesus Euroopas üks kõrgemaid. Marre Karu vaesuse feminiseerumise temalisest artiklist selgub, et meeste keskmine sissetulek on kümnendi teisel poolel üha suurenenud – 1902-kroonine soolõhe naiste kahjuks 2003. aastal oli 2008. aastaks tõusnud 3929 kroonini. Üle 65-aastaste inimeste vaesusrisk¹⁰ on naiste puhul ligi kaks korda suurem kui meeste puhul. Eesti vanematest naistest rohkem (üle 31%) on vaesusest ohustatud Läti, Hispaania ja Küprose naised (At-risk-of-poverty 2006). Suurenenud on üksikvanemate vaesus, kelle hulgas on ülekaalukalt naised.

Taavi Lai soolisi terviseerinevusi käsitlevast artiklist ilmneb, et inimeste tervis on seotud majandusliku olukorra, hariduse, sotsiaalse positsiooni, turvalisuse ja kehtiva sooideoloogiaga. Tervisenäitajate poolest paistame EL kõige kehvatena silma meeste keskmise eluea ja HIV/AIDSi leviku (HIV-nakkuse olukord 2008) näitajate põhjal.

9 Euroopa Liidu eesmärkideks on 2010. aastaks pakkuda lapsehoiuteenuseid 33%-le alla 3-aastastele ja 90%-le üle 3-aastastele lastele. Eurostati andmetel said Eestis alla 3-aastastest lastest 2006. aastal lapsehoiuteenust 18% ning vanematest 85% vähemalt ühe tunni, enamik siiski üle 30 tunni. Euroopa Liidu riikide keskmised on vastavalt 26% ja 84%.

10 Inimesed loetakse vaesuse riskirühma, kui nad peavad ära elama sissetulekuga, mille kasutada jääv osa on alla 60 % riigi sissetuleku mediaanist.

Kõrgharidusega naiste oodatav eluiga on 19 aasta võrra pikem kui madala haridusega meestel. Nii suurt erinevust ei ole üheski teises Euroopa riigis. Kas mitte ootustest nn mehelikule käitumisele pole põhjustatud ka see, et vigastuste ja mürgistustega satub haiglaravile 0–14-aastastest lastest tunduvalt enam poisse kui tüdrukuid?¹¹

Tervist ja vaimset heaolu ning töövõimet mõjutavad otseselt ka vägivallakogemused. Nagu kogumikus peegeldatavast 2009. aastal läbi viidud ohvriuringust selgub, pole vägivallajuhtumite arv tõusnud – iga teine naine on elu jooksul kogenud üht või teist liiki vägivalda, sama ilmnes ka kümnendi algul. Vägivald kui võimu ja kontrolli kehtestamise vahend vajab kindlasti soopõhist lähenemist, sest naiste ja meeste tajud, ettekujutused ja arusaamad vägivallast on erinevad. Rahvusvahelist võrdlust lubavaid uuringuid Eestis veel läbi viidud pole.¹²

Kas peredes on partnerlus ja võrdsus?

Üks osa naiseks ja meheks olemise reaalsusest on ka perekond ja paarisuhe. Nii naiste kui ka meeste võimalused ühiskonnas sõltuvad osaliselt sellest, milliseid rolle, õigusi ja võimalusi, kohustusi ja vastutust neile perekonnas ja lähisuhetes omistatakse.

See on ka koht, kus ühiskonna sotsiaalne probleem, mida üksikindiviidid ei saagi lahendada, kandub üle indiviidide tasandile, kus lahenduste leidmine sõltubki personaalsetest valikutest või domineeriva poole seisukohtadest.

Elustiilide uurimise raames on perekonnatemaatika olnud õnneks üheks selliseks uurimisvaldkonnaks, milles kogutud andmed on unikaalseks võrdlusmaterjalliks pikemaajaliste protsesside käsitlemisel Eesti peresuhetes. Siinkohal ei saa jätta märkimata, kui oluline on spetsialiseerunud akadeemilistesse struktuuridesse kuuluvate teadurite¹³ töö järjepidevus, mis võimaldab

11 2003. aastal oli haiglaravi vajanud 100 000 poisi kohta 1360 ja 100 000 tüdruku kohta 900. Naised ja mehed. Statistikaamet. Tallinn, 2006. lk 16

12 ÜRO kriminaalpreventsiooni ja kriminaalõiguse programmi ja Euroopa kriminaalpreventsiooni ja kontrolli instituudi HEUNI algatatud rahvusvahelise naistevastase vägivalda uuringu meetoodika alusel on tänaseks andmed (sh pere-, paarisuhte-, intiim-, kohtingusuhte- kui lastevastase vägivalda kogemise kohta) kogutud enam kui kümnes riigis. Kuigi Eesti oli üheks viieteiskümnest maast, kus uuringumeetoodika pilootküsitlus 2001. aastal läbi viidi, pole olnud ressursse uuringu korraldamiseks. Johnson, H., Ollus, N., Nevala, S. Violence Against Women. An International Perspective. Springer Science+Business Media LLC, NY, 2008.

13 Rahvusvaheline Sotsiaaluuringute Instituut. Tallinna Ülikool.

koguda võrdluskõlblikke andmeid, jälgida dünaamilisi arenguid ning tagada kompetentsi säilimist.

Kümnendi algul tõdes Anu Narusk, et „kõige harvem jaotatakse kodutöid töötava isa ja ema vahel võrdselt siis, kui neid töid kõige rohkem on, st alaealiste lastega peredes. Võrdsemalt tehakse neid peredes, kus lapsi pole või on lapsed juba läinud” (Narusk 2000, 40).

Ega alates 2000. aastast väga konstruktiivset avalikku arutelu perekohustuste võrdsema jagamise teemadel pole toimunud, säilinud on traditsioonilised hoiakud, kohustuste ja õiguste võrdsemat jaotust meeste ja naiste vahel ei peetagi tarvilikuks.

Nii väidabki kogumiku artiklis Leeni Hansson: „Tänane valdavalt traditsiooniline peresisene rollijaotus loob olukorra, kus laps saab kodust kaasa üsnagi traditsioonilised rollimudelid. Seega, perekonda võib täna pidada üheks institutsiooniks, kus stereotüüpseid rollihoiakuid taastoodetakse.” Tundub, et ka süvendatakse, sest autori sõnul on paarisuhetes toimunud 10 aasta jooksul „märgatavad ja mõnevõrra üllatavadki muutused” – 2008. aastaks on kõikides vaadeldavates peretüüpides märgatavalt kasvanud nende meeste osakaal, kes näevad oma rolli suuremate kulutuste üle otsustamisel suuremana kui oma naise rolli. Kas tähendab see patriarhaalse ideoloogia suuremat kinnistumist ka indiviididevahelistes suhetes?

Euroopa elukvaliteedi 2008. aasta uuring näitas, et sugu mõjutab hinnangut oma elukvaliteedile, lähtudes ideaalsest ettekujutusest. Naised väidavad Euroopas sagedamini kui mehed, et nad on eluideaalist kaugel. Eestis on asjad vastupidi. Eestis on võrreldes meestega 3% punkti rohkem neid naisi, kes arvavad, et nad elavadki just nimelt seda elu, mida nad on ette kujutanud (European Quality of Life Survey 2008). Samas on naiste hulgas struktuursete piirangute tajujate osakaal mees- tega võrreldes oluliselt kõrgem (Helemäe 2008).

Kas on muutumas mütoloogiline teadvus ja stereotüüpsed hoiakud?

.....

On kurb, et Eestis pole viimasel kümnendil kuigi palju märgata neid tendentse, mis lubaksid viidata patriarhaalse ideoloogia positsiooni nõrgenemisele, kuigi elulisel tasandil on rohkem kui varem teadvustatud isadus ja mehed väljendavad oma ideaalsoove lastega tegelemiseks. Laia lugejaskonnani on küll jõudnud poiste ja tüdrukute kasvatamisega seotud materjalid, mis juhivad tähelepanu jäikade soorollide negatiivsetele külgedele ja

soolise võrdõiguslikkuse olulisusele, raamatud ja artiklid soolisuse määravusest hariduses, naistevastasest vägivaldast ja meeste domineerimise mehhanismidest, sugupoolte psühholoogiast¹⁴ jne, aga avaliku arvamuse uuringud suuri muutusi arusaamades ei näita.

Kuna igaühel on isiklikud kogemused oma sooga, räägitakse selles valdkonnas meelsasti argiteadvuslikul tasemel kaasa ka avalikus meedias. Aeg-ajalt viidatakse ka stereotüüpidele, aga see, mis ühele võib olla stereotüüp, on teisele sügav uskumus ja tõsiteadmine.

Ühed käsitlused ja arvamused tõstavad esile ja ületähtsustavad eelkõige soolisi bioloogilisi erinevusi. Enamasti lähtutakse essentsialistlikest seisukohtadest ja edastatakse sõnumeid, et „naiste ja meeste positsioonid ühiskonnas on väga kindlatel alustel paika pandud juba aastatuhandete eest” (Niiberg 2008). Just populaarteaduslikud (aga ka populaarsed!) kompilleeritud käsitlused kipuvad aga kasuliku teabe hulgas rõhutama poiste ja tüdrukute „loomulikke” ja vastandlikke erinevusi, stereotüüpe, mis taastoodavad ja normaliseerivad sugudevahelise ebavõrdsuse püsimist. Püüetele selgitada sugudevahelisi võimusuhteid meeste ürgse loomariigist kaasa saadud seletamatu vajadusega domineerida (Ots 2009) ja nende „erivajaduste” rõhutamise vastu astuvad juba avalikult üles avaramapilgulised ajakirjanikud.

Näiteks tõdeb Eevi Arujärv: „.... ühiskondlikus plaanis on oluline igivana küsimus, mis määral aktsepteerida „loodust” kui teatud sotsiaalse käitumise õigustust ning kas ja mis viisil rakendada ühiskondlikku ja kultuurilist kehtestamist... Nii elukogemus kui ka statistika veenavad selles, et praegu on ülim aeg pigem positiivsete normide kehtestamiseks kui bioloogilise põhjaga vabadusideoloogia viljelemiseks. Kultuur ongi (ka) kehtestamine – ja kehtestatud normist saab ajapikku omaks võetud norm” (Arujärv 2008).

Teine suhteliselt üldlevinud diskursus on individualismi rõhutav ehk sugu ja soolisust ignoreeriv, mis suuresti langeb kokku aastaid individualistlikest hoiakutest mõjutatud avaliku arvamusega. Enamasti ongi naised need, kes soolisi karjäärierinevusi hinnates väidavad, et „sugu pole oluline ja kõik sõltub inimesest endast”.

Kolmandat tüüpi tekstid lähtuvad sotsialiseerumise ja rollikäitumise kontseptsioonidest, sellega seoses viidatakse ka stereotüüpidele, aga ei vaidlustata sugudevahelise hierarhia ja võimu küsimusi. Seda, milles täpselt

14 Kindlon, D., Thompson, M. 2003. Kaini kasvatamine. Balti Raamat; Sinkkonen, J. Kasvamine poisina. Tallinn: Varrak, 2007; Preuschoff, G. Tüdrukute kasvatamine. Tallinn: Ersen, 2008; Gurain, M., Ballew, A. Poised ja tüdrukud õpivad erinevalt. Haridus- ja Teadusministeerium, 2004; Aavik, K. Soo sotsiaalne konstrueerimine ja varjatud sooline ebavõrdsus Eesti hariduses. Õpetajate Leht, 30.10.2009, nr 35, lk 5

naiste või meestega seonduvate käitumismustrite erinevus (ehk soorollid) ja erinev väärtustamine seisneb, kuidas soostereotüübid¹⁵ ilmnevad ja kuidas neid ära tunda, palju ei puudutata.

Soolist ebavõrdsust ja kihistumist käsitletakse struktuursete ilmingutena peamiselt sotsiaalteaduslikes või soolise võrdõiguslikkuse poliitikaga seotud tekstides. Aeg-ajalt jõuavad avalikkuseni ka mõned statistilised ebavõrdsuse näitajad ja lühikommentaarid.

Konstruktivistlik lähenemine ja diskursuse analüüs on seni jäänud erialastesse väljaannetesse ja akadeemilistesse ringkondadesse, aga patriarhaalseid ideid ja väljütlemisi kritiseerivaid ning analüüsivaid arvamusi võib üha sagedamini kohata ka blogides ja arvamusalustes. See on üheks lootuskiireks, mis näitab, et muutuma võivad hakata ka aegunud arusaamad.

Selleks, et mõista sügavalt juurdunud sooideoloogiat¹⁶, oleks just viimase käsitluse laialdasem rakendamine ja analüüside tutvustamine ka rahva valgustamise mõttes oluline. Keel on see, mis kujundab ja kontrollib sotsiaalset reaalsust, määrab mõtlemise ja mõistmise. Keel on võimu säilitamise ja saavutamise vahend, sellepärast on tähtis õppida ära tundma neid müüte ja stereotüüpe, meeme ja ideid, mida vahendavad arvamusiidrid, poliitikud, meedia.

Eesti avalik inforuum kubiseb ideedest ja seisukohtadest, mis väljendavad kindlaid arusaamu naistele ja meestele sobivatest töödest, nendele sobivast käitumisest ja isikuomadustest. Need on enamasti lihtsustavad, skemaatilised ja deklaratiivsed, hinnangulised ja väärtuselise varjundiga, aga suhteliselt püsivad ja paljuski ühiselt jagatud. Arvatavasti kirjutajad ja esinejad isegi ei mõista, kuidas nad oma stereotüüpsete hoiakute tõttu

15 *Soostereotüübid* on ühiskonnaliikmete kollektiivsed uskumused naiste ja meeste *olemuslike* erinevuste kohta. Soostereotüübid on lihtsustavad, kokkuleppelised, skemaatilised, hinnangulised ja ebatäpset arusaamad, mida kasutades taandatakse sugupoole kõikvõimalikud omadused üksikuteks võtmekarakteristikuteks. Lihtsustatud ja olemuslikuks peetavate üksikjoontega iseloomustatakse kõiki sugupoole esindajaid. Soostereotüübid kehtivad feminiinsuse-maskuliinsuse, meeste ja naistele sobivate pere- ja ametirollide kohta, naistele ja meestele sobivate tööde sisu kohta. Soostereotüübid on normatiivsed ja suhteliselt püsivad ettekujutused naistele ja meestele omastest somaatilistest, psüühilistest ja käitumuslikest omadustest, tähtsustavad üle sugude psüühofüsioloogilisi ja sotsiaalseid erinevusi, omistavad meestele aktiivsema, naistele passiivsema rolli ja on indiviidi jaoks nagu etteantud etalonmudelid, millega peab ennast kohandama.

16 Sooideoloogiad on uskumuste süsteemid, mis seletavad miks ja kuidas naised ja mehed üksteisest erinevad; määravad nende erinevuste baasilt naiste ja meeste erinevad (ja tingimata ebavõrdsed) õigused, vastutused, piirangud ja tasud, väljendused praktikate kogumis, mis organiseerib, reguleerib ja defineerib suhteid meeste ja naiste vahel, kaasa arvatud seksuaalset aktiivsust, reproduktiivset käitumist ja kõiki sugupoolel põhinevaid rolle. Alcoff, L. (1996). *Feminist Theory and Social Science. BodySpace: Destabilizing Geographies of Gender and Sexuality*. /N.Duncan. Routledge, 1996,13-28.

poisse ja tüdrukuid, naised ja mehi vastandades alavääristavad naised ja endalegi teadvustamata kindlustavad meeste domineerivat positsiooni.

Hariduselu ja meediat käsitlevatest artiklitest ilmneb, et kumbki institutsioon ei silluta teed võrdõiguslikkuse poole ega aita väljakujuenenud mentaliteeti veel niipeagi muuta. Järelikult ei piisa traditsiooniliste soorollide murendamisest ainult peresuhetes, muuta tuleb laste arengukeskkonda laiemaalt.

2009. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringust (Vainu *et al.* 2009) ilmnevad endiselt erinevad ja stereotüüpsete rolliootused tüdrukutele ja poistele. Naised on meestest veidi progressiivsematel seisukohtadel – enam kui kolmandik pidas oluliseks, et poisid peaksid õppima teistega arvestama, ja viiendik, et tütarlapsed peaksid õppima ennast kehtestama.

Elu ja kogemused on tegemas korrektsiooni ka arusaamades selle kohta, et mehed oleksid justkui paremad juhid kui naised või et olukorras, kus töökohti napib, on meestel tööle suurem õigus kui naistel.

Küll on aga viimase nelja aasta jooksul hakanud arusaamad ja seisukohad selgemalt välja joonistuma traditsionaalsuse-modernsuse teljel. Selgelt eristuvad näiteks venekeelse elanikkonna patriarhaalsemad hoiakud sugudevaheliste võimusuhte osas.

Naiste ja meeste olukorra võrdlustest kumabki veel läbi nõukogudeaegse töölkäiva ema peremudel, sest sellest ju eeskuju võeti. Lisandunud on kohustus olla ilus, noor ja seksikas. Kuigi valdavalt ollakse juba kriitilised naiste topeltkoormuse osas, on hoolitsuskohustused endiselt naiste õlul.

Kui stereotüüpsemad vaated iseloomustavad rohkem mehi, siis kõige progressiivsemate seisukohtade poolest paistavad välja noored naised. Progressiivsem suhtumine iseloomustab kõrgema haridusega inimesi. Millal see edumeelse eliidi kaudu laiemate hulkadeni jõuab, on keeruline ennustada.

Kuidas edasi?

Soolise võrdõiguslikkuse poliitika elluviimiseks kehtivad Euroopa Nõukogusse kuuluvatele riikide jaoks¹⁷ soovituslikud põhimõtted ja standardid (REC (2007)17), millesse Eestil tuleks suhtuda tõsisemalt kui lihtsalt soovitusse. On selge, et arengut saavad suunata sotsiaalteaduslikul haritusel põhinevad üksikotsustused ikka ainult siis, kui peetakse silmas kaugemaid eesmärke.

17 Eesti kuulub Euroopa Nõukogusse alates 1993. aastast.

Loodetavasti arenevad Eestiski läbiviidavad uurin-
gud üha sootundlikumaks ja saavad inspiratsiooni ka
naisuurimuslikest käsitlustest. Ikka selleks, et kriitiliselt
määrgata ja analüüsida soopõhiseid võimuhierarhiaid
ning ühiskonnas levinud soorollide vahelisi suhteid.
Ainult erinevates eluvaldkondades läbiviidavad uuringud
saavad valgustada, kuidas ja kuivõrd sooline ebavõrdsus
takistab ühiskonna ja inimeste arengut.

Kristiina Albi ja Mari-Liis Sepperi tõstatatud nn
mitmese diskrimineerimise küsimus on suures osas seotud
õigusnormide ja vastavate kaasuste lahendamisega,
inimeste õiguste kaitsmisega kohtu kaudu. Nagu artiklist
nähtub, vajaksid juristid taustaks selgetest kontseptsioo-
nidest lähtuvaid sotsioloogilisi uuringuid. Venekeelse
elanikkonna olukorda ja suuremate rahvusgruppide
arusaamu võrdsest kohtlemisest, vastastikusest sallivu-
sest, teise poole motiivide ja eesmärkide hindamisest
on sotsiaalteadlased suhteliselt palju uurinud ja integ-
ratsioonimonitooringuid viiakse läbi regulaarselt. Kui
rahvuse ja vanuse puhul saab sotsiaalset kihistumist
analüüsida riikliku ja ametkondliku statistika alusel, siis
teiste vähemusgruppide puhul (erinevad puude liigid,
usulised veendumused ja seksuaalne orientatsioon) on
sügavamad sotsioloogilised uuringud hädavajalikud.
Sooline hierarhia läbib neid kõiki, kuigi võib avalduda eri
viisil. Ilmselgelt on levinud sooideoloogiaga ja enamuse
ettekujutusega maskuliinsusest seotud Eestis silmator-
kav homofobia.

Sotsiokultuuriline tähendusruum killustub üha
enam. Meie ühed väärtused on võetud ühest, teised
teisest kultuuriruumist, vaevalt et suudame neid ter-
viklikuks väärtussüsteemiks kujundada. Ja kas seda on
vajagi. Küll on aga oluline uurida, kuidas need mõjutavad
soolise identiteedi loomise protsesse, millest suuresti
sõltub isiksuse arenguvabadus, enesekindlus, terviklik-
kus, eneseteostus ja elukvaliteet tervikuna.

Lähitulevikus on vaja välja töötada selged prog-
rammküsimused, avada kontseptsioonid ja mõisted mõõ-
detavate tunnusteni, täpsustamaks soolise võrdõiguslik-
kuse monitooringute meetodikat. Arenguprotsesside ja
trendide jälgimiseks on oluline, et küsimustikuga saaks
mõõta struktuurilise tasandi tunnuseid, kultuurilise
tasandi norme ja uskumusi ning identiteedi tasandil toi-
muvaid muutusi. Välja tuleks töötada indikaatorid, mida
järjepidevalt kasutada, ja leida need olulisemad faktorid,
mis mõjutavad või seletavad soolise ebavõrdsuse taset
ühiskonnas. Tähtis on, et mõni uurimisinstantsioon
leiaks võimaluse nendele küsimustele pikemaajaliselt ja
süsteemselt keskenduda. Senine praktika – muudatused
küsimustikus, sh küsimuste sõnastustes ja skaalades –

on viinud olukorrani, kus suur osa kogutud algandme-
test pole ajateljel võrreldavad.

Empiirilistest uuringutest ilmneb, et mida üldista-
vama hinnanguga on tegemist, seda enam hakkavad ela-
nikkonna arvamusi mõjutama meemid, ideed, varasema
sotsialiseerumise käigus omandatud „põhitõed“ ehk
stereotüübid, mis ehk konkreetse igapäevapraktikas
saadavate kogemustega ei kattu. Seetõttu oleks vaja
süvauuringutega välja selgitada, millele toetudes inime-
sed oma seisukohti ja hinnanguid kujundavad, milliseid
tähtsusi soosuhete eri ilmingutele isiklikul, kultuurilisel
või struktuurilisel tasandil omistavad. Sellised teadmised
annaksid sügavust juurde ka sotsioloogiliste küsitluste
tulemuste tõlgendamisele, kus soolised erinevused
vastustes võivad ollagi tugevasti mõjutatud kehtivatest
sooideoloogia ja/või soolise süsteemi poolt ettekirjuta-
tud normidest.

Nii mõnegi teema puhul võiksime usaldada rah-
vusvahelisi longituuduuringuid, mille käigus on näiteks
välja selgitatud kogetud vägivalda mõju inimeste toime-
tulekule läbi põlvkondade, vaimsele tervisele, enesekind-
lusele jms või vaesuse põlvkondliku taastootmise mõju
majandusele jms.

Tee tasakaalustatuma ühiskonna poole on ühesuu-
naline, tagasi pöörduda ei saa. See on ikka veel suhteli-
selt kitsas rada, kus ei puhu soodne taganttuul, teeserval
ei rökka kihutuskoor ning aeg-ajalt tuleb liikuda üle
kivide-kändude. Edasiliikumisel on määrava tähtsusega
nii teiste kogemused kui ka meie õppimisvõime, sest
Eesti ees ja sees ilmnevad probleemid pole unikaalsed,
samalaadseid arenguetappe on läbinud mitmed muudki
riigid. Otstarbekas on võtta eeskujuks need, kes on seni
jõudsamini edasi liikunud.

Arukas oleks muuta suhtumist Euroopa Liidu
ühistesse eesmärkidesse ja arutada need läbi kõigiga,
kes vähegi soovivad mõista arengut ja ühiskonnas toi-
muvat. Vaja on õppida ühiskonda läbi soolise prisma
kriitiliselt analüüsima, aga kindlasti ka naiste vaate-
nurgast, et jõuda olukorrani, kus sookategooria mitte-
kasutamine oleks erandlik nii uuringutes kui poliitikate
väljatöötamisel.

„Et demokraatia võiks tekkida, areneda, püsida
ja süveneda, on vaja nii ajaloolisi tingimusi, kultuurilisi
eeldusi ja poliitilist tahet kui ka ennekõike kodanike
valmidust, oskust ning tahtmist seda hoida ja kaitsta,“
tuletab Ivi Masso meile meelde, lisades, et demokraatia
pole inimkonna ajaloolise edenemise automaatne tule-
mus (Masso 2007).

Sama võiks väita ka sugudevahelise võrdsuse kui
ühe demokraatia eelduse kohta – see ei arene iseene-

sest, vaid, nagu kogumiku sissejuhatastestki võib lugeda, vajab ühiskonna moderniseerimine nii survegruppide, naisliikumise kui ka avalikkuse toetust ning erakondade algatust soolise võrdõiguslikkuse riiklike strateegiatega ja tegevuskavade väljatöötamiseks.

Eestil on pikk tee minna, et omaks võtta uued väärtused ja euroopalik identiteet. Loodetavasti aitavad kogumiku artiklid tõstatada uusi uurimisprobleeme ja -küsimusi, neid lahendada ja lisada teadmisi, mis aitavad sotsiaalseid protsesse mõtestada, soolise ebavõrdsuse negatiivset mõju mõista ning selle vähendamiseks vajalikke ülesandeid vähemalt põhikooli tasemel lahendada.

Kasutatud allikad

- Aivazova, S. G. (2001). Kontrakt „rabortajušsei materi“: sovetški variant. *Gendernõi kaleidoskop*. Moskva: Moskovskii Tsentr Gendernõh Issledovani, 291–309.
- Alas, R., Kaarelson, T. Tallinn: Erasektori juhtide teadlikkus, praktika ja suhtumine võrdõiguslikkuse normidesse ning nende edendamisse. Analüüs. Estonian Business School. 2007.
- Arujärv, E. Nõrgemast (?) poolest. *Eesti Päevaleht*. 17.10.2008.
- Attitudes and Opinions of European Women prior to the 2009 EP Elections. Eurobarometer. Enamik Eesti naistest leiab, et poliitikas domineerivad mehed. Pressiteade. Euroopa Parlament 10-03-2009.
- Beijing+15: The Platform for Action and European Union. Report from the Swedish Presidency of the Council of The European Union. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=765&langId=et>
- Bettio, F., Verashchagina, A. (2009). *Gender segregation in the labour market – Root causes, implications and policy responses in the EU*.
- Commission Staff Working Document accompanying document to the Report From The Commission to The Council, The European parliament, The European Economic and Social Committee And The Committee Of The Regions. Equality between women and men – 2010. {COM(2009) 694 final} Brussels, 18.12.2009. SEC(2009) 1706.
- Derman, N, et al. (2005). *Soolise võrdõiguslikkuse monitoring 2005*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut ja Sotsiaalministeerium. [http://213.184.49.171/www/gpweb_est_gr.nsf/HtmlPages/SVmonitoring_2005/\\$file/SVmonitoring_2005.pdf](http://213.184.49.171/www/gpweb_est_gr.nsf/HtmlPages/SVmonitoring_2005/$file/SVmonitoring_2005.pdf).
- Eesti Inimarengu aruanne, 2006*. Ühiskondliku Leppe Sihtasutus.
- Electoral Gender Quota Systems and their Implementation in Europe, 2008 by the European Parliament. <http://5050campaign.files.wordpress.com/2009/03/ep-quota-report.pdf>.
- ENÜ kirjad ja pöördumised. <http://www.enu.ee/enu.php?keel=1&id=234>
- Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus REC(2007)17 liikmesriikidele soolise võrdõiguslikkuse mehhanismide ja standardite kohta.
- Euroopa Nõukogu määrus (EÜ) nr 1083/2006.11. juulist 2006, millega nähakse ette üldsätted Euroopa Regionaalarengu Fondi, Euroopa Sotsiaalfondi ja Ühtekuuluvusfondi kohta ning tunnistatakse kehtetuks määrus (EÜ) nr 1260/1999.
- Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus (EÜ) nr 1081/2006, 5. juuli 2006, mis käsitleb Euroopa Sotsiaalfondi ja millega tunnistatakse kehtetuks määrus (EÜ) nr 1784/1999. <http://eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:2006:210:SOM:ET:HTML>.
- Euroopa soolise võrdõiguslikkuse pakt – eesistujariigi järel dused Euroopa Ülemkogu Brüsseli istungjärgul (23.–24. märts 2006), 7775/1/06/Rev 1.
- European Commission Database. Women and Men in decision-making. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=et&catId=89...661>.
- Euroopa Ministrite Komitee soovitus liikmesriikidele REC (2003) Naiste ja meeste tasakaalustatud osaluse kohta poliitilises ja avalikus otsustusprotsessis. 12.03.2003.
- European Commission, 2008. Network of women in decision-making in politics and the economy. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=et&catId=418>.
- Second European Quality of Life Survey 2008. <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2009/02/en/2/EF0902EN.pdf>.
- Commission Staff Working Document accompanying document to the Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Equality between women and men – 2010 (COM (2009) 694 final. Brussels, 18.12.2009 SEC (2009) 1706.
- Gender segregation in occupations and in economic sectors in EU Member States, in 2002 and 2007.
- Global Gender Gap Index (World Economic Forum): The Global Gender Gap Index 2009 rankings: Comparisons with 2008, 2007 and 2006. <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/rankings2009.pdf>.
- Helemäe, J., Plotnik, H., Täht, K., Unt, M. (2008). Meritokraatia tajumine Eesti ühiskonnas. Teoses H. Plotnik (toim.) *Sotsiaalse õigluse arusaamad Eesti ühiskonnas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 122–151.
- HIV-nakkuse olukord Eestis 31.12.2008. a seisuga. Tervise Arengu Instituut. <http://www.tai.ee/?id=2537>.
- Indicators Adopted at EU Level For The Follow Up The Beijing Platform For Action (updated in December 2009). <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=765&langId=en>.
- Inglehart, R., Norris, P. Rising. (2003). Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World. Chapter 2. From traditional roles towards gender equality Figure 2.1: Gender equality scale by nation.
- Kalev, L., Jakobson, M.-L., Saarts, T. (2009). Eesti poliitiline kultuur: alusväärtused. RiTo 20.
- Kenkmann, P., Saarniit J. (toim.) (2005). Põlvkonnad muutuvad ajas /Generations in changing time . Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, Võormann, R. Põlvkonna sooline diferentseerumine / Gender differentiation of generation, 224–245.
- Kirch, M., Kuhl, M., Sellach, B. (2005). Capacities of the Estonian civil servants in the field of Gender Mainstreaming. Pre-training and post-training study prior and after training of civil servants.
- Koskela, H. Soopõhine vägivalla-, jälgimis- ja linnaruumihirm. Ehituskunst. http://www.ehituskunst.ee/et/12/3940/hille_koskela_soopo.
- Kuhl, M. Siirdeloogika juured. (2009). Euroopaliku kodanike riigi väljakutsed. *Acta Politica*. TLÜ Riigiteaduste Instituut, 61.

- Kutsar, D. (toim.) (2007) Mees sotsiaaluuringu subjektina. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*. 2/2007.
- Käsiraamat: soolise võrdõiguslikkuse süvalaiendamine tööhõive, sotsiaalse kaasatuse ja sotsiaalkaitsepoliitikas. Euroopa ühendused, Luxembourg: Euroopa Ühenduste Ametlike Väljaannete Talitus, 2008. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2045&langId=et> (14.01.2010).
- Masso, I. Demokraatia – hapram kui arvamegi. *Eesti Päevaleht*. 27.02.2007.
- Naised ja mehed: /artiklikogumik/=Women and men/Tallinn Statistikaamet, 2006.
- Naiste ja meeste võrdõiguslikkus – 2010. Komisjoni aruanne Nõukogule, Euroopa Parlamendile, Euroopa Sotsiaal- ja Majanduskomiteele ja Regioonide Komiteele. KOM(2009)694 lõplik. Brüssel 18.12.2009. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0694:FIN:ET:HTML>.
- Narusk, A. (2000). Kutsetöö ja perekonnaelu: tasustatud ja tasustamata töö ühitamine. *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis*. Tallinn.
- Niiberg, T. (2008). *Naiseks, emaks ja daamiks*. Tartu: Atlex.
- OECD Gender, Institutions and Development Database 2007.
- Ots, T. Mehe dominantsus seisab kolmel sambal. *SL Õhtuleht* 23.09.2009.
- PARLINE database on national parliaments. <http://www.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>.
- Pettai, I. (2006). Sooline võrdõiguslikkus Eestis. Demokraatia ja rahvuslikud huvid. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut/Avatud Eesti Fond. Tallinn: 102–118.
- Päts, J. (1924). Eesti Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamat: ülevaade Eesti naisliikumisest ja Eesti Naisorganisatsioonide Liidu tegevusjärgust 1924-1926. Tallinn: Vaba Maa.
- Quotaproject. Global Database of Quotas for women. <http://www.quotaproject.org/>.
- Raitviir, T. (2004). Research on governance: Women and Men Politicians' Equality. Ministry of Social Affairs of the Republic of Estonia.
- Randoja, M. (2008). *Soolised palgaerinevused. Pilk tööellu*. Tallinn: Statistikaamet, 116–125.
- Raska, E., Raitviir, T. (toim.) (2005). *Eesti edu hind: Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus*. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Saar, E. (toim.) (2002). Trepist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Saarts, T., Kalev, L. (2009). Poliitiline kultuur ja Eesti ühiskonna uuenemine. *Vikerkaar*: 4-5. http://www.vikerkaar.ee/?page=Arhiiv&a_act=article&a_number=4918 (10.01.2010).
- She Figures 2009. Statistics and Indicators on Gender Equality in Science. European Commission.
- Silm, S., Ahas, R. (2006). Tallinna tagamaa uusasumite elanike soolised erinevused ajalis-ruumilises käitumises. TÜ Geograafiaosakond.
- Soolise võrdõiguslikkuse monitooring, 2005.
- The life of women and men in Europe: a statistical portrait / European Commission, Statistical Office of the European Communities (Eurostat).
- UNDP Human Development Report, 2006.
- Vainu, V., Järviste, L., Biin, H. (2010). Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009. *Sotsiaalministeeriumi toimetised*. 1/2010. Tallinn.
- Velder, V. (2008). *Noorte valikud tasemehariduses ja tööturg. Pilk tööellu*. Statistikaamet, 21–30.
- Vetik, R. (toim.) (2002). Kaks Eestit. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Vöörmann, R. (1999). Soolised erinevused tööturul. Jagatud õigused ja vastutus. Sooline võrdõiguslikkus Eestis. Sotsiaalministeerium.
- Vöörmann, R. (2005). The Gendered Perception of Social Problems in the Post-Soviet Estonian Society: A Qualitative Perspective. *Nationalities Papers*, 33(3): 315–331.
- Vöörmann, R., Plotnik, H. (2008). Sotsiaalne õiglus ja sugu. Teoses H. Plotnik (toim.) *Sotsiaalse õigluse arusaamad Eesti ühiskonnas*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 107–121.
- Ühtekuuluvuspoliitika toetus majanduskasvule ja töökohtade loomisele: ühenduse strateegilised suunised, 2007–2013. Brüssel, 05.07.2005 KOM(2005).

Järelsõna asemel

Kadi Viik

Kui kümne aasta pärast peaks ilmuma „Teel tasakaalustatud ühiskonda III”, mida sealt siis lugeda võiks? Kas kümne aasta pärast on õigused, kohustused, võimalused ja vastutus Eesti naiste ja meeste vahel kuidagi võrdsemalt jagunenud või vastupidi, kas ebavõrdsus on süvenenud? Päris kindlasti ei lähe iseenesest midagi paremaks. Selleks, et ühiskond areneks soovitud suunas, on vaja järjekindlat ja rasket tööd, aktiivset poliitikat ja elavat ning konstruktiivset debatti poliitiliste valikute üle. Lääne-Euroopa kogemustele tuginedes julgen väita, et kui võtta passiivne hoiak ja arvata, et inimeste tõekspidamised muutuvad iseenesest või et ajapikku „loksub kõik paika”, toimub pigem taandareng.

Järgneva kümne aasta jooksul loodan seepärast, et Eesti erakonnad aktiveeruvad ning hakkavad väitlema, kuidas parimal moel lahendust leida probleemidele, mida selles kogumikus käsitletud on. Milline on riigijuhtimise demokraatlik legitiimsus ja otsuste kvaliteet, kui pool elanikkonnast on alaesindatud ega osale reaalselt otsustusprotsessides? Kuidas tõsta naiste osakaalu Riigikogus, kohalike omavalitsuste volikogudes ja teistes valitavates kogudes? Kas Eesti vajaks selle teostamiseks kvote või hoopis teisi lahendusi? Kuidas tõsta meeste eluiga, millised meetmed oleksid selleks kõige tõhusamad? Kas meeste osakaalu väikelaste eest hoolitsemisel saaks tõsta läbi pehmete ja positiivsete meetmete nagu teavituskampaaniad või tuleks vanemahüvitis teha individuaalseks skeemiks, nii et mõlemale vanemale on eraldatud oma osa ning teisel puudub õigus seda kasutada? Kas palgalõhe vähendamiseks tuleb tegeleda töötajate teadlikkusega, tööandjate teadlikkusega, teha palkade avalikustamine kohustuslikuks või hoopis läheneda läbi perepoliitiliste meetmete, mis jagavad hoolduskohustusi meeste ja naiste vahel võrdsemalt? Kas seksi ostmise peaks olema seadusega keelatud?

Ülaltoodud näidetele lisaks tuleb soolist aspekti arvestada ka igasuguse muu poliitika puhul, mis esmapilgul võrdõiguslikkuse temaatikasse justkui ei puutukski, aga mille keskmes on inimesed. Näiteks võib tuua ühistranspordiküsimuse, sotsiaaltoetused ja -teenused või linnaplaneerimise teema. Igasuguse poliitilise otsuse tegemisel peab silmas pidama, et riiklikku või kohalikku võimu ei teostata sootute kodanike suhtes. Üldjuhul on naistel ja meestel nende erineva elukogemuse tõttu erinevad huvid, vajadused, ootused ja ühiskondlik positsioon ning otsused võivad mõjutada neid erinevalt. Kui lähtuda eesmärgist, et avalikud teenused peavad olema kättesaadavad, sama kvaliteetsed ja neist peab olema samaväärselt kasu nii meestele kui ka naistele, tuleb omada head ülevaadet, millised on need naiste ja

KADI VIIK on sotsiaalministeeriumi soolise võrdõiguslikkuse osakonna juhataja. Kadi Viigil on magistrikraad tervishoiu-ökonomikas Karolinska Institutetist Rootsis. Ta on töötanud ÜRO rahvastikufondis ja ÜRO arenguprogrammis. Kadi Viik on mitmete soolise võrdõiguslikkuse teemaliste publikatsioonide, sh 2000. aastal välja antud kogumiku „Teel tasakaalustatud ühiskonda” toimetaja ja koostaja. Ta esineb sageli avalikkuses ja kirjutab meedias naiste ja meeste võrdõiguslikkuse teemadel.

meeste erinevad huvid, ootused, vajadused, võimalused ja rollid, mida otsustamisprotsessis üldse arvesse võtta. Otsuste mõju hindamine meestele ja naistele on oluline, vältimaks soovimatuid ja negatiivseid tagajärgi.

Näiteks võib tuua tänavavalgustuse, millega Eestis viimastel aastatel majandussurutise ajal korduvalt mängitud on. Isegi kui valgustus kustub kõikide akna taga ühtemoodi ära, võib see meeste ja naiste subjektiivset turvatunnet väga erinevalt mõjutada ning nende liikumisvabadust pimedal ajal piirata. Kui veel lisada võrrandisse erisused auto- ja kergliiklusteede valgustuse näol, tuleb juba arvestada sellega, kes liiguvad rohkem jala või kasutavad ühistransporti ning kes kasutavad autot. Kokkuvõttes võib üks säästumeede mõjutada naisi ja mehi ning nende elukvaliteeti täiesti erinevalt.

Euroopas ja teistes riikides kasutatakse väga mitmesuguseid lahendusi soolise ebavõrdsuse vähendamiseks ning inspiratsiooni saab sealt palju. Näiteks on palgalõhe vähendamiseks kasutatud miinimumpalga kehtestamist, palga avalikustamise kohustuslikust, isakuid lapsehoolduspuhkuses jpm. Kõik meetmed on olemoodi unikaalsed ning toimivad koosmõjus ühiskonna kontekstiga, seega üks-üheselt üle võtta midagi polegi sageli võimalik – see ei annaks lihtsalt sama tulemust. Küll saab neid omavahel kombineerides ja edasi arendades proovida enda kontekstiga sobitada. Meie puudus on aga see, et me isegi ei arutle nende võimaluste ja valikute üle ei poliitilisel ega ühiskondlikul tasandil.

Praegu on kätte jõudnud aeg, kus kuus aastat kehtinud soolise võrdõiguslikkuse seadus hakkab mõju avaldama. Jääd murdvad vaidlused on toimunud, kaebusi hakkavad soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kõrval üha enam lahendama kohtud ja töövaidluskomisjonid, ka esimesed lahendid on juba tehtud. Meil on juba teadmisi uurimuste näol, paranenud on osapoolte teadlikkus ning seaduslik raam on paigas. Nüüd peaksid tulema debatil lähenemisvõimaluste üle. Me ei ole enam ontoloogilise küsimuse ees, kas Eestile sooline võrdõiguslikkus või mitte, sest tagasiteed ei ole. Nüüd on küsimus, kuidas edasi minna ning kuidas inimesed võimalikult palju otsustest kasu hakkaksid saama.

Lõppkokkuvõttes soovin, et kümne aasta pärast mõistaksime, et naised ja mehed eksisteerivad koos kõikidel tasanditel – perekonnas, kollektiivis, ühiskonnas – ning et teineteise käekäik puudutab meid kõiki. Naisi puudutab meeste kehvem tervis väga tugevalt, sest neil on pojad, elukaaslased, isad, sõbrad, kelle pärast muretseda. Mehi puudutab naiste madalam palk samamoodi, sest neil on abikaasaga võib-olla ühine rahakott või pensionieas vaesuses virelev ema, kelle eest hoolt kanda. Naistevastane vägivald peaks korda minema kõigile, kellel on tütreid, õed, emad ja sõbrad.

Me peaksime teineteist hoidma, austama ja mitte kunagi vastandama.

2000. aastal ilmus sotsiaalministeeriumi ja UNDP koostöös väljaanne „Teel tasakaalustatud ühiskonda: naised ja mehed Eestis“. Vahepealse aja jooksul on naiste ja meeste staatuses ja olukorras ning soolise võrdõiguslikkuse poliitikates toimunud märkimisväärsed muutused. Käesolevas artiklikogumikus annavad 25 eksperti analüütilise ülevaate naiste ja meeste olukorrast ning neid mõjutanud poliitikest erinevates eluvaldkondades möödunud kümnendil. Käsitlusele tulevad riiklikud poliitikad, hoiakud, tööelu, töö- ja pereelu ühitamine, perekond, vaesus, pensionid, paarisuhtevägivald, tervis, mitmene diskrimineerimine, inimkaubandus ja prostitutsioon, haridus, teadus, poliitika, meedia ja kodanikuühiskond.